Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко

Зарубіжна література

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ТОВ «ФОЛІО»
2016

УДК 821(1-87).09(075.3)
ББК 85.3(0)я721
К13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2016 № 491*)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Разживін В. М., доцент кафедри української мови та літератури Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», кандидат філологічних наук;

Мицька М. Ф., учитель ЗОШ І–ІІІ ступенів с. Тур'я Пасіка Перечинського району Закарпатської області, учитель-методист;

Гордон О. Б., член Національної спілки письменників України, перекладач.

Науковий рецензент

Штейнбук Ф. М., професор кафедри теорії та історії світової літератури Київського Національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук, професор, відмінник освіти України.

Кадоб'янська Н. М.
К13 Зарубіжна література : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. — Х. : ФОЛІО, 2016. — 304 с. : іл.

ISBN 978-617-7012-38-1

УДК 821(1-87).09(075.3)
ББК 85.3(0)я721

Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копійованими чи відтвореними в будь-якій формі та будь-якими засобами — ні електронними, ні фотомеханічними, зокрема копіюванням, записом або комп'ютерним архівуванням, — без письмового дозволу видавця.

ISBN 978-617-7012-38-1

© Кадоб'янська Н. М., Удовиченко Л. М., 2016
© Видавництво «СИЦИЯ», оригінал-макет, 2016
© ТОВ «ФОЛІО», 2016

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші ворженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Rig Veda ऋग्वेद
Yajur Veda यजुर्वेद
Sama Veda सामवेद

Життя коротке, мистецтво вічне. – «Ars longa, vita brevis (est)»

Гіппократ

Чи чули ви крилатий вислів — *клятва Гіппократа*? Так називають присягу майбутніх лікарів. Гіппократ (V ст. до н. е.) — славетний давньогрецький цілитель, «батько медицини». Йому приписують авторство вислову, який узято за епіграф до підручника. Протягом року ви матимете можливість осмислити це твердження, погодитися з ним або заперечити, прийняти його або запропонувати власне.

Цього року ви:

— **навчитеся** розрізняти ***літературні епохи***, ***напрями та течії***;
— **дізнаєтеся** про відмінності між родами літератури: ***епосом*** (проза), ***лірикою*** (поезія) та ***драмою*** (драматургія);
— **відкриєте** для себе основні ***цінності*** різних цивілізацій і культур;
— **поміркуєте** над ***вічними образами*** й ***сюжетами*** світового мистецтва;
— **замислитеся** над сторінками ***священних книг*** різних народів;
— **зрозумієте**, чому запропоновані вам твори вважають найвищими досягненнями доби ***Античності***, ***Середньовіччя***, ***Відродження***, ***Бароко***.

Дорогі юні друзі!

Цього року для вас розпочинається новий етап вивчення предмета *Зарубіжна література*. Ви будете розглядати художні твори всесвітньо відомих авторів як зразки мистецтва слова на кожному етапі його розвитку.

У статтях підручника йде мова про священні книги людства і класичні твори художньої літератури, історію їх виникнення, ідеї та образи, жанрові та стильові особливості, культурний контекст, життєвий і творчий шлях їхніх авторів.

Книга побудована таким чином, що кожній епосі відведено окремий розділ. Кожен розділ складається з параграфів, присвячених програмовим художнім творам. Поетичні твори подано в найкращих українських перекладах повністю або в уривках. Деякі з них уміщено також мовою оригіналу. Українські переклади програмових прозових текстів (в уривках або повністю) ви зможете прочитати у хрестоматії.

Як користуватися підручником?

Підготовка до читання художнього твору

Не пропускайте назви розділів і параграфів. Спробуйте за назвою визначити, що саме ви будете вивчати в кожному з них. Це вам допоможе виділити головне в навчальному матеріалі.

Складайте власний «Банк ідей» до кожного параграфа, щоб сформулювати свої очікування від вивчення теми та перевірити, чи справдилися вони в процесі навчання. Переходьте до читання теоретичного матеріалу (історичних оглядів, розповідей про різні культурні епохи, біографічних відомостей про письменників та огляду їхньої творчості). Використовуйте робочий зошит для обробки інформації: виділіть у тексті головну думку, складіть план або тези статті, дайте відповіді на запитання, намалюйте схеми, заповніть таблиці, підготуйте скрайбінг-презентацію. Це допоможе вам підготуватися до роботи з художніми творами.

***Банк ідей** — поле на сторінці робочого зошита для запису ваших гіпотез та відкриттів під час вивчення теми.*

Читання художнього твору

Наступний етап — читання художніх творів. Під час читання не відмовляйтеся від діалогу з автором і текстом: ставте запитання до твору, робіть у робочому зошиті нотатки, записи та виписки (потрібні деталі, ключові моменти, ілюстративний матеріал до теоретичних визначень).

Скрайбінг (від англ. scribe — нарис, ескіз) — найновіша техніка презентації, візуалізація інформації. Текст читається або прослуховується та паралельно ілюструється на папері, графічні зображення фіксують ключові образи тексту.

Намагайтеся передбачити подальший розвиток подій. Зверніть увагу, чи отримали ви відповіді на свої запитання, якщо ні — шукайте їх у тексті. Не знайшли — сформулюйте їх для обговорення у класі. Не залишайте незрозумілих слів! Поясніть емоції й почуття, які виникали у вас під час читання.

Для досягнення високих результатів використовуйте:
- Словник літературознавчих термінів;
- порівняння тексту оригіналу й перекладу художнього твору;
- міжмистецькі зв'язки;
- сучасні джерела інформації.

Підсумки читання

Скласти власне уявлення про художній твір і підготуватися до наступного етапу роботи — обговорення прочитаного, підведення підсумків — вам допоможе рубрика «Оцінки та обговорення».

Поверніться до складеного на початку роботи з темою «Банку ідей» і перевірте висунуті вами гіпотези. Підбийте підсумки своєї роботи: сформулюйте власне уявлення про художній твір, його автора та літературну добу. Візьміть участь в обговоренні художнього твору.

Корисні поради

- Уважно розглядайте ілюстрації, вони допоможуть вам уявити те, про що ви читаєте.
- Запам'ятайте головне. У цьому вам допоможе рубрика «Завантаж інформацію».
- Перевірте себе. Для цього після кожного розділу є рубрика «Ваші підсумки».
- Нові терміни й поняття виділено в тексті жирним шрифтом. Їхні тлумачення подано на берегах сторінок підручника та в Словнику літературознавчих термінів.

Засвоїти матеріал вам допоможуть запропоновані рубрики:

- ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ
- ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ
- ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ
- ВИСОКА ПОЛИЧКА
- ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ
- ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ
- ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ
- ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА
- ВАШІ ПІДСУМКИ

Вступ

Опрацювавши вступну статтю підручника, ви дізнаєтеся:
— чим різняться поняття *культура* і *література*;
— що означають терміни *літературний процес, літературний напрям, літературна течія*;
— про хронологію розвитку літературних епох;
— про літературні роди і жанри.

Глиняні статуетки, знайдені на півдні сучасного Іраку. VI–IV тисячоліття до н. е.

Антична грецька ваза. VI–IV ст. до н. е.

Уже в прадавні часи людина намагалася виразити власне уявлення про навколишній світ і своє місце в ньому. З глибини віків дійшли до нас наскельні малюнки, оздоблення стародавніх храмів і ритуальних споруд, глиняні статуетки й зображення на керамічних вазах, обрядові дійства й пісні.

Послуговуючись художніми засобами, людина відтворювала життя в різних формах: малюнки, скульптури, будівлі, тексти, танці, музика і співи. Такий образний спосіб моделювання дійсності, створення нової художньої реальності й називають художньою культурою.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Які види мистецтва ви знаєте?
2. Пригадайте з вивченого раніше, чим характеризується література як вид мистецтва.
3. Що ви знаєте про поняття *культура*?
4. Як пов'язані поняття *культура* та *література*?
5. З якими літературними жанрами ви ознайомилися в 5–7 класах?
6. Поясніть, чи згодні ви з твердженням: література — найпопулярніше та найвпливовіше з мистецтв.

Художня культура включає різні галузі (види) мистецтва: література, музика, театр, живопис, графіка, скульптура, архітектура, хореографія, декоративно-ужиткове мистецтво, кіно тощо.

Шедевр скульптури: Ніка Самотракійська. Стародавня Греція. II ст. до н. е.

Шедевр архітектури: Собор Святого Петра. Рим. XVI ст.

Література і культура

Як і всі інші види мистецтва, література є частиною культури. Вивчення літератури в її історичному розвитку — це пізнання культури різних епох існування людства. Саме в літературі найяскравіше втілено духовні цінності культури — ідеї, думки, переконання, уявлення про прекрасне та моральні позиції. Історія літератури дає змогу простежити, як і залежно від чого вони змінювалися.

Культура — узагальнена картина світу, світогляд доби. Наприклад, антична культура розуміє порожнечу як відсутність речей, а давньокитайська — як початок, основу чогось нового. Людина в Античності — це активне діяльнісне начало, вона мала впливати на світ, змінюючи й удосконалюючи його. У Давньому Китаї, навпаки, людина мала спрямовувати свою активність на власний внутрішній світ, удосконалення себе й власної душі, що вважалося запорукою повної гармонії зі світом зовнішнім.

Мандруючи розділами підручника, ви відкриєте для себе символічний світ національної культури й мистецтва слова кожної літературної епохи. І водночас відчуєте, що

Мистéцтво *— це творча художня діяльність людини, метою якої є відображення дійсності в художніх образах.*

Культура — показник рівня розвитку держави, суспільства, філософії, науки, різних мистецтв. Кожна національна культура завжди має відкритий характер. З інших культур вона запозичує те, що сприяє її власному розвитку, розквіту особистості, те, що виховує в людині любов до життя та дієву позицію. Українська культура серед культур інших слов'янських народів є складовою загальноєвропейської культури. Ось чому так важливо знати й розуміти мистецтво близьких нам народів Європи.

Шедевр живопису: Рембрандт. Нічна варта. Голландія. XVII ст.

в художньому творі картина світу набуває особистісного характеру, автор подає власне бачення світу.

Теорія літератури

Літерату́рний проце́с — історичне існування, функціонування та поступовий розвиток літератури протягом певного часу. Літературний процес тісно пов'язаний з історією розвитку суспільства.

Знання особливостей літератур різних епох, розуміння специфіки кожної національної літератури й спільних для всіх національних літератур тенденцій розвитку допоможуть вам збагнути сутність поняття ***літерату́рний проце́с***.

Літерату́рна епо́ха (або **літерату́рна доба́**) — етап розвитку літератури, представників якого об'єднують погляди на світ і людину, на мистецтво та правила творчості, основні теми творів. Тобто митців певної епохи об'єднує особливе образне бачення світу, загальний для митців художній метод.

Упродовж розвитку людства виокремились такі культурні й, відповідно, літературні епохи: *Античність*, *Середньовіччя*, *Відродження*, *Нова* і *Новітня Доба*.

Власна манера письма, поетична оригінальність — це ознаки індивідуального стилю письменника.

У межах літературної епохи виділяємо **літерату́рний на́прям** — спосіб створення мистецької реальності, що ґрунтується на певному неповторному розумінні світу і людини в ньому. Наприклад, у літературі XVII ст. виділяємо літературні напрями *бароко* і *класицизм*.

Кожному літературному напряму відповідає сукупність творів, які мають спільні характерні риси. Наприклад, *громадянський пафос* античної літератури, *віра в людину* гуманістичної літератури, *ускладненість форми і змісту* барокової поезії, *державницькі ідеали* літератури класицизму.

Літерату́рна течі́я — частина літературного напряму (тобто, напрям може складатися з течій). Літературна течія має конкретно-історичний характер, творчу історію, національні особливості. Наприклад, *течія гонгоризму* в літературі іспанського бароко.

	Роди художньої літератури		
	Лірика (в основі почуття)	**Епос** (в основі події)	**Драма** (в основі сценічна дія)
Жанри	ліричний вірш, пісня, елегія, гімн, ідилія, епіграма	оповідання, новела, повість, роман, казка	власне драма, трагедія, комедія, трагікомедія, водевіль

За способом зображення життя художні твори поділяють на три літературні роди — **лі́рику**, **е́пос** і **дра́му**. Твори кожного літературного роду бувають різних жанрів.

У **ліричних творах** автор зображує внутрішній світ ліричного героя, його почуття, переживання, думки, настрої. Зазвичай вони є віршованими і позбавленими сюжету.

Жанри ліричних творів: ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма тощо.

«В своїх очах
вона несе Кохання...»
Данте

В **епічних творах** письменник в описово-розповідній формі зображує події, людей і їхні вчинки. Епічні твори здебільшого прозові за формою, обов'язково мають сюжет.

Жанри епічних творів: оповідання, новела, повість, роман, казка.

«Тут перед їхніми очима постало
чи то тридцять, чи то сорок вітряків,
що стояли серед поля...»
Сервантес

Драматичні твори зображують дію, яка відбувається в цей момент, саме тому вони призначені для постановки на сцені. В основу події покладено конфлікт, розв'язання якого представлено в діалогах і монологах дійових осіб. За формою драматичні твори бувають як прозові, так і віршовані.

Жанри драматичних творів: власне драма, трагедія, комедія, трагікомедія, водевіль.

ДЖУЛЬЄТТА *Якої ж нагороди хочеш ти?*
РОМЕО *Повинна ти в коханні присягти!*

Шекспір

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Існують три роди (види) літератури: **лірика**, **епос**, **драма**.

Лірика — написана віршами й розкриває внутрішній світ ліричного героя; **епос** — написаний прозою, розповідає про певні події; **драма** — написана монологами й діалогами героїв, а твори призначені для постановки в театрі.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які твори зарубіжної літератури ви читали минулого року. Що вам найбільше запам'яталося і чому?
2. Прокоментуйте, які теми й проблеми викликали у вас найбільшу цікавість.
3. Поясніть, чим буде відрізнятися вивчення літератури у 8-му класі від того, як ви її вивчали в попередніх класах.
4. Розкрийте, що вивчає *історія літератури*.
5. Поясніть співвідношення понять *культура* і *література* як цілого й частини.
6. Дайте визначення понять *рід літератури*, *епос*, *лірика*, *драма*.
7. Визначте рід художніх творів, прочитаних минулого року.
8. Який рід літератури вам подобається найбільше й чому?
9. Складіть «Банк ідей» на тему «Що я очікую від вивчення зарубіжної літератури у 8 класі».
10. Поміркуйте, чи може література існувати без читачів.
11. Спробуйте уявити світ без друкованих книжок. Чи можливо це?

12. Розгляньте фото бібліотеки Санкт-Галленського абатства (Швейцарія). Чи можна місце, де зберігають книги, назвати скарбницею? Поясніть свою думку.

Бібліотека Санкт-Галленського абатства, Швейцарія

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи та, користуючись різними джерелами, підготуйте повідомлення або презентацію на тему:

- Пам'ятки духовної культури.
- Пам'ятки матеріальної культури.

Ключові поняття теми:
культура і література;
літературний процес, епоха, напрям, течія;
роди і жанри літератури

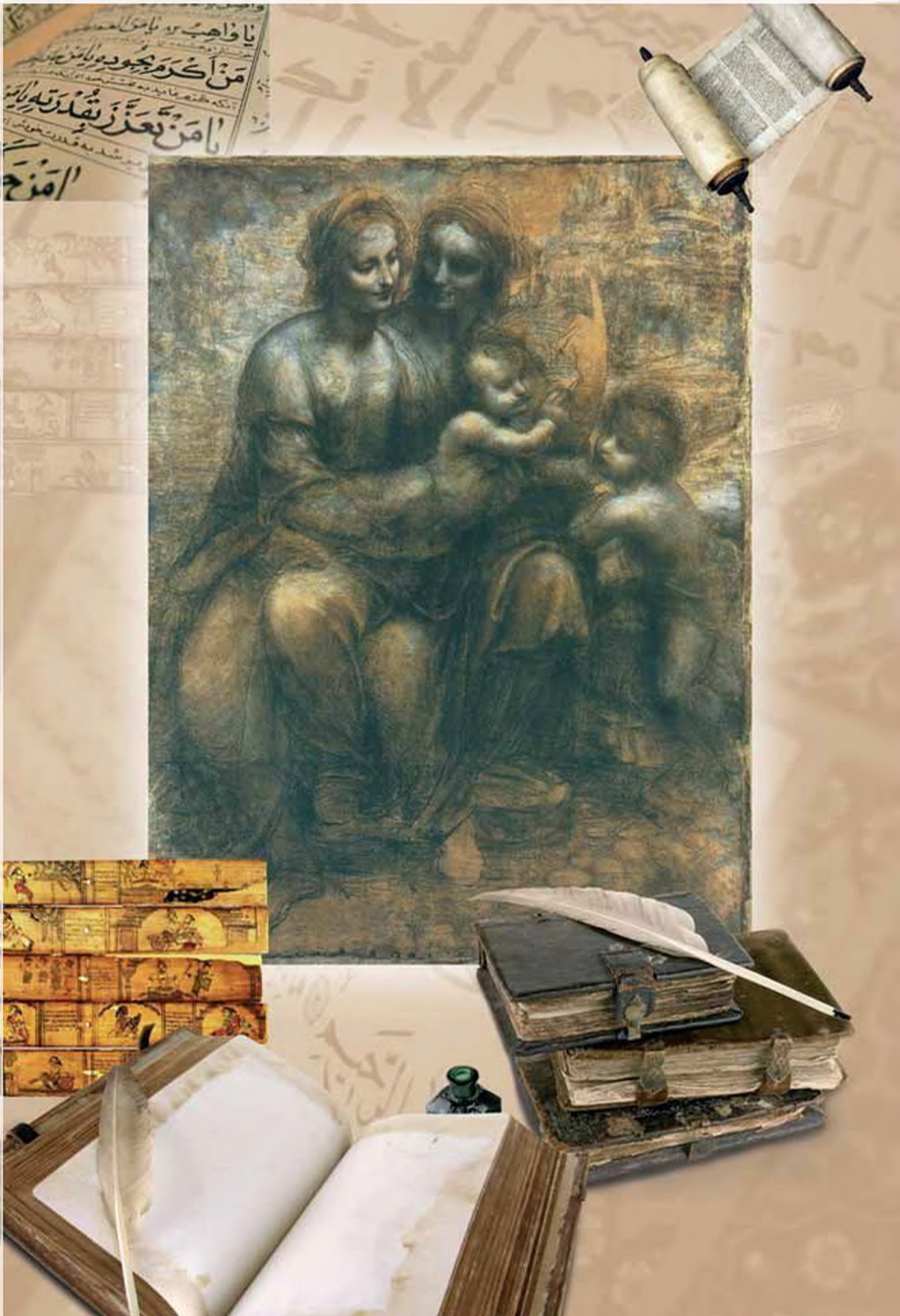
يا واهب
من أكرم يجود
يا من تعزز بقدرته
يا من

Розділ 1

Священні книги

Ве́ди, ***Бі́блія*** і ***Кора́н*** — це священні книги різних культур. Без цих книг неможливо уявити собі історію людства, у них у досконалій поетичній формі втілено багатовікову життєву мудрість і вірування, найважливіші знання та високі моральні цінності. Із цими високохудожніми текстами — невичерпним джерелом мотивів, сюжетів, образів у мистецтві — пов'язаний весь подальший розвиток світової культури і літератури.

Отже, справді **Ars longa** — мистецтво вічне...

Опрацювавши розділ «Священні книги», ви:

— **ознайомитеся** зі священними книгами різних культур;
— **зрозумієте** їхню роль у розвитку культури і літератури різних народів;
— **відкриєте** для себе морально-філософський зміст священних книг;
— **дізнаєтеся**, як люди різних культур пояснювали походження світу;
— **довідаєтеся**, у яких творах української та зарубіжної літератури розробляють окремі образи, сюжети й мотиви священних книг;
— **з'ясуєте** місце й роль священних книг у сучасному мистецтві та культурі.

Веди

Санскрит (оброблений, досконалий) — стародавня літературна мова Індії. Сьогодні санскрит є мертвою мовою.

Ве́ди — священні індійські тексти, складені в поетичній формі. У Ведах відображено уявлення давньої людини про навколишній світ, про Всесвіт, соціальний устрій, про ритуали, етичні цінності та мораль.

Багато віків Веди існували в усній формі. Їх записали жерці в X–VIII століттях до н. е., мова Вед — ведичний санскрит.

1.1.1 Веди як пам'ятка літератури

Визначити точну дату створення багатьох ведичних текстів складно тому, що багато з них були записані значно пізніше, ніж виникли, багато — неодноразово перероблялися протягом століть.

Слово *веда* походить від санскритського кореня vid, звідки й слов'янське *відати* (*знати*), тому його перекладають «священне знання».

Головне призначення ведичної літератури — пояснити людині світ, у якому вона живе, розкрити його закони, повідати про духовне самопізнання, показати шлях до звільнення від страждань, навчити, як розвинути свої фізичні та інтелектуальні здібності, піднятися на високий моральний рівень.

*Своєрідність **Вед**:*
священні давньоіндійські тексти, написані жерцями;
складені в поетичній формі — гімни, піснеспіви;
укладені в збірки (самхіти).

Вед чотири:
***«Рігведа»** (найдавніша) — веда гімнів,*
***«Самаведа»** — веда пісень,*
***«Яджурведа»** — веда жертвоприношень,*
***«Атхарваведа»** — веда заклинань.*

Текст «Рігведи» на санскриті

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У гімнах **«Рігведи»** прославляють богів; **«Самаведа»** — веда мелодій, настанови до того, як виконувати гімни; у **«Яджурведі»** викладено правила проведення ведичних жертовних ритуалів; з **«Атхарваведи»** можна дізнатися про магію та чаклування давніх індійців.

Кожна з Вед має свої книги коментарів — «Брахмани». Вони написані для брахманів (жерців) і пояснюють зміст текстів та обрядів. Тут можна також знайти маленькі історії про богів і демонів, про царів і мудреців, про доблесть героїв. Найскладніші ідеї у Ведах викладають за допомогою діалогу вчителя й учня.

У Ведах згадуються тисячі богів. Давньоіндійські боги, яким присвячувалися гімни, спочатку уособлювали лише сили природи, а пізніше — й суспільні сили. Окрім богів, у Ведах діють напівбоги, герої, ворожі сили та люди.

Гімн (від грецьк. hymnos, від hymneo — славити, хвалити) — загальна назва різних за змістом урочистих пісень на честь богів, святих, героїв, святкових та історичних подій, військових перемог тощо.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У Ведах розповідається про різні галузі знань, потрібні людині: містобудування (Вастушастра); архітектура (Стгапат'яведа); граматика (В'якарана-Веданга); математика (Шулба-сутра); астрономія та астрологія (Джйотіша-шастра); хімія (Расаяна-шастра); медицина (Аюр-Веда); військове мистецтво (Дганур-Веда); політика та юриспруденція (Ману-самгіта); цивільні закони (Ніті-шастра); етимологія (Нірукта-Веданга); філософія (Упанішади, Веданта-сутра); а також логіка, соціологія, психологія, історія тощо.

«Атхарваведа» унікальна тим, що в ній відображено ті відомості з життя давніх індійців, пам'ять про які назавжди зникла б, якби не була зафіксована в цій Веді.

Індійський епос представляють поеми — «**Махабхарата**» і «**Рамаяна**».

Сюжет «**Махабхарати**» — історія суперництва двох відгалужень царського роду Бхаратів. Це скарбниця індійської міфології, легендарної історії та знань різноманітного характеру — від принципів побудови індійського суспільства і його моралі до уявлень про Всесвіт.

«Рамаяна» присвячена діянням одного з улюблених героїв Індії Рами. У поемі розповідається про війну, протистояння сил добра і зла, героїв і лиходіїв. Від «Махабхарати» її відрізняє особлива тональність у зображенні подій: витончена чутливість, пафос любові й вірності, обожнення природи.

Особливе місце у ведичній літературі належить **«Бгаґавад-Ґіті»** — частині «Махабхарати». «Бгаґавад-Ґіта» — це діалог між Верховною Особою Бога Шрі Крішною та його відданим другом Арджуною перед битвою на полі Курукшетра приблизно 5000 років тому. У «Ґіті» викладено суть філософії Вед, і тому її вважають основною священною книгою майже у всіх релігійних течіях Індії.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Давня Індія дала світові вчення, яке поряд із християнством та ісламом набуло статусу однієї зі світових релігій,— буддизм. Його засновник Будда — реальна особа, він сорок років мандрував країною і проповідував істину. Помер Будда 483 року до н. е., і відтоді почалася його посмертна історія — обожнювання Учителя його учнями й народом.

Ядро буддійської літератури складає буддійський канон (*канон* — усталена норма) — збірник різного роду творів, у якому викладені підвалини буддизму — учення про *дхамму* (доброчинність) і *нірвану* (абсолютний спокій).

Ведична література має велике значення не лише для індійської культури, а й для усіх індоєвропейських народів. Ідеї, образи, сюжети й мотиви Вед надихали багатьох митців світу.

Українською мовою Веди перекладали Іван Франко, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Павло Ріттер.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Авеста. Іранські племена в давні часи заселяли величезні території Середньої Азії. Їхні нащадки — курди, перси, таджики, афганці та інші народи — живуть там і нині. Древня релігія іранців — зороастризм, названа за іменем пророка Заратустри, який жив між X і VI ст. до н. е. Основні принципи зороастризму такі: віра в єдиного Бога і в те, що існують два одвічних начала — світле і темне, а світ — арена боротьби між добром і злом.

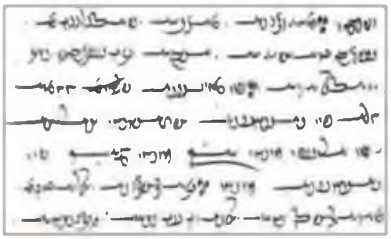

Авеста

Священна книга іранців — Авеста. Авеста подібна до інших давніх священних книг, це зібрання пам'яток, написаних у різні часи й у різних жанрах. Саме слово *авеста* залишається загадковим. Та й у тексті, що дійшов до наших днів, чимало загадок.

Найдавніша і найзначніша з Вед — «Рігведа» — набула остаточного оформлення в X столітті до н. е. «Рігведа» об'єднує 1028 гімнів, які складають десять книг.

Головні боги «Рігведи» — **Індра**, **Варуна**, **Агні**, **Ушас** і **Сур'я**.

Найпопулярніший із богів — громовержець **Індра**. Він переміг демонів-чудовиськ Врітру, Валу, Шушну та інших і звільнив сонце, вранішню зорю та води, які демони сховали в печері.

Індра — свавільний раджа (правитель), цар ведійських богів, він і бог грози, і бог битви, героїчний і завзятий.

Інший головний бог «Рігведи» — **Варуна**, хранитель світового порядку та справедливості, а також бог світових вод.

Бог **Агні** уособлює вогонь (і священний, і домашній), у гімнах «Рігведи» він постає в образі вогнистоволосого воїна на блискучій колісниці під прапором із диму, запряженій полум'яно-рудими кіньми. Агні присвячено понад 200 гімнів.

Богиня **Ушас** — індійська Рання Зоря — їздить чудовою колісницею з двома братами-близнюками, які уособлюють дві зірки — досвітню та вечірню. Ушас — найяскравіша з усіх ведійських богинь.

Бог сонця **Сур'я** — джерело світла, здоров'я, достатку. Чоло Сур'ї осяває німб із променів. У його колісницю запряжено сім коней — сім днів тижня.

Летючий Індра зі своїми супутниками. Настінний розпис печерного храмового комплексу в Аджанті. V–VI ст.

Ушас

Варуна

Найвище становище в небесній ієрархії Вед належить богам. Нижче стоять напівбоги: асури (могутні надприродні істоти), гандхарви (співаки й музиканти) та їхні дружини апсари (прекрасні жінки, духи хмар або води).

Боротьба між асурами і богами є основою ведичної міфології.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте переклад із «Рігведи» — «Гімн до ранньої зорі».

Гімн до ранньої зорі [R. V. 1, 123]

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі несмертельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі несмертна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішнії скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнеє лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

Переклад Лесі Українки

У 1890 році **Леся Українка**, якій тоді було 18 років, написала для молодшої сестри Ольги підручник «Стародавня історія східних народів», де вмістила як ілюстративний матеріал власні переклади гімнів із «Рігведи». Юна поетеса перекладала не з оригіналу тексту, а з французького й німецького перекладів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Подумайте, які почуття викликав у вас «Гімн до ранньої зорі».
2. Поясніть, чим зумовлені ваші почуття.
3. Розкрийте, за допомогою яких реальних і фантастичних образів Леся Українка створює картину народження зорі.
4. Словесно опишіть, якою постає зоря у вашій уяві з рядків гімну.
5. У давньоіндійських текстах не використовувалося римування. Чи слідує цьому Леся Українка у перекладах гімнів? Як поетеса відтворює урочистий, піднесений настрій гімнів?
6. Обґрунтуйте, чим гімни «Рігведи» викликали захоплення в юної поетеси.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Читаючи «Гімн до сонця», намалюйте скрайбінг тексту (ознайомитися з технікою виконання скрайбінгу можна на Youtube).

Сур'я їздив на колісниці, якою правив Варуна, хранитель світового порядку.

Гімн до сонця [R. V. I, 50]

Сонце святе, що все віда, встає перед поглядом світу,
коні блискучі несуть його. І перед сонцем,
оком світовим, зникають, як злодії, темрява й зорі.
Промені, наче палкії вогні, освітили живучих.
Сурія, прудкий їздець! Ти нам світло приносиш,
сяєвом небо сповняєш! Перед богами ти сходиш,
Перед людьми, перед небом, всі бачать тебе і дивують.
Ти очищаєш, від лиха бороніш! Ти світлом вкриваєш
Землю і люди, а небо й повітря ти ним заливаєш.
Міряєш ночі і дні, споглядаєш створіння наземні.
Сім ясних коней твій повіз везуть, о Сурія, боже!
Боже-споглядачу, маєш вінець ти з проміння над чолом.

Іде твій повоз, сім коней упріг ти у ярма окремі,
Вглядівши сяйво твоє, що блищить після темряви ночі,
падаєм ниць: ти найвищий з богів! Ти найкращеє світло!
О доброчинець, зійшовши сьогодні високо на небо,
тугу з серденька мого прожени, а з лиця мого блідість.
Кидаю блідість пташкам лісовим, щоб мені не марніти,
а жовтяницю на жовтії квіти я кину.
Син Адіти встав потужний,— він ворога мого поборе!
Сам же не маю я сили змагатися з лихом жерущим.

Переклад Лесі Українки

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чому саме так ви намалювали образи гімну.
2. Які з них реалістичні, а які фантастичні?
3. Як характеризують фантастичні риси образів гімну свідомість давніх індусів?
4. Які слова були для вас ключовими під час малювання скрайбінгу?
5. Розгляньте зображення бога Сур'ї, виконане українським художником. Що надихало митця у творенні картини?

Знахідки археологів з кургану Висока Могила. III тис. до н. е., Запорізька обл.

В. Мітченко. Сур'я. XX ст.

1.1.2 Космогонія Вед

Веди, як і інші священні книги, мають свою історію походження світу — космогонію. Згідно з «Рігведою», Всесвіт походить з хаосу, в якому небо і земля були нероздільні. Найперше з хаосу виникли води, що простиралися безмежно. Води породили вогонь, чиє тепло породило золоте яйце. Все це відбувалося в далекому минулому, коли ще ніхто не виміряв час.

Космогонія *(грецьк. κοσμογονία, від κόσμος — світ, Всесвіт та грецьк. γονή — народження) — учення про походження або створення Всесвіту.*

Вважають, що яйце плавало у водах безмежного океану стільки, скільки триває рік. За рік із яйця виник прабатько Брахма, тому одне з його імен — Піранья-Гарбха — Народжений із золотого яйця. Аби вибратися з яйця, Брахмі довелося його розколоти на дві частини. І стала верхня половина небом, а нижня — землею. Між небом і землею помістив Брахма повітряний простір, створив сушу, позначив сторони світу та поклав початок часу. Оскільки Брахма існував завжди й ніхто його не створював, у нього є ще одне ім'я — Свая Мбху, що означає вогонь, воду, землю й ефір. І тільки після цього він створив богів, три веди, річки, моря, гори, людей, а також мову, радість, пристрасть. З часом з'явилися птахи, звірі, рослини, комахи, демони.

Так, за уявленням індуїзму, виник світ. І таких світів безліч у нескінченному Всесвіті. Кожен із них народжується, проживає відведений час і помирає, а на його місце приходить новий. Життя Всесвіту — це безперервний ланцюг світів, які змінюють один одного. Всесвіт живе за тими самими циклами, що й людина: коли Брахма засинає, то світ перетворюється на хаос, а коли Брахма прокидається, то знову створює три світи — небесний, людський і демонічний. День Брахми триває тисячу років богів, а рік богів дорівнює 360 років людських.

В одному з гімнів Рігведи можна знайти розповідь про першолюдину Пурушу, з тіла якої було створено Всесвіт.

У ведійських текстах часто натрапляємо на згадку про небесний світ (сваргалоку). Це — ідея сонця, що дає життя всьому живому. Небесне сяйво — сонячне світло — нерозривно пов'язане з благополуччям і щастям людського існування.

Перший переклад українською мовою найвідомішого космогонічного гімну «Рігведи» здійснила Леся Українка з європейських мов. Із санскриту переклав його Павло Ріттер. Цей гімн цікавий не тільки спробою осягнути та зобразити хід створення світу, а й поетичною інтонацією, прийомом нанизування риторичних запитань, що зберігся в індійській культурі до наших днів.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Гімн до найвищого духа Pramatma

Як не було ще нічого: буття й небуття, ні етеру, ні неба,
що покривало усе те, чого не було ще?
Де було скрито таємне? У хвилях? В безодні?
Смерті й безсмертя тоді не було; і ніщо не ділило
темної ночі від ясного дня, і жило тоді тільки
«Все» неподільне, а в ньому ніщо не жило.
Отже, і все, що було. Його темрява крила,
мов океан, безпросвітна. І «Все» було скрите глибоко,
скрите в самому собі, і вродилось воно, і зростало
під своїм власним теплом. Тож найперше кохання

Етéр *— ефір, повітря.*

«Все» прийняло, бо кохання — духовного світла первісток.
В думці міркуючи, мудрії Ріші почули той зв'язок,
що то єднає буття з небуттям. Але де ж був той промінь,
що то побачили Ріші? Чи був він вгорі, чи в безодні?
Впало насіння, і сили зродились; внизу — народження,
сила і воля — вгорі. Але хто теє знає?
Хто ж нам повідав те, звідки взялися світи всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все? Хіба тільки той сам,
з кого повстали безкраї світи,— чи створив він,
чи не творив їх,— він бачив усе з високості,
він певне знає усе; а може, і він не відає?..

Переклад Лесі Українки

Космогонія

Буття та небуття тоді не було —
Повітря не було й склепіння неба.
Що покривало? Де? Що захищало?
Була вода? Глибокая безодня?

І смерті не було, безсмертя також,
Між днем та ніччю не було відміни,
Те дихало саме, одне без вітру.
І більш нічого не було. Крім того.

Вкривала пітьма пітьму споконвіку,
Цей всесвіт ввесь — мов океан без світла,
Той зародок, що хаосом був вкритий,
Один від сили спеки народився.

Любов спочатку виникла від нього,
Що стало першим для думок насінням;
Знайшли зв'язок між сущим і несущим,
У серці стежачи думками, мудрі.

Думок тих промінь наскрізь простягнувся.
Що на горі було? І що зі споду?
Там сім'яносці, тут же — їх сприймання.
Зусилля знизу, зверху поривання.

І хто це знає й хто про це повіда?
Звідкіль цей всесвіт народивсь та виник?
Боги пізніш за нього народились?
А як оце втворилося, хто знає?

Світобудова ця відкіль взялася?
Чи створено її було чи йнакше?
В найвищім небі хто її пильнує,
Той, певно, зна, чи, може, й він не знає?

Переклад Павла Ріттера

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Павло Ріттер (1871–1939) — мовознавець, літературознавець і перекладач, який уклав антологію українських перекладів давньоіндійської літератури із санскриту під назвою «Голоси Стародавньої Індії» (що вийшла друком тільки в 1982 році).

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, у якій формі написано вірш «Космогонія».
2. Чому, на Вашу думку, гімн «Космогонія» містить так багато питальних речень? Чи є в тексті відповіді на поставлені запитання? Відповідь аргументуйте.
3. Існує наукова гіпотеза, що Всесвіт з'явився внаслідок великого вибуху. Простежте, чи є у ведичному гімні «Космогонія» відгомін цієї версії.
4. Відтворіть за текстом гімну уявлення давніх індійців про будову Всесвіту.
5. Поясніть, який із варіантів перекладу вам подобається більше.
6. Оберіть один із варіантів космогонічного гімну та підготуйте його виразне читання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

1. Ознайомтеся з поданою інформацією та поміркуйте, які висновки можна з неї зробити.

В одному з головних ведичних міфів ідеться про викрадення сонячної сили злим демоном Врітрою та звільнення її богами Індрою і Вішну, тобто про чергування пір року. Цей міф є основним і для дохристиянських вірувань слов'ян, зокрема українців.

Курган Кам'яна Могила. Запорізька обл.

Зображення голови рігведівського дракона Врітру. Кам'яна Могила

У наскельних зображеннях (петрогліфах) відомого кургану Кам'яна Могила поблизу Мелітополя можна побачити відлуння цього міфу.

2. Підготуйте завдання для інтелектуальної гри з однолітками. Розмістіть її на сайті (сторінці) вашого навчального закладу.

«У Ведах немає згадки про банани, оливки, пальми, пустелі, мавп, верблюдів, жирафів, а є згадки про ос, лососів, рисей, оленів, ведмедів, вовків, бджіл. Тобто про весь той світ, що належить просторові на захід від Уралу і на північ від Чорного моря» (Креґем Кларк, Стюарт Піґґот, англійські дослідники Вед).

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Веди — священні індійські тексти, написані давньоіндійською мовою **санскритом** і складені в поетичній формі (гімни, піснеспіви). У Ведах (у перекладі із санскриту — «священне знання») відображено уявлення давньої людини про навколишній світ, про Всесвіт, про соціальний устрій, етичні цінності та мораль.

Вед чотири: «**Рігведа**» — найдавніша і найзначніша — збірка релігійних гімнів, «**Самаведа**» — веда пісень хвалебних, «**Яджурведа**» правила проведення ведичних жертвених ритуалів, «**Атхарваведа**» — веда заклинань.

Веди — видатна пам'ятка світової літератури.

Ключові поняття теми:
Веди: «Рігведа», «Самаведа», «Яджурведа», «Атхарваведа», санскрит.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Священною книгою якої культури є Веди?
2. Що ви знаєте про походження та побудову Вед?
3. Назвіть головних давньоіндійських богів.
4. Розгляньте ілюстрацію на с. 19, на якій зображений летючий Індра зі своїми супутниками. Які художні деталі засвідчують, що Індра — громовержець?
5. Чи є в українській культурі відгомін давньоіндійської міфології? У чому саме?
6. Спробуйте дібрати або намалювати власну інтерпретацію гімну «Космогонія».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Анімé — японська мультиплікація.

1. Знайдіть в Інтернеті зображення бога Агні. Порівняйте його із зображенням Індри. Що об'єднує ці зображення?
2. Об'єднайтеся в пари та оберіть одну з тем творчої роботи (підготовки презентації):
   - Тематика Рамаяни (за однойменним мультфільмом). Рамаяна: Епос HD. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=YHc2vPWxNBk.
   - Тематика Махабхарати (за однією із серій однойменного кінофільму, викладеного на Youtube).
3. Об'єднайтеся в групу знавців англійської мови і підготуйте озвучення однієї із серій аніме «RG Veda» українською мовою у вигляді стопкадрів. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=RwWC5MdgMBk.

Біблія

Прекрасних книжок на світі багато, але тільки одну називають Книгою книг — **Біблію**. Її перекладено майже двома тисячами мов і наріч. Духом та образами Біблії надихається світова культура та література впродовж віків. Художники й композитори, поети й філософи століття за століттям зверталися до біблійних образів, сюжетів і мотивів. Читачі Біблії шукали й знаходили в ній відповіді на свої запитання, розраду в життєвих негараздах, натхнення у справах.

Біблія — від грецьк. τα βιβλία, βιβλία (bibliv) — «бібліа», тобто «збірка книг», «книги».

Книга книг одночасно є Святим Письмом для християн і безсмертною літературною пам'яткою. **Ars longa** — мистецтво вічне...

1.2.1 Святе Письмо і пам'ятка літератури

Перші оповідання в Біблії з'явилися задовго до того, як була винайдена писемність. Люди передавали їх із уст в уста. Вечорами біля вогнищ, під час богослужінь, за роботою й на війні вони співали пісні та розповідали історії, почуті в дитинстві. До цих розповідей ставилися з великою повагою, тому що в них ішлося про Бога. Важливим було кожне слово, і повторювати його потрібно було правильно.

Упродовж тривалого часу різні частини Біблії записувалися різними людьми. Пізніше ці численні частини були зібрані в одну книгу.

Сучасна Біблія являє собою товсту книгу, у якій понад тисячу сторінок.

Текст Біблії містить історичні нариси, закони (етичні, ритуальні, цивільні, кримінальні, гігієнічні), міфологію, релігійну поезію, дидактичні трактати, лірику, притчі й алегорії, біографії, особисте листування, спогади та щоденники, а також **біблійні жанри** — пророцтва та одкровення. На превеликий подив, ця велика Книга, написана за такий величезний проміжок часу людьми різного стану та освіти, є єдиним цілим, усі 77 її книг доповнюють і пояснюють одна одну або переходять одна в одну.

Назва «Біблія» утвердилася із IV ст. Так уперше назвав цю книгу Константинопольський патріарх і богослов Іоанн Златоуст.

1 ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що називають міфом.
2. Про що розповідається у міфах, які ви читали?

3. Які уявлення давніх людей втілено в міфах? У яких сюжетах вони відображені?
4. Як у міфології відображається залежність людського існування від природних явищ і стихій?
5. Яку роль у міфах відіграє фантастика? Наведіть приклад.
6. Які міфологічні образи й сюжети вам найбільше запам'яталися?

1.2.2 Біблія і міфологія

Світогляд — це система поглядів на світ загалом, на місце людини в реальній дійсності.

Міфологія — це образна картина світу, яка розкриває світогляд давньої людини, де поєднано реальність і фантазію, природне і надприродне, знання та віру, думки й емоції. У міфології людина усвідомлює себе частиною природи, а природу одухотворює й населяє богами.

Біблія пояснює світ і закони його існування по-іншому.

Біблійний світогляд базується на визнанні авторитету Бога — творця природи й людини — у всіх сферах людського життя.

Паоло Веронезе. Отець вічності. XVI ст.

Марк Шагал. Біблійне послання. XX ст.

МІФОЛОГІЯ	БІБЛІЯ
Пантеон (група) богів — обожнені сили Природи	Один Бог-Творець
Боги наділені людськими рисами, як позитивними, так і негативними	Бог досконалий
Світ виникає з хаосу	Світ створено Богом
Людина — іграшка в руках богів	Людина — дитя Бога
Воля богів невідома людям	Воля Бога відкрита людям

1.2.3 Біблія та історія

Археологічні знахідки та наукові дослідження підтверджують, що Біблія має історичну основу. Існує навіть така наука — *біблійна археологія*, покликана уточнити перебіг подій, доповнити біблійні дані документальними свідченнями, реконструювати історичний фон.

Розкопки в Ізраїлі. Імовірний палац царя Давида. X ст. до н. е.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Високочутливі сучасні прилади дають змогу досить точно визначати вік різних предметів: дерева, папірусу, зерна, керамічних виробів тощо, які підтверджують історичний характер деяких Біблійних оповідей.

Перша згадка про писемність у Біблії пов'язана з розповіддю про Десять Заповідей, що висічені на камені.

Учені не можуть точно визначити, коли з'явилися книги Старого Заповіту.

Коли записували Біблію, звичних для нас книг зі сторінками ще не винайшли. Люди писали на сувоях, які робили з листів папірусу, пергаменту або навіть із тонких пластин міді, зшиваючи або склеюючи разом так, що виходила довга стрічка, до 10 м завдовжки і 30 см завширшки. Кінці стрічки намотувалися на дерев'яні стрижні: читач однією рукою розгортав сувій, а іншою змотував його. Закінчивши читання, сувої обертали тканиною та прибирали для збереження у високі посудини.

Переносити сувої з місця на місце було незручно; багато часу було потрібно й на те, щоб знайти в довгому сувої якийсь біблійний уривок. У II ст. християни зібрали воєдино книги Нового Заповіту. Ймовірно, вони першими відмовилися від сувоїв: з'єднували в зошит кілька аркушів папірусу або пергаменту, склавши навпіл і прошивши по складеному, а потім складали такі зошити разом. Цей ранній тип книги називається *кодекс*.

У 1947 році бедуїн-пастушок, який пас овець у пустельній місцевості на захід від Мертвого моря, помітив на одному зі стрімких обривів вхід до печери. Він кинув туди камінь і раптом почув звук розбитого глиняного глечика. Зацікавившись, хлопець спустився в печеру, де знайшов багато глиняних посудин, усередині яких лежали сувої пергаменту з давніми єврейськими письменами. Так було знайдено **Кумра́нські сувої**.

Сувої містили частини всіх книг єврейського Старого Заповіту, за винятком Книги Естер. Радіовуглецевий аналіз показав, що тексти написані в період між III ст. до н. е. і I ст. н. е.

Сувій із Книгою Ісаї зберігся майже повністю; він на 1000 років старіший за найстародавніший список Ісаї, але обидва тексти майже ідентичні. Це свідчить про те, наскільки точні були переписувачі, як серйозно вони ставилися до своєї справи.

Кумранські сувої

Кодекс

Найдавніший із відомих повних примірників Нового Заповіту було написано на початку IV ст. н. е. Його було знайдено в середині XIX ст. в монастирі Св. Катерини біля підніжжя гори Синай, тому він називається **Codex Sinaiticus**.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У IV ст. до н. е. Олександр Македонський завоював Персію. Він правив майже всім стародавнім світом, а грецька стала мовою, яку розуміла більшість. Послідовники Ісуса хотіли, щоб увесь світ почув Благу Вість, тому з арамейської, якою говорив Ісус, переклали її на грецьку. У грецькому алфавіті 24 букви, до нього вперше були включені букви для голосних звуків. Писали грецькою зліва направо. В Одкровенні Іоанна Богослова Бог говорить: «Я єсмь Альфа й Омега, початок і кінець...» (альфа й омега — перша й остання букви грецького алфавіту).

Православ'я, католицизм, протестантизм *— три основні розгалуження у християнстві.*

Сучасні православні видання мають 77 книг (тобто повний перелік), католицькі — 72, протестантські — 66. Це пояснюється тим, що 27 книг Нового Заповіту визнавали й визнають усі християни, а щодо 50 книг старозаповітної частини немає одностайної думки.

Слов'янська Біблія

У IX ст. два брати, християни Кирило і Мефодій з міста Фессалоніки у Греції, вирушили з проповіддю до слов'ян Східної Європи. Для своїх цілей вони переклали Біблію старослов'янською мовою. Щоб записати переклад, брати винайшли алфавіт, який став прообразом кирилиці (від імені одного з них), що нею сьогодні послуговуються в південно-східній Європі та Росії. Ось назви Євангелій, написані церковнослов'янською кирилицею:

Ѡ Матѳеа Ѡ Марка Ѡ Лѹки Ѡ Іѡанна

Грецький Новий Заповіт

Знаменитий голландський учений Ера́зм Роттерда́мський підготував перший друкований Новий Заповіт грецькою мовою. Це видання, здійснене в Базелі (Швейцарія) в 1517 році, стало основою для перекладів Святого Письма багатьма сучасними європейськими мовами, зокрема англійською та німецькою.

Еразм Роттердамський

Латинська Біблія

У 1450 році сталася подія, яка не могла не вплинути на історію поширення Біблії: було винайдено книгодрукування (точніше, книгодрукування відкрили заново, тому що китайці почали друкувати свої книги з IX ст.).

Йо́ганн Гу́тенберг із Ма́йнца (Німеччина) здогадався, що текст можна відтиснути на пергаментному папері за допомогою дерев'яних букв, змащених фарбою. Потім Гутенберг почав досліди з металевими шрифтами. Першою книгою, яку Гутенберг надрукував повністю, була латинська Біблія.

Найдорожчою у світі книгою нині вважається «Біблія» Гутенберга, що була видана у 1455 році. На початку XX ст. за один із таких примірників було сплачено 350 тис. доларів. Нині він зберігається у Бібліотеці Конгресу США.

Сторінка Гутенбергової Біблії

1.2.4 Структура і зміст Біблії

Біблія складається з двох частин: **Старого Заповіту** і **Нового Заповіту**.

Християнська міфологія поділяється на старозаповітну і новозаповітну.

Старий Заповіт розповідає про виникнення світу та людини, про різні події (наприклад, про Всесвітній потоп, про Вавилонську вежу).

У Новому Заповіті розповідається про Сина Божого Ісуса Христа та про кінець світу.

Від християнських міфів походять численні легенди європейського Середньовіччя (наприклад, про святий Грааль), «народні» християнські міфи, поєднані з язичницькими (наприклад, про Святого Георгія і дракона).

Пітер Брейгель. Вавилонська вежа. XVI ст.

*Слово **заповіт** (давньоєвр. berit, грецьк. diatheke — угода, договір, союз, завіт) походить від біблійної ідеї про угоду Бога з обраним народом та з усім людством.*

Старий Заповіт включає:
— **П'ятикнижжя Мойсеєве** або **Тору** (**Книги Буття**, **Вихід** (Ісход), **Левит**, **Числа** та **Повторення закону**),
— **Книги історичні** (Книги Ісуса Навина, Рут, Суддів, 1-ша та 2-га книги Самуїлові, 1-ша та 2-га книги Царів тощо);
— **Книги навчальні поетичні** (Книги Йови, Псалмів, Приповісток Соломонових, Екклезіяста, Пісня над піснями);
— **Книги Пророків** (Ісаї, Єремії, Єзекіїля та 12 малих пророків).

Рембрандт. Мойсей і скрижалі Закону. XVII ст.

Цар Соломо́н — легендарний правитель Ізраїльського царства, який уславився своїм розумом. *Соломонове рішення* — мудре рішення. Йому приписують також авторство *Пісні над піснями* — найпоетичнішого розділу Старого Заповіту.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Серед літератур Давнього Сходу давньоєврейська література посідає особливе місце. Унікальність її вкорінена в особливостях іудейської релігії. Євреї прийшли до справжнього монотеїзму — віри в існування одного Бога. Своє Святе Письмо євреї називають Тора (Закон). Інакше воно зветься П'ятикнижжя Мойсея.

До **Старого Заповіту** входять твори різних жанрів: міфи і легенди (Книга Буття); історичні перекази (Книги Самуїлові), хроніки (Книга Царів, Книга Ісуса Навина, Книги Суддів); епоси (П'ятикнижжя); філософські роздуми (Книги Йова, Екклезіяста); притчі (Приповістки Соломонові); релігійні гімни (Книга Псалмів); любовна лірика (Пісня над піснями); байки та загадки.

Значна частина **П'ятикнижжя** — закони в буквальному розумінні слова. Будь-який сюжет розповідається для того, щоб читач зробив для себе висновок.

Книга **Буття** описує виникнення світу, появу людства і єврейського народу. **Книга Виходу** — життя ізраїльтян у Єгипті, вихід з Єгипту і поневіряння в Синайській пустелі на шляху до Землі обітованої. У третій книзі — **Левит** — розкриваються культові приписи та обряди. Назва четвертої книги — **Числа** — походить від того, що тут ідеться про перепис ізраїльтян, яких призивають на військову службу. В останній книзі — **Повторення закону** — викладені закони, про які вже йшлося в попередніх текстах.

Друга книга П'ятикнижжя Мойсеєвого (Вихід) містить **Десять заповідей** — серцевину Божого Заповіту. У них викладено основні правила, якими людина має керуватися в житті.

Після П'ятикнижжя оповідь продовжують книги, що входять до циклу «Пророки».

П'єтро Перуджино. Вихід Мойсея з Єгипту. XV ст.

Іудейські й християнські джерела приписують створення П'ятикнижжя пророку Мойсею, хоча в самому тексті Тори на це жодних указівок.

Проро́к *(від давньогрецьк. προφήτης — віщун) — людина, яка є посередником між Богом і людьми.*

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Сучасники біблійних пророків Ісаї, Єремії, Єзекіїля (I тисячоліття до н. е.) — Гоме́р (Давня Греція), Зарату́стра (Давній Іран), Бу́дда (Давня Індія), Конфу́ций (Давній Китай).

Заповіді, дані Богом народові на горі Синай, знають усі: «Шануй батька свого і матір свою — довго житимеш на землі», «Не вбивай!», «Не кради!», «Не свідчи неправдиво проти ближнього свого!» тощо.

Новий Заповіт

Іудейська релігія вчить, що колись Бог уклав для обраного народу Заповіт, тобто настанови. Про це йдеться в Біблії, у Старому Заповіті. Християни ж вірять, що сам Бог одного разу зійшов на землю, став людиною, прийняв мученицьку смерть за людей на хресті й таким чином уклав Новий Заповіт — уже з усім людством.

Тексти, які розповідають про цю подію, складають другу частину християнської Біблії — Новий Заповіт. Новий Заповіт написаний грецькою мовою своєї епохи.

Тарас Шевченко. Розп'яття. Ескіз. XIX ст.

Новий Заповіт містить чотири частини:

— Перша — чотири Євангелія, розповіді про земне життя Ісуса Христа. Це **Євангелія** від **Матвія**, **Марка**, **Луки** та **Іоанна**.
— Друга — **Діяння святих апостолів**.
— Третя — **Апостольські послання**.
— Четверта — **Одкровення Іоанна Богослова**, або **Апокаліпсис**.

Караваджо. Св. Матвій. XVI ст.

Ель Греко. Св. Іоанн. XVI ст.

Апостол *(від давньогрецьк. πόστολος — посланець) — учень та послідовник Ісуса Христа. Дванадцять апостолів — дванадцять учнів Ісуса Христа, яких він навчав сам.*

Христос *— обранець Божий.*

Євангеліє *— благовість.*

Голгофа *— скеля, де розіп'яли Христа.*

Три Євангелія, від Матвія, Марка і Луки, розповідають про народження, служіння та мученицьку смерть на хресті Ісуса Христа.

Євангелія не подають зв'язного опису життя Христа, це окремі епізоди. Нічого не говориться також про дитинство і юність Ісуса.

Четверте **Євангеліє від Іоанна** відрізняється від перших трьох. Починається воно так, як починається Старий Заповіт: «Спочатку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». Якщо перші три Євангелія говорять навіть про Царство Боже буденними і прозаїчними образами (сіяч у полі, закваска в тісті, вино в бурдюках), то Іоанн насичує текст тривожними символами, яким неможливо дати вичерпне тлумачення (слово, світ, темрява, життя).

Діяння святих апостолів євангеліст Лука написав як продовження Євангелія. Книга поділяється на дві частини, перша розповідає про початок Християнської церкви, друга — про діяльність апостола Павла, учнем і супутником якого був Лука.

Апостольські послання — це листи, в яких апостоли настановляють у вірі християн.

Закінчується Новий Заповіт **Апокаліпсисом** — Одкровенням Іоанна Богослова. Апокаліпсис — запис того, що побачив і почув Іоанн у видінні, даному йому від Бога,— про кінець світу та останній Суд Божий.

Церковна традиція стверджує, що Іоанн Богослов і євангеліст Іоанн — це одна особа.

Франс Галс.
Євангеліст Лука. XVII ст.

Анджело Бронзино.
Св. Марк. XVI ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Проповідь на горі — звернення Христа до учнів. У ній він виклав десять заповідей праведного життя і молитву «Отче наш, сущий на небесах».

Молитва про чашу. У Гетсиманському саду перед таємною вечерею Ісус, знаючи свою долю, просив у Бога, щоб його минула чаша сія — страждання і мученицька смерть. Ця молитва називається Молитвою про чашу.

Зречення Петра — перед святом Пасхи на святковій вечері Христос сказав, що один з учнів зрадить його, й указав прямо на Іуду, а Петро тричі зречеться його до того, як проспіває півень. Коли Ісуса заарештували, Петра тричі питали, чи знає він цю людину, і він тричі сказав «ні». Коли він зрікся Христа втретє, заспівав півень.

Значна частина християнських творів не ввійшла до Святого Письма у процесі канонізації книг Біблії, проте вони продовжували функціонувати у християнському середовищі. Такі книги називаються **апокрифами**.

Апокрифи *(грецьк. apokriphos — таємний, секретний) — релігійні твори, які офіційно не визнані священиками, а тому не є канонічними.*

1.2.5 Культурно-історичне значення Біблії

Культурно-історична значущість Біблії перш за все полягає в цінності того вчення, яке вона проповідує.

Моральні заповіді християнства, викладені у Проповіді на горі Христа, висловлювали принципово новий погляд на людину: вона отримувала право на власний вибір між Добром і Злом і на відповідальність за свої вчинки.

Рафаель Санті. Видіння пророка Єзекіїля. XVI ст.

Старий і Новий Заповіт — це невичерпне джерело характерів, образів, сюжетів, які використовувало мистецтво християнського світу в усі часи. За мотивами біблійних оповідей створено нескінченну кількість живописних полотен, музичних творів, скульптур.

Музику на сюжети Святого Письма писали Бах, Бетхо́вен, Віва́льді, Гайдн, Бізе́, Гуно́, Мо́царт, Шу́берт, Ліст, Россі́ні, Ве́рді та багато інших.

Утілювали на своїх полотнах біблійні образи Леона́рдо да Вінчі, Мікела́нджело, Карава́джо, Ре́мбрандт, Ру́бенс, Бре́йгель, Дю́рер, Босх, Ель Гре́ко, Ре́пін, Вру́бель і багато інших видатних митців. Напевне, легше назвати художника, який не звертався до Книги книг у своїй творчості.

Часто звучать біблійні мотиви й у літературі. Біблія надихала Да́нте, Шекспі́ра, Ба́йрона, Ге́йне, Пу́шкіна, Гюго́, Пастерна́ка, Булга́кова, Ахма́тову, Бро́дського — цей перелік видатних письменників і поетів можна продовжувати безконечно.

Образи та сюжети Біблії набули символічного значення, до них завжди будуть звертатися митці різних країн у пошуках відповідей на вічні питання про добро і зло, любов і ненависть, смерть і безсмертя.

Іммануї́л Кант (1724–1804), великий німецький філософ, сказав: «Існування Біблії є найбільшим, найвищим благословенням, яке тільки людство коли-небудь зазнало». З іменем Канта ви ознайомитеся в 11-му класі на сторінках одного з найцікавіших романів XX ст. — роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита».

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря. XV ст.

Україна і світ

Біблію принесли із собою в Україну перші християнські місіонери, які поширювали християнське вчення. Першою перекладеною на наших землях книгою Святого Письма є Остромирове Євангеліє (1056–1057), написане давньою українською мовою.

Народною мовою перекладено в монастирі в Пересопниці (Волинь) Пересопницьке Євангеліє (1556–1561), у якому зміст Біблії передано чи не найповніше та найяскравіше.

Острозька Біблія. XVI ст.

Популярним в Україні був Псалтир, який використовували як посібник для домашнього читання. Поширеними були й Четвероєвангеліє і Апостол — книги Нового Заповіту (найдавніші з них з'явилися в XII ст.).

У 1581 році в м. Острог першодрукарем Іваном Федоровим було надруковано славнозвісну Острозьку Біблію.

Переклад Біблії живою народною мовою за ініціативи Всесвітнього біблійного товариства здійснили 1903 року Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй та Іван Нечуй-Левицький. До видання ввійшли лише канонічні книги — 39 зі Старого Заповіту і 27 — із Нового.

У XX ст. повністю переклали Біблію українською митрополит Іларіон (Іван Огієнко) (1962) та Іван Хоменко (1963).

Філософ, просвітитель і поет Григорій Сковорода вважав, що саме Книга книг надихнула його на найкращі твори.

Т. Шевченко. Притча про блудного сина. У в'язниці. XIX ст.

Біблійні мотиви переосмислював Тарас Шевченко в поемі «Марія», поезіях «Ісаія. Глава 35», «Подражаніє Ієзекіїлю. Глава 19», «Давидові псалми». Звернене до земляків послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...» подібне до біблійного тексту як за змістом, так і за формою.

Звертався Шевченко до Біблії й у живописі. Вершиною його творчості років заслання є серія малюнків «Притча про блудного сина», де він переосмислив євангельську притчу.

При́тча *— повчальне алегоричне оповідання з яскраво висловленою мораллю. Біблійні книги містять багато притч.*

Біблійні сюжети розробляли Іван Франко в поемі «Мойсей», Леся Українка у драмах «На полі крові», «В катакомбах» та «Одержима».

За переспіви біблійних псалмів бралися Петро Гулак-Артемовський, Ліна Костенко, Дмитро Павличко.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Перша книга Мойсеєва

БУТТЯ

Сотворення всесвіту: світло й небозвід 1–8; земля 9–13; небесні світила 14–19; птахи, та водяхи, та водяні єсні єства 20–23; суходіл, тварини, люди 30–31

1. На початку Бог створив Небо та землю. 2. А земля була пуста
та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над по-
верхнею води. 3. І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло.
4. І побачив Бог світло, що добре воно, і Бог відділив світло від тем-
ряви. 5. І Бог назвав світло: День, а темряву назвав: Ніч. І був вечір, і
був ранок, день перший. 6. І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред
води, і нехай відділяє вона між водою й водою. 7. І Бог твердь учинив, і
відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося
так. 8. І назвав Бог твердь Небо. І був вечір, і був ранок день другий.
9. І сказав Бог: Нехай збереться вода з-попід неба до місця одного, і
нехай суходіл стане видний. І сталося так. 10. І назвав Бог суходіл: Зем-
ля, а місце зібрання води назвав: Море. І Бог побачив, що добре воно.
11. І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона
розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому
насіння його на землі. І сталося так. 12. І земля траву видала, ярину, що
насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння
його в нім за родом його. І Бог побачив, що добре воно. 13. І був вечір,
і був ранок, день третій. 14. І сказав Бог: Нехай будуть світила на твер-
ді небесній для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками,
і часами умовленими, і днями, і роками. 15. І нехай вони стануть на
тверді небесній світилами, щоб світити над землею. І сталося так. 16. І
вчинив Бог обидва світила великі, світило велике, щоб воно керувало
днем, і світило мале, щоб керувало ніччю, також зорі. 17. І Бог умістив
їх на тверді небесній, щоб світили вони над землею, 18. і щоб керували
днем та ніччю, і щоб відділювали світло від темряви. І Бог побачив,
що це добре. 19. І був вечір, і був ранок, день четвертий. 20. І сказав
Бог: Нехай вода вироїть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає
над землею під небесною твердю. 21. І створив Бог риби великі, і всяку
душу живу плазуючу, що її вода вироїла за їх родом, і всяку пташину
крилату за родом її. І Бог побачив, що добре воно. 22. І поблагословив
їх Бог, кажучи: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях,
а птаство нехай розмножується на землі! 23. І був вечір, і був ранок,
день п'ятий. 24. І сказав Бог: Нехай видасть земля живу душу за ро-
дом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так.
25. І вчинив Бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все

Мікеланджело Буонарроті. Створення Адама. Фреска. XIX ст.

земне плазуюче за родом його. І бачив Бог, що добре воно. 26. І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі. 27. І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх. 28. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі! 29. І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам! 30. І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, уся зелень яринна на їжу для них. І сталось. 31. І побачив Бог усе, що вчинив. І ото, вельми добре воно! І був вечір, і був ранок, день шостий.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чим зацікавив вас цей уривок зі Старого Заповіту.
2. Перекажіть історію створення світу за Книгою Буття.
3. Скільки днів тривав процес створення світу? Поміркуйте, як це відбилося на щоденному житті людства.
4. Із якою метою було створено живу природу?
5. Зверніть увагу, подібними на кого створив Бог людей.
6. Дослідіть, якими повноваженнями Бог наділив перших людей.

БУТТЯ 2

Суботній відпочинок 1–3; Едем 4–9; джерела та ріки 10–14; доручення людині 15–17; людина й тварини 18–20; жінка 21–25

1. І були скінчені небо й земля, і все воїнство їхнє. 2. І скінчив Бог дня сьомого працю Свою, яку Він чинив. І Він відпочив у дні сьомім від усієї праці Своєї, яку був чинив. 3. І поблагословив Бог день сьомий, і його освятив, бо в нім відпочив Він від усієї праці Своєї, яку, чинячи, Бог був створив. 4. Це ось походження неба й землі, коли створено їх, у дні, як Господь Бог сотворив небо та землю. 5. І не було на землі жодної польової рослини, і жодна ярина польова не росла, бо на землю дощу Господь Бог не давав, і не було людини, щоб порати землю. 6. І пара з землі підіймалась, і напувала всю землю. 7. І створив Гос-

Лукас Кранах.
Адам і Єва в саду Едему. XVI ст.

подь Бог людину з пороху земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею. 8. І насадив Господь Бог рай в Едемі на сході, і там осадив людину, що її Він створив. 9. І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла.

10. І річка з Едему виходить, щоб поїти рай. І звідти розділюється і стає чотирма початками. 11. Імення одному Пішон, оточує він усю землю Хавіла, де є золото. 12. А золото тієї землі добре; там бделій і камінь онікс. 13. Ім'я ж другої річки Гіхон, вона оточує ввесь край Ефіопії. 14. А ім'я річки третьої Тигр, вона протікає на сході Ашшуру. А річка четверта вона Євфрат. 15. І взяв Господь Бог людину, і в едемському раї вмістив був її, щоб порала його та його доглядала. 16. І наказав Господь Бог Адамові, кажучи: Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. 17. Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш! 18. І сказав Господь Бог: Не добре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього. 19. І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі воно ймення йому. 20. І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині. Але Адамові помочі Він не знайшов, щоб подібна до нього була. 21. І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон, і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом закрив його місце. 22. І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама. 23. І промовив Адам: Оце тепер вона кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка. 24. Покине тому чоловік свого батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, і стануть вони одним тілом. 25. І були вони нагі обоє, Адам та жінка його, і вони не соромились.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, чому Бог присвятив сьомий день творіння.
2. Поясніть значення слова *Едем*.
3. Дослідіть, які відомі з географії власні назви є в уривку.
4. Хто дав імена всьому сущому? Поміркуйте, чому.
5. Визначте, з якою метою Бог створив жінку.
6. Поміркуйте, чому Бог створив Єву з ребра Адама.

БУТТЯ 3

Спокуса та падіння 1–7; викриття провини 8–13; кари 14–20; вигнання з раю 21–24

1. Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: Чи Бог наказав: Не їжте з усякого дерева раю? 2. І відповіла жінка змієві: З плодів дерева раю ми можемо їсти, 3. але з плодів дерева, що в середині раю, Бог сказав: Не їжте із нього, і не доторкайтесь до нього, щоб вам не померти. 4. І сказав змій до жінки: Умерти не вмрете! 5. Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючи добро й зло. 6. І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набути знання. І взяла з його плоду, та й з'їла, і разом дала теж чоловікові своєму, і він з'їв. 7. І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

8. І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. 9. І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: Де ти? 10. А той відповів: Почув я Твій голос у раю і злякався, бо нагий я, і сховався. 11. І промовив Господь: Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв з того дерева, що Я звелів був тобі, щоб ти з нього не їв? 12. А Адам відказав: Жінка, що дав Ти її, щоб зо мною була, вона подала мені з того дерева, і я їв. 13. Тоді Господь Бог промовив до жінки: Що це ти наробила? А жінка сказала: Змій спокусив мене, і я їла.

14. І до змія сказав Господь Бог: За те, що зробив ти оце, то ти проклятіший над усю худобу, і над усю звірину польову! На своїм череві будеш плазувати, і порох ти їстимеш у всі дні свойого життя. 15. І Я покладу ворожнечу між тобою й між жінкою, між насінням твоїм і насінням її. Воно зітре тобі голову, а ти будеш жалити його в п'яту. 16. До жінки промовив: Помножуючи, помножу терпіння твої та болі вагітности твоєї. Ти в муках родитимеш діти, і до мужа твого пожадання твоє, а він буде панувати над тобою. 17. І до Адама сказав Він: За те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, що Я наказав був тобі, говорячи: Від нього не їж, проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свойого життя. 18. Тернину й осот вона буде родити тобі, і ти будеш їсти траву польову. 19. У поті свойого лиця ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порох, і до пороху вернешся. 20. І назвав Адам ім'я своїй жінці: Єва, бо вона була мати всього живого.

21. І зробив Господь Бог Адамові та жінці його одежу шкуряну і зодягнув їх. 22. І сказав Господь Бог: Ось став чоловік, немов один із Нас, щоб знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки, і не взяв з дерева життя, і щоб він не з'їв, і не жив повік віку. 23. І вислав його Господь Бог із едемського раю, щоб порати землю, з якої узятий

він був. 24. І вигнав Господь Бог Адама. А на схід від едемського раю поставив Херувима і меча полум'яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як змій спокушав Єву. Поясніть символічність цієї ситуації.
2. Поміркуйте, чому змій звернувся до Єви, а не до Адама.
3. Як Бог дізнався про те, що Адам і Єва скуштували заборонений плід?
4. Як Бог покарав змія?
5. Яке з Божих покарань для людей можна вважати найсуворішим?
6. Розкрийте морально-філософський зміст цього уривка.

БУТТЯ 4

Каїн і Авель 1–16; потомство Каїна 17–22; Ламех та його жінки 23–24; Сет 25–26

1. І пізнав Адам Єву, жінку свою, і вона завагітніла, і породила Каїна, і сказала: Набула чоловіка від Господа. 2. А далі вона породила брата йому Авеля. І був Авель пастух отари, а Каїн був рільник. 3. І сталось по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. 4. А Авель, він також приніс від своїх первородних з отари та від їхнього лою. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву його, 5. а на Каїна й на жертву його не зглянувся. І сильно розгнівався Каїн, і обличчя його похилилось. 6. І сказав Господь Каїнові: Чого ти розгнівався, і чого похилилось обличчя твоє? 7. Отож, коли ти добре робитимеш, то підіймеш обличчя своє, а коли недобре, то в дверях гріх підстерігає. І до тебе його пожадання, а ти мусиш над ним панувати. 8. І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталось, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його. 9. І сказав Господь Каїнові: Де Авель, твій брат? А той відказав: Не знаю. Чи я сторож брата свого? 10. І сказав Господь: Що ти зробив? Голос крови брата твого взиває до Мене з землі. 11. А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. 12. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі. 13. І сказав Каїн до Господа: Більший мій гріх, аніж

Густав Доре. Убивство Авеля Каїном. XIX ст.

можна знести. 14. Ось Ти виганяєш сьогодні мене з цієї землі, і я буду ховатись від лиця Твого. І я стану мандрівником та заволокою на землі, і буде кожен, хто стріне мене, той уб'є мене. 15. І промовив до нього Господь: Через те кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде помщений. Містив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його. 16. І вийшов Каїн з-перед лиця Господнього, й осів у країні Нод, на схід від Едему. 17. І Каїн пізнав свою жінку, і стала вона вагітна, і вродила Еноха. І збудував він місто, і назвав ім'я тому містові, як ім'я свого сина: Енох. 18. І народився в Еноха Ірад, а Ірад породив Мехуяїла, а Мехуяїл породив Метушаїла, а Метушаїл породив Ламеха. 19. І взяв собі Ламех дві жінки, ім'я одній Ада, а ймення другій Цілла. 20. І породила Ада Явала, він був батьком тих, що сидять по наметах і мають череду. 21. А ймення брата його Ювал, він був батьком усім, хто держить у руках гусла й сопілку. А Цілла також породила Тувалкаїна, що кував всіляку мідь та залізо. А сестра Тувалкаїнова Ноема. 23. І промовив Ламех до жінок своїх: Адо й Цілло, послухайте ви мого голосу, жони Ламехові, почуйте ви слова мого! Бо якби я мужа забив за уразу свою, а дитину за рану свою, 24. і як буде усемеро пімщений Каїн, то Ламех у сімдесятеро й семеро! 25. І пізнав Адам ще свою жінку, і сина вона породила. І назвала ймення йому: Сиф, бо Бог дав мені інше насіння за Авеля, що забив його Каїн. 26. А Сифові теж народився був син, і він назвав імення йому: Енош. Тоді зачали були призивати Ймення Господнє.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Хто такі Каїн і Авель?
2. Перекажіть сюжет про Каїна і Авеля.
3. Поясніть символічне значення печаті, що поставив Бог на Каїнові.
4. Сформулюйте, з яких причин Каїн убив Авеля.
5. Поясніть, як ви розумієте відповідь Каїна на запитання Бога, чи не бачив він Авеля: «Чи я сторож брата свого?».
6. Поміркуйте, у чому символічний смисл історії про Авеля й Каїна.

Друга книга Мойсеєва

ВИХІД

Заповіді Божі 1–17

1. І Бог промовляв всі слова оці, кажучи:

2. Я Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

3. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

4. Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.

5. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене,

6. і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

7. Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.

8. Пам'ятай день суботній, щоб святити його!

9. Шість день працюй і роби всю працю свою,

10. а день сьомий субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх.

11. Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

12. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

13. Не вбивай!

14. Не чини перелюбу!

15. Не кради!

17. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

Євангеліє від Луки

(*Уривки*)

Проповідь на горі (6)

20. А Він, звівши очі на учнів Своїх, говорив: Блаженні убогі, Царство Боже бо ваше. 21. Блаженні голодні тепер, бо ви нагодовані будете. Блаженні засмучені зараз, бо втішитесь ви. 22. Блаженні ви будете, коли люди зненавидять вас, і коли проженуть вас, і ганьбитимуть, і знеславлять, як зле, ім'я ваше за Людського Сина. 23. Радійте того дня й веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах. Бо так само чинили пророкам батьки їхні. 24. Горе ж вам, багатіям, бо втіху свою ви вже маєте.

25. Горе вам, тепер ситим, бо зазнаєте голоду ви. Горе вам, що тепер потішаєтеся, бо будете ви сумувати та плакати. 26. Горе вам, як усі люди про вас говоритимуть добре, бо так само чинили фальшивим пророкам батьки їхні! 27. А вам, хто слухає, Я кажу: Любіть своїх ворогів, добро робіть тим, хто ненавидить вас. 28. Благословляйте тих, хто вас проклинає, і моліться за тих, хто кривду вам чинить. 29. Хто вдарить тебе по щоці, підстав йому й другу, а хто хоче плаща твого взяти, не забороняй і сорочки. 30. І кожному, хто в тебе просить, подай, а від того, хто твоє забирає, назад не жадай. 31. І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так

само чиніть їм і ви. 32. А коли любите тих, хто любить вас, яка вам за те ласка? Люблять бо й грішники тих, хто їх любить. 33. І коли добре чините тим, хто добро чинить вам, яка вам за те ласка? Бо те саме і грішники роблять. 34. А коли позичаєте тим, що й від них сподіваєтесь взяти, яка вам за те ласка? Позичають бо й грішники грішникам, щоб одержати стільки ж. 35. Тож любіть своїх ворогів, робіть добро, позичайте, не ждучи нічого назад, і ваша за це нагорода великою буде, і синами Всевишнього станете ви, добрий бо Він до невдячних і злих! 36. Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний! 37. Також не судіть, щоб не суджено й вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам. 38. Давайте і дадуть вам; мірою доброю, натоптаною, струснутою й переповненою вам у подолок дадуть. Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам. 39. Розповів також приказку їм: Чи ж може водити сліпого сліпий? Хіба не обидва в яму впадуть? 40. Учень не більший за вчителя; але, удосконалившись, кожен буде, як учитель його. 41. Чого ж в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш? 42. Як ти можеш сказати до брата свого: Давай, брате, я заскалку вийму із ока твого, сам колоди, що в оці твоїм, не вбачаючи? Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого! 43. Нема доброго дерева, що родило б злий плід, ані дерева злого, що родило б плід добрий. 44. Кожне ж дерево з плоду свого пізнається. Не збирають бо фіг із тернини, винограду ж на глоду не рвуть. 45. Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Ви прочитали Заповіді Божі з Другої книги Мойсеєвої та Проповідь на горі Сина Божого з Євангелія від Луки. До якої частини Біблії належить Друга книга Мойсеєва?
2. До якої частини Біблії належить Євангеліє від Луки?
3. Поміркуйте, що їх об'єднує.
4. Дослідіть, чим вони різняться.
5. Поясніть, як ви розумієте слова: «І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви». Чи потрібно керуватися цим приписом у житті?
6. Визначте, з яких повчань Проповіді на горі постали афоризми. Поясніть їхнє значення.

Притча про сіяча (8)

4. І, як зібралось багато народу, і з міста до Нього поприходили, то Він промовляти став притчею. 5. Ось вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє. І, як сіяв, упало одне край дороги, і було повитоптуване, а птахи небесні його повидзьобували. 6. Друге ж упало на ґрунт кам'янистий, і, зійшовши, усохло, не мало бо вогкости. 7. А інше упало між терен, і

вигнався терен, і його поглушив. 8. Інше ж упало на добрую землю, і, зійшовши, уродило стократно. Це сказавши, закликав: Хто має вуха, щоб слухати, нехай слухає! 9. Запитали ж Його Його учні, говорячи: Що визначає ця притча? 10. А Він відказав: Вам дано пізнати таємниці Божого Царства, а іншим у притчах, щоб дивились вони і не бачили, слухали і не розуміли. 11. Ось що означає ця притча: Зерно — це Боже Слово. 12. А котрі край дороги, це ті, хто слухає, але потім приходить диявол, і забирає слово з їхнього серця, щоб не ввірували й не спаслися вони. 13. А що на кам'янистому ґрунті, це ті, хто тільки почує, то слово приймає з радістю; та кореня не мають вони, вірують дочасно, і за час випробовування відпадають. 14. А що впало між терен, це ті, хто слухає слово, але, ходячи, бувають придушені клопотами, та багатством, та життьовими розкошами, і плоду вони не дають. 15. А те, що на добрій землі, це оті, хто як слово почує, береже його в щирому й доброму серці, і плід приносять вони в терпеливості. 16. А світла засвіченого ніхто не покриває посудиною, і не ставить під ліжко, але ставить його на свічник, щоб бачили світло, хто входить. 17. Немає нічого захованого, що не виявиться, ні таємного, що воно не пізнається, і не вийде на яв. 18. Тож пильнуйте, як слухаєте! Бо хто має, то дасться йому, хто ж не має, забереться від нього і те, що, здається йому, ніби має.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що означає термін *притча*.
2. Простежте, як побудовано цю притчу.
3. Прослідкуйте в тексті, як Він (Ісус Христос) пояснив цю притчу учням.
4. Визначте, що в цій притчі символізує Зерно.
5. Поясніть рядки притчі: «Дивились вони і не бачили, слухали і не розуміли». Чи буває з вами таке?
6. Знайдіть у тексті притчі вислови, які стали афористичними.

Притча про блудного сина (15)

11. І Він оповів: У чоловіка одного було два сини. 12. І молодший із них сказав батькові: Дай мені, батьку, належну частину маєтку! І той поділив поміж ними маєток. 13. А по небагатьох днях зібрав син молодший усе, та й подавсь до далекого краю, і розтратив маєток свій там, живучи марнотратно. 14. А як він усе прожив, настав голод великий у тім краї, і він став бідувати. 15. І пішов він тоді і пристав до одного з мешканців тієї землі, а той вислав його на поля свої пасти свиней. 16. І бажав він наповнити шлунка свого хоч стручками, що їли їх свині, та ніхто не давав їх йому. 17. Тоді він

Притча про блудного сина — одна з найчастіше зображуваних у мистецтві євангельських притч. До неї зверталися великі художники, за її мотивами композитор Прокоф'єв написав балет, а Бріттен — музику, також існує декілька її екранізацій.

спам'ятався й сказав: Скільки в батька мого наймитів мають хліба аж надмір, а я отут з голоду гину! 18. Устану, і піду я до батька свого, та й скажу йому: Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе... 19. Недостойний я вже зватись сином твоїм; прийми ж мене, як одного з своїх наймитів... 20. І, вставши, пішов він до батька свого. А коли він далеко ще був, його батько вгледів його, і переповнився жалем: і побіг він, і кинувсь на шию йому, і зачав цілувати його! 21. І озвався до нього той син: Прогрішився я, отче, против неба та супроти тебе, і недостойний вже зватися сином твоїм... 22. А батько рабам своїм каже: Принесіть негайно одежу найкращу, і його зодягніть, і персня подайте на руку йому, а сандалі на ноги. 23. Приведіть теля відгодоване та заколіть, будемо їсти й радіти, 24. бо цей син мій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся! І почали веселитись вони. 25. А син старший його був на полі. І коли він ішов й наближався до дому, почув музики та танці. 26. І покликав одного зо слуг, та й спитав: Що це таке? 27. А той каже йому: То вернувся твій брат, і твій батько звелів заколоти теля відгодоване, бо ж здоровим його він прийняв. 28. І розгнівався той, і ввійти не хотів. Тоді вийшов батько його й став просити його. 29. А той відповів і до батька сказав: Ото, стільки років служу я тобі, і ніколи наказу твого не порушив, ти ж ніколи мені й козеняти не дав, щоб із приятелями своїми потішився я... 30. Коли ж син твій вернувся оцей, що проїв твій маєток із блудницями, ти для нього звелів заколоти теля відгодоване... 31. І сказав він йому: Ти завжди зо мною, дитино, і все моє то твоє! Веселитись та тішитись треба було, бо цей брат твій був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся!

Єроним Босх. Блудний син. XVI ст.

Рембрандт. Повернення блудного сина. XVII ст.

Переклад митрополита Іларіона (Івана Огієнка)

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як ви зрозуміли смисл цієї притчі.
2. Як ви оцінюєте поведінку молодшого сина?
3. Які події стали поштовхом до того, що молодший син повернувся додому?
4. З яким настроєм повернувся блудний син додому? Як зустрів його батько?
5. Поміркуйте, чи справедливо старший син розгнівався на батька. Як батько пояснив йому свою поведінку?
6. Які моменти притчі зображено на картинах Босха і Рембрандта? Чи передають вони настрій притчі? Чим ця притча привертає увагу митців?

Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882–1972) — український вчений, політичний (міністр освіти УНР), громадський і церковний діяч, мовознавець, лексикограф, історик церкви, педагог, митрополит Української автокефальної православної церкви (від 1944 р.). 1920 року змушений був емігрувати з України до Польщі, потім до Канади. Іван Огієнко переклав (протягом 1936–1955 рр.) Біблію на українську літературну мову з оригінальних давньоєврейських і грецьких текстів, намагаючись якомога точніше передати зміст оригіналу.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Біблія — священна книга християн (**Святе Письмо**).

Біблія перекладається з грецької мови як «збірка книг», «книги».

Біблія складається з двох частин: **Старого Заповіту** і **Нового Заповіту**.

Слово *Заповіт* (давньоєвр. — угода, договір) походить від біблійної ідеї про угоду (завіт) Бога з обраним народом та з усім людством.

Старим Заповітом називається та частина Біблії, де йдеться про настанови Бога давньоєврейському народові. Цю частину Біблії іудеї вважають священною.

Десять Божих заповідей зі Старого Заповіту:

Хай не буде у тебе інших Богів, окрім мене. Полюби ближнього свого як самого себе! Не сотвори собі кумира. Не згадуй даремно імені Господа. Пам'ятай день суботній. Шість днів працюй, а сьомий віддай Господові. Шануй батька і матір своїх. Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідчи неправдиво проти свого ближнього! Не бажай нічого з того, що тобі не належить, не заздри.

Новий Заповіт розповідає про настанови Бога вже для всього людства через місію Ісуса Христа. Для християн обидві частини є священними.

Христос — обранець Божий.

Євангеліє — благовість. У Новому Заповіті чотири Євангелія (розповіді про появу Христа) — від Матвія, Марка, Луки та Іоанна.

Апостоли — посланці, перші учні Христа, проповідники християнства.

Проповідь на горі — звернення Христа до учнів. У ній він виклав десять заповідей праведного життя і молитву «Отче наш, сущий на небесах».

Ключові поняття теми:

Біблія, Старий Заповіт, Новий Заповіт, Ісус Христос, апостоли, Євангеліє, Проповідь на горі.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте значення слова *Біблія*.
2. За матеріалами статті підручника складіть таблицю про структуру та зміст Біблії.

Біблія		
Частини	**Старий Заповіт**	**Новий Заповіт**
Основні книги		
Теми		
Ідеї		
Образи		

3. За матеріалами таблиці підготуйте виступ на тему «Спільне й відмінне у Старому і Новому Заповітах».
4. Назвіть, кого вважають автором перших книг Старого Заповіту. Про що розповідається в цих книгах?
5. Розкрийте головний зміст Нового Заповіту. Що таке Євангеліє? Зі скількох Євангелій складається Новий Заповіт? Чим вони відрізняються? Хто їхні автори?
6. Поміркуйте, чи можна стверджувати, що мова Біблії афористична? Укладіть міні-збірку «Біблійні афоризми, які знають у моїй родині».
7. Розкрийте поняття *притча*. Наведіть приклади притч із Біблії.
8. Поясніть, до чого Христос закликає людей у Проповіді на горі. Що об'єднує і що відрізняє Божі заповіді зі Старого Заповіту й Проповідь на горі Христа з Нового Заповіту?
9. Чи звернули ви увагу на те, що ілюстрації до статті — це роботи видатних художників різних епох, мистецьких напрямів і стилів? Які з них вам сподобалися найбільше? Спробуйте пояснити, чому.
10. Поміркуйте, яку роль відіграла Біблія в духовному житті людства.
11. Чим, на вашу думку, є Біблія для українців?
12. Підготуйте повідомлення або презентацію про біблійну легенду, яка найбільше вразила вашу уяву.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Знайдіть і перегляньте в Інтернеті відеоролик «Створення світу за Книгою Буття». Поділіться враженнями про нього.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи та оберіть собі одну з тем для творчої роботи (виступ, рекламний плакат, фотоквест, презентація):

- Мультфільми за біблійними сюжетами.
- Екранізації Старого Заповіту.
- Екранізації Нового Заповіту.
- Навчальні фільми про Біблію.
- Комп'ютерні ігри за сюжетами Біблії.

Коран

Третя, наймолодша світова релігія — **іслам** — у різні часи сприймалася як одна з християнських сект або як релігія, заснована на запозиченнях. Справді, головна священна книга мусульман — Коран — значною мірою присвячена викладу біблійних, старозаповітних і новозаповітних сюжетів і майже на чверть містить відомості про життя біблійних пророків.

До появи ісламу араби були язичниками. У перші століття нової доби в міста Аравії проникали також іудаїзм і християнство. Спираючись на іудейсько-християнську проповідь, пророк **Мухаммед** (європейці називають його *Магомет*) створив нову релігію, яка об'єднала розрізнені арабські племена. Її називають *ісламом* (у перекладі з арабської «покірність»), *мусульманством* або *магометанством*. Сьогодні це одна зі світових релігій, яку сповідує понад мільярд осіб.

1.3.1 Створення Корану

Кора́н (з арабської — те, що читають; співуче читання) — священна книга мусульман, зібрання одкровень пророка Мухаммеда, проголошених у пророчому екстазі в Мецці та Медині між 610 і 632 роками. Перші записи Корану зроблено 632 року, уже після смерті Мухаммеда.

Ім'я пророка *Мухаммед* (*Магомет*) означає «звеличуваний», «гідний хвали». У Корані його названо на ім'я лише чотири рази.

Сторінка Корану

Магомет. 1315 р.

Кааба́ — кам'яна споруда кубічної форми, площа якої 10 м на 12 м, а висота — 15 м (саме від слова *кааба* походить слово *куб*). Кути Кааби орієнтовані по сторонах світу. Каабу покрито чорним шовковим покривалом (його міняють раз на рік), верхня частина якого прикрашена вишитими золотом висловами з Корану. Подібне покривало закриває і двері в Каабу (які важать 286 кг і зроблені з чистого золота).

Ме́кка і **Меди́на** (Саудівська Аравія) — священні міста ісламу. У Мецці близько 570 року народився пророк Мухаммед, тут міститься головна мусульманська мечеть Харам, і в ній — святилище Кааба. У Медині 632 року пророк помер і похований у Мечеті пророка.

Між 650 і 655 роками за наказом халіфа Османа був створений канонічний текст Корану (Османова редакція).

Мечеть Харам у наш час

Могила пророка Мухаммеда

1.3.2 Структура і зміст Корану

Коран складається із 114 ***сур*** (з арабської — ряд, ранг), які поділяються на ***аяти*** (з арабської — диво, знамення). Усі сури починаються з незмінної традиційної фрази-формули «В Ім'я Аллаха Всемилостивого, Всемилосердного!» — ***басмали***.

За місцем проголошення сури поділяють на **мекканські** (проголошені в Мецці 86 сур) — ранні та **мединські** (проголошені в Медині 28 сур) — пізні.

Мекканські сури написані ритмічною та римованою прозою — *саджем*. Тут Мухаммед постає як натхненний пророк і поет, який прославляє Бога, викладає заповіді віри, переказує арабійські легенди й біблійні епізоди, прикрашаючи їх барвистими подробицями з народних переповідань. Багато сторінок мекканських сур сповнені пишного східного красномовства.

У **мединських сурах** рима трапляється рідше, ритм монотонніший та протяжніший, що відповідає їхньому більш прозаїчному змісту. Тут Мухаммед постає як законодавець, мета якого — упорядкувати життя мусульман.

Аллáх — *Всевишній, Бог.*
Халúф — *наступник.*

Приклад напису слова «Аллах» арабською мовою.

У Корані немає зв'язної оповіді, кожна сура — це закінчений текст. Усі сури, крім першої, розміщені в Корані за розміром — від найбільшої до найменшої.

Коран — це перша писемна пам'ятка арабської літератури.

Пророк Мухаммед і його прихильники дійшли висновку, що текст Корану за дорученням самого Аллаха передав «у *серце пророка*» архангел *Джабраїл* (або *Джібріл*). Так араби називають відомого нам з Євангелія архангела Гавриїла — саме він сповістив пречисту діву Марію про народження Ісуса Христа.

На сторінках Корану постають персонажі Нового і Старого Заповітів: Авраам — Ібрагім, Йосип — Юсуф, Давид — Дауд, Соломон — Сулейман, Ісус — Ісса, Марія — Маріам. Із Корану мусульмани дізна-

ються історії про Адама і Єву, Каїна й Авеля, Ноя, Мойсея та інші біблійні оповіді. У Корані є міфи про створення світу, який Бог — Аллах створив за шість днів, відділивши небо від землі, створивши небесні світила, тварин, воду, рай, а також перших людей.

Головна турбота Аллаха у Корані — виховання людини. Ангели *Джібріл*, *Михаїл*, *Ісрафіл*, *Азраїл*, створені зі світла, допомагають Аллахові передавати людям свою волю. Протистоїть Аллахові шайтан *Ібліс*, який колись повстав проти Бога, за що був скинутий з небес. Є тут також схоже на біблійного Антихриста страшне чудовисько *Даджаль*.

Найбільший Коран у світі: 1,5х2 м, 632 сторінки, 800 кг. Сторінки виготовлені із шотландського паперу, обкладинку прикрашено малахітом, напівкоштовним камінням, яшмою, золотом, сріблом. Цей унікальний Коран виготовили італійські майстри для волзьких татар.

Сторінка Корану з пергаменту. VII ст.

Коран включає міфологічні та релігійні сюжети, моральні настанови, поради для щоденного життя, різних сфер людської діяльності. Він визначає обов'язки віруючих щодо правителів, духовенства, іновірців, а також славить Аллаха, якому слід уклонятися і прославляти його.

У мусульманських країнах багато слів і висловів із Корану увійшли в літературну мову, збагативши її. Східне мистецтво, особливо література, наповнене образами, мотивами і сюжетами з Корану.

Відповідно до вчення ісламу, Коран завершує більш ранні одкровення — Тору та Євангеліє. В ісламі Коран — це не оповідання про Бога, а Слово Боже, послане людству через Божого посланця Магомета. Первинний текст Корану збережений тією мовою, якою його було записано, надалі в нього не було внесено жодної правки чи текстової вставки.

Саме цим пояснюється ключова роль Корану в житті мусульман — це наріжний камінь ісламського суспільства, основа його державно-правового і соціально-економічного устрою.

За легендою, закінчивши спорудження мечеті в Медині, пророк відштовхнувся ногою від скелі й вознісся вгору. Слід закарбувався на камені, який несподівано на мить став м'яким. Цей шматок скелі зберігається в мечеті в Єрусалимі. Доторкнутися до священного каменя щорічно приїжджають сотні тисяч мусульман.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Магомет не вмів ні читати, ні писати, тому виголошував одкровення своїм послідовникам, які заучували їх напам'ять або записували на кам'яних дощечках, пергаменті, шматках шкіри. В історичних джерелах згадано близько сорока з тих, хто записував одкровення Корану. За життя Пророка єдиного тексту Корану не було, хоча всі сури й аяти були широко відомі, бо з'явилися професійні читці — *хафизи*, які могли безпомилково відтворювати велику кількість довгих і складних аятів.

Проте після смерті Пророка його найближчий подвижник і перший халіф Абу Бакр відразу ж зібрав писарів і хафизів для складання єдиного тексту. Роботу було завершено за часів третього халіфа — Османа, до 650 р., і всі наступні примірники Корану відтворюють цей канонічний текст.

1.3.3 Стиль і мова Корану

«Стиль Корану місцями суворий і справді піднесений, а тому ніхто не має дивуватися дії, спричиненій цією Книгою». **Й. В. Гете**

Образний і стилістично різноманітний стиль Корану не схожий ні на Старий, ні на Новий Заповіт. В одній сурі трапляються різкі зміни теми, різні ритмічні моделі, раптові переходи від першої до третьої особи, повторення сказаного раніше, натяки на те, що належить сказати далі. Закінчена думка часто заримована, але строфи не є поезією, бо не відтворюють з арабської поетичної метрики. Проте це й не проза ні за інтонацією, ні за сенсом. Красу й глибину сур та аятів Корану відчувають навіть ті, хто не знайомий з арабською мовою,— під час власне прослуховування того, що читається.

Арабська поетична метрика заснована на чергуванні довгих і коротких складів, притаманних арабській мові. Певне поєднання таких складів утворює стопу, а кілька стоп — віршовий рядок, розділений посередині паузою. Всі рядки вірша закінчуються тією самою римою.

Незвичайний і відмінний від інших видів літератури стиль Корану вважають неповторним. Читають Коран особливим чином — вимовляючи рядки співучо.

Елементи компаративістики

Європа ознайомилася з текстом Корану через латинські обробки XII–XVI ст. Початок науковим перекладам європейськими мовами поклав коментований латинський переклад Л. Марраччі (Падуя, 1698 р.). У XVII–XIX ст. з'явилися переклади Корану низкою мов — італійською, голландською, французькою, німецькою, англійською, російською, польською.

Нині цю пам'ятку світової культури перекладено майже всіма мовами мусульманського Сходу і Західної Європи.

У Корані багато сказано про **Рамадан** — священний місяць для мусульман. Рамадан — це місяць добрих справ, прощення гріхів і зміцнення віри. Також Рамадан — місяць читання і вивчення Корану, роздумів над Кораном і втілення Корану в життя.

Україна і світ

Перші спроби перекладу Корану на староукраїнську (старослов'янську) мову було здійснено ще в XV ст. Іоаникій Галятовський видав 1683 року в Чернігові полемічний трактат «Аль-Коран Мухамедів».

Частково переклав Коран сучасною українською мовою видатний український учений-сходознавець Агатáнгел Крúмський, який опублікував у 1905 році в Москві «Сури найдавнішого періоду (переклад з поясненнями)».

Повний український переклад Корану (з німецької мови) здійснив у 1913–1914 роках львівський мовознавець-поліглот Олександр Абранчáк-Лисинéцький. На жаль, текст не було опубліковано.

З оригіналу вперше переклали Коран українською мовою вчений-іраніст Ярема Полотнюк (1990 р.) та вчений-арабіст Валерій Рибалкін (2002–2011 рр.).

У 2010 р. переклав із російської мови та видав священну книгу мусульман кримський письменник Валерій Басúров.

Автор першого повного перекладу смислів Корану українською мовою з арабської — сучасний сходознавець Михайло Якубóвич. Перше видання вийшло в Медині (де стажувався автор) 2013 р., нове видання — у Києві у 2015 р.

Переклад смислів Корану українською мовою М. Якубовичем

Священна книга мусульман — Коран — справила великий вплив на розвиток світової культури. Стилізація окремих віршів і сур Корану, відлуння його поетичних мотивів є в багатьох літературах світу — у Й. В. Гéте, П. Б. Шéллі, О. Пýшкіна, І. Бýніна, Р. М. Рíльке та багатьох інших. Зверталися до східної тематики й українські митці — П. Куліш, І. Франко, Леся Українка, А. Кримський, В. Стус.

Значний вплив мистецтва ісламу відчувається в архітектурі й декоративно-ужитковому мистецтві європейських країн. Арабські мислителі та вчені зробили великий внесок у світову культуру, особливо в таких галузях, як філософія, математика, астрономія, медицина.

Олександр Пушкін

Наслідування Корану

З тобою, Боже, в давній днині
Могутній мірятись хотів,
Зухвалий у своїй гордині,
Але ти враз його смирив.
Ти рік: життя я посилаю
І смертю все земне караю,
Всім управляє длань моя.
Я також, рік він, силу маю
І смертю все живе караю,
З тобою рівний, Боже, я.
Та упокоривсь він до краю
Од гніву правого Твого:
Зі сходу сонце я здіймаю.
На заході здійми його!

Переклад Олеся Жолдака

Найдавніший Коран у світі (568–645 рр.), знайдений у Бірмінгемі (Англія)

Арабе́ски (від італ. arabesco — арабський) — складний орнамент з геометричних фігур і стилізованих рослинних мотивів, до якого іноді включаються каліграфічні східні написи. У переносному значенні назву «арабески» застосовують до літературних та музичних творів. Іслам негативно ставився до зображення будь-якої живої істоти в живописі та скульптурі, тому в арабській культурі набули розквіту архітектура, художня каліграфія, ткацтво та мініатюрний живопис.

1 ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сури Корану

Аль-Фатіха́ (араб. سورة الفاتحة — відкривати) — назва першої сури Корану, у якій коротко викладено основні догмати ісламу. Про неї написано безліч книг, її важливість для кожного мусульманина важко переоцінити. Зрозуміло, жоден перекладач Корану не міг залишити першу суру поза увагою.

Такий вигляд має оригінал тексту «Аль-Фатіхи»

سورة الفاتحة (1)

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ (1) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ (3) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (4) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (5) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (7)»

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Пропонуємо різні варіанти перекладу Аль-Фатіхи українською мовою.

Сура, що відкриває книгу

(*мекканська, у ній сім аятів*)

1. В ім'я Всемилостивого, Всемилосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого.
3. Всемилостивому, Всемилосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

Переклад Яреми Полотнюка

Сура I: «Та, що відкриває книгу»

(*мекканська, у якій сім аятів*)

1. В ім'я Аллаха Всемилостивого, Всемилосердного!
2. Хвала Аллахові — Господові світів,
3. Всемилостивому, Всемилосердному,
4. Володареві Судного Дня!
5. Тобі поклоняємося і Тебе благаємо про поміч!
6. Веди нас шляхом прямим —
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, хто прогнівив Тебе, і не тих, хто блукає.

Переклад Валерія Рибалкіна

Перша сура Корану

1. Аль-Фатіха

1. Ім'ям Аллаха Милостивого, Милосердного!
2. Хвала Аллаху, Господу світів!
3. Милостивому, Милосердному!
4. Володарю Судного Дня!
5. Лише Тобі ми поклоняємося, і лише в Тебе просимо допомоги,
6. Веди нас шляхом прямим,
7. Шляхом тих, яких Ти наділив благами, а не тих, які під гнівом Твоїм, і не тих, які заблукали!

Переклад Михайла Якубовича

Сура II: «Корова» (аяти 2, 255)

(мединська, у якій 286 аятів;
провіщена в долині Міна під час прощальної мандрівки (до Мекки);
початок сури виголошено в Медині)

В ім'я Аллаха Всемилостивого, Всемилосердного.

2. Ця Книга, поза будь-яким сумнівом,— дороговказ для благочестивих,

255. Аллах — немає божества, крім Нього, вічно Живого, Сущого; не бере Його ні дрімота, ні сон; Йому належить те, що в небесах і на землі. Хто шукатиме заступництва в Нього, без Його на те волі? Він знає про їхнє майбутнє та їхнє минуле. Вони ж осягають тільки ту дещицю Його знань, яку Він побажає. Трон Його охоплює небеса і землю, і не важко Йому охороняти їх, бо Він — Високий, Великий!

Переклад Валерія Рибалкіна

Сура сто чотирнадцята — «Люди»

(мекканська, у ній 6 аятів; провіщена після сури «Аль-Фаляк» «Світанок»)

В ім'я Всемилостивого, Всемилосердного Бога.

1. Скажи: «Я прошу захисту в Господа людей,
2. Царя людей,
3. Бога людей,
4. Від зла спокусника, який відступає при згадці імені Бога,
5. Спокусника, який нашіптує злі помисли в серця людей,
6. Від злих джинів та лихих людей!»

Переклад Яреми Полотнюка

Сура дев'яносто п'ята — «Смоква»

(мекканська, у ній 8 аятів)

В ім'я Всемилостивого, Всемилосердного Бога.

1. Клянуся смоквою та оливковим деревом! (*На горі Смоковиць і Оливковій горі проповідував Ісус Христос*).

2. Горою Синай! (*Синай — гора, на якій Бог дав Мойсееві скрижалі з десятьма заповідями.*)

3. І цим безпечним містом — Меккою!

4. Ми сотворили людей, дали їм зграбне тіло,

5. А потім знову перетворили їх на глину.

6. Крім тих, які ввірували та чинили добрі діла, а тому буде їм щедра винагорода.

7. То чому ж люди й досі вважають, що Божий суд — це Твоя вигадка?

8. А хіба Бог не є найсправедливішим із суддів?!

Переклад Яреми Полотнюка

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Коран (з араб. — те, що читають; співуче читання) — священна книга мусульман, зібрання одкровень пророка **Мухаммеда**, проголошених у пророчому екстазі в Мецці та Медині в VII ст. **Мекка** і **Медина** (Саудівська Аравія) — священні міста Ісламу, тут народився, жив і помер пророк Мухаммед.

Коран складається з 114 **сур** (з араб. — ряд, ранг), які поділяються на **аяти** (з араб. — диво, знамення).

За місцем проголошення Сури поділяють на **мекканські** (проголошені в Мецці 86 сур) — ранні та **мединські** (проголошені в Медині 28 сур) — пізні.

У Корані немає зв'язної оповіді, кожна сура — це закінчений текст. Усі сури, крім першої, розміщено в Корані за розміром — від найбільшої до найменшої.

Коран — це перша писемна пам'ятка арабської літератури.

Ключові поняття теми:
Коран, сура, аяти, Мухаммед, мекканські сури, мединські сури.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію створення Корану. Як і коли його було записано? Чому Мекка і Медина — священні міста мусульман?
2. Із яких частин складається Коран? Як вони розташовані? Що їх об'єднує?
3. Про що розповідається в Корані? Чи є зв'язок між Біблією та Кораном?
4. Знайдіть спільні мотиви з I псалма Давидового та 95 сури. Про що це свідчить? Відповідь аргументуйте.
5. Що об'єднує моральні настанови Біблії та Корану?
6. У чому, на вашу думку, полягає алегоричне значення притчі Корану, яку переповів О. Пушкін?
7. Порівняйте різні переклади першої сури Корану. Що їх об'єднує, а чим вони різняться?
8. Які види мистецтва набули найбільшого розвитку в мусульманських країнах? Чому саме?
9. Чи справедливим є твердження, що священні книги — Веди, Біблія та Коран — становлять велику художню цінність? Відповідь аргументуйте.
10. Священні книги різних релігій — культурне надбання всього людства. Як ви вважаєте, чому?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари, виберіть в Інтернеті по одному мультфільму із серії «Засади Корану», перегляньте його і поділіться враженнями.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Священна книга народів Індії називається Веди?**
   а) так б) ні

2. **Біблія складається зі Старого Заповіту та Нового Заповіту?**
   а) так б) ні

3. **Коран — це священна книга мусульман?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Слово «веди» означає:
   а) відати (знати)
   б) непорушний закон
   в) рід літератури

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Біблія складається з:
   а) гімнів
   б) сур
   в) книг

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   За місцем проголошення сури Корану поділяють на:
   а) міські та сільські
   б) мекканські та мединські
   в) столичні та провінційні

7. **Установіть відповідність між частиною і цілим:**

1) Рігведа	а) Біблія
2) П'ятикнижжя	б) Коран
3) сура	в) Веди

8. **Установіть відповідність між книгами та дійовими особами:**

1) Веди	а) Мухаммед
2) Біблія	б) Індра
3) Коран	в) Мойсей

9. **Установіть відповідність між книгою та мовою написання:**

1) арабська	а) Біблія
2) санскрит	б) Коран
3) давньоєврейська	в) Веди

10. **Чи справедливим є твердження, що священні книги — Веди, Біблія та Коран — становлять велику художню цінність? Відповідь аргументуйте.**

11. **Священні книги різних релігій — культурне надбання всього людства. Як ви вважаєте, чому?**

12. **У чому секрет популярності священних книг?**

Розділ 2

Античність

Анти́чність — це узагальнена назва історичної епохи, культури та духовних досягнень двох народів — стародавніх греків та римлян, які мешкали в Середземномор'ї у I тисячолітті до нашої ери та на її початку. Слово *античність* походить від латинського слова *стародавній*. Започаткували античну культуру греки, потім їхні традиції продовжили римляни. У добу античності давні греки та римляни заклали підвалини всього європейського мистецтва.

Антична література виробила майже всі жанри літератури нового часу, велика частина з яких і нині зберегла свої античні, головним чином грецькі назви: епічна поема та ідилія, трагедія і комедія, ода, елегія, сатира (латинське) й епіграма, різні види історичної оповіді та ораторської мови.

Коли ви читатимете Данте, Шекспіра, Сервантеса, письменників епохи класицизму й бароко, ви знову й знову будете знаходити відгомін творів античного мистецтва, повертатися думками до джерел, витоків нової європейської культури — золотої доби античності.

Справді, **Ars longa** — мистецтво вічне...

Опрацювавши розділ «Античність», ви:

— **ознайомитеся** з ***Античністю*** як культурною та літературною добою;
— **дізнаєтеся** про особливо популярні в Давній Греції та Давньому Римі роди і жанри літератури;
— **розкриєте для себе** концепцію людини і світу в античному мистецтві;
— **довідаєтеся** про основні цикли давньогрецьких міфів;
— **зможете оцінити** художнє втілення історичних подій в давньогрецькому епосі;
— **відкриєте для себе** внутрішній світ античних поетів;
— **складете уявлення** про античний театр;
— **з'ясуєте** вплив античності на розвиток світової культури і літератури.

Антична культура

До наших днів збереглася грецька назва Дніпра — *Борисфе́н*, руїни міст, зведених греками і римлянами. Це — *О́львія* неподалік Одеси, *Херсоне́с* поблизу Севастополя, *Пантікапе́й* біля Керчі.

Життя сучасного європейця нерозривно пов'язано з античною культурою. Алфавіт української та інших слов'янських мов оснований на грецькому алфавіті. Алфавіт романських мов (зокрема англійської, німецької, французької та інших західноєвропейських мов) — на латинському алфавіті стародавніх римлян. Чимало слів у всіх європейських мовах грецького чи латинського походження: *школа, ліцей, гімназія, академія, клас, директор, стадіон, література, географія, фізика, політика* тощо. Серед власних імен більшість — грецького та латинського походження: *Тетяна, Віктор, Олександр, Петро.*

2.1.1 Хронологічні межі Античності: X–IX ст. до н. е. — V ст. н. е.

Основні етапи розвитку античної літератури:

Перший етап — **архаїка** (від грецьк. αρχαιος — стародавній) — від найдавніших часів до VII ст. до н. е.

Найвизначніші пам'ятки цього періоду — «Іліада» та «Одіссея» Гоме́ра.

Другий етап — **класика** (від лат. classicus — взірцевий) — VII–IV до н. е.

Найвищого розвитку в цей період досягли лірична поезія (Тіртей і Сапфо́), трагедія (Есхі́л) і комедія (Аристофа́н), а також нелітературна проза (історіографія, філософія, красномовство).

Третій етап — **еллінізм** (від грецьк. hellēn — грек) — III ст. до н. е. — початок нашої доби.

У цей період — час походів Олександра Македо́нського — грецька література поширювалася на завойовані землі. Громадянські та патріотичні теми у ній поступаються місцем сімейним і побутовим.

Четвертий етап — **римський** — I–III ст. н. е.

У цей період дістали розвиток художня та біографічна проза, ораторське мистецтво.

Історіогра́фія *— від грецьк.* ἱστορία *(історія) — розповідь про минуле та грецьк.* γραφω *(графо) — пишу, галузь історичної науки.*

Філосо́фія *— від грецьк.* φιλο *(любов) та грецьк.* σοφια *(мудрість), дослівно: любов до мудрості — наука, що містить систему поглядів на світ та людину.*

Красномо́вство (рито́рика) *— наука про способи викладення думки.*

2.1.2 Концепція людини і світу в античній літературі

Антична література сформувала духовні цінності, які стали базовими для всієї європейської культури: цінність земного життя, щастя, духовної та тілесної краси.

Ідеал Античності — активна, діяльна, закохана в життя, сповнена жаги знань і творчості людина, яка готова самостійно приймати рішення, нести відповідальність за свої вчинки, здатна на самопожертву заради обов'язку, досконала фізично.

«Венера Мілоська» (Афродіта з острова Мілос) — антична скульптура з білого мармуру. II ст. до н. е.

«Дискобол» — перша класична скульптура, що зображує людину в русі. II ст. до н. е.

Сплячий Ендіміон (міфологічний герой). II ст. до н. е.

Давні греки розробили поняття про роль краси в житті людини. Вони захоплювалися красою безмежного Всесвіту та природи, життям у всіх його проявах, тілесною й моральною красою людини та творили красу в пластичних рухах, довершених фізичних вправах, у мистецтві — скульптурі, архітектурі, музиці та літературі.

2.1.3 Міфологія та епос

Абстрактні поняття — природа, небо, життя, смерть, мораль, час, родові зв'язки — первісна людина уявляла собі у вигляді живих істот і їхніх стосунків між собою. Так з'явилися міфи.

Міф — це оповідь, заснована на традиціях, легендах або фактах, яка пояснює звичаї і обряди, розкриває історію походження світу і людей, природи і тварин, предметів і явищ за участю надприродних істот — богів, демонів, героїв. Свого часу міф заміняв наукові знання і був основою світогляду.

Казка — розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір розважального та повчального характеру про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил.

І казка, і міф передаються від покоління до покоління. Проте на казках, на відміну від міфів, не будується світогляд.

Теорія літератури

Героїчний епос (від грецьк. ἔπος — слово, розповідь) — героїчна оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині.

До героїчного епосу належать: слов'янські билини, індійські поеми «Махабхарата» і «Рамаяна», давньогрецькі поеми Гомера «Іліада» і «Одіссея» тощо.

Міф передав багато своїх особливостей епосу й казці. Від казки походить новела, а від епосу — лицарський роман. Так риси давньої словесності видозмінювалися від жанру до жанру впродовж усієї історії літератури.

На час появи писемності словесне мистецтво пройшло довгий і складний шлях, у ньому накопичився запас сюжетів та образів, мотивів та ідей, ритмів і рим, різноманітних художніх засобів. Людина поступово вчилася стежити не тільки за тим, що сказано, але й за тим, як саме сказано.

У переносному значенні ***Парнас*** *— світ поезії,* ***муза*** *— натхнення, творчість.*

Міфологія існувала у кожного народу на початку його історії. Але **грецька міфологія** дійшла до нас найповніше. За уявленням греків, на вершині гори *Олімп* жили безсмертні боги: громовержець *Зевс*, його дружина — охоронниця шлюбу богиня *Гера*, богиня родючості й землеробства — *Деметра*, бог мистецтв — *Аполлон*, богиня краси й кохання — *Афродіта*, богиня мудрості — *Афіна Паллада*, бог війни — *Арес*, бог ремесел — *Гефест*. У лісах ховалися німфи, у струмках жили наяди, на галявинах тішилися смішні сатири — чоловіки з довгими кінськими хвостами і цапиними ногами, а в лісовій печері дрімав сам бог природи — *Пан*.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Гора *Парнас* — легендарне місце перебування *Аполлона* та дев'яти муз (дочок Зевса і богині пам'яті Мнемосіни). Біля підніжжя Парнасу було розташоване місто Дельфи, де у храмі Аполлона пророкував знаменитий оракул. Музи — богині мистецтва й науки. *Кліо* — покровителька історії, *Талія* — муза комедії, *Мельпомена* — трагедії, *Евтерпа* — ліричної поезії, *Ерато* — любовної лірики, *Терпсихора* — танцю, *Полігімнія* — красномовства, *Калліопа* — епічної поезії й науки, *Уранія* — астрономії.

Нікола Пуссен. Аполлон і музи. XVII ст.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Які давньогрецькі міфи ви пам'ятаєте?
2. Пригадайте фразеологізми, які мають міфологічне походження.

2.1.4 Цикли міфів

Літературу античності важко зрозуміти, якщо не знати давньогрецької міфології. Міфологічні історії, об'єднані спільним героєм або подією, складають **цикл міфів**.

Цикл (від грецьк. kyklos — коло) — низка пов'язаних між собою явищ, які творять певну цілість. У літературі це сукупність об'єднаних у ціле творів одного жанру.

Найвідоміші цикли давньогрецьких міфів — *фіванський* (про долю царя Фів Едіпа), *троянський* (про похід на Трою) і *про аргонавтів* (похід по золоте руно).

Давні греки не знали звука [ц], вони вимовляли «кіклоп» (а не «циклоп») або «Кербер» (а не «Цербер»).

Фіванський цикл

В основі фіванського циклу міфів покладено розповідь про долю правителів міста Фіви. Одному з них, царю Едіпу, як було передбачено оракулом, довелося пройти страшні випробування — не відаючи, убити рідного батька й одружитися з матір'ю. З власної волі Едіп покарав себе, виколовши собі очі, аби не бачити світла так само, як не бачив він своїх мимовільних злочинів. Волею богів йому було даровано прощення.

Місто Фіви, згідно з міфом, заснував фінікійський царевич Кадм, у якого Бог Зевс, прибравши образ бика, викрав сестру Європу (існує версія, що від її імені походить назва нашого континенту). Пошуки сестри привели Кадма до Еллади (Давньої Греції), де він і побудував Фіви.

Гвідо Рені. Викрадення Європи. XVII ст.

У сюжетах цих міфів втілено одну з головних ідей міфологічної свідомості давніх греків — невідворотність долі.

Едіп став царем Фів, коли розгадав загадку чудовиська Сфінкса та врятував місто. Загадка Сфінкса: «Хто ходить вранці на чотирьох, удень — на двох, а ввечері — на трьох?» Відповідь: «Людина».

Константінос Вопанакіс. Арго. XIX ст.

Міфи про аргонавтів

П'ятдесят героїв (за кількістю весел на кораблі), серед яких були Орфей, Геракл та інші, на чолі з Язоном на кораблі «Арго» (звідси назва — *аргонавти*) здійснили морський похід у Колхиду (давньогрецька назва грузинського узбережжя Чорного моря) за Золотим руном (шкурою священного золотого овна), що зберігалося під охороною Дракона. За допомогою дочки царя Колхиди Медеї Язону вдалося здобути Золоте руно, джерело могутності й багатства, і щасливо повернутися до Еллади.

2.1.5 Троянський цикл міфів

Найвідомішим циклом давньогрецьких героїчних міфів є троянський, де розповідається про історію **Троянської війни** — однієї з центральних подій у грецькій міфології.

Гвідо Рені. Паріс викрадає Єлену. XVII ст.

Приводом до Троянської війни стала така подія: богиня Еріда (від грецьк. «еріс» — сварка) підкинула трьом жителькам Олімпу — Гері, Афіні й Афродіті — яблуко з написом «Найпрекраснішій». Богині посварилися (звідси вислів — *яблуко розбрату*). Розсудити сварку Зевс наказав Парісу, троянському царевичу. Паріс віддав яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому кохання Єлени (Гелени) Прекрасної — дружини спартанського царя Менелая. Афродіта підговорила красуню Єлену втекти з Парісом до Трої.

Менелай зібрав військо, призначив командувати ним свого брата Агамемнона і рушив на Трою.

У подіях під мурами Трої активну участь брали боги й богині: на боці греків — Гера та Афіна, на боці троянців — Афродіта, Аполлон, Артеміда й Арес. Спочатку греки намагалися мирно домовитись про повернення Єлени, але троянці не погодилися віддати красуню. Протягом дев'яти років грецькі війська тримали Трою в облозі. Головним героєм оборони Трої став Гектор, старший син Пріама.

Мати одного з учасників походу героя Ахілла, морська богиня Фетіда, скупала його у водах священної ріки Стікс, щоб зробити невразливим для ворожих стріл. Але при цьому вона тримала маленького Ахілла за п'яту, якої не торкнулися води Стікса.

У переносному значенні ***ахіллесова п'ята*** *— слабке, вразливе місце.*

Гектор загинув у поєдинку з Ахіллом, а сам Ахілл — від отруєної стріли Паріса, яка влучила йому в п'яту.

З допомогою славнозвісного троянського коня греки перемогли троянців.

За порадою хитромудрого Одіссея греки збудували величезного дерев'яного коня, всередині якого сховалися воїни. Грецьке військо відпливло на своїх кораблях, зробивши вигляд, що знімають облогу Трої. Не послухавшись перестороги жерця Лаокоона, троянці перенесли коня в місто, зруйнувавши частину оборонної стіни. Вночі воїни вийшли з черева коня й відкрили ворота грецькому війську, яке повернулося під стіни Трої.

*У переносному значенні **троянський кінь** — це обманні дії, дар ворогу з метою його згубити.*

Троянський кінь

Стіни Трої, які неможливо було зруйнувати, побудували Посейдон та Аполлон. Цар Трої Лаомедонт обіцяв богам винагороду за роботу, проте не заплатив. Боги розгнівалися та прокляли Трою, тому вона була приречена на загибель. У Троянській війні вціліли тільки Анхіз та Еней, які були не з роду Лаомедонта. Анхіза та Енея зображено на сторінках «Енеїди» Вергілія та «Енеїди» Івана Котляревського.

Розповіді про Троянську війну стали невичерпним джерелом для літератури й мистецтва. Вони лягли в основу поем Гомера «Іліада» й «Одіссея», окремі епізоди Троянської війни згадують старогрецькі трагіки («Троянка» Еврипіда); у Римі про Троянську війну писали Енній, Вергілій («Енеїда»). У літературі нового часу до троянських міфів зверталися Джованні Боккаччо, Жан Жироду, Вільям Шекспір, Леся Українка та інші.

Храм Аполлона в Дельфах

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Про що йдеться у троянському циклі міфів? Поясніть назву циклу.
2. Назвіть причину Троянської війни.
3. Яким був вибір Паріса?
4. Поміркуйте, чи вірили давні греки в долю й у можливість її оминути. Як це описано в міфах?

Література Давньої Греції

Текстів давньогрецької літератури залишилося дуже мало, в уривках. Із героїчного епосу до наших днів дійшли тільки «Іліада» та «Одіссея», хоча подібних поем у Давній Греції існувало багато. Головною темою епічних поем була історія Троянської війни. Автором «Іліади» й «Одіссеї» вважають Гомера.

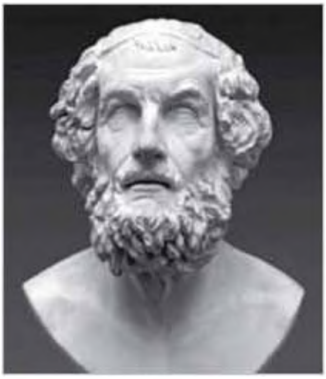

Погруддя Гомера

Адольф Вільям Бугро. Гомер із провідником. XIX ст.

2.2.1 Гомер

У часи Античності **Гомера**, автора «Іліади» та «Одіссеї», сприймали як історичну особу, проте достовірні дані про його біографію відсутні. Навіть стародавні греки не мали певних свідчень щодо місця його народження. За право називатися батьківщиною Гомера сперечалися сім міст — Смірна, Родос, Колофон, Самалін, Ірос, Аргос й Афіни.

Яким було справжнє ім'я Гомера, також достеменно невідомо, бо слово *гомер* перекладається як «співець», а в Греції «гомерами» називали сліпих співців (наприклад, погруддя Гомера — це зображення сліпого старого).

Існує думка, що Гомер жив у кінці IX — VIII ст. до н. е.

Стародавні греки вважали «Іліаду» та «Одіссею» втіленням мудрості, справедливості та духовності. Їх вивчали напам'ять, виконували на свята, переписували, за ними діти вчилися читати. Гомер став прикладом для багатьох письменників свого часу, у великого поета Античності черпали натхнення класики світової літератури.

Гомер — перший давньогрецький поет, літературна спадщина якого здобула світову популярність і дійшла до наших днів. Його без сумніву можна вважати засновником європейської літератури.

«Іліада» та «Одіссея»

Місто Троя мало ще одну назву — **Іліон**, звідси походить назва поеми Гомера.

До XIX століття панувала думка, що зміст «Іліади» та «Одіссеї» вигаданий, Трої не існувало, а Троянська війна — міфологічний сюжет.

Троянський цикл міфів був добре відомий грекам, тому Гомер у своїй поемі не розповідає ні про причини війни, ні про її перебіг.

Вид із Гіссарлика. На думку Шлімана, тут стояв табір Агамемнона

В останній чверті XIX століття Генріх Шліман, археолог-самоук, знайшов руїни легендарної Трої на мисі Гіссарлик (Туреччина). Сучасні вчені встановили, що Трою було зруйновано між 1195 і 1185 роками до н. е. Це дає підстави зробити висновок про те, що Троянська війна — реальна історична подія, яка з часом обросла в міфах легендарними подробицями.

У самій **«Іліаді»** йдеться про події приблизно п'ятдесяти днів останнього, десятого року війни під Троєю. Найбільш повно описано з них усього дев'ять днів, але цього короткого періоду достатньо поетові для того, щоб з епічним розмахом зобразити криваві сцени війни у всьому їх трагізмі.

Проте поема сповнена гуманістичного пафосу. Від війни страждають і гинуть як греки, так і троянці. Навіть Зевс характеризує війну брутальними епітетами й каже, що ненавидить бога війни.

«Іліада» налічує 24 пісні (за числом букв грецького алфавіту), які складаються з 15 693 віршів. Сам Гомер не поділяв свою поему на пісні. У III ст. до н. е. її вперше розбили для зручності олександрійські вчені, кожну главу назвали за буквами грецького алфавіту.

За «Іліадою», у грецькому (або ахейському) війську було близько ста тисяч воїнів і більше тисячі кораблів.

У центрі розповіді в «Іліаді» — грецький герой Ахілл і троянський царевич Гектор.

Поетичний розмір надає поемі патетичного звучання. «Іліаду» (як і «Одіссею») написано ***гекзаметром*** (грецьке «шестимірник»): кожний рядок складається з шести повторюваних поєднань складів: *довгий — короткий — короткий*.

Іліада, Книга 7. Манускрипт V–VI ст.

Якоб Йорданс. Одіссей у печері Поліфема. XVII ст.

Давньогрецька поезія будувалася на чергуванні довгих і коротких складів (а не наголошених і ненаголошених, як у сучасних європейських мовах). Сучасні мови передають грецький гекзаметр своїми поетичними засобами.

Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим

–UU | –UU | –// UU | –UU | –UU | – U

До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці

–UU | –UU | –// UU | –UU | –UU | – U

«Одіссея» — поема про повернення на рідний острів Ітаку героя Троянської війни Одіссея та про його мандри. Він побував на острові німфи Каліпсо, на острові циклопів, де осліпив циклопа Поліфема, був у гостях у бога вітрів Еола, зустрічався з племенем людожерів, гостював у чарівниці Цирцеї, спускався в царство мертвих. Урешті-решт він повернувся додому, де на нього чекала вірна дружина Пенелопа.

«Одіссею» побудовано за таким самим принципом, як і першу поему Гомера «Іліаду». Одіссей мандрував десять років, проте в поемі зображено з них лише сорок днів, а найважливіші події «Одіссеї» тривають дев'ять днів.

Сюжети й події «Іліади», її персонажі (троянський цар Пріам і його дружина Гекуба, їхній син Гектор і його дружина Андромаха, грецький герой Ахілл і його друг Патрокл та інші) постають у багатьох творах світового мистецтва наступних віків.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, чи існував насправді поет на ім'я Гомер.
2. Назвіть, автором яких творів вважають Гомера. До якого жанру вони належать? Поясніть значення терміна *поема*.
3. Укажіть, коли було створено поеми «Іліада» та «Одіссея».
4. Розкажіть, як побудовано «Іліаду».
5. Поясніть, що спільного в побудові поем «Іліада» та «Одіссея».
6. Навколо яких подій розгортається сюжет «Іліади»?
7. Які археологічні знахідки підтверджують, що в основу поем Гомера покладено реальні події?
8. Поміркуйте, чому Гомера вважають засновником європейської літератури.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Ахілл і Гектор

В епічних поемах життя людей зображено на тлі історичних подій і в тісному зв'язку з життям держави й волею богів. Почуття обов'язку та причетності до спільної справи робить їх героями.

У центрі драматичних подій поеми Гомера «Іліада» — образи героїв Ахілла і Гектора.

Ахілла — сина фессалійського (Фессалія — давньогрецьке місто) царя Пелея та морської богині Фетіди — найхоробрішого з грецьких воїнів, зображено в поемі таким могутнім, що троянці не наважуються навіть вийти зі стін міста, якщо він бере участь у бою.

Ахіллу провіщали гучну славу та загибель у Троянській війні. Та попри це пророцтво, він вирушає під Трою, бо дізнається, що без нього греки не пере-

Мішель Мартін Дроллінг. Гнів Ахілла. XIX ст.

можуть троянців. Ахілл не тільки безстрашний і непереможний. Йому притаманне почуття справедливості та власної гідності. Він сміливо вступає в суперечку з Агамемноном, коли той нехтує рішенням зборів. Проте коли образа або гнів засліплюють йому очі, запальний Ахілл здатен на нерозсудливі вчинки й жорстокість. Він відмовляється повернутися на поле бою, навіть коли троянці починають перемагати греків, і тільки загибель Патрокла змушує його взяти до рук зброю. Те, як він повівся з тілом переможеного Гектора, викликає осуд. Та у зворушливій сцені зі старим Пріамом ми бачимо зовсім іншого Ахілла — милосердного й шляхетного, він віддає цареві Трої тіло сина й обіцяє навіть зупинити війну на час поховання Гектора.

Образ Ахілла — це образ епічного героя, мужнього воїна, у системі цінностей якого найголовніше — військова честь і доблесть.

Протистоїть Ахіллу в поемі улюбленець троянців Гектор, стійкий і безстрашний захисник рідного міста. Він герой десятилітньої оборони Трої, готовий захищати рідне місто до останнього подиху. Хоробрий лицар, Гектор відкидає пророцтво про загибель Трої — для нього немає вищої мети, ніж боротьба за вітчизну.

Водночас образ Гектора — один із найлюдяніших у поемі. Це людина, здатна на глибокі почуття ніжності й любові, на сумніви й вагання. Гектор — люблячий син, відданий чоловік, зворушливий у своїх почуттях батько. Сцена, коли Гектор прощається перед боєм із дружиною Андромахою та маленьким сином, одна з найвиразніших в «Іліаді», недаремно до неї часто звертаються митці різних часів і народів.

І образ Ахілла, який знає про свою загибель у війні, і образ Гектора, попередженого про падіння Трої, овіяні трагізмом, а їхня твердість у виконанні обов'язку до передвіщеного кінця надає їм епічної величі.

Зображуючи Троянську війну, Гомер, згідно з правилами давньої епічної поезії, не виказує симпатій жодній зі сторін. Він оспівує відвагу та мужність як грецьких, так і троянських воїнів. У той самий час співець показує, що війна — це жорстокість і насильство, смерть і руйнування, горе втрат і наруга над людською гідністю.

Бог Гефест на прохання Фетіди, матері героя, викував для Ахілла нові обладунки замість тих, що він віддав Патроклу. У поемі докладно описано славнозвісний щит Ахілла, на якому в центрі було зображено космічні тіла: землю, сонце, місяць, різні сузір'я; краї щита обтікав Океан, а між краями й центром — картини життя: миру й війни, праці й відпочинку, веселощів і чвар.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Іліада

(*Уривки*)

Двобій Ахілла і Гектора (пісня 22)

Скама́ндр *— бог ріки біля Трої.*
Пелі́д *— той, чий батько Пелей (ідеться про Ахілла).*
Феб *— одне з імен Аполлона.*
Дейфо́б, Деїфо́б *— улюблений брат Гектора.*
Ге́спер *— божество вечірньої зірки.*
Ске́йська бра́ма *— брама, що вела з Трої на рівнину, де відбувалися бої.*

Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав колінами.
Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує
Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним як лід струменіє потоком,
Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього,— не бик-бо жертовний, не шкура бичача
Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває,—
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилятись,
Не допоможе і Феб дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав у Зевса в ногах, у егідодержавного батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».

Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!»
В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишатись: таким-бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривогою там моє серце смутилось.
Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій,— побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:
«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують,—
Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа

Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Не утікатиму я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувсь, і свого довготінного списа
Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяжному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настигає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості-ключиці поєднують шию з плечима,
Горло біліло,— найшвидше душі там сягає загибель,—
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжную шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.

В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла,— невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?»
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам,— і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче,—
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся невгасимим од верху до низу палала.

Переклад Бориса Тена

Тріумфатор Ахілл тягне за колісницею тіло переможеного Гектора. Настінний розпис

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Про що розповідається в пісні «Іліади» 22 «Двобій Ахілла і Гектора»?
2. Простежте, як Гомер вплітає в розповідь про гонитву Ахілла за Гектором картини мирного минулого Трої.
3. Як ви вважаєте, чому Гектор не повернувся під захист стін Трої, а дочекався Ахілла й прийняв бій?
4. Як змальовано Ахілла й Гектора? Якими епітетами характеризує Гомер своїх героїв?
5. Гомер характеризує Ахілла епітетом *прудконогий*. Чи може прудконогий Ахілл наздогнати Гектора? Доведіть свою думку на прикладах із тексту.
6. Із якими словами звернувся Гектор до Ахілла перед двобоєм? Що Ахілл йому відповів?
7. Проаналізуйте, яку роль у поєдинку відіграв щит Ахілла та його спис. Як Ахілл наніс Гектору смертельну рану?
8. Поясніть, які почуття у вас викликала пісня «Двобій Ахілла і Гектора». Аргументуйте своє ставлення до Гектора й Ахілла.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Пріам у Ахілла (пісня 24)

Ніо́ба *— жінка царя Фів, яка похвалилася перед богинею Лето, що у неї 12 дітей, а у тої всього двоє, за що й була суворо покарана.*
Артемі́да *— богиня мисливства.*
Ле́то *— дружина Зевса, мати Аполлона й Артеміди.*
Кро́ніон *— син Кроноса (йдеться про Зевса).*

В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,

З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту — інші жінки у моїх породили покоях,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний,—
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва,— той Гектора-мужезвитяжця,
Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклом
Тяжко журився,— і стогін їх сумно лунав по покоях.
Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
«Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути,— від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене,—
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він сховатись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвилюй уже більше моє ти печалями серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я,— не нікчемний він дав мені викуп за нього.
Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це, й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти,—
Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба,

Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох-бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон.
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує,
Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
«Спати пусти мене швидше, годованцю Зевсів, щоб, лігши,
Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
«Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
Хтось не ввійшов сюди радитись,— часто до мене заходять
Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у пітьмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,
Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі

І поховать на десятий та справити тризну для люду.
На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».
Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Переклад Бориса Тена

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Як потрапив Пріам до шатра Ахілла? Чи здогадався Ахілл, хто провів Пріама до грецького табору?
2. З'ясуйте, чому поведінка Пріама викликала здивування в Ахілла та грецьких воїнів. Чим Пріам обеззброїв та зворушив героя з першої хвилини?
3. Прокоментуйте, як повівся Ахілл із батьком Гектора.
4. Яким у цій пісні постає Ахілл? Які риси його характеру тут розкрито?
5. Про що розмовляють Ахілл із Пріамом?
6. Поміркуйте, для чого Гомер уводить до тексту пісні міф про Ніобу та її дітей.
7. Пригадайте, у якому контексті згадано в пісні Агамемнона.
8. Які почуття викликала у вас пісня «Пріам у Ахілла»?
9. Розгляньте ілюстрації до статті підручника й використайте їх у підготовці виступу на тему «Поеми Гомера в образотворчому мистецтві».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтесь у творчі групи. Перегляньте мультфільм «Руйнування Трої та пригоди Одіссея». Виберіть уривок, підготуйте до нього дубляж українською мовою, візьміть участь у конкурсі на кращий продубльований уривок.

2. Об'єднайтеся в пари, виберіть одну з екранізацій поем Гомера та підготуйте її презентацію.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Гомер і Гесіод. Перший відомий на ім'я давньогрецький поет — Гесіод (VIII–VII ст. до н. е.). Існує легенда про те, як Гесіод і Гомер змагалися в поетичній майстерності. Переміг Гесіод, тому що поеми Гомера про війну, а Гесіод оспівував мир. Він написав гекзаметром епічну поему «Труди і дні», у якій навчає людей основ житейської мудрості, дає десятки докладних господарських порад. Поеми Гомера — це епос героїчний, а поема Гесіода — це епос повчальний (дидактичний).

«Батрахоміомахія». У давніх греків є весела поема «Батрахоміомахія», що значить «Війна мишей і жаб». Її мова, стиль і поетичний розмір (гекзаметр) дуже схожі на гомерівські. Греки вважали, що цю жартівливу поему написав сам автор «Іліади» та «Одіссеї». Закінчується війна мишей і жаб появою страшних раків, які перелякали обидві ворогуючі сторони.

2.2.2 Особливості розвитку і види лірики в Давній Греції

Грецька поезія нерозривно пов'язана з музикою. Слово *лірика* походить від грецького lyrikos — «лірикос», що означає «той, хто співає під ліру». Греки так називали пісні, які виконувались і соло, і хором.

Давньогрецька поезія звучала інакше, ніж сучасна європейська: вона будувалася на чергуванні довгих і коротких складів, а не наголошених і ненаголошених. Була вона співучою, мелодійною, супроводжувалася музикою.

Хорові пісні були адресовані перш за все богам і називалися гімнами. Аполлону призначався особливий гімн — *пеан*, а Діонісу — *дифірамб*.

Були у греків також обрядові пісні: на весіллях співали *епіталами*, померлих ховали із *френами* — поховальним голосінням, на святах урожаю жартівливими піснями славили богиню родючості Деметру. Поширеними були застільні пісні — *сколії*, складалися також пісні на честь переможців у атлетичних змаганнях — *епінікії*. З військовими піснями — *ембатеріями* — вирушали в звитяжні походи. Сольні пісні створювалися «на випадок», наприклад, коли збиралися друзі. Пізніше з народної пісенної творчості сформувалися жанри ліричної поезії.

Термін **лірика** вперше застосували у III–II ст. до н. е. античні вчені-філологи щодо поетичних творів, написаних не гекзаметром, як епічні поеми, а іншими поетичними розмірами. Відповідно до **поетичних розмірів** виділяли три жанри лірики: *елегію*, *ямб* і *меліку* (від грецьк. melos — пісня), до **способу виконання** — декламаційну та пісенну. Пісенну лірику (меліка) поділяли на хорову і сольну.

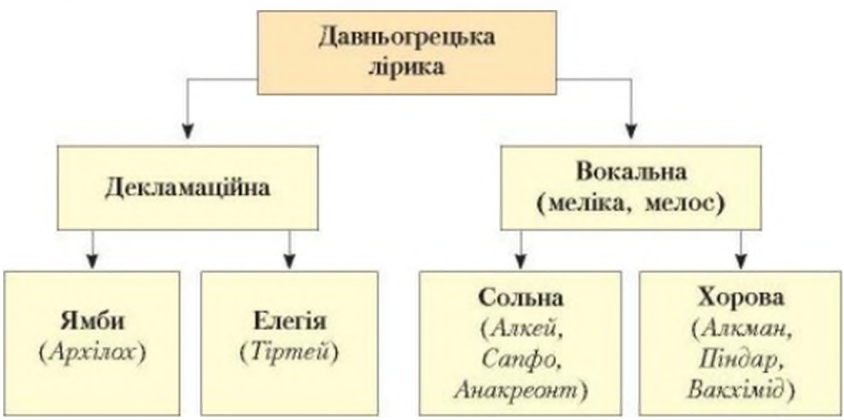

Віршові розміри в Давній Греції

Елегії писали двовіршем: перший рядок кожного двовірша — **гекса́метр**, а другий — **пента́метр** (від грецьк. — п'ятимірник).

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,

—UU | —UU | —// UU | —UU | —UU | — U

Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.

—UU | —UU | —//—UU | —UU | —.

Такий розмір називався **елегійним двовіршем**.

Популярним розміром був **ямб**, побудований на чергуванні короткого і довгого складів. Греки вважали, що цей розмір добре передає розмовну мову. Ним писали жартівливі вірші, а також всі акторські партії у трагедіях і комедіях.

На противагу творцям епічної поезії, які відтворювали у своїх поемах міфологічні та історичні сюжети, давньогрецькі поети-лірики прагнули до вираження індивідуальних почуттів і переживань. Вони складали військово-патріотичні та сатиричні вірші, а також поезії про кохання.

Кращими поетами Античності вважали: **Тіртéя**, **Солóна** — майстрів декламаційної лірики; **Алкéя**, **Сапфó**, **Анакреóнта** — неперевершених творців лірики пісенної.

Ямба — ім'я служниці богині родючості Деметри. Вона втішала Деметру, яка побивалася за своєю дочкою Персефоною, викраденою Аїдом.

Пісенна лірика у Давній Греції знала величезну кількість розмірів, відновити які іншими мовами дуже важко.

Лоуренс Альма-Тадем. Сапфо і Алкей. XIX ст.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Що означає термін *лірика*? Хто його вперше застосував?
2. На які два види поділяється давньогрецька лірика? Чим відрізняється спосіб виконання кожного з них?
3. Які жанри давньогрецької лірики ви знаєте?
4. Чим відрізняється давньогрецька лірика від сучасної? На чергуванні яких складів вона будувалася?
5. Розкажіть про походження терміна *ямб*.
6. Розгляньте репродукцію картини «Сапфо і Алкей» Л. Альма-Тадема. Які настрої передав художник?

2.2.3 Тіртей

Поет Тіртей

Тірте́й (VII ст. до н. е.) — давньогрецький поет, автор героїко-патріотичних елегій.

Тіртей, якого називають «поетом-воїном», — напівлегендарна особа.

За легендою, спартанцям, які воювали з сусідами, дельфійський оракул (провісник із міста Дельфи) порадив запросити для перемоги полководця-афінянина. Спартанці звернулися до мешканців Афін по допомогу. Афіняни, які не дуже любили спартанців, вирішили з них поглузувати, відшукали кульгавого учителя грамоти й поета Тіртея та відправили його до Спарти.

Далі версії розходяться. Одна стверджує, що талановитий полководець Тіртей у першому ж бою наголову розбив війська ворогів і назавжди залишився жити у Спарті.

Інша — що Тіртей, прибувши до Спарти, не очолив військо, однак зробив для перемоги більше, ніж міг зробити досвідчений полководець. Його войовничі елегії так надихнули молодь Спарти, що під їхнім впливом спартанці швидко розбили ворога. У цій легенді втілено віру еллінів у силу поетичного слова, у великий виховний вплив мистецтва на людину.

Перша легенда малоймовірна, бо закон забороняв спартанцям призначати іноземця (та ще й з фізичною вадою) своїм полководцем.

Щодо другої — то, можливо, афінське громадянство приписували Тіртею тому, що в Спарті було заборонене мистецтво. Вірші поета, об'єднані патріотичною тематикою, свідчать про його спартанське походження.

До нас дійшли елегії Тіртея, де він оспівує військову доблесть суворого воїна-спартанця. Поет називає спартанців нащадками славного Геракла, закликає їх до подвигів на честь бога війни Ареса, радить юнакам виховувати в собі сміливість і презирство до смерті.

Є у Тіртея низка елегій, об'єднаних назвою «Поради», де він навчає мистецтва бою. У його творах можна знайти правила військового уставу й громадянські обов'язки спартанця.

Збереглося і кілька маршових пісень Тіртея, де також уславлено ідеального воїна, для якого найвище щастя — загинути в бою за вітчизну.

Провідна ідея творчості Тіртея – перевага чесної смерті в бою за вітчизну над безславним боягузтвом. Віддати життя за батьківщину — ось найгероїчніший учинок, який уславлює не тільки воїна, але й місто, громадян, батьків і нащадків героя та зробить його ім'я безсмертним у віках. Той же, хто схибить у бою й спробує зберегти своє життя ціною втечі, навіки зганьбить і себе, і весь свій рід.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Ідея переваги чесної смерті воїна в бою над безслав'ям боягуза — головна в елегії Тіртея **«Добре вмирати тому...»**. Ця елегія сповнена громадянського пафосу та патріотизму. Поет зображує тут різні типи поведінки людини під час війни: або битися за вітчизну, не шкодуючи свого життя, або втекти, знеславивши себе та втративши батьківщину. Він уславлює героїв, які полягли на полі бою, переконаний, що лише військова доблесть залишає по людині добру пам'ять, робить її достойною честі й хвали. Тому ж, хто втік від ворога, судилася жалюгідна доля, втрата батьківщини та ганьба.

Елегія «Добре вмирати тому...» має властиву для всієї поезії Тіртея композицію: на початку викладено тему, потім її розвиток, а на завершення твору лунає заклик — відважно боронити батьківщину й дітей, не жаліючи життя.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Добре вмирати тому...

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних

Воїн поляже старий, в перших упавши рядах,—
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити,—
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. З'ясуйте, які почуття прославляє ліричний герой елегії.
2. Аргументуйте, що ця елегія — гімн мужності та патріотизму.
3. Визначте особливості побудови перших шести рядків елегії.
4. Поміркуйте, який смисл поет вкладає в слова «добре» і «гірше».
5. Наведіть рядки, де розкривається ставлення людей до того, хто тікає з поля бою.
6. Сформулюйте, що, за Тіртеєм, личить юнакові і не личить старшій людині в бою.
7. Прокоментуйте заклик, яким завершується твір.
8. Доведіть, що поезія «Добре вмирати тому...» — елегія.
9. Яким ви уявляєте ідеального громадянина своєї держави? Сформулюйте відповідь, спираючись на елегію Тіртея.
10. Поясніть, чому елегії Тіртея були популярними серед воїнів-спартанців.
11. Яке громадянство ви надали б поетові Тіртею: афінське чи спартанське?
12. Із яким пафосом, переважаючим настроєм треба читати цю елегію?

2.2.4 Сапфо

Сапфо. Фрагмент фрески м. Помпеї. I ст.

У кінці VII — на початку VI ст. до н. е. на острові Лесбос жила славнозвісна **Сапфо**.

Видатна поетеса народилася в аристократичній родині на острові Лесбос. Вона організувала своєрідну школу, «дім служительок муз» при храмі Афродіти — літературний гурток молодих дівчат аристократичного походження. Тут навчала вона їх складати і співати пісні, танцювати, розуміти прекрасне. Сапфо надихала краса у всіх її проявах: краса природи, квітів, вишуканих речей, прикрас, творів мистецтва. Саме для своїх учениць Сапфо написала більшість своїх пісень-елегій. Вона оспівувала красу своїх вихованок, а коли вони виходили заміж — складала

для них весільні обрядові пісні – *епіталами* та *гіменеї*. Ці пісні, щедро прикрашені порівняннями, запозиченими з фольклору (наприклад, *наречена* уподібнювалася до яблука), відображали різні моменти грецького весільного обряду.

Твори Сапфо складали дев'ять книг. На жаль, до нас дійшли в основному уривки з них, лише кілька поезій збереглося майже повністю. Піднесені й життєрадісні рядки поетеси сповнені світлих барв і палких почуттів, у них передано найтонші психологічні нюанси щастя, суму, мук нерозділеного кохання. Вона перша ввела в античну поезію тему кохання як глибоко особистого почуття, відкрила суперечливий характер любові, що приносить не тільки щастя, а й горе.

Сапфо порівнює кохання з буревієм, що лютує в горах, з гірко-солодкою змією, яка тривожить серце:

Як буря в горах бушує, аж дуби старезні тріщать,
Отак в моїм серці тривожнім той Ерос лютує оп'ять.
Знов Ерос той так мене мучить, як гірко-солодка змія.
І горе! Змії тій опертись не можу я.

Переклад Івана Франка

До нас дійшли численні свідчення про красу та поетичний талант Сапфо. Філософ Платон називав Сапфо «десятою музою античності», на монетах острова Лесбос карбували профіль поетеси, її зображення прикрашало грецькі вази.

Життя і смерть Сапфо оповиті легендами. Збереглися розповіді, що в неї був закоханий поет Алкей, а вона без взаємності кохала юнака Фаона і з розпачу кинулася в море з високої скелі.

У своїй поезії Сапфо підносить любов до рівня високих почуттів. Жінка постає тут як незалежна особистість. З іменем Сапфо пов'язують становлення європейської любовної лірики.

Сапфо писала свої поезії названою на її честь *сапфічною строфою*: три одинадцятискладові рядки й один п'ятискладовий. Відтворити сапфічну строфу в українському перекладі складно, найбільше наблизився до неї у своїх перекладах Григорій Кочур.

Українською мовою твори Сапфо також перекладали Іван Котляревський, Іван Франко, Андрій Содомора.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У поезії **«До Афродіти»** поетеса благає богиню кохання вилікувати її від болісного любовного почуття (давні греки сприймали стан закоханості як хворобливий). Вірш побудовано у формі монологу-звернення, героїня нагадує богині, що й раніше зверталася з проханням прихилити до себе серце коханої людини. Ніколи Афродіта не відмовляла їй, то хай буде так і цього разу.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

До Афродіти

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти
Серця, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало:
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари вестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад Григорія Кочура

Алкей і Сапфо.
Антична ваза. V ст. до н. е.

Україна і світ

До творчості античної поетеси неодноразово зверталася Леся Українка. Один із перших її творів — вірш «Сафо», а один з останніх — незакінчена драма «Сапфо». У вірші тринадцятирічна Лариса Косач подає власне тлумачення легенди про самогубство славнозвісної поетеси.

Леся Українка

Сафо

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.

До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає.

В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,

Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про Сапфо.
2. Поясніть, чому Сапфо присвятила своє життя.
3. Знайдіть у тексті статті, як назвав Сапфо філософ Платон. Чому?
4. Пригадайте, хто такі Афродіта та її син Ерос.
5. Визначте, яку тему ввела Сапфо в античну поезію.
6. Проаналізуйте, яким поетичним розміром Сапфо писала свої вірші.
7. З'ясуйте, які почуття зображує поетеса у вірші «До Афродіти».
8. Про що просить лірична героїня пісні-елегії «До Афродіти» у богині?
9. Як ви вважаєте, яка основна тема цієї поезії?
10. Доведіть, що ця поезія Сапфо належить до любовної лірики.
11. Як Леся Українка у своєму вірші «Сафо» тлумачить легенду про самогубство славетної поетеси?
12. Поетеси у своїй творчості часто звертаються до образу Сапфо. Як ви думаєте, чому?

2.2.5 Давньогрецький театр

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Які фольклорні обрядові свята вам відомі? У чому їхній смисл?
2. Як пов'язані уявлення про важливість обрядового дійства з реальним життям? Поясніть свою думку.

Зародження театру

Фольклорні свята характерні для культур різних народів і країн. Усім добре відомі карнавали, пов'язані з переодяганнями, маскарадами, святковою ходою. Аналогом карнавалу в нашій країні є вертеп — традиційне дійство, учасники якого заздалегідь готували релігійну виставу, розподіляли ролі, вчили віршовані тексти, виготовляли костюми. Саме з фольклорними святами в Давній Греції пов'язано виникнення театру і трагедії, які нині знайомі кожній людині.

Давньогрецька культура була багатою на свята карнавального типу. Зазвичай вони були пов'язані з культами сільських божеств.

Вертéп *— веселе різдвяне дійство з піснями-колядками, жартами, короткими виставами, яке влаштовували мандрівні музиканти й актори. Вертепом також називали театр, у якому вистави розігрувалися ляльками на паличках (маріонетками) у великій дерев'яній скриньці.*

Трагéдія *— драматичний твір, у якому порушуються складні моральні проблеми і розкриваються гострі, непримиренні конфлікти, розв'язання яких зазвичай призводить до загибелі дійових осіб.*

Хода Діоніса. VI ст. до н. е.

Одним із таких був культ *Діоніса* — бога творчих сил природи, пізніше бога вина і виноробства.

Першу трагедію було поставлено саме на свята на честь бога Діоніса — **Великі Діонісії** — приблизно в IV ст. до н. е. У ті часи трагедія ще не була драмою у нашому розумінні цього слова.

Дійство відбувалося так:

- на сцені хор і тільки один з акторів;
- актор повідомляв хору певну інформацію або обмінювався репліками з хором чи його керівником (корифеєм);
- хор стояв на сцені впродовж усієї вистави, а актор міг виходити на сцену або залишати її, повідомляти хору про те, що відбувається за лаштунками, перевдягатися, представляючи різних осіб;
- партії хору були великими за обсягом, а партії актора — короткими;
- за основу трагедії бралися релігійно-міфологічні сюжети;
- основний зміст трагедії — відображення певного «страждання», пов'язаного з релігійними і моральними правилами людської поведінки (але катастрофа наприкінці була необов'язковою, багато трагедій завершувалися примиренням).

Структура трагедії:

Проло́г (партія актора до виходу хору на сцену) → **па́род** (вихід хору з двох боків сцени у супроводі пісні) → **епісо́дії** (виходи нових акторів) чергувалися з акторськими сценами і ста́симами (пісенна партія хору із зупинкою, коли дія зупиняється) → **е́ксод** (вихід, підсумкова частина, після завершення якої хор і актор залишали сцену).

Вистава йшла без антрактів. Місце дії могло змінюватися, а тривалість акторських сцен, стасимів, хорових партій не була пропорційною. Усе це порушувало сценічну ілюзію. Із часом було прийнято, що дія у трагедії має відбуватися на одному місці, а її тривалість не повинна перевищувати одного дня. Така особливість драматургічних творів пізніше — у добу класицизму — стала основним драматургічним принципом і отримала назву «*правило трьох єдностей*»: місця, часу і дії.

ПРОЛОГ
↓
ПАРОД
↓
ЕПІСОДІЇ,
АКТОРСЬКІ СЦЕНИ,
СТАСИМИ
↓
ЕКСОД

Із часом святкування Великих Діонісій дещо змінилися, але продовжували збирати

велику кількість людей і проходили за встановленим порядком. У V ст. до н. е. організацією театралізованих дійств опікувалася державна влада. Відповідальний член уряду — *архонт* — відбирав п'єси для трагедійних змагань, передбачених святковими заходами. Автор трагедії, який претендував на участь у змаганнях, мав скласти текст, підібрати музичну частину, виступити в ролі режисера і балетмейстера, а іноді й актора.

Витрати за постановку драм покладалися на одного із заможних громадян, якого призначали керівником дійства — *хорегом*. Його внесок у постановку був не лише фінансовий. Хорег набирав хор, оплачував роботу співаків, приміщення для репетицій, костюми тощо. Пишність і святковість вистави залежала від щедрості хорега. Оскільки внесок поета-режисера та хорега були майже однаково важливими, то й перемога присуджувалася обом.

Вважалося, що актори театру — це люди, які служать богам. Тому вони користувалися деякими привілеями. Наприклад, не сплачували податків.

Обов'язковою вимогою таких трагедійних змагань було те, що виставу ставили лише один раз. Це спонукало поета, хорега й актора максимально розкрити свій талант і вразити глядачів.

*Слово **театр** походить від грецького «театрон» — місце, де збираються, щоб подивитись.*

Призначення поета, хорега та головного актора відбувалося за жеребкуванням на народних зборах.

У Давній Греції вважалося, що театр мав божественне походження, тому до нього ставилися як до святині. Постановки мали виховувати душу і серце, вчити людину жити в суспільстві, служити державі, поклонятися богам. Вистави набували цілком серйозного характеру, символічна участь у дійстві всіх членів громади забезпечувалася майстерною грою хору й акторів, високою актуальною тематикою, музичним супроводом і видовищними ефектами. У такий спосіб можна було досягти високоморальної мети духовного очищення глядачів — ***катарсису***, за Аристотелем.

Театр Діоніса. Афіни, підніжжя Акрополя

Теорія літератури

Катарсис — естетичне переживання, коли глядач (читач) страждає разом з актором (літературним персонажем) і зазнає духовного очищення.

***Катарсис** (від давньогрецьк. καθαρσις підняття, очищення завдяки переживанню, оздоровлення) — поняття, що вживалося в античній філософії, медицині, естетиці й через свою поліфункціональність набуло чимало тлумачень.*

Тому державна влада прагнула дати можливість усім громадянам, незалежно від їхнього матеріального становища, відвідувати театр і запровадила систему субсидій у розмірі плати за вхід зацікавленим глядачам. Театралізовані дійства були розраховані на широку аудиторію. Вони тривали від ранку до вечора декілька днів поспіль, тому глядачі в театрі їли й пили, роздумували і відпочивали. Так виник театр.

Грецький театр суттєво відрізнявся від сучасного.

➤ Дія відбувалася під відкритим небом, при сонячному світлі. Це було пов'язано з надзвичайними розмірами театру. Афінський, наприклад, уміщав 17 000 осіб, театр в Аркадії, який нагадував стадіон, — 44 000 осіб.

➤ Театр умовно поділявся на три зони: місця глядачів, або **те́атрон**; майданчик для гри чи місце для хору, або **орхе́стра**; лаштунки, або місце для перевдягання акторів та збереження костюмів і декорацій — **ске́на** («сцена», тобто палатка). Посеред орхестри розташовувався *вівтар Діоніса*.

➤ У театрах використовували декорації та різні машини для відтворення дії (бог у повітрі, Зевс на колісниці).

До сьогодні не має відповіді на важливе запитання: де саме в театрі відбувалася гра акторів? Точних даних не існує, є лише припущення, що грали актори не на сцені (в нинішньому розумінні), а на орхестрі, біля хору.

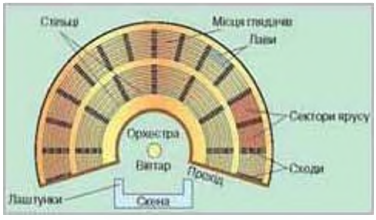

➤ Актори грали в масках, оскільки представляли не індивідуальні, а узагальнені героїчні образи. Маска відображала стать, вік, суспільне становище, моральні якості, внутрішній стан і настрій дійової особи. Зміни настрою героя супроводжувалися зміною масок. Статична маска компенсувалася декламаційною майстерністю й активними рухами актора.

➤ За уявленням давніх греків, міфологічні герої були вищими і більшими за звичайних людей, тому актори грали у взутті на високих підборах — котурнах, підкладали подушки під одяг.

➤ Актори виступали у святковому одязі — театральних хітонах, які нагадували одяг царів і жерців.

➤ Жіночі ролі виконували чоловіки.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як виникла давньогрецька трагедія. Із якими народними святами вона пов'язана?
2. Пригадайте, коли було поставлено першу трагедію.
3. Якими рисами вона характеризувалася?
4. Розкажіть, як організовували трагедійні змагання в Афінах.
5. Розгляньте ілюстрацію із зображенням давньогрецького театру. Що мало бути в театрі?
6. Опишіть, як мали бути вдягнуті актори. Які технічні засоби використовувалися в постановках?
7. Розгляньте ілюстрацію з масками для ролей у давньогрецькому театрі. Який настрій і душевний стан виражає кожна з них?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

Уявіть себе режисером давньогрецького театру. Який із відомих вам міфологічних сюжетів ви вибрали б для постановки і чому?

2.2.6 Есхіл

Від давньогрецької трагедії до нашого часу збереглися твори різних відомих поетів та лише одного з них називають «батьком трагедії» — **Есхіла**. Його ім'я символізує часи значного поступу в розвитку афінської держави і мистецтва.

Біографічних відомостей про Есхіла залишилося мало. Відомо, що він народився 525 року в місті Елевсині неподалік Афін у родині землевласника. Поет був свідком зміни влади в Афінах, встановлення рабовласницької демократії, виборювання прав афінським народом, безпосередньо брав участь у воєнних подіях. У своїх творах він постає прибічником демократії, громадянином, який хвилювався за долю міста-держави і залишався вірним власним поглядам.

Доля митця була непростою. Відомо, що непорозуміння з афінським народом змусили його залишити рідну землю. Помер Есхіл на чужині у 456 році.

Творчий спадок Есхіла налічує приблизно 90 драматичних творів, повністю збереглося 7 із них. Кожна п'єса розкриває основні світоглядні переконання митця та погляди на мистецтво.

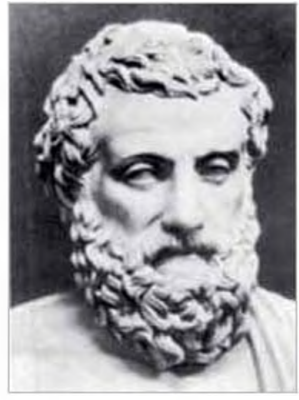

Погруддя Есхіла

Коли греки перемогли персів у Соломінській битві (480 р. до н. е.), афіняни прославляли переможців урочистою хоровою піснею. Серед героїв-переможців був славнозвісний Есхіл, а серед співаків — шістнадцятирічний юнак, про якого невдовзі дізналася Греція, а потім і весь світ — поет Софокл.

Есхіл не підтримував деспотизм як спосіб управління державою, але і безвладдя вважав не менш шкідливим. Влада грошей, зневажливе ставлення до рабів, загарбницькі війни — усе викликало обурення людини, яка тонко реагувала на чуже страждання.

Пітер Пауль Рубенс. Прометей закутий. XVII ст.

«Прометей закутий»

«Через страждання приходить пізнання»,— вважав Есхіл. Ці переконання поета з особливою яскравістю розкриваються у трагедії «Прометей закутий», побудованій на широковідомих міфах про Прометея, який викрав у Зевса вогонь і віддав його людям.

Трагедія була написана у 444–443 роках до н. е. Але Есхіл не переписував уже відомі історії, а переосмислював їх, наповнюючи сучасним змістом і обмірковуючи актуальні проблеми. У боротьбі за владу Прометей завжди був на боці Зевса. Але коли після перемоги Зевс вирішив позбутися людського роду, Прометей виступив проти. Він подарував людям божественний вогонь і пробудив до свідомого життя.

Дія трагедії розгортається у Скіфії, серед диких гір. У пролозі зображено, як бог вогню і ковальства Гефест за наказом Зевса приковує Прометея до скелі. При цьому Гефеста супроводжують дві алегоричні фігури — Влада і Сила.

Гефестові важко виконати наказ, але він має коритися волі Зевса. «Ох, та яке огидне ремесло моє!» — зауважує він Прометею. Руки, плечі, ноги Прометея оковують кайданами, у груди забивають залізний клин. Але Прометей гідно тримається, не принижується перед катами. Перед тим, як піти, Влада кидає зневажливо: «Ти — Промислитель, от і промисли, як самому врятуватися!» Але, як покаже подальше розгортання дії, титан навіть не думає про порятунок.

Воля Зевса прикувати Прометея була зумовлена тим, що титан розгнівав його. По-перше, він був милосердним до людей і зробив те, що давно вирішив — віддав вогонь, навчив ремесел і медицини, подарував письмо і математику. По-друге, Прометей відмовився розкрити Зевсу таємницю про його подальшу долю і того, хто скине його з трону, яку випадково почув від богинь долі — Мойр. Причина конфлікту зрозуміла — непримиренність позицій Прометея та Зевса. Зевс у трагедії наділений усіма рисами тирана: він жорстокий, мстивий, невдячний, брехливий. Його владу над усіма автор підкреслює тим, що виводить на сцену бога Гермеса, який умовляє приреченого титана поступитися Зевсові, і Океана, який колись воював проти Олімпійців разом з іншими титанами, але змирився, скорився, прощений і мирно хлюпається по всіх кінцях світу.

Океан радить скоритися і змиритися й Прометеєві, інакше не уникнути йому ще гіршої кари. У такий спосіб Есхіл протиставляє слабкість і ницість тих, що примирилися зі свавіллям Зевса, та силу й незламність Прометея, засуджує тиранію, прославляє самопожертву та силу духу в боротьбі з деспотичною владою. Свободолюбство, слідування власним переконанням, готовність взяти на себе відповідальність — визначальні риси Прометея. Він гордо відповідає на репліки Гермеса про той ганебний стан, до якого дійшов, не скорившися Зевсові:

«Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю, це запам'ятай собі».

Жорстокість верховного бога поет підкреслює тим, що виводить на сцену ще одну жертву його свавілля — змучену стражданнями царівну Іо.

Уся природа співчуває Прометею. Коли у фіналі трагедії Зевс, роздратований незламністю приреченого на страждання Прометея, насилає на нього бурю і разом зі скелею Прометей провалюється під землю, хор німф Океанід (дочок Океану) готовий розділити його долю.

Основна проблематика творчості Есхіла — божественне рішення і власна воля особистості, мета і засоби досягнення своєї мети, справедливість, перемога правди — розкривається через зображення долі героя і його страждань. Долю і страждання окремо взятої особистості автор розглядає як одну зі складових загальної історії роду чи держави, яка розгортається у трилогії і завершується оптимістично. Так трилогію про титана-богоборця Прометея, крім трагедії «Прометей закутий», складають ще трагедії «Прометей-вогненосець» та «Звільнений Прометей», і в останній зображується звільнення Прометея Гераклом.

Есхіл не подає всебічних індивідуальних характеристик. Сила образів визначається провідним мотивом, послідовно і аргументовано розкритим у творі. Великий трагік зображував людей такими, якими вони мали б бути. Саме таким і зображено Прометея — здатним зробити правильний вибір на користь держави і суспільства та нести за нього відповідальність, незламним, «людиною слова», сміливим, безкомпромісним.

Титани *— божества старшого покоління, діти Урана (Неба) і Геї (Землі).*
Океан *— титан, володар водної стихії, батько Океанід.*
Іо *— жриця дружини Зевса богині Гери, обернена на корову. Гера наслала на Іо страшного ґедзя, від укусів якого та тікала через моря і суходоли, так і добігла до Єгипту. Там Зевс повернув їй людську подобу.*

Існує припущення, що трагедія «Прометей-вогненосець» розповідає про примирення Прометея з олімпійськими богами. На честь цієї події було започатковано свято бігу зі смолоскипами, щось схоже на сучасне пересування олімпійського вогню.

Майстерність Есхіла-трагіка

Переконливо зобразити головного героя та розкрити конфлікт автору вдається завдяки тому, що поет:

- обрав одну ситуацію (дотримано принцип єдності дії);
- дія завершена в часі (дотримано принцип єдності часу);
- увів другого актора;
- увів діалог між акторами та актором і хором, що дозволяє не лише розповідати, а й показувати подію;
- зменшив партії хору і збільшив роль діалогів;
- сильні емоції передаються святковим і величним стилем.

За такі нововведення Есхіла називають «батьком трагедії».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Чи можна припустити, що, подарувавши людям божественний вогонь, Прометей порівняв їх із богами? Навіщо він це зробив?
2. У чому полягає гуманістичний смисл вчинку Прометея?
3. Які моральні цінності характеризують особу Прометея? Поясніть їхню вартість у сучасній культурі.
4. Відвідайте театр, вивчіть його будову і з'ясуйте, чим сучасний театр відрізняється від давньогрецького.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прометей закутий

(*Уривки*)

Розповідь Прометея про його благодіяння людям

Епісодій 2

ПРОМЕТЕЙ

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я,— в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це,—
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую,—
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,

Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

ХОР — Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

ПРОМЕТЕЙ — Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва,— з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської,—
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи

Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

ХОР Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе,—
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

ПРОМЕТЕЙ Всевладна Доля вирок не такий дала,—
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмілість перед Неминучістю.

ХОР А хто стерничий тої Неминучості?

ПРОМЕТЕЙ Три Мойри і всепам'ятні Ерінії,

ХОР Невже сам Зевс їм силою поступиться? —

ПРОМЕТЕЙ Йому своєї долі не уникнути.

ХОР Хіба Кронід не завжди царюватиме?

ПРОМЕТЕЙ Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

ХОР Велику, видно, криєш таємницю ти.

ПРОМЕТЕЙ Зверніть на інше мову,— розголошувать —
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати,— таємниці як дотримаю,
То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

Ексод

Хоч Зевс і гордий серцем — злагіднішає,
До шлюбу він такого-бо ладнається,
Який його із трону скине й царської
Позбавить влади. Отоді-то батькове
Кляття справдиться, що наклав на кривдника,
З престолу Крон упавши стародавнього.
А як з біди такої Зевсу вимкнути —
З богів нікому не добрати способу.
Лиш я це знаю. Хай, на троні сидячи,
Він тішиться громами піднебесними,
Хай сипле з рук вогнями-блискавицями.
Та вже не допоможе це ніяк йому —

Мойри *— три дочки Зевса й Феміди, богині долі людей. Одна визначала людську долю, друга пряла нитку цієї долі, третя перетинала нитку, коли людина помирала.*

Ерінії *— богині, що мешкали в царстві Аїда. Виглядали як старі потворні жінки зі змиями замість волосся, із запаленими смолоскипами.*

Впаде безславно і не підведеться він,
Такого-бо на себе нездоланного
Тепер противоборника готує він,
Що той палкіше блискавиці полум'я
Знайде і грім грімкіший від небесного;
Морям грозу і землям потрясателя —
Тризубця він розтрощить Посейдонові,—
Тоді довідається Зевс повалений,
Що рабство — це щось інше, аніж влади трон.

ХОР Чого бажаєш, те й пророчиш Зевсові.
ПРОМЕТЕЙ Не тільки я бажаю, але й буде так.
ХОР Хтось, видно, і над Зевсом пануватиме?
ПРОМЕТЕЙ Він кару тяжчу, аніж я, терпітиме.
ХОР Як слів цих вимовляти не боїшся ти?
ПРОМЕТЕЙ Чого ж боятись? Смерті непідлеглий я.
ХОР Наслати муки ще лютіші може він.
ПРОМЕТЕЙ Хай шле — нема для мене несподіванок.
ХОР Той мудрий, Адрастеї хто вклоняється.
ПРОМЕТЕЙ Шануйте ви владущих і улещуйте,
Для мене ж менше від нічого важить Зевс,—
Хай робить що захоче цей короткий час,
Недовго він богами керуватиме.
Та он від Зевса, бачу, посланець біжить —
Прийшов він, певно, із новою звісткою,
Оцей служник тирана новочасного.

З'являється Гермес.

ГЕРМЕС До тебе, мудрія гостроязикого,
Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти,—
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити.

ПРОМЕТЕЙ Яка зарозуміла й гордовита вся
Розмова ця прислужника богівського!
Недавно ви при владі стали й мислите.
У замках безпечальних домувать повік?
Падіння двох тиранів чи не бачив я?
Побачу, як і третій, що при владі є,
Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
Що цих богів новітніх я злякаюся?

Далеко ще до цього. Поспішай назад
Дорогою, якою і прийшов сюди,—
Нічого ти від мене не дізнаєшся.

ГЕРМЕС Отож-бо цим зухвальством і сваволею
Себе й завів ти в безвихідь страждань оцих.

ПРОМЕТЕЙ Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю,— це запам'ятай собі.

ГЕРМЕС Мабуть, у рабстві краще бути в скель оцих,
Ніж Зевса-батька вісником довіреним?

ПРОМЕТЕЙ Отак і треба зневажать зневажників.

ГЕРМЕС Ти муками своїми мовби тішишся?

ПРОМЕТЕЙ Я тішуся? Такої ворогам моїм
Жадав би я утіхи, й серед них — тобі.

ГЕРМЕС За ці нещастя і мене винуєш ти?

ПРОМЕТЕЙ Скажу одверто,— всіх богів ненавиджу,
За добре злим мені вони віддячили.

ГЕРМЕС Як подивлюсь я — справді тяжко хворий ти.

ПРОМЕТЕЙ Як хворість то — ненавидіти ворога.

ГЕРМЕС Але ти в щасті був би ще нестерпніший!

ПРОМЕТЕЙ Ой-ой!

ГЕРМЕС Ой-ой? Це слово невідоме Зевсові.

ПРОМЕТЕЙ Старіючи, усього час навчить його.

ГЕРМЕС А ти ще й досі не навчився розуму.

ПРОМЕТЕЙ Ба ні,— не розмовляв би я з прислужником.

ГЕРМЕС Нічого, видно, батькові не скажеш ти?

ПРОМЕТЕЙ Не дякувать чи можу, власкавлений!

ГЕРМЕС Глузуєш ти із мене, ніби з хлопчика.

ПРОМЕТЕЙ Чи ти ж не хлопчик? Навіть ще дурніший ти,
Якщо від мене сподівавсь довідатись.
Ні мук таких немає, ані хитрощів,
Щоб ними Зевс присилував сказати це,
Аж поки пут ганебних не розв'яже він.
Нехай палючим кидав він полум'ям,
Завіє все снігами білоперими,
Громами хай загрожує підземними,—
Нічим мене сказати не присилує,
Кому його належить з трону скинути.

ГЕРМЕС Побачиш сам, чи допоможе це тобі...

ПРОМЕТЕЙ Все передбачив і давно вже зважив я.

ГЕРМЕС Наважся, о наважся, нерозсудливий,
Хоч задля мук цих розумніше мислити.

ПРОМЕТЕЙ Дарма, мов хвиль прибоєм докучаєш ти.
Вмовлянням. Не думай, що, лякаючись
Погрози Зевса, стану я, мов женщина,
Благать, кого ненавиджу, й ламатиму

Я руки по-жіночому, щоб змилувавсь
І увільнив з кайданів,— ні, не буде так.

ГЕРМЕС

Багато, але марно розмовляв я тут.
Ні, цього серця не зм'якшить благаннями.
Мов огир неїжджалий, він узду гризе,
Пручається і з віжками змагається.
Та кволі, недоречні хитрування ці,—
Сама лиш самопевність нерозумного
Не варта аж нічого. Як словам моїм
Ти не скоришся — глянь, якою бурею,—
Хвилешна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Скелі стрімковерхі ці
Розтрощить батько громом-блискавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходити
Цей буде гість незваний і печінкою
Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення,
Покіль з богів котрий у тяжких муках цих
Тебе заступить і в Аїд безпремінний
За тебе зійде, в глиб сумного Тартару.
Над цим подумай. Не хвальба порожня то,
А вирок найсуворіший, бо в Зевсових
Устах нема неправди, свого слова він
Додержує. Тож роздивись, роздумайся
І не вважай зарозумілих гордощів
За кращі від звичайної розважності.

ХОР

Здається, все до речі говорив Гермес:
Пихи позбутись радить він і мудрої
Розважності шукати. Тож послухайся,
Ганьба для мудрих — помилки триматися.

ПРОМЕТЕЙ

Все я знав наперед, що звістив він мені.
Мук зазнати ворогу від ворогів —
Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню
Дволезого кучері, неба ефір
Хай від грому, від натиску буйних вітрів
Розірветься на частки: землю важку
Аж до самих основ, до коріння її,
Переможний хай похитне буревій;
В шумуванні шаленім хвилі морські
Хай сплетуться з шляхами небесних світил.

В вировому коловертні долі нехай
Закинуть в Тартару чорну глибінь
Моє знесилене тіло — на смерть
Ніколи мене не вбити!

ГЕРМЕС Такі розмови, такий рішенець.

При громі й блискавці скеля з Прометеєм провалюється у безодню.

Переклад Бориса Тена

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Підсумуйте, що відомо про Есхіла.
2. Пригадайте, за який внесок у розвиток давньогрецької культури ім'я Есхіла не забуте.
3. Що подарував Прометей людству? Який смисл мали такі подарунки?
4. Прометей порушив заборону Зевса з власної користі чи задля людей? Поясніть свою думку.
5. Проаналізуйте, якими мотивами визначався вчинок Прометея.
6. З'ясуйте, чи змінилася оцінка власного вчинку Прометеєм після того, як його покарали. Підтверджуйте свої слова описом поведінки героя.
7. Знайдіть у творі постійні епітети. Яку роль вони виконують? З якою метою їх використовує автор? Чи створюють вони урочистий фон?
8. Яку роль у трагедії виконує хор?
9. На прикладі трагедії «Прометей закутий» проаналізуйте, у чому полягає внесок Есхіла-драматурга в розвиток трагедії.
10. Чи справедливо його називають «батьком трагедії»?
11. Яким має бути сучасний Прометей?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

Перегляньте одну з мультиплікаційних стрічок «Прометей». Порівняйте сюжет мультфільму й трагедії Есхіла. Що в них спільне, а що різниться? Підготуйте запитання для літературної вікторини на цю тему.

Вічний образ *— образ літературного героя, який переріс свою епоху, набув загальнолюдського значення та сприймається як символ.*

Елементи компаративістики

Прометей — один із «вічних образів» світової літератури. Міф про Прометея неодноразово розроблявся найкращими майстрами художнього слова. Міфологічний герой постає символом науки і мудрості у Боккаччо, бунтарем — у молодого Ґете, активним борцем — у Байрона і Шеллі, патріотом — у Лесі Українки і Малишка. Образ Прометея надихав славетних художників Мікеланджело, Тиціана, Рібейру, композиторів Бетховена, Ліста, Скрябіна та багатьох інших митців.

Література Давнього Риму

У римлян не було ні поезії як особливого заняття, ні особливого слова для неї. Але поруч із цим народом жили інші, у яких поети були. Це перш за все — греки, а також держави під володарюванням греків, що виникли внаслідок завоювань Олександра Македонського.

Римляни вважали, що у греків ті самі головні боги й богині, що й у них, тільки з іншими іменами: грецький Зевс — це римський Юпітер, Гера — Юнона, Гермес — Меркурій та інші. Крім того, герої грецьких міфів — Геракл, Одіссей, Еней — мандрували колись по краях, де тепер жили римляни. Не маючи таких яскравих власних міфів, римляни пізнавали себе в грецьких.

Внаслідок перемоги у Першій і Другій пунічних війнах Рим став найсильнішою державою Середземномор'я. Римське вельможне панство швидко переймало спосіб життя грецької аристократії. До числа нових занять, поряд з гастрономією, парфумерією, входили освіта й література. Римські аристократи давали дітям грецьку освіту, заняття в школах будувалися на читанні поем Гомера. Лівій Андроник (III ст. до н. е.), грек, який жив у Римі, переклав латиною «Одіссею» Гомера. Це був перший поетичний текст латиною і перший у Європі поетичний переклад.

Упродовж II і III віків до н. е. римська література ще не існувала як самостійне ціле, як система взаємопов'язаних жанрів. Фактично, вона була частиною елліністичної літератури, тільки латинською мовою.

Золота доба римської літератури — це епоха **Октавіана Августа**, першого римського імператора (31 р. до н. е. — 14 р. н. е.). За часів Августа римська література перетворилася на цілісну систему і здобула нарешті самостійність. Вергілій написав свою «Енеїду», творчість Горація стала класикою римської лірики.

Октавіан Август розумів важливість мистецтва для державної ідеології, тому активно сприяв розвитку культури й літератури.

Рафаель. Платон і Аристотель. Фрагмент фрески «Антична школа». XVI ст.

Давні греки першими почали вивчати власну літературу. Їм належить слово *філологія* — з грецької *філо* — любити і *логос* — слово. Грецькому філософу і вченому Аристотелю (IV ст. до н. е.) належить теоретичний трактат про закони літературної творчості — «Поетика». Аристотель був вихователем хлопчика на ім'я Олександр, який став царем Олександром Македонським, а Грецію зробив світовою державою.

Імператор Октавіан Август. Римська бронзова статуя

У середині I ст. н. е. у Римській державі відбувалася гостра боротьба за владу. Юлій Це́зар, який спробував установити особисту диктатуру, був убитий республіканцями. Внаслідок громадянської війни до влади прийшов Гай Октавіа́н, який проголосив повернення до народовладдя. Але 27 р. до н. е. Октавіан отримав почесний титул «Август» і став засновником Римської імперії.

Один із соратників імператора Августа, поет-любитель і покровитель поезії вельможа **Мецена́т** (його ім'я стало загальною назвою покровителя мистецтв), зібрав навколо себе поетів і письменників — так званий гурток Мецената. Серед них були Вергілій і Горацій, проте творчість видатних поетів виходить далеко за рамки оспівування імперії та імператора. Вергілій і Горацій уславили «золоту добу» римської літератури.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Як співвідносяться давньогрецька й давньоримська міфологія?
2. Який період давньоримської літератури вважається її найвищим розквітом? Як його називають?
3. Що означає слово *меценат*? Поясніть його походження.

2.3.1 Публій Вергілій Марон

Римським Гомером **Пу́блія Вергі́лія Маро́на (70–19 рр. до н. е.)** називали ще за життя. За свідченням давньоримського історика Тацита, одного разу, коли під час театральної вистави в Римі декламували вірші Вергілія, усі присутні підвелися і вшанували поета, як вшановували імператора. Такої гучної слави Вергілій зажив завдяки своїй славнозвісній «Енеїді», яка стала національним римським епосом.

Публій Вергілій Марон

Публій Вергілій Марон народився в Північній Італії поблизу міста Ма́нтуї в небагатій родині, проте отримав гарну освіту спочатку в Кремо́ні, а потім у Римі в риторичних і філософських школах. Та ні оратором, ні вчителем красномовства стати йому не судилося через слабке здоров'я. У країні якраз точилася бо-

ротьба за владу, і Гай Октавіан, щоб заручитися підтримкою воїнів, обдаровував їх конфіскованими землями. Коли Вергілій після навчання повернувся додому, його маєток уже належав прибічникам майбутнього імператора. Вергілій звернувся по допомогу до друга Октавіана, покровителя поезії та поетів Мецената. Той посприяв, щоб Вергілію виділили будинок у Римі та невелику садибу поблизу Неаполя. Поет став членом літературного гуртка Мецената й назавжди зберіг вдячність Октавіану Августу.

Вергілій був скромною та щирою людиною, позбавленою честолюбства, він любив спокій і високо цінував тихі радості сільського життя. За характером свого обдарування він був ліричним поетом. У його першому великому творі — «Буколіки» — зображено мирне життя пастухів. Художній світ «Буколік» — свого роду втеча від суєти міста і жорстокості сучасної поету епохи.

Другий твір Вергілія — «Георгіки» — землеробська поема, дидактичний епос у чотирьох книгах. Тут поряд з конкретними порадами землеробцям є ліричні відступи, політичні міркування і філософські роздуми.

У вступі до третьої книги «Георгік» поет обіцяв написати новий твір, у якому збирався прославити перемогу Августа над ворогами Риму. Проте часи змінилися, настав мир і виникли нові проблеми, зокрема, необхідність обґрунтувати законність і божественне походження імператорської влади.

«Буколіки» — це перша в римській літературі поетична книга в сучасному розумінні, тобто цільний твір, частини якого (вірші) написані з урахуванням їх місця всередині цілого. Перший вірш тут — передмова, а останній — своєрідний підпис, де автор повідомляє, хто він і звідки.

Гай Октавіан, який став імператором Августом, доручив Меценату підшукати поета для того, щоб той виконав важливе завдання — написав державний епос, де б уславлювалися імператор та імператорська влада. Меценат указав на Вергілія.

На замовлення імператора Вергілій задумав і написав «Енеїду» — поему про троянського героя Енея, що від нього пішов славетний рід, серед нащадків якого були легендарні засновники Риму Ромул і Рем, а пізніше Юлій Цезар та Октавіан Август. Оскільки за міфологічною традицією Еней був сином богині Венери, поема мала підтвердити божественне походження імператора.

Як це часто буває в мистецтві, результат набагато перевищив задум і дифірамб Августові став гімном Риму і римлянам.

Вергілій склав свою «Енеїду» на основі перекомпонованого гомерівського епосу («Іліади» та «Одіссеї»), сповненого пророцтвами про славне

Жан Жозеф Тейясон. Вергілій читає «Енеїду» Августу та Октавії. XVIII ст.

Скульптура легендарної вовчиці встановлена в релігійному центрі Давнього Риму — Капітолії. Фігури Ромула і Рема, яких, за легендою, вигодувала вовчиця, додано до скульптури в XV ст.

Капітолійська вовчиця. Бронзова скульптура, VI ст. до н. е.

майбутнє могутньої Римської імперії. Оповідь про минуле переплітається в поемі з видіннями прийдешнього.

Гомер створив епос героїчний, перемежаючи розповідь про реальні події з міфами й легендами, він славить грецьких героїв, оспівує їхню доблесть і сміливість, почуття честі й обов'язку, красу і силу. Сюжет «Енеїди» теж пов'язаний із подіями Троянської війни, однак Вергілій має на меті показати не саму війну, а давнє, божественне проходження Риму та римських імператорів, і засновника династії — Енея.

Першу половину поеми присвячено мандрам Енея після падіння Трої (наслідування «Одіссеї»), а другу — битвам Енея за Лавінію, дочку царя Латина, від шлюбу Енея з якою походять римляни (нагадує «Іліаду»).

Вергілій працював над «Енеїдою» 10 років, проте цілком закінчити поему не встиг. Спершу він записав сюжет прозою, а потім перекладав його гекзаметром. Робота ішла повільно. Багато віршованих рядків залишалися незавершеними, деякі епізоди поеми суперечили один одному, недописаним лишався фінал: весілля Енея з Лавінією, народження їхнього сина, поява Ромула і Рема — засновників Риму, предків римських царів.

Уривки з «Енеїди» Вергілій читав Меценату й самому імператору Августу. З окремими частинами твору поет знайомив друзів — Горація, Проперція та Овідія, які високо оцінили велич і красу поеми.

Бюст Вергілія на його могилі в Неаполі

Щоб закінчити поему, Вергілій вирушив у мандрівку до Греції, та в дорозі поет захворів і помер.

Перед смертю Вергілій заповів спалити «Енеїду», бо не хотів публікувати її в незакінченому вигляді. Урятував поему імператор Август, за наказом якого «Енеїду» надрукували після смерті поета.

Поховали Вергілія в Неаполі, на його могилі вибито епітафію, яку він склав сам:

В Мантуї я народився, в Калабрії вмер, а лежу я
В Партенопеї — співець селищ, пасовиськ, вождів

Римляни захоплено зустріли появу «Енеїди». Уся подальша римська література розвивалася під її впливом. Героїчна поема була улюбленим читанням молоді, її вивчали у школі, роз'яснювали, декламували, по ній вчилися віршування й ораторського мистецтва. Вірші з «Енеїди» брали за епіграфи до творів мистецтва, надписували на подарунках, цитували в розмові.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, на чиє замовлення Вергілій написав «Енеїду».
2. З'ясуйте, чому «Енеїду» вважають національним римським епосом.
3. Поясніть, як побудовано поему. Як співвідносяться частини «Енеїди» з гомерівським епосом?
4. Чи можна назвати образ Енея традиційним для героїчного епосу? Відповідь обґрунтуйте.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Образ Енея

Еней — не типовий герой епосу, «Енеїду» не присвячено звеличенню його подвигів. Покинувши за приписом богів палаючу Трою, Еней змушений пройти через довгі поневіряння на шляху до Італії. Вергілій пояснює вчинки свого героя вищою волею, перед якою схиляється Еней, ім'я якого часто супроводжується в поемі епітетом «благочестивий». Виконуючи покладену на нього місію, попри палкі почуття, Еней залишає Дідону, він воює з рутульцями, бо мусить одружитися з Лавінією, щоб його нащадки заснували Рим.

Пітер Пауль Рубенс. Вихід Енея і його сім'ї з Трої. XVI ст.

Вергілій розкриває у поемі світ особистих переживань свого героя. Розповідь Енея про загибель рідного міста сповнена трагізму, страшні й зворушливі картини, які врізались у його пам'ять, вражають уяву. Поневіряючись після падіння Трої, він почувається сумним вигнанцем, безпритульним мандрівником, позбавленим батьківщини. Драматичним є для нього вибір між любов'ю й покладеним на нього обов'язком.

Герой «Енеїди» постає перед читачами розсудливою, милосердною, справедливою та хороброю людиною, здатною на глибокі почуття, свідомою своєї історичної місії, однак керується у своїх вчинках велінням богів.

П'єр Наркіс Герен. Еней і Дідона. XIX ст.

Еней і Дідона

Розповідь про кохання Енея та карфагенської цариці Дідони на сторінках «Енеїди» — одна з найкрасивіших любовних історій світової літератури.

Еней вразив Дідону з першого погляду:

Станув Еней перед людом і, весь опромінений сяйвом,
Був раменами до бога подібний: бо ж мати Венера
Кучерям сина краси надавала, і юності відблиск
В лицях йому зарожевів і звагою сповнились очі.

Переклад Миколи Зерова

Вдячний за теплий прийом і гостинність, повідав Еней цариці про свою нещасну батьківщину Трою, описав страшні картини її загибелі, розповів про довгі поневіряння морською стихією.

Образ героя найперше Дідону вразив фінікійську,
Потім — нещастя його.

Переклад Миколи Зерова

Між Енеєм і Дідоною спалахнуло палке кохання. Та їм не судилося щастя, боги призначили Енея для іншої мети. Як це йому не важко, Еней знаходить у собі сили зректися власних почуттів і виконати покладений на нього високий обов'язок. Він скоряється волі богів і залишає Дідону.

Карфагенська цариця не змогла пережити розлуку з коханим, у відчаї вона кинулась у вогонь і загинула.

Трагічна історія кохання Енея і Дідони надає поемі людяності та яскраво-драматичного забарвлення. Уже багато віків вона надихає митців на створення шедеврів живопису, музики й поезії. На цей сюжет написано в різні часи більше десяти опер, чотири драматичні поеми, вірші, багато живописних полотен. На честь Дідони навіть названо астероїд.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Енеїда

(*Уривки*)

Книга перша

Збройного славлю звитяжця, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів, а з ними — і плем'я латинське,
І Альбалонгу стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме прогнівана тяжко,
Чи то покривджена чим, цариця богів засудила

На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня — і гнівом таким пойнялася!
Місто старинне було — фінікійського люду осада,
Звалось воно Карфаген на лібійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів,
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійські.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лібійська: так випряли парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів.
Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
Ще, притаївшися, в серці живуть її й вирок Паріса —
Прикра зневага краси божественної,— й рід ненависний,
І Ганімеда, на небо узятого, шана висока.
Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих,—
Все, що зосталось від люті данайців і зброї Ахілла,
Не підпускала до краю латинського; довго і гірко
Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!

Ла́цій — область Італії, центр якої — Рим.
Альбало́нга — древнє місто, засноване сином Енея.
Са́мос — острів у Егейському морі, центр культу Юнони.
Сату́рнія — дочка Сатурна — так називали Юнону.
Гані́мед — викрадений Юпітером юнак.

Книга друга

Загибель жерця Лаокоонта і його синів

Тут несподівано друга, грізніша подія заходить
І на стурбовані наші серця тягарем налягає.
Лаокоонт, новообраний жрець моревладця Нептуна,
Саме колов молодого бика на офіру святочну.
Бачим: по тихому морю два змії пливуть велетенські
З боку, де Тенед лежить (розказую вам — і здригаюсь!),
І, вигинаючись пружно, до берега поряд простують.
Груди в обох серед хвиль підіймаються; гребні криваві,
Знесені грізно, стоять. Хвости за собою у жмури
Хвилю збирають, і колами в'ються хребти величезні.
Піниться море і плеще, солоне... На берег виходять,

Те́нед — острів недалеко від Трої.

Лаокоонт і його сини. Фрагмент. 50 р. до н. е. Мармур

Кров'ю і полум'ям очі горять, лиховісні, неситі,
І язики ворухливі облизують пащу шиплячу.
Всі ми урозтіч, смертельно-бліді, а вони на палкого
Лаокоонта ідуть і, спочатку дітей обвинувши,
Душать обох молодят у сувоях тугих найтісніших,
Зубом отруйним у тіло впиваючись їм неокріпле.
Потім самого його, що на поміч їм кинувся збройно,
Люто хапають і в'яжуть узлами. І от уже двічі
Стан обвинули йому і, шию лускою укритим
Тілом стиснувши, здіймаються ген над його головою.
Він же, руками упершись, даремно вузли розтинає,
Кров'ю і чорною скрізь трутиною по тілу облитий,
Крики нелюдські, страшні до зір підіймає високих,
Мовби той рев, що жертвений бик видає недобитий
Край вівтаря, отрясаючи з себе сокиру непевну.
Змії ж обидва, своє довершивши, повзуть до святині
Вишнього замка і там, під дахом священним Паллади
Захист знаходять, під кругом щита, біля ніг несмертельних.

Переклад Миколи Зерова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як формулює своє завдання поет у заспіві до «Енеїди».
2. Знайдіть у тексті зачину поеми, до кого звертається Вергілій за натхненням.
3. Дослідіть, якими епітетами характеризує автор Енея. Про що це свідчить?
4. Чому Юнона не підпускала троянців до латинського краю?

5. Поміркуйте, яким постає головний герой у першій пісні поеми.
6. Яких героїв Троянського циклу міфів та «Іліади» Гомера згадує Вергілій?
7. Пригадайте, у якій пісні «Енеїди» вміщено історію жерця Лаокоонта.
8. Завважте, з якими почуттями розповідає про побачене Еней.
9. Визначте, якими художніми засобами послуговується Вергілій, переспівуючи відомий міф.
10. Зверніть увагу, яким настроєм сповнена розповідь про появу морських чудовиськ із водяної стихії. Як поет створює цей настрій?
11. Проаналізуйте, якими художніми засобами поет передає стан героїв.
12. Поміркуйте, яким є ставлення автора до зображуваного. Що було підставою для вашого висновку?

Діалог культур

Як до джерела мудрості та літературного зразка ставилися до творів Вергілія в Середні віки, у часи Відродження і класицизму. Нащадок римського поета великий італієць Данте зобразив Вергілія провідником у потойбічний світ у своїй славнозвісній «Божественній комедії». Наслідував Вергілія Петрарка, високо цінували давньоримського поета Буало і Расін, палким шанувальником Вергілія був Вольтер.

«Енеїду» брали за основу своїх творів поети різних країн і епох. Образ Енея надихав багатьох європейських скульпторів, художників і музикантів.

Україна і світ

На український лад «перелицював» поему Іван Котляревський у кінці XVIII століття і своєю «Енеїдою» поклав початок нової української літератури.

Український поет Микола Зеров, знавець і шанувальник античної поезії, так написав про римського класика в сонеті «Вергілій»:

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем...

До перекладу уривків з «Енеїди» звертався Григорій Сковорода. Пізніше «Енеїду» Вергілія перекладали українською мовою Іван Стешенко і Степан Руданський. Повний переклад поеми Вергілія здійснили поет-неокласик Микола Зеров та перекладач Михайло Білик.

Трирема *— античний бойовий корабель.*

Горацій

2.3.2 Квінт Горацій Флакк

Молодшим сучасником Вергілія був поет **Гора́цій (65–8 рр. до н. е.)**. Уперше в римській літературі Горацій поєднав поезію особистого настрою з поезією суспільного змісту. Його творчість віддзеркалює стан римського суспільства в добу переходу від республіки до імперії.

Батько Квінта Гора́ція Фла́кка був рабом. Отримавши свободу, він зумів розбагатіти і дав сину хорошу освіту: той учився спочатку в Римі, а потім в Афінах. У громадянській війні, яка спалахнула після убивства Цезаря в 44 р. до н. е., Горацій прийняв бік республіканців. За два роки після поразки війська республіканців, Горацій повернувся до Рима, де дізнався, що все його майно конфісковано на користь переможців. Залишившись без засобів до існування, він змушений був працювати на посаді писаря при державному казначействі, де переписував закони, протоколи та інші документи.

Федір Бронніков. Горацій читає свої сатири Меценату. XIX ст.

Та головним у його житті стала поезія. Ранні твори Горація — це збірки віршів «Епо́ди» і «Сати́ри». Новаторськими для латинської поезії були його двовірші — дошкульні ямби, у яких поет висловлює занепокоєння життям Риму. Теми «Епод» найрізноманітніші: це нападки на бездарних поетів, політиків-невдах, невірних закоханих.

Потім Горацій спробував свої сили в сатирі. Вірші на актуальні теми поет писав гекзаметром. У «Сатирах» він висміював людські недоліки: дратівливість, лінь, запальність, хоча ставився до людських слабкостей із добродушним гумором. У «Сатирах» уперше в ліричній поезії зазвучала авторська позиція.

Горацій також є автором од та послань. Найперше, що вирізняє «Оди»,— це розмаїття тем. Тут є вірші про кохання і дружні послання, відгуки на політичні події та гімни богам, філософські роздуми про сенс життя й про смерть, про правду та її витоки,— тобто все, що хвилювало сучасне поетові суспільство. Водночас тематика «Од» має позачасове, вічне значення. Форма віршів вирізняється багатством розмірів, які Гора-

ції запозичував у давніх греків. Саме поєднання тематики з поетичною формою давньогрецької лірики й робить оди Горація неповторними.

Молодим поетом захоплювались, його твори читав і обговорював увесь Рим. Сам знаменитий Вергілій рекомендував його Меценатові, з яким Горацій дружив усе життя. Меценат подарував поетові невеликий маєток неподалік Рима.

Горацій витримав випробування славою, він ніколи не зловживав дружбою з Меценатом, намагався зберігати особисту духовну свободу. Він відмовився від почесної посади секретаря імператора. Одного разу Август навіть образився на поета і спитав, чи той боїться, що нащадки осудять його за те, що він служив імператору. У відповідь Горацій присвятив йому три вірші зі своєї книги пісень.

Ні один античний автор в епоху книгодрукування не віддавався стільки, скільки Горацій. Його цінували і в Середні віки, і в часи Відродження, а знаменитий вірш Горація «До Мельпоме́ни» («Пам'ятник») наслідували поети багатьох країн, як і його останній твір «Посланіє».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Із якої родини походить Горацій? Де і яку поет здобув освіту?
2. Розкажіть, які випробування випали Горацію в молоді роки?
3. До яких тем звертався Горацій у своїй творчості? Чому твори Горація були популярними у римлян?
4. Як Горацій познайомився з Меценатом? Які стосунки їх пов'язували? Які стосунки пов'язували поета з імператором Августом?
5. З'ясуйте, чому Горація називають реформатором римської поезії.
6. Поміркуйте, що спільного в долях двох найвідоміших поетів Риму — Вергілія й Горація.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Римляни прагнули залишити пам'ять про себе: вони споруджували храми, тріумфальні арки, статуї з мармуру та бронзи. Численні пам'ятники мали увічнювати імператора Августа. У поезії Горація **«До Мельпомени»**, однієї з дев'яти муз — покровительок мистецтв, ідеться про зовсім інший пам'ятник, не з каменю або металу. Ода «До Мельпомени» — це розгорнута метафора, бо пам'ятник поетові — його творчість. Цей пам'ятник переживе століття, він міцніший за мідь, вищий за царські піраміди, йому не страшні дощі й вітри, невпинний літ часу і довгі роки. Поет житиме в серцях людей, його пам'ятатимуть, доки шумить ріка, на берегах якої він народився, поки стоїть Рим і в Капітолії правлять обряди жерці. Свою заслугу Горацій вбачає в тому, що він «перший положив на італійську міру Еллади давній спів», тобто переніс лірику своїх улюблених грецьких поетів на римський ґрунт. Стверджуючи, що поезія не менш важлива річ, ніж подвиги царів і воїнів, поет просить музу Мельпомену увінчати його чоло лавровим вінком від самого бога Аполлона, покровителя мистецтв.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

До Мельпомени

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливий, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,
Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний,
Я не умру цілком: єства мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець
Ще сходить з дівою в високий Капітолій,
І де шумить Авфід в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн ратайський люд судив,—
Скрізь говоритимуть, що простих син батьків
Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий дельфійський гай,
О, Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

Переклад Миколи Зерова

Капітолій *— пагорб, де стояли головні римські храми.*
Авфід *— річка, поблизу якої народився Горацій.*
Давн *— легендарний цар рутилів, батько Турна.*
Дельфійський гай *— місце розташування храму бога Аполлона, покровителя мистецтв.*

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що таке ода.
2. Чому поезія, на думку Горація, є витривалішою за мідь?
3. Поміркуйте, що зробить поета безсмертним.
4. Поясніть, у чому поет вбачає свою заслугу перед мистецтвом.
5. Як можна пояснити прохання Горація до музи увінчати його лавровим вінком?
6. Чому Горацій звертається у своїй оді до Мельпомени?

Діалог літератур

У XIX ст. оду Горація «Пам'ятник» переспівав класик російської поезії Олександр Пушкін. У XX столітті переспів Пушкіна переклав українською мовою поет-неокласик Максим Рильський. Отакий діалог поетів у віках. **Ars longa** — мистецтво вічне...

Олександр Пушкін
Exegi monumentum
Я воздвиг пам'ятник (*лат.*).

Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп, в гордливості незборний,
Йому не досягне чола.

Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт,—
І славу матиму, допоки серед люду
Лишиться хоч один піїт.

Про мене відголос пройде в Русі великій,
І нареченe мене всяк сущий в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фін, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий народу,
Що добрість у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я Свободу
І за упалих обставав.

Виконуй божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І в спір із дурнем не вступай.

Переклад Максима Рильського

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Римська елегія

Любовна елегія — оригінальний винахід римлян. Тут кожний вірш є частиною книги, яка має постійних персонажів: це поет, його кохана, друзі і покровителі. Римська елегія стала одним з головних взірців для наслідування у європейській любовній ліриці. Меланхолійний Тібулл, пристрасний та іронічний Проперцій, легковажний Овідій — ці поети до XIX століття постійні персонажі європейської поезії.

2.3.3 Публій Овідій Назон

Публій Овідій Назон (43 р. до н. е. — 18 р. н. е.) — один з найбільш знаних давніх поетів, наступник Вергілія та Горація, останній поет «золотої доби» римської літератури. Овідій, молодший за своїх великих сучасників, народився в знатній і заможній родині неподалік Рима. Він учився в Римі та в Афінах, одержав блискучу риторичну освіту, проте вирішив цілком присвятити себе поезії.

Легковажний, життєлюбний поет відійшов від філософської проблематики та громадянського пафосу, характерних для попереднього літературного покоління (Вергілій, Горацій). Перу Овідія належать любовні елегії й поеми «Наука кохання», «Ліки від кохання», «Масть для обличчя», а також славнозвісні «Метаморфози».

У своїх елегіях поет постає знавцем жіночої душі, демонструє грунтовне знання міфології, віртуозну легкість і тонку іронічність.

Овідій

Поема «Наука кохання» складається з трьох книг. Перша вчить, як завоювати жінку, друга — як утримати, третя звернена до жінок. До «Науки кохання» примикають поеми «Ліки від кохання» і «Масть для обличчя». Всі три поеми заперечують і висміюють ідею, що кохання сильніше за людину. Овідій вважав любов розвагою, у його творах головне — не глибокі почуття, а блискуча дотепність, іронічна гра з переспівами традиційних літературних мотивів. Твори Овідія вирізняються досконалістю стилю та вишуканим естетизмом.

У 8-му році н. е. імператор Август несподівано заслав Овідія на західний берег Чорного моря у місто Тóми (зараз Констáнца в Румунії). Причини заслання поета точно не відомі. Існують дві гіпотези: або він був причетний до скандалу з онукою Августа Юлією, або імператору, який був прихильником суворої моралі, не подобалась легковажність Овідія. Можливо, Август розраховував на те, що римляни замисляться над власною поведінкою й мораллю, коли дізнаються про вигнання знаменитого поета.

Іон Теодореску
Овідій у вигнанні. XX ст.

У засланні Овідій написав дві збірки елегійних послань: «Сумні елегії» і «Листи з Понта». Вони були звернені до милосердя імператора, але ні Августа, ні його наступника Тіберія не розчулили. У вигнанні Овідій і помер. Усі його книги були вилучені з публічних бібліотек.

Смерть Овідія ознаменувала закінчення «золотого» століття римської поезії.

«Метаморфози»

Найзнаменитішим твором Овідія є поема «Метаморфози» («Перетворення»). У пошуках сюжетів для своєї поеми Овідій, як і Вергілій, звертається до Гомера.

«Метаморфози» — це п'ятнадцять книг, у яких близько 250 поетизованих міфів, розташованих у хронологічній послідовності від творення світу до правління Августа. Перші одинадцять книг — це світ до Троянської війни. Наступні три — від Троянської війни до заснування Рима. Остання книга — від римського царя Нуми до імператора Августа.

З усього розмаїття грецьких міфів Овідій вибирає ті, в яких наявний мотив перетворення — людей на квіти, рослини, каміння, тварин або навпаки, звідси й назва поеми. Майстер короткої поетичної оповіді, де переконливі психологічні деталі сприяють достовірності вигадки, Овідій змушує читача мимоволі повірити у справжність перетворення.

Лука Джордано. Метаморфози Овідія. XVII ст.

У «Метаморфозах» переважна більшість розповідей закінчується любовною історією. Але якщо в поемах та елегіях Овідій писав про кохання легке і веселе, то у «Метаморфозах» любов майже завжди пов'язана зі стражданням, а іноді й загибеллю персонажа, що надає поемі трагічного забарвлення.

Наприклад: Пірам убиває себе, помилково вирішивши, що кохану Фісбу загризла левиця. А Фісба знаходить тіло коханого Пірама і заколюється його мечем. Ця історія — одне з джерел сюжету про Ромео і Джульєтту.

Караваджо. Нарцис. XVI ст.

Кохання і краса постають у поемі крихкими й беззахисними перед владою всемогутніх богів. Так, ревнива Гера перетворює на телицю дівчину Іо, в яку закохався Зевс; перетворюється на лавр німфа Дафна, рятуючись від бога Аполлона; богиня Діана перевтілює в оленя юнака Актеона, який випадково побачив її під час купання; тоне в струмку красень Нарцис, замилувавшись власним зображенням, і перетворюється на білу квітку.

А найбільше страждають ті, у кого занадто палкі почуття. Наприклад, Орфей так сумував за померлою красунею Еврідікою, що боги дозволили йому забрати дружину зі світу тіней, поставивши одну тільки умову — щоб він не озирався, коли буде виводити дружину з підземного царства. Орфей не витримав, порушив заборону й втратив Еврідіку назавжди.

Проте є в поемі й приклад безхмарного щастя зворушливої пари — Філемона і Бавкіди. Оповідь про подружжя, яке зберегло теплоту й ніжність до похилого віку, незважаючи на бідність, є надзвичайно популяр-

Каміль Коро. Орфей, який виводить Еврідіку з царства мертвих. XIX ст.

ною, до неї зверталися письменники різних часів і народів (зокрема, великий німець Гете в славнозвісній поемі «Фауст», яку ви будете читати в старших класах).

Овідій мав намір оспівати в «Метаморфозах» історичну велич Італії, роду Юліїв, а намалював складний і суперечливий портрет своєї доби.

Перед засланням поет у відчаї спалив рукопис свого уславленого твору, над яким у той час працював. Поема збереглася завдяки тому, що її списки були у друзів Овідія.

Сальвадор Далі. Метаморфози Нарциса. XX ст.

Діалог культур

Творчість Овідія — унікальне явище у світовій літературі. За ступенем впливу на європейське мистецтво з «Метаморфозами» не може зрівнятися жоден із творів епохи античності. Музику до поеми писали Глюк, Гайдн, Ліст та багато інших композиторів. Сюжети з «Метаморфоз» надихали великих художників від Веласкеса і Ботічеллі до Пікассо та Далі.

Поема Овідія була улюбленим твором багатьох видатних людей, зокрема, Шекспіра, Гете, Монтеня, Пушкіна. Мотив перетворення присутній у творах різних письменників світу від Середньовіччя до наших днів. У старших класах ви будете читати новелу письменника XX ст. Франца Кафки, яка так і називається — «Перетворення».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Про які факти з життя Овідія ви дізналися?
2. З'ясуйте, у чому полягає трагізм долі поета.
3. Дослідіть, якою була тематика поезій Овідія і як вона змінилася під ударами долі.
4. Розкажіть, який твір Овідія є найзнаменитішим.
5. Поясніть, що означає назва «Метаморфози».
6. Які відомі міфи використовує поет у «Метаморфозах»?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Блискучий модний поет, улюбленець муз і публіки, Овідій був позбавлений вишуканого столичного життя, з волі Августа опинився в найвіддаленішій частині імперії, серед напівдиких варварів, які навіть не знали латинської мови.

У його творах часів заслання легкість і дотепність розповіді, витонченість поетичного стилю поступаються місцем печальним, навіть трагічним інтонаціям і тяжким роздумам вигнанця. Про це свідчать і назви його поезій — «Сумні елегії» та «Листи з Понта».

«Сумні елегії» складаються з п'яти книг. У першій книзі поет описує морську бурю під час свого плавання на кораблі до місця заслання (елегії 2 і 4), прощальну ніч у Римі перед вигнанням (елегія 3). Ці елегії вирізняються почуттям безвиході, глибоким душевним болем. Інші елегії першої книги Овідій присвячує своїм римським друзям і дружині. Першу книгу поет написав під час вимушеної подорожі на чужину й негайно відправив до Риму кораблем, на якому приплив до північних берегів Чорного моря.

Рубе́ць пурпуро́вий *— облямівка на тогах, яка означала, що юнаки мають виступати кандидатами на магістратські посади.*
Коле́гія трьох *— поліційна установа.*
Звузив ру́бчик черво́ний *— відмовився від магістратської кар'єри.*
Ку́рія *— сенат.*
Се́стри ао́нські *— Музи (Аоніди).*
Ге́ти, сарма́ти *— племена, які проживали в Причорномор'ї.*

У другій книзі поет звертається до імператора Августа з віршованими посланнями, у яких благає пробачення за невідому йому провину і молить про помилування. Останні три книги — це тяжкі роздуми про життя у вигнанні, заклики до милосердя влади, звернення до дружини та друзів по допомогу.

10 елегія четвертої книги «Сумних елегій» — це поетична автобіографія Овідія, де він розповідає про місце свого народження, батька і рано померлого брата, про три одруження та дочку, про відданість мистецтву й сучасників-поетів, звертається до Музи, яка єдина підтримує його в тяжких випробуваннях, міркує про власну творчість. Саме з цієї елегії читач і довідується про достовірні факти з життя поета Овідія, відкриває для себе внутрішній світ Овідія — людини, яка сумує за батьківщиною й важко переживає трагедію вигнання.

Усі чотири книги «Сумних елегій» об'єднують такі мотиви: розлука із сім'єю, туга за Батьківщиною, ненависть до чужини, прохання про милосердя, прославляння поезії як єдиної опори в тяжкому житті. З поеми, провідна ідея якої — любов до Вітчизни, постає трагічний образ відторгненого батьківщиною поета.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

«Сумні елегії» («Життя поета» IV, 10)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життьовий перейшов я,—
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді.
З Діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.

Парость не перша в сім'ї,— коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,
Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писать, кинув я метри дзвінкі,—
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писать, вірші складались самі.
Роки тим часом минали — нечутною перше ходою,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий.
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років,—
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний,
Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж аонські шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів!
В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував.
Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
Хутко Талія моя стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі,—
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам я — суворий співець — кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займавсь од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого б він.

Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський
Десять вже взяв нагород і заквітчався вінком,—
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикрості слуг — що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихій я негоді,
Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну піднять.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,
Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
На самотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч, на думку мою, є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали,—
Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад Миколи Зерова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як побудовано «Сумні елегії».
2. Дослідіть, які мотиви об'єднують усі книги поеми.
3. Визначте головну думку «Сумних елегій».

4. Проаналізуйте, яким постає з поеми образ ліричного героя.
5. Чому десяту елегію четвертої книги можна назвати поетичною автобіографією Овідія?
6. Знайдіть у тексті, з якими словами поет звертається до Музи. Як він розуміє роль поезії у своєму житті?

Діалог літератур

Микола Зеров

Безсмертність

Вінець Овідія вовіки не зов'яне;
Безсмертний «Плач» його, гіркий і незрівнянний,
Душні елегії, мов цвіт весняних лоз,
І чари сонячні його «Метаморфоз»,
І мудрі тонкощі ученого кохання.
Хай Цезар злобствує, і хай літа вигнання
Зігнуть високий стан і сивину вплетуть.
І хай гуде Сармат і Гети смерть несуть,
А гнівний Понт реве і горами вергає,—
Народи і віки не раз іще згадають
Дзвінких його пісень легкий свавольний лад
Стогнанням ніжних альб і дзвоном серенад.

Україна і світ

Бюст Овідія в Києві

Знайомство українських читачів із творчістю славетного давньоримського поета розпочав у XVIII ст. Феофа́н Прокопо́вич. Звертався до творчості Овідія Григо́рій Сковорода́, Тарас Шевченко вважав його «найдосконалішим творінням всемогутнього Творця», Іван Франко написав велике дослідження про його творчість.

Перекладали елегії поета І. Стешенко та І. Франко, «Метаморфози» — Олена Пчілка та О. Маковей. На початку XX ст. Д. Николишин виконав переклад першої пісні народним віршем, користуючись прийомом перероблення імен (наприклад, «батько Сатурненко», «Дафна Пенеївна» тощо). Гекзаметр елегій Овідія став могутнім виражальним засобом під рукою майстра М. Зерова. Повний і довершений переклад «Метаморфоз» здійснив А. Содомора.

2.4 Вплив Античності на розвиток світової культури і літератури

Антична культура справила великий вплив на розвиток культури Європи. Європейська культура успадкувала від Античності не лише форму (образотворчі прийоми, спосіб філософствування, принципи поетики, літературні жанри тощо), а, головним чином, духовні засади. У центрі уваги європейської культури, як і в античну добу,— людина в усій складності її матеріального й духовного буття.

Твори античних поетів і письменників упродовж століть вважалися ідеалом художньої досконалості, неперевершеними взірцями для наслідування, слугували невичерпним джерелом для натхнення. Образи, сюжети й мотиви античності широко використовувались у світовому мистецтві та літературі, надихали славетних поетів Да́нте, Петра́рку, Шекспі́ра, Ге́те, Ши́ллера, Ба́йрона, Пу́шкіна; видатних художників Рафае́ля, Тиціа́на, Ру́бенса, Ре́мбрандта, ван Де́йка; знаменитих музикантів Мо́царта, Глю́ка, Лі́ста та багатьох інших відомих митців.

Відчутний вплив античності й на українську культуру. Античною філософією, міфологією та літературою цікавились Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Микола Зеров, Павло Тичина, Ліна Костенко та переосмислювали античні мотиви у своїй творчості.

На античні сюжети написані опери Дмитра Бортнянського, Артема Веделя, славетна «Енеїда» Івана Котляревського.

Отже, антична культура — **колиска європейської культури**.

Теорія літератури

Героїчний е́пос (від грецьк. ἔπος — слово, розповідь) — героїчна оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині.

Еле́гія (від грецьк. ἐλεγεία — журлива пісня, скарга) — один із жанрів лірики, в античній літературі — поетичний твір, написаний елегічним двовіршем (перший вірш — гекзаметр, другий — пентаметр), оспівувала природу, любовні й патріотичні почуття, осміювала моральні вади.

О́да — невеликий ліричний вірш у поезії пізнього Риму (Горацій).

Віршовий розмір (гекза́метр і пента́метр) — поетичні розміри античної поезії.

Гекза́метр (грецьк. hexometros — шестимірник) — рядок складається з шести повторюваних поєднань складів: довгий–короткий–короткий.

–UU/–UU/–//UU/–UU/–UU/–U.

Посередині рядків відмічена **цезу́ра** (//) — пауза.

Пента́метр (грецьк. pentometros — п'ятимірник).

–UU / –UU / –//–UU / –UU / –.

Піввірші розмежовані цезурою.

Траге́дія — драматичний твір, у якому порушуються складні моральні проблеми і розкриваються гострі, непримиренні конфлікти, розв'язання яких зазвичай призводить до загибелі дійових осіб.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Антична культура пережила віки. Сьогодні немає народу, який розмовляв би давньогрецькою мовою чи латиною, проте твори часів античності залишаються цікавими сучасним читачам. У творах античних авторів втілено віру в людину, оспівано її мужність і прагнення до свободи, антична література досі вабить людство високим гуманістичним пафосом, звеличенням героїзму людини та її готовності до самопожертви.

У романі «Маруся Чурай» сучасної української поетеси Ліни Костенко мандрівний дяк говорить:

— Коли я в бурсі пізнавав науки,
Афіни й Рим пройшли крізь мої руки.
От був народ! Що римляни, що греки.
На всі віки нащадкам запасли.

Справді, **Ars longa** — мистецтво вічне...

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Античність (I тисячоліття до н. е. — V ст. н. е.) — назва історичної епохи та етапу в розвитку культури стародавніх греків та римлян. В основі літератури Античності — **давньогрецька міфологія**.

Цикли міфів: **троянський**, **фіванський** і **про аргонавтів**.

Давньогрецька література:

Гомер — автор героїчного епосу **«Іліада»** (про падіння **Трої**) й **«Одіссея»**. Герої «Іліади» — **Ахілл** і **Гектор**.

Давньогрецькі **поети-лірики** — **Тіртей** (поет-воїн) і **Сапфо** (оспівувачка кохання).

Давньогрецький **трагік** — **Есхіл**, автор трагедії **«Прометей закутий»**.

Давньоримська література:

Вергілій — автор державного епосу **«Енеїда»** (про заснування Рима). Герой «Енеїди» — троянець **Еней**.

Давньоримські **поети-лірики** — **Горацій** і **Овідій**.

Ключові поняття теми:
міфологія, Гомер, героїчний епос, елегія, ода, гекзаметр, пентаметр, трагедія, катарсис.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Гомер — автор «Іліади» та «Одіссеї»?**
   а) так б) ні

2. **Батьком давньогрецької трагедії вважають Есхіла?**
   а) так б) ні

3. **Вергілій — автор «Енеїди»?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
В основу «Іліади» покладено:
   а) троянський цикл міфів
   б) фіванський цикл міфів
   в) міфи про аргонавтів

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
Першопричиною Троянської війни є:
   а) давня ворожнеча між греками й троянцями
   б) викрадення Єлени Парісом
   в) образа Афіни й Гери на Паріса

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
Батьки головного героя «Енеїди»:
   а) Юнона і Зевс
   б) Дідона і Турн
   в) Венера й Анхіз

7. **Установіть відповідність між поетами й жанрами:**
   1) Тіртей а) героїчний епос
   2) Сапфо б) любовні елегії
   3) Гомер в) патріотичні елегії

8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**
   1) «Іліада» а) Гектор і Ахілл
   2) «Енеїда» б) Орфей і Еврідіка
   3) «Метаморфози» в) Еней і Дідона

9. **Установіть відповідність між авторами та творами:**
   1) Есхіл а) «Сумні елегії»
   2) Горацій б) «Прометей закутий»
   3) Овідій в) «Пам'ятник»

10. **Чи справедливим є твердження, що Античність — це колиска європейської культури? Відповідь аргументуйте.**

11. **Твори античних авторів — джерело натхнення митців наступних епох. Як ви вважаєте, чому?**

12. **У чому секрет популярності античних образів, сюжетів і мотивів?**

Розділ 3

Середньовіччя

Епоху ***Середньовіччя* (V–XV ст.) *в Європі*** поділяють на три періоди:

перший (кінець V — перша половина XI ст.) — перехідний від Античності і варварства до феодальної епохи (для якого характерний економічний занепад);

другий (друга половина XI–XII ст.) — доба розквіту феодального суспільства (для якого характерні поширення освіти та розвиток культури);

третій (XIV–XV ст.) — час зародження гуманізму, початок епохи Відродження (для якого характерні зміцнення феодальної монархії, послаблення впливу церкви, поява наукових дослідних знань).

На відміну від Європи, чітку межу переходу країн Сходу від епохи стародавнього світу до Середньовіччя провести важко. Тут не було таких величезних змін, які сталися в Європі, країни Сходу розвивалися у своїх традиційних межах, як і в попередні століття. Тому ***Середньовіччям на Сході*** можна умовно назвати період з **II** ст. до **XVIII** ст.

Опрацювавши розділ «Середньовіччя», ви:

— **ознайомитеся** із Середньовіччям як культурною та літературною добою;
— **складете уявлення** про вплив релігії, філософії на літературу і культуру за доби Середньовіччя;
— **дізнаєтеся** про основні жанри середньовічної літератури на Заході та Сході;
— **складете уявлення** про особливості розвитку середньовічної китайської лірики;
— **довідаєтеся** про золоту добу персько-таджицької лірики;
— **відкриєте для себе** основні тенденції та жанрово-тематичне розмаїття літератури середньовічної Європи;
— **з'ясуєте**, чим відрізняється середньовічний героїчний епос від античного епосу;
— **зрозумієте**, чому Данте вважають ключовою постаттю італійського Середньовіччя і переходу до Відродження.

Середньовіччя як культурна доба

Середні віки — це тисячолітній період від V до XV століття в історії європейської культури, період між Античністю і Відродженням.

Термін «середні віки» (лат. Medium aevum — середній вік) запровадили в XV ст. італійські історики-гуманісти для визначення періоду від загибелі Західної Римської імперії (V ст.) до початку відродження ідеалів Античності в культурі (XV ст.).

Середні віки не завжди однозначно оцінювалися в історії. Наприклад, у XVIII ст. у Франції Середньовіччя «зневажали», вважали його «варварським», «темним», «фанатичним», «неосвіченим».

У XIX ст. ставлення до цієї доби кардинально змінилося. У всіх країнах Європи Середньовіччя вже вважали ідеальним, «організованим за правилами», «з витриманим моральним змістом». Така традиція продовжувалася і в XX ст.

Сучасна наука розглядає культуру середніх віків як складову розвитку людства. Різні оцінки Середньовіччя підкреслюють, що цей період відіграв важливу роль у розвитку світової культури.

Середньовічна мініатюра

У рамках середньовічної епохи закладався фундамент сучасної європейської цивілізації. У цю добу внаслідок Великого переселення народів на території Європи з'явилися нові держави, зародилися сучасні нації, формувалися їхня мова та культура, особливості поведінки й мислення, національний характер. Саме в епоху Середньовіччя починається історія народів європейських держав — Англії, Бельгії, Голландії, Німеччини, Франції, Швейцарії, країн Апеннінського, Балканського й Піренейського півостровів, скандинавських країн — Швеції, Данії, Норвегії, а також історія наступниці Східної Римської імперії — Візантії. У цей період формувалися й розвивалися різні національні літератури.

Принциповою особливістю європейської середньовічної культури була визначальна роль *християнської релігії* та *церкви* в суспільному й культурному житті. Політика, мораль, наука, освіта й мистецтво підпорядкувалися церкві, яка взяла на себе роль посередника між Богом і людьми. Церква виступала центром культури, охоронцем культурної спадщини, а священики були найосвіченішими людьми.

Країни Сходу в середні віки були пов'язані з Європою. Візантія залишалася носієм традицій греко-римської культури. Взаємодії культур сприяли як походи хрестоносців на Схід, так і арабське завоювання Іспанії.

У середні віки набула розквіту культура, створена арабами та іншими східними народами. Цьому сприяло утворення з Аравії в результаті завоювань у середині VIII ст. величезної імперії — Халіфа́ту. Араби створили високорозвинену цивілізацію, збагатившись культурними здобутками завойованих народів, а також досягненнями давніх культур (античної, іранської, індійської, китайської тощо). У цьому процесі визначальну роль відіграло формування ісламу на початку VII ст.

Арабська культура залишила світові славнозвісні арабські та перські казки (наприклад, «Тисяча і одна ніч»), шедеври поезії.

У країнах Далекого Сходу середньовічна культура спиралася на давні національні традиції, пов'язані в Індії з *індуїзмом* і *буддизмом*, а в Китаї — з *даосизмом* та *конфуціянством*.

Наприкінці XI ст., коли Халіфа́т розпався, творчий центр арабської культури перемістився до мусульманської Іспанії. Культура тут була найбільш передовою в середньовічній Європі: в університетах Кордови, Севільї, Малаги та Гранади успішно викладали математику, астрономію, хімію та медицину, астрономічні твори іспанських арабів стали основою європейської астрономії, високого рівня сягнув розвиток філософії.

Період Середньовіччя відділяє від сьогодення чимало століть і подій. Але вивчення цієї епохи має велике значення для сучасної культури, а надбання тогочасної літератури до сьогодні чарують і приваблюють довершеною красою форми й глибоким філософським смислом. Віки минають, а мистецтво вічне — **Ars longa**...

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Світогляд людини європейського Середньовіччя був *теоцентри́чним* (від грецьк. «те́ос» — Бог). Із християнською ідеологією було тісно пов'язане і середньовічне мистецтво. Християнство відкинуло ідеали, що надихали античних художників (радість буття, чуттєвість, оспівування людини, яка усвідомлює себе прекрасним елементом світу), не сприймало античної гармонії тіла і духу, людини і земного світу.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть хронологічні межі епохи Середньовіччя.
2. Поясніть походження терміна *середні віки*.
3. Розкажіть про роль релігії й церкви в середньовічній європейській культурі.
4. Поміркуйте, чим відрізняється розвиток культури Середньовіччя в країнах Європи і Близького та Далекого Сходу.
5. Пригадайте, які шедеври залишила світові середньовічна арабська культура.
6. Визначте характерні риси культури доби Середньовіччя.

Середньовічна поезія Сходу

3.2.1 Особливості розвитку китайської поезії епохи Тан

У III столітті розпалася китайська імперія Хань через народні повстання та нашестя кочівників із півночі. На чотири століття Китай перестав бути єдиним, не припинялися міжусобні війни, але китайська культура зуміла асимілювати прибульців і перетворити їх у «справжніх» китайців. Об'єднання відбулося за часів правління династії Тан (618–907), коли Китай став гігантською централізованою державою, найбільшою в світі. За три століття **епохи Тан** небаченого розквіту досягли науки й мистецтва, зокрема поезія.

Вишукана, аристократична за формою, барвиста за стилем і неглибока за змістом лірика попередньої доби вже не відповідала демократичним настроям танського часу. За часів правління династії Тан як у політиці, так і в літературі з'явилися вихідці із сімей збіднілих землевласників. Вони виросли на лоні природи, зберігали міцні зв'язки з селянством. Уважно придивляючись до природного життя, вони прагнули простоти форми і глибини поетичної думки. Характерна особливість китайської поезії того часу — *психологічний паралелізм*, паралельне зображення природи і почуттів людини. Природа давала поштовх натхненню китайських поетів, вони шукали в ній асоціації зі своїм душевним станом. Провідна ознака лірики епохи Тан — простота й відкритість почуттів.

У пейзажній ліриці, яка виникла в Китаї в добу Середньовіччя, людина і природа наче зливаються в єдине ціле, найменші зміни в природі відлунюють у поетичних рядках несподіваними образами, метафорами, порівняннями.

Попри новаторський характер, танська поезія зберегла традиційні теми й мотиви: митців хвилювали ті самі піднесені почуття, ті самі пори року, ріки й гори, та все це набуло нового осмислення.

У китайській поезії цієї доби розвивалися два основні жанри — **ші** і **ци**.

Янь Лібень. Імператор та придворні. VII ст.

Ші — вірш із дворядковою строфою, де кожен рядок складається з чотирьох, п'яти або семи слів із цезурою (паузою) або після другого знака (у рядку з чотирьох або п'яти слів), або після четвертого (у рядку із семи слів). Ліричну форму *ші* й досі використовують китайські поети.

Характерна ознака віршів у формі **ци**, які з'явились у VIII столітті, — музикальність, бо вони створювалися на певну мелодію. Спочатку тематикою *ци* були особисті переживання поетів, проте згодом коло сюжетів і мотивів значно розширилося.

В епоху Тан китайська поезія досягла небувалого розквіту, у ній з'явилися ясність і вишуканість стилю, чітка окресленість образів, гармонія пропорцій. У творах цього часу можна знайти і живе дихання природи, і злет думки, і буяння фантазії. Для багатьох наступних поколінь поетів стали зразком легкість і довершена простота танських віршів.

Найкращими поетами епохи Тан визнані **Лі Бо** та **Ду Фу**.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Які хронологічні межі китайського Середньовіччя?
2. За часів якої династії у середньовічному Китаї відбувається посилений розвиток науки та мистецтва?
3. Розкрийте поняття *психологічний паралелізм*.
4. Назвіть основні жанри китайської середньовічної лірики.
5. Перерахуйте теми, характерні для танської поезії.
6. Які поети визнані найкращими поетами епохи Тан?

3.2.2 Лі Бо

Лі Бо

Один із найвідоміших китайських поетів **Лі Бо (701–762)** народився в провінції Сичуань у родині заможного купця. Його повне ім'я Лі Тай-Бо.

У перекладі з китайської *Лі Бо* означає «Біла Слива». За переказами, незадовго до народження Лі Бо його матері наснилась велика біла зірка, тому до імені хлопчика додали друге — Тай-Бо (Велика Білизна).

У Китаї ім'я Лі Бо, який ще за життя удостоївся титулу «шисянь» — «безсмертний поет», «поетичний небожитель»,— оповите легендами. За однією з них, поет народився на зірці Тайбо (наша Венера), куди й повернувся після земного життя.

Майбутній поет здобув удома ґрунтовну освіту: він вивчав арифметику, знайомився з філософією, історією та літературою Китаю. Уже в десять років Лі Бо почав писати вірші.

***Даосизм** — філософське вчення про дао («шлях речей»), яке виникло в Китаї в VI–V ст. до н. е. Даоси вважали, що людина не повинна порушувати законів, яким підкоряється світ квітів, дерев, трав і каміння, тобто не має заважати природному ходу речей.*

Гори під снігом. Живопис епохи Тан

Коли йому виповнилося сімнадцять, Лі Бо відмовився складати іспит на посаду чиновника та вирушив у гори, до даоських монастирів. Там він зблизився з *сянами* — даоськими монахами-відлюдниками, яких відзначала незалежність суджень і поведінки. Даоські мудреці прагнули розкрити секрет безсмертя й пізнати таємниці природи, за їхнім уявленням природа була втіленням світобудови, світового *закону дао*. Лі Бо захопився філософією даосизму, що згодом позначилося на його поезії.

Та юний поет не витримав довго відлюдницького життя в горах. У дев'ятнадцять років він приєднався до так званих женьсе («герої») — китайських народних воїнів, які захищали слабких та скривджених, грабували багатіїв, а награбоване щедро роздавали бідним. Під їхнім впливом Лі Бо навчився вправлятися з мечем, роздав і витратив більшу частину батьківського спадку.

Проте життя вело поета власним шляхом. Лі Бо знову пішов у гори, де пробув близько п'яти років. Він багато чого навчився за цей час: як у житейській суєті зберегти стан духовної свободи. Поет досягнув такої єдності з природою, що навіть птахи й звірі не боялися його. Про все це ми можемо довідатися з його віршів.

Лі Бо став учасником літературного гуртка під назвою «Шість мудреців з бамбукового гаю». Ця назва була викликом суспільній думці, бо тоді вважалося престижним бути чиновником, а не поетом у гаю. Недарма сучасники називали Лі Бо «диваком з диваків».

Єдиний зі зразків власноручної каліграфії Лі Бо («Підійшов до сонячної тераси»)

Вірші він теж писав «дивні» — дуже прості й щирі. Коли Лі Бо став уже відомим поетом, він уперше опинився у столиці. Його було навіть представлено імператору, покровителю поезії та літератури. Придворні поети вважали, що Лі Бо бракує вишуканості, та імператору поет сподобався. Лі Бо удостоївся найвищого вченого звання, став членом академії Ханьлінь, придворним поетом, оточеним шаною та славою. До його обов'язків належало писати за наказом імператора укази у високохудожньому стилі, прославляти у віршах красу імператриці та фавориток двору.

Невідомий художник. Лі Бо в палаці імператора

Здавалося, життя при дворі не надто обтяжувало Лі Бо. У нього залишався час насолоджуватися товариством друзів-поетів, яких він називав «вісім безсмертних».

Проте довго Лі Бо на придворній службі не втримався. Казали, що в нього у спині засіла «кістка гордості», яка заважала йому згинатися перед придворними. За три роки він став жертвою інтриг, які павутинням обплутали імператорський палац, і змушений був залишити столицю. Лі Бо знову вирушив у мандри — звичайні для тодішніх китайських поетів.

Вісім безсмертних сянів. Середньовічна китайська картина

Невдовзі у його житті відбулася подія, яка мала велике значення не тільки для Лі Бо, а й для всієї китайської літератури — він зустрів поета **Ду Фу** та подружився з ним. Спокійний, схожий на кабінетного вченого, Ду Фу благотворно вплинув на запального гучноголосого Лі Бо. Поети доповнювали один одного, вони разом мандрували, розмовляли про долю батьківщини, обмінювалися враженнями і думками з приводу поезії. Віршова форма, яку вони створили, — вірш у 5 і 7 слів, залишалась провідною в китайській поезії тисячу років.

У середині VIII ст. в Китаї почалася громадянська війна. 756 року імператор зрікся престолу на користь свого сина Судзуна. Брат нового імператора, принц Лінь, оголосив себе борцем проти заколотників. Лі Бо погодився допомагати принцу боротися за мир у країні. Та насправді принц Лінь сам мріяв захопити владу й повстав проти брата. Після перемоги імператора Судзуна Лі Бо заарештували, й він дивом уникнув страти. Поета заслали на три роки в глушину.

Лі Бо вирушив у вигнання вверх по річці Янцзи до південного кордону. Він ще не встиг дістатися до місцевості, де мав відбувати заслання, як оголосили загальну амністію. Лі Бо негайно вирушив назад, але захворів і помер у домі свого родича Лі Ян-біна, якому ми завдячуємо зібранням творів поета. Смерть Лі Бо, як і його життя, оповита легендами. За однією з них, поет випав із човна та потонув, намагаючись упіймати віддзеркалення місяця у воді.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Поет під деревом. XI ст.

Лі Бо та Ду Фу, яких називають «предками вірша», присвятили один одному чимало рядків.

Жартома присвячую
моєму другові Ду Фу

На гірській верховині,
де вибігли сосни на схили,

Випадково зійшлися
ополудні наші стежки.

— Ох, шановний мій друже,
та й як же ви зблідли й змарніли!

Чи важка ж то робота —
складати у віршах рядки?

Переклад
Леоніда Первомайського

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, з якими легендами пов'язане народження Лі Бо.
2. Поясніть, чому, на вашу думку, юний Лі Бо відмовився від іспиту на звання чиновника.
3. Що пов'язувало Лі Бо і Ду Фу?
4. Проаналізуйте, чому сучасники називали Лі Бо «диваком із диваків».

Поезія Лі Бо

Поезію Лі Бо називають «поезією гір та річок». Захоплення природою поєднано тут із філософськими роздумами.

У творах Лі Бо переплітаються самозаглибленість і споглядальність: йому однаково цікаві як зміни у власній душі, так і зміни у природі. Як написав про нього поет-сучасник: «Він сам собі цікавий».

Ліричний герой Лі Бо — мандрівник і відлюдник, та він переймається тривогами й переживаннями простих людей.

Нащадкам Лі Бо залишив не тільки прекрасні вірші, а й нове романтичне уявлення про поета — людину, відмінну від натовпу. В епоху

строгого поетичного канону (вимоги слідувати правилам) він сміливо ігнорував загальноприйняті поетичні розміри. У час, коли більшість китайських поетів оплакувала «швидкоплинність життя», Лі Бо по-даоськи енергійно стверджував, що обов'язково стане безсмертним.

Творчість Лі Бо справила величезний вплив на розвиток китайської поезії. До нас дійшло понад 900 віршів поета. Його творча спадщина включає класичні вірші, чотиривірші, вірші в жанрі народних пісень про героїв і полководців давнини, класичну і ритмічну прозу.

На формування світогляду Лі Бо вплинуло вчення **Конфуція** — стародавнього мислителя й філософа Китаю (VI–V ст. до н. е.). «Я передаю, а не створюю. Я вірю в древність і люблю її», — говорив Конфуцій, який вважав, що традиція — це основа, «корінь» світу.

Поет також розумів свою місію в поверненні до старовини, він убачав своє покликання у відродженні істинної поезії. Найвідоміший цикл творів Лі Бо «Стародавнє» починається зі спогадів про «золоту добу» китайської поезії — епоху стародавнього Чжоуського царства (XII–VIII ст. до н. е.). Саме тоді, вважав поет, було віднайдено втрачений згодом високий ідеал поезії, — написано «Шицзин» («Книгу пісень»). Як колись Конфуцій, Лі Бо хотів би почути, що «єдиноріг спійманий», і тоді він покладе свій пензлик, бо його справу буде виконано.

У Стародавньому Китаї єдиноріг **Цілінь** — міфічна істота, що трапляється в міфології багатьох народів — вважався провісником щастя й творчих звершень. Поява єдинорога символізувала прихід до влади справедливого правителя або народження справжнього мудреця. За легендою, він з'являвся під час народження та смерті Конфуція. Також з єдинорогом пов'язують появу першої писемної мови Китаю.

Поезії Лі Бо притаманні досконалість форми, вільний політ фантазії, тонкий ліризм, і разом з тим простота й людяність. Особливого розквіту талант Лі Бо сягнув у *пейзажній ліриці*. Поет ніби розмовляє з квітами і травами, ріками й горами, з дощем і вітром, а природа йому відповідає. Вірші Лі Бо справляють таке саме враження своєю довершеністю, глибиною й простотою на сьогоднішніх поціновувачів поезії, як і на середньовічних читачів.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Вірш **«Печаль на яшмовому ґанку»** складається з 20 ієрогліфів, він схожий на малюнок.

Тема вірша «Печаль на яшмовому ганку» традиційна для китайської поезії — печаль дівчини від розлуки з коханим. Її передають образи-символи у назві поезії: *печаль* — почуття туги й чекання зустрічі, *яшма* — знак

істинного, вірного, щирого, *ґанок* (точний переклад — поріг) — зіткнення життєвих обставин із внутрішнім світом і переживаннями людини, на ґанку виглядають милого. Поезія «Печаль на яшмовому ґанку» — наче вишукана китайська картина. Недаремно твори Лі Бо називали «пейзажами душі».

Яшма *(пістрявий напівдорогоцінний камінь) у китайській поезії — символ щирості, вірності, істинності, гідності. Прикметник* ***яшмовий*** *— не просто означення, це символ вірності й відданості.*

玉阶怨	Yù jiē Yuàn
玉阶生白露	Yù jiē shēng bái lù
夜久侵罗袜	Yè jiǔ qīn luó wà
却下水晶帘	Què xià shuǐ jīng lián
玲珑望秋月	Líng lóng wàng qiū yuè

Китайська мініатюра з віршами Лі Бо

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Печаль на яшмовому ґанку

На яшмових сходах
біліє холодна роса.

Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.

Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний —

На тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

Переклад
Леоніда Первомайського

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Проаналізуйте, яким є настрій у ліричної героїні поезії «Печаль на яшмовому ґанку». Чому?
2. Розгляньте, якими засобами поет створює цей настрій.
3. Визначте, що символізує в поезії епітет *яшмовий*.
4. Поясніть, як ви розумієте образ ґанку.
5. Чи можна назвати поезію «Печаль на яшмовому ґанку» «пейзажем душі»? Чому?

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У поезії **«Сосна біля південної галереї»** згадуються «вітер» і «сосна» — символи, які багато говорять китайцю та шанувальнику китайської культури. *Сосна* — вічнозелена рослина, вона не міняє пишну хвою. Вік сосни довгий,

у китайській символіці вона означає довголіття та вірність. *Вітер* у Стародавньому Китаї вважався джерелом космічного дихання. Самотня сосна з густим гіллям і пишною хвоєю росте біля галереї, там, де і вдень, і вночі не вщухає вітер. Ця проста картина природи пробуджує філософські питання в душі ліричного героя. Чи вдасться їй досягнути надхмарної висоти, до якої рости ще дуже довго? Чи допоможе духовне єднання з вітром і сосною надихнутися енергією космосу, збагнути таємниці світобудови, піднятися над буденністю у надхмарні висоти духу?

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Сосна біля південної галереї

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка —

В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвильку не вщухне:

Йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі!

Переклад Геннадія Туркова

Китайська мініатюра

***Чі** — приблизно 30 см.*

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що символізували в китайській поетичній традиції образи сосни й вітру.
2. Розкрийте, у чому виявляється психологічний паралелізм у поезії «Сосна біля південної галереї».
3. Поясніть, як ви розумієте запитання про те, чи вдасться сосні досягти надхмарної висоти. Чи є це запитання риторичним?
4. Розгляньте ілюстрації до віршів Лі Бо. Яку цікаву особливість подання китайської поезії ви помітили?
5. Намалюйте скрайбінг із тих образів, які виникають у вашій уяві, коли ви читаєте поезію Лі Бо.

3.2.3 Ду Фу

Ду Фу

Почесне місце серед поетів-гуманістів доби Середньовіччя належить китайському поету **Ду Фу (712–770)**. Сучасник написав про нього в епітафії: «Він володів усіма стилями минулого і сучасного, поєднував у собі унікальну майстерність кожного поета».

Традиційні за тематикою вірші Ду Фу сповнені любові до ближнього, доброзичливої уваги до простих людей. У них можна знайти китайські пейзажі, гіркоту розлуки й радість зустрічі з друзями, роздуми про життя й смерть, про несправедливість, про мир і війну, про швидкоплинність часу. Громадянські мотиви тут переплітаються з тонким ліризмом.

Ду Фу походив із сім'ї, яка належала до старовинного роду. Серед його шляхетних предків були державні діячі, вчені, полководці, поети, письменники. Проте рід збіднів і занепав, тож майбутній поет з'явився на світ у сім'ї провінційного урядовця невисокого рангу.

З дитинства Ду Фу відзначався розумом і здібностями, у 7 років він написав свій перший вірш, високо оцінений знавцями поезії. Проте на державних іспитах, які Ду Фу намагався скласти, щоб за сімейною традицією отримати посаду чиновника, його спіткала невдача. Можливо, це визначило подальшу долю Ду Фу. Він вирушив у мандри, у яких провів довгі роки, як і належало тогочасному китайському поетові.

Віршів цього періоду залишилося мало, проте вони засвідчують прагнення поета подолати традиції тодішньої поезії, якій була притаманна зовнішня краса, що прикривала внутрішню порожнечу та відірваність від дійсності.

Селяни Китаю напередодні повстання. Середньовічна мініатюра

У мандрах Ду Фу знайшов багатьох друзів, познайомився та зблизився з поетом **Лі Бо**. Вони подорожували разом, присвячували один одному вірші, розмовляли про життя й поезію. Ду Фу присвятив не один вірш Лі Бо, своєму «нерозлучному другові». Він оспівував довершеність поезії Лі Бо, його вільну думку. Під впливом Лі Бо Ду Фу захопився *даосизмом*.

Китайський поет — Ду Фу

Проте найбільше вплинуло на життя та творчість Ду Фу вчення **Конфуція**, давньокитайського мислителя. Основою конфуціанських переконань Ду Фу стали доброта і любов до людини — *жень*, одне з головних понять у конфуціанстві. Поезія Ду Фу стала втіленням конфуціанського духу.

У сорокові роки поет прибув до столиці тогочасного Китаю Чаньань, де прожив майже десять років у матеріальній скруті. Він пробував влаштуватися на державну службу, проте йому вдалося обійняти тільки незначну посаду при дворі. До того ж у Танській імперії посилилася боротьба за владу, почалися криваві міжусобні війни. Ду Фу пережив багато випробувань: вигнання, арешти, розлуку з сім'єю, довгі мандри розореною країною.

Ду Фу на давньому китайському малюнку

У поезії Ду Фу зазвучали мотиви засудження війни, яка несе смерть, нещастя («При місяці згадую брата»).

При місяці згадую брата

Тривожно гримлять барабани — вже люди не ходять;
Це осінь, і чується втомлена пісня гусей...
А ніч розсипає дзвінкої роси білі води;
А в рідним краю місяць світло ясніше несе.

І брат мій далеко, розлучені ми — чи навіки?
Ніхто не пита, чи помер я давно, чи живу;
Я довго не маю листів, а послав їх без ліку,—
Пожежі війни все палають вві сні й наяву...

Переклад Ярослави Шекери

У вірші «Пісня про хліб і шовк» поет пропонує викувати з військових обладунків мирні серпи й мотики (ці рядки перегукуються з біблійною метафорою «перекувати мечі на рала»).

Після довгих поневірянь Ду Фу на кілька років оселився в Ченду — головному місті багатої провінції Сичуань. Тут поет знайшов те, що шукав: мирне існування, друзів та покровителів, які допомогли йому влаштуватися й збудувати солом'яну хатину. Мабуть, це був найспокійніший час у його житті. У віршах Ду Фу з'явилася несподівана душевна теплота. Поет, який розповідав про людське горе, про зло й страждання, наче прозрів, побачив вічне в людях і в житті, усвідомив велич людського духу, збагнув, що людина є передусім носієм доброго та світлого.

Та ідилія тривала недовго. Поетові довелося знову рятувати себе й свою сім'ю від політичних міжусобиць. За кілька років, проведених у різних провінційних містечках, Ду Фу вирушив до столиці, щоб осісти там. Проте навколо Чаньань тривали зіткнення військових загонів, час від часу на столицю нападали кочовики, тому Ду Фу змушений був відкласти здійснення свого наміру. Два роки поет провів у мандрах на джонці (невеличкому човні), яка заміняла йому дім. Він помер прямо у джонці, матеріалізувавши поетичну метафору — «самотній човен».

Замолоду поет мріяв про великий будинок, у якому б знайшли притулок усі бідні люди. Йому не вдалося збудувати не тільки великого будинку для всіх, а й дому для власної сім'ї. Проте він зажив слави своєю безсмертною поезією.

Поезія Ду Фу

У багатьох своїх віршах Ду Фу викривав суспільну несправедливість, описував людські страждання, викликані війною. Оскільки його вірші документально відображають реальні події, свідком яких він був, Ду Фу часто називають поетом-літописцем. Новаторство Ду Фу проявилось також у детальному описі щоденних людських турбот, що сучасникам здавалося не вартим поетичного зображення.

Останні десять років життя Ду Фу стали справжнім періодом злету його творчості. Поет написав за цей час понад 1000 віршів, сповнених історичних і соціальних мотивів, а природу зображено в них як втілення гармонії світу.

Поезію Ду Фу вирізняє сповідування філософії конфуціанства; співчутливе ставлення до людини; засудження війни, поетизація мирної праці; ностальгія за рідним краєм, щасливим і спокійним життям; розуміння природи як втілення світової гармонії.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У Китаї віршування входило до обов'язкових загальноосвітніх предметів, тому кожний освічений китаєць міг із легкістю скласти вірш із будь-якого приводу. Чим же відрізнялися вірші, написані звичайними людьми, від рядків геніальних поетів Лі Бо і Ду Фу?

Те, що зображував поет, було символічним пейзажем, «пейзажем» його внутрішнього стану, а іноді — «ландшафтом» того уявного світу, у який занурював митця порив натхнення.

Діалог літератур

У XVII столітті до класичної китайської поезії звернувся видатний японський поет Мацуо Басьо (з чиїми творами ви знайомі з 6-го класу). Басьо під впливом Ду Фу створив ідеальний образ вільного поета-філософа, чия бідність була символом духовної незалежності, а дорога мандрів — творчою майстернею.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, з якої родини походить Ду Фу.
2. Розкажіть, яке вчення найбільше вплинуло на життя й творчість Ду Фу.
3. Розкрийте тематику поезії Ду Фу.
4. Поясніть, у чому полягає новаторство поета.
5. Поміркуйте, як вплинула на творчість Ду Фу дружба з Лі Бо.
6. Японця Мацуо Басьо і китайця Ду Фу розділяє тисяча років. Що, на вашу думку, об'єднує цих поетів? Відповідь обґрунтуйте.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Ду Фу залишив нащадкам багату поетичну спадщину — майже 2 тисячі поезій. У його творах події доби Тан, її розквіт і занепад, передані так докладно, що їх часто називають «історією у віршах». Особливої шани зажив Ду Фу за вірші, у яких він ототожнює власну лиху долю зі стражданнями всього китайського народу. У традиційному китайському літературознавстві Ду Фу — корифею, вчителю, майстру — присвоєно титул «шишен» («священномудрий піїт»).

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Піднебе́сна *— одна з назв Китайської імперії.*
Цунь *— приблизно 3,33 см.*

Пісня про хліб і шовк

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?

А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь поля запустілого улад?

Гіркі ридання вже не поливали б
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад Ярослави Шекери

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сповнені сумом і тривогою й рядки поезії **«Весняний пейзаж»**. Гори стоять, течуть ріки, місто весною потопає в травах, квітах і деревах. Та замість радіти приходу весни, ліричний герой ллє сльози на квіти: країна розкололась, всюди горять сигнальні вогні, як символ неспокою й військового стану. Він все віддав би за звістку від рідних, якої все немає. Життя розсипається, як коротке сиве волосся, яке не сколоти шпилькою.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Весняний пейзаж

Країна розкололась, а гори стоять і ріки течуть,
Весняне місто потопа в деревах, травах.
Від дум печальних сльози ллю на квіти,
В розлуці крик птахів тривожить душу.
Три місяці горять вогні сигнальні.
За лист від рідних дав би тисячі монет.
Волосся сиве, як зачісую, все коротше,
До купи не збереш і шпилькою не сколеш.

Переклад Володимира Урусова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чому твори Ду Фу часто називають «історією у віршах».
2. Пригадайте, за які свої поезії Ду Фу зажив найбільшої слави.
3. Перерахуйте теми, які охоплює творчість Ду Фу.
4. Поміркуйте, за що поетові присвоєно титул «шишен» («священномудрий піїт»).
5. Розкрийте тематику й проблематику поезії «Пісня про хліб і шовк».
6. Проаналізуйте, якими поетичними засобами створює автор тривожний настрій у вірші «Весняний пейзаж».

Україна і світ

Європейському читачеві важко сприймати китайську поезію через величезну кількість натяків, посилань, міфологічних та історичних. Вона потребує докладних коментарів, а під пером перекладачів стислий і енергійний китайський вірш дуже часто втрачає форму.

Українською мовою твори Лі Бо перекладали Геннадій Турков, Леонід Первомайський, Ігор Лисевич і Валерій Ілля. У 2011 році вийшла друком у Львові перша збірка віршів Лі Бо «Дух старовини» українською мовою в їхніх перекладах.

Твори Ду Фу перекладав українською мовою Геннадій Турков. Працюють над перекладами Ду Фу й сучасні сходознавці Ярослава Шекера й Володимир Урусов.

Як уже згадувалося, Лі Бо з Ду Фу пов'язувала довга та тепла дружба. Цих найвизначніших геніїв китайської поезії часто згадують разом. Присвятив видатним китайським поетам свою драму «**Друже Лі Бо, брате Ду Фу**» й український поет, драматург і перекладач Олег Лишега. Можливо, на створення образів Лі Бо та Ду Фу Олега Лишегу надихнули спогади про армійську службу в Бурятії, де він перебував «поруч з могилами китайських філософів». У драмі «Друже Лі Бо, брате Ду Фу» автор спробував об'єднати східну та західну духовні традиції. Його герої оживають і ведуть діалог, порівнюючи навколишній світ із минулим:

«ЛІ БО. Брате Ду Фу, а хіба ти не бачиш зараз цього лісу, хіба там немає нас двох серед цього осіннього краєвиду, підхоплених спільним поривом в цю ніч?..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо, бачу, бачу нас двох, п'ю з тобою і ділюсь теплом цього вогню, та лише змружу очі і бачу набагато виразніше крізь нас, бачу тілом і душею невиразну течію, і в ній на глибині щось глухо вибухає, але нечутно... Знов і знов якісь новоутворення... і знову вони розсипаються, бачу ніщо...»

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Порівняйте тематику віршів Лі Бо і Ду Фу.
2. Проаналізуйте, як вплинула на творчість Лі Бо та Ду Фу філософія даосизму та конфуціанство.
3. Пригадайте, яким настроєм сповнені поезії Лі Бо. Доведіть, що їх справедливо називають «пейзажами душі».
4. Пригадайте, які переживання передають поезії Ду Фу.
5. Лі Бо й Ду Фу були близькими друзями, отже, між ними було багато спільного. Проаналізуйте, що об'єднує їхніх ліричних героїв.
6. Простежте, чим ліричний герой Лі Бо відрізняється від ліричного героя Ду Фу. Якими обставинами, на вашу думку, це зумовлено?

3.2.4 «Золота доба» персько-таджицької лірики

Середньовіччя справедливо називають «золотою добою» персько-таджицької класичної літератури. Народи середньовічного Сходу залишили по собі поетичну спадщину, що й дотепер вражає читачів ліричними й філософськими шедеврами. Славнозвісні східні митці **Саді́**, **Ібн Сі́на**, **Гафі́з**, **Рудакі́**, **Нізамі́**, **Ома́р Хайя́м**, **Фірдоусі́** та інші творили самобутні, оригінальні за формою зразки поетичного мистецтва, у яких прославляли звитяжність, волелюбність, духовну красу перського народу, розмірковували над сенсом життя, намагались збагнути таємниці Всесвіту, оспівували радість життя, кохання, жіночу красу.

Середньовічна персько-таджицька поезія, написана мовою *фарсі́*, поділялася на ліричні й епічні твори. Ліричні жанри мали переважно

Сааді у квітковому саду. Середньовічна маніатюра

арабське походження, епічна поезія пов'язана з давньою (доісламської доби) іранською культурною традицією.

В основу запозиченої в арабів системи віршування було покладено чергування довгих і коротких складів — характерну рису арабської фонетики. Основною одиницею віршування був двовірш — *бейт*, який поділявся на два піввірші з однаковою кількістю складів у кожному (від 10 до 14). Обсяг твору визначали за кількістю бейтів. У жанрових формах лірики римувалися закінчення кожного бейта і рима проходила через увесь твір.

Бейти, що містять закінчену думку, виділяють у творах будь-якого жанру персько-таджицької поезії. Афористичний за змістом, завершений бейт, що сприймається як самостійний поетичний вислів, називається *фард*.

Одна з найпоширеніших жанрових форм класичної поезії — **рубаї**, чотиривірш філософського або любовного змісту. У кожному рядку рубаї від 11 до 13 складів, римуються всі рядки, крім третього. Наприклад:

Довіку щастя з горем не подружить,
Ніякий хміль за сльози не відслужить.
Все щастя світу за сім тисяч років
Семи печальних днів не надолужить.

***Гафіз**, XIV ст., переклад В. Мисика*

Іноді римували всі чотири рядки (хоча таку форму вважали недовершеною), наприклад:

Назавжди вийшов я з недоброго житла,
Де порохом стають усі людські діла.
Хай той потішиться, що смерть мене взяла,
Хто вигулькне живий із-під її крила.

***Омар Хайям**, XI–XII ст., переклад В. Мисика*

Форма рубаї сягає витоками давнього іранського фольклору доісламських часів. Уважають, що в писемну поезію її ввів саме **Рудакі**. Неперевершений віртуоз рубаї — **Омáр Хайя́м**. Рубаї писали перською мовою **Ібн Сіна**, **Гафіз** та багато інших поетів.

У середньовічній поезії Сходу був популярним також жанр **касйди** — урочистого вірша-панегірика (хвали), у якому уславлювали покровителя поета чи важливу подію. Цей жанр

***Бейт** — традиційна в перській поезії дворядкова строфа, також властива арабській і тюркській поезії (бейтами написано касиди, газелі, поеми).*

***Рубаї** — чотиривірш, філософського або любовного змісту, у якому римуються перший, другий і четвертий рядки.*

***Касйда** — великий за обсягом урочистий вірш, написаний на уславлення правителя або якоїсь події (налічував до 200 бейтів).*

***Газéль** — вірш, у якому оспівуються краса коханої та почуття до неї ліричного героя (налічував 7–10 бейтів).*

виник в арабській поезії ще до появи ісламу (до VI ст. н. е.). X–XI ст. в історії персько-таджицької класичної поезії називають періодом касиди, найпоширенішої у ті часи поетичної форми.

Композиція касиди своєрідна, вона складається з чотирьох частин. У першій (ліричному вступі) описується краса природи або любовні почуття; у другій — перехід до хвали (панегірика); третя частина — основна; у четвертій, заключній, поет нагадує про себе (натякає на винагороду) і благословляє свого покровителя.

Гафіз читає свої вірші. Монгольска мініатюра, XVI ст.

Касиди були не тільки хвалебні (своєрідні оди), а й повчальні (релігійно-дидактичні), сатиричні, елегійні (у пам'ять покійного). Класичними зразками є касиди Рудакі: касида-ода «Мати вина», автобіографічна елегійна касида «Скарга на старість» і касида-оплакування «На смерть Шахіда Балхі».

До поетичної форми касиди зверталися у своїй творчості такі відомі митці, як **Нізамі**, **Румі**, **Сааді** та інші.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Рудакі називають «Адамом перських поетів», адже саме в його поезії сформувалися нові теми, мотиви й поетичні жанрові форми (рубаї, касида, газель), характерні для перської класичної поезії X–XV століть. Збереглася лише невелика частина творчого доробку Рудакі, та вона дає уявлення про його високий поетичний геній.

Рудакі

До нас повністю дійшла одна з найвідоміших касид Рудакі «Мати вина», де оспівано «матір вина» — виноградну лозу. Писав Рудакі й рубаї — філософські чотиривірші, роздуми про людську долю, сенс буття, кохання, і любовні вірші — газелі.

Українською мовою твори Рудакі перекладали А. Кримський і В. Мисик.

Газе́ль вважають царицею персько-таджицької лірики. У цьому вірші любовного змісту уславлюється кохання, краса жінки, вино, квіти, весняна природа. У газелях нерідко йдеться про кохання нещасливе, про пов'язані з ним муки і страждання, часто звучать мотиви розлуки та викликаних нею суму й туги. Газелі виконували під музику.

Перший двовірш газелі був своєрідною візитівкою автора. У цих рядках згадувалося його ім'я, вони ніби нагадували, що настрій твору,

висловлені в ньому переживання — це душевний біль конкретної людини-поета, а не просто віртуозно заримовані слова.

Завершення жанрова форма газелі дістала у класичних творах **Гафіза**. Гафіз розвивав у своїх газелях не одну, а кілька тем. До традиційних любовних мотивів він додав філософські та політичні.

Уславленими майстрами цієї поетичної форми були також **Сааді**, **Ібн Сіна**, **Нізамі**. Газелі цих поетів позначені високим рівнем художньої майстерності.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Ібн Сіна, відомий у Європі як Авіценна,— найбільш впливовий філософ-учений середньовічного ісламського світу, видатний лікар, автор багатьох праць з різних наук, зокрема з медицини.

Ібн Сіна

Під час поетичних турнірів поети демонстрували свою майстерність у мистецтві імпровізації, складаючи *кита* — невеликі вірші філософського або повчального змісту. Кита, арабська форма вірша за походженням, — найбільш вільна поетична форма, у якій поет міг висловити найпотаємніші думки й переживання.

Ліричні вірші одного автора (або групи авторів) об'єднувалися в поетичну збірку — **диван**, де кожна жанрова форма розташовувалася на своєму місці: спочатку йшли оди-касиди, потім — газелі, за ними — рубаї, далі кита й окремі бейти.

Диван. XVI ст.

Одна з центральних тем персько-таджицької класичної поезії — тема кохання. З темою кохання тісно переплітається тема вина. Проте не варто вважати поетів, які зверталися до цієї теми у своїй творчості, захисниками й проповідниками пияцтва. Для поета вино — символ звільнення від релігійних пут, а його оспівування — своєрідний бунт проти догматів Корану (у якому заборонено вживання вина), проти придушення релігійним законом природи й розуму. Тему вина яскраво втілено у творчості Омара Хайяма, зміст численних рубаї якого суперечить догмам ісламу.

Також у творах класичної східної поезії часто звучить тема знань і заклик примножувати їх. Поняття «знання» та «віра» не розділялися у ранньому ісламі, це вважалося по суті тим самим. З часом таке шанобливе ставлення було перенесено на будь-яку освіченість. Східний поет мав знати основи багатьох наук — математики, астрономії, географії, медицини, філософії. Крім того, що він мав бути вченим-енциклопедистом, він мусив володіти теорією поезії, бути чудово обізнаним з класичною перською та арабською літературами, мати музичну освіту.

Східна мініатюра

Персько-таджицьку класичну поезію вирізняє надмірна прикрашеність стилю — **орнаменталізм**, тобто вживання складних виразних засобів, найпоширенішими серед яких були *порівняння* й *метафора*. Канони східної середньовічної поезії суворо визначали рамки творчості митця. Поет не повинен був виходити за межі системи художніх засобів, яка існувала для кожної теми. Тому тільки освічена й витончена людина, справжній майстер слова, могла створити оригінальний образ, віднайти несподівані паралелі та асоціації.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте особливості персько-таджицької поезії.
2. Назвіть жанри цієї поезії.
3. Дайте визначення цих жанрів.
4. Назвіть мову, якою створювалася персько-таджицька поезія.
5. Назвіть найвідоміших представників персько-таджицької поезії.
6. Поміркуйте, якою людиною мав бути середньовічний східний поет.

3.2.5 Омар Хайям

Учений і поет **Ома́р Хайя́м (1048–1132)** народився на сході Ірану. Повне його ім'я — Гіяс ед-Дін Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрахім ель-Хайямі ен-Найсабурі. Ед-Дін («допомога віри») — традиційне ім'я поважного вченого, Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрахім — власне ім'я Хайяма, ен-Найсабурі («нішапурський») — свідчить про походження з міста Нішапура. Поетичний псевдонім «Хайям» (у перекладі з арабської — «той, хто майструє намети») говорить про те, що він народився у родині ремісників.

Омар Хайям

Точну дату народження Хайяма — 18 травня 1048 року — вдалося вирахувати завдяки його гороскопу, який зберігся до наших днів.

Завдяки блискучим здібностям і феноменальній пам'яті Омар Хайям здобув енциклопедичні знання. З дитинства він знав напам'ять Коран, цікавився математикою, астрономією і навіть філософією. Освіту Хайям спершу здобував у Нішапурському медресе — релігійній школі, яка мала в той час славу аристократичного навчального закладу, де готували чиновників до державної служби. Він блискуче закінчив курс мусульманського права і медицини й отримав кваліфікацію лікаря. Проте його зацікавила математика, він вивчав твори арабських і грецьких математиків, зокрема Архімеда та Евкліда. За переказами, під час епідемії шістнадцятирічний Хайям втратив батьків, продав дім і майстерню з виготовлення наметів і вирушив до Самарканда. Там він спочатку став учнем одного з медресе, та настільки вразив усіх своєю вченістю під час диспутів, що його зробили вчителем. Уже в юності Омар Хайям здобув знання з багатьох наук: математики, історії, філософії та вивчив іноземні мови, зокрема грецьку та латину.

Медресе — вищий навчальний заклад у мусульман.

Коли йому виповнилося 20 років, Омар Хайям приїхав до Бухари. Там він прожив кілька років, працюючи в книгосховищах. За цей час молодий науковець написав кілька фундаментальних трактатів з математики.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Перший математичний трактат Хайяма мав назву «Трактат про докази проблем з алгебри». Наступну математичну працю — «Труднощі в арифметиці» — було присвячено методу знаходження коренів будь-якого ступеня із цілих чисел, а в основі його методу лежала формула, що пізніше одержала назву «біном Ньютона». У «Трактаті про тлумачення темних положень Евкліда» Хайям розглядає ірраціональні числа. Крім цього, Хайяма цікавили питання про паралельні лінії, безмежність та устрій Усесвіту.

Планетарій імені Омара Хайяма в Нішапурі, Іран

Омар Хайям вивчав, крім математики, астрономію, хімію, архітектуру, історію, твори грецьких та східних філософів.

Наукою Омар Хайям займався всюди, де б не жив: при дворі сельджуцького султана, при дворі караханідського принца, при дворі бухарського еміра. Його вважали найавторитетнішим астрологом свого часу, найвпливовіші люди Сходу консультувалися з ним. Розмовляючи з Хайямом, бухарський емір на знак особливої пошани садовив його поруч із собою на трон. Омар Хайям — один із небагатьох учених світу, за життя удостоєний багатьох почесних титулів: цар філософів Сходу і Заходу, знавець грецької мови, доказ істини, учений муж століття.

У двадцятип'ятирічному віці Омара Хайяма запросили в Ісхафан (сьогодні місто в Ірані) до двору султана Малік-Шаха, правителя турків-сельджуків. Він став духовним наставником правителя, тобто імамом. Султан зібрав найкращих астрономів у Ісфаханській обсерваторії, одній з найбільших у ті часи. Він призначив Омара Хайяма керувати обсерваторією. Хайям пропрацював тут два десятиліття. Він розробив найточніший у світі календар, досконаліший від нині діючих, зокрема й григоріанського, яким користуються європейці з XVI ст. Сучасні вчені вважають календарну реформу Хайяма великим досягненням.

Мавзолей Омара Хайяма в Нішапурі, Іран

До нашого часу дійшли тільки вісім з численних наукових праць ученого — з філософії, медицини, математики й астрономії. Наукова спадщина цього східного мислителя є непересічною й досі залишається помітною сторінкою в історії світової цивілізації.

Останні роки життя Омар Хайям мешкав у місті Нішапур, викладав у медресе і спілкувався тільки з вузьким колом учнів, друзів і послідовників. Він зажив слави крамольного філософа-вільнодумця.

Про останні години життя Омара Хайяма відомо з розповіді його родича. Одного разу під час читання «Книги про зцілення» Ібн Сіни (Авіценни) Хайям, якому було вже за 80 років, відчув наближення смерті. Він закрив фоліант, покликав своїх близьких і учнів, склав заповіт, виконав молитву й промовив: «Боже! Тобі відомо, що я пізнав Тебе в міру своїх сил. Вибач мене, моє знання — це шлях до тебе». І з цими словами на вустах помер.

Поховали Омара Хайяма в місті Нішапу́рі.

Поезія Омара Хайяма

Доля розпорядилася так, що поет став відомий світу лише понад сім століть після того, як жив і творив. Європа ознайомилася з творчістю поета Омара Хайяма тільки у XIX ст. завдяки Е́дварду Фі́тцджеральду, який 1859 року видав «Рубайя́т Омара Хайяма». У 24-сторінковій книжечці було вміщено 100 рубаї, які перекладач розмістив так, що перші чотиривірші звучали життєрадісно, проте далі радість поступалася місцем розчаруванню. Це створювало враження плину життя і творчості. Рубаї Омара Хайяма викликали захоплення не тільки в Європі, а й в Америці. Виникла мода на східну поезію, особливо на форму чотиривірша — рубаї. Хайяма перекладали романськими і слов'янськими мовами, переспівували.

Зображення Омара Хайяма в англійській книзі перекладача-іраніста Едварда Фітцджеральда

Скільки рубаї написав Омар Хайям, точно не відомо. Думки дослідників різняться: одні стверджують, що близько 400, інші — що майже 2000. Достеменно відомо, що поет — автор близько ста рубаї, вміщених у найстарішому на сьогодні (1207) рукописному збірнику.

Хоча відомий мислитель і вчений середньовічного Сходу Омар Хайям залишив по собі наукові дослідження, у світі його знають більше як поета. Він писав свої вірші на полях наукових праць, схоже, ставився до них як до хобі у вільні від розв'язання серйозних задач хвилини. На відміну від наукових трактатів, Хайям за життя ніколи не видавав рубаї. Проте саме вони принесли йому славу й безсмертя, адже кожний поетичний твір — це справжня маленька поема, де розкрито багатий внутрішній світ автора.

Дивовижні рубаї Хайяма й сьогодні викликають захоплення щирістю почуттів, філософською глибиною, лаконічністю, поєднанням простоти форми з оригінальністю та сміливістю думки.

Омар Хайям знаходив вічне у швидкоплинному буденному житті. Короткі чотиривірші поета спонукають до роздумів, запрошують до діалогу, а іноді й до суперечки, змушують розмірковувати та спостерігати, вони зривають маски з лицемірів і святенників, викривають пройдисвітів, висміюють забобони, насміхаються з удаваного благочестя. Один з його біографів справедливо написав, що вірші поета «жалять, як змії».

Та попри це поезія Хайяма сповнена гуманізму. Поет високо цінує людину, захоплюється її розумом, надихає на звершення, допомагає звільнитися від духовного рабства. Тільки вільній людині, на думку митця, відкриються закони природи й таємниці Всесвіту.

Рубаї Омара Хайяма спонукають і нас замислитися: ким ми є у безмежному світі; що потрібно цінувати у швидкоплинному житті; як слід поводитися з тими, хто поруч; спілкуванню з ким варто надавати перевагу; що таке щастя; як розрізняти добро і зло; а також над багатьма іншими питаннями, на які іноді так важко знайти відповіді.

Поезія Омара Хайяма — це сповідь допитливої і сміливої духом людини, яка намагалася жити повним життям і протестувала проти всього, що гнітило та обмежувало її на землі. Його твори люблять і читають у багатьох країнах світу.

Люблять читати вірші Омара Хайяма і в Україні. Українською мовою рубаї Омара Хайяма перекладали Агатангел Кримський, Василь Мисик, Дмитро Павличко, Микола Цибенко та інші.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Рубаї

Весь оцей небозвід видається мені
Мов великий ліхтар із вогнем в вишині,
Той вогонь наче сонце, а світ — ніби сцена,
Ми — немовби танцюючі тіні смішні.

Якби Творцем я був, я б ці коловоротні
Мінливі небеса, у світові, безодні
Повергнув без жалю й такі створив, щоб завжди
Могли сповнятися бажання благородні.

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх; до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі — ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!

Торував я до мудрості сотні доріг.
Міркував про незвідане й спати не міг.
Сімдесят я прожив. І що встигнув збагнути?
Що нічого збагнути, я, власне, не зміг.

Сотні літ я готовий палати в огні.
То не пекло, що сниться мені уві сні.
Я боюся нікчем; розмовляти із ними —
Ще страшнішим від смерті здається мені.

По розлуці — до тебе лечу з усіх сил,
Тільки б вітер нещадний не збив моїх крил.
Я сліди твої, наче святиню, шукаю.
Ти яскрава красою, мов сотні світил.

Ти для мене була — як зоря золота.
Ти померла — й обсіла мене самота.
Тільки разом ми знали, як жити на світі.
Що без тебе цей світ і його суєта?

Дні весело збувай: свіжіша від тюльпана,
Хай дівчина тобі всміхається кохана!
Бо незабаром смерть, як чорна буря, зірве
Сорочку днів твоїх, як пелюстки з тюльпана!

Де спочинок тривожним думкам віднайти?
Де той шлях, що вінчає кінець суєти?
О, нехай хоч надія була б: мов стеблина.
Через тисячу літ з-під землі проростиі!

Ілюстрації Павла Буніна. XX ст.

Пам'ятник Омару Хайяму в Ашгабаді, Туркменістан

І юних, і старих — всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне тут: ми підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.

У кого кожний день в запасі півкоржа,
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родивсь і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

О, вислухай мене, найкращий друже мій!
На небеса хисткі не покладай надій!
Присядь у закутку вдоволення малим
І стеж за іграми на сцені світовій!

Переклад Василя Мисика

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Що ви дізналися з розповіді про життя і творчість Омара Хайяма?
2. Поміркуйте, що найбільше здивувало вас у біографії Хайяма.
3. Проаналізуйте, що нового вніс Омар Хайям у тематику рубаї.
4. Багато століть Хайям був відомий як математик, фізик та астроном. Яке видання творів зробило ім'я вченого відомим у світовій поезії?
5. Наведіть цитати з рубаї Хайяма, які справили на вас найбільше враження.
6. Спробуйте пояснити, чому видатний учений здобув світову славу як поет.
7. Поміркуйте, що приваблює людей різних часів, країн і культур у творах Хайяма.
8. Розгляньте ілюстрації художника-графіка Павла Буніна до рубаї. Чи відповідають вони, на вашу думку, духу поезії Хайяма?
9. Вивчіть напам'ять два-три рубаї Омара Хайяма, підготуйте виразне читання їх у класі.

Література середньовічної Європи

Християнство — фундамент, на якому височить будова середньовічної європейської цивілізації. Але середньовічна людина багато в чому ще залишалася язичником, варваром, і церква не могла повністю викорінити тисячолітні звичаї, вона пристосовувалася до них, навіть більше — саме монахи зберегли для нащадків героїчні поеми давніх германців і скандинавів, епічні сказання і міфи кельтів. Так культурна спадщина варварів увійшла до складу середньовічної культури.

Вплинула на неї і мусульманська цивілізація. На початку VIII століття воїни Халіфату захопили більшу частину Іспанії. Майже одразу правителі-християни почали Реконкісту — боротьбу із завойовниками, яких вони називали маврами. Реконкіста тривала майже вісім століть. За цей час народи Західної Європи відкрили для себе високорозвинену арабську культуру: ознайомилися з алгеброю, астрономією, медициною, логікою, любовною лірикою, з технічними новинками, наприклад, побудовою стрілчастої арки, що вплинуло на розвиток готичної архітектури.

Довгий час єдиною літературою Середньовічного Заходу була **література церковна**. Вона народжувалась у монастирських келіях, у монастирському скрипторії, де переписували середньовічні рукописи. Ці наукові твори спочатку писали латиною.

Ли́цар (від фр. — шевальє) — середньовічний шляхетський титул у Європі; слово набуло значення — самовіддана, благородна людина, захисник скривджених.

Пізніше сформувалась **ли́царська література**, яка відображала ідеали лицарства, що склалося в Європі в часи Хрестових походів (кінець XII–XIII ст.).

Піддавшись впливу церкви і поезії, лицарство виробило моральний та естетичний ідеал воїна. Лицарська література створювалася в замках і при королівських дворах.

У XII–XIII століттях як наслідок розвитку міст виникла **міська́ література**.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Го́тика (буквально від італ. «готський», від назви германського племені готів) — художній стиль XII–XVI ст., що завершив розвиток середньовічного мистецтва. В архітектурі головним типом будови став готичний собор — небувалий за висотою, грандіозністю інтер'єрів, у якому гігантські ажурні башти символізують піднесення душі до неба.

Лицарський турнір. Середньовічна мініатюра

Лицарський епос

Лицарство остаточно склалося у Західній Європі в XI столітті. У період підготовки Хрестових походів лицарями могли ставати і діти простолюду, але поступово лицарство перетворилося у своєрідну касту, члени якої були матеріальною і духовною опорою феодального світу.

Ідеологи лицарського служіння, щоб пом'якшити суперечності між християнським принципом рівності всіх людей перед Богом і наявністю привілейованих верств, зобов'язували лицарів захищати знедолених і пригнічених.

Одночасно утверджувався принцип повної рівності всередині лицарського братства. Символом цієї утопії став легендарний **король Артур**, який наказав спорудити круглий стіл для бенкетів із вільним простором усередині: лицарі сиділи на рівній відстані від Артура, який був у центрі. Історія лицарства відобразилася у **лицарському героїчному епосі** (XII–XIII ст.).

Словом «роман» у Середні віки називали будь-яку вигадану розповідь на романській (тобто старофранцузькій) мові.

Найбільше таких епічних поем було створено у Франції.

3.3.1 «Пісня про Роланда»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Поміркуйте, які риси характеру найбільше цінують у лицарях.
2. Що вам відомо про поняття лицарської честі?
3. Яку роль у Середні віки відігравала церква?

Чарлз Ернест Батлер. Король Артур. Початок XX ст.

Один з популярних жанрів середньовічної літератури — **героїчний епос**.

У різних країнах Європи — Франції, Іспанії, Німеччині, Італії, слов'янських державах героїчний епос виникає, розвивається і оформлюється протягом X–XIV ст. Саме тоді склалися умови, за яких героїчні епічні твори знову стали важливими і потрібними: починався процес формування народів, створення національних держав, кожна з яких об'єднувалася територією і релігією, поступово формувалося поняття батьківщини, національної ідентичності, національної гордості і честі.

Основу середньовічної героїчної поеми, як і в Античні часи, становили реальні факти, які відіграли надзвичайно важливу роль в історії окремої держави. Для Середніх віків — це події, пов'язані з хрестовими походами, поширенням християнства на європейських територіях.

Героїчний епос доби Середньовіччя суттєво збагатився новою мораллю — лицарською. Для епічної поеми потрібні справжні герої, які відповідають ідеалам народу, його релігійним переконанням. Такими героями стали лицарі. Поети Середньовіччя, як і поети Античності, підкреслювали в них мужність і відвагу, відданість і безкомпромісність, фізичну силу і гострий розум. Водночас герої середньовічних поем, на відміну від героїв античних творів, наділялися вже такими рисами, як любов до вітчизни, відданість сюзеренові і друзям, чесність і щирість. Більшість нових епічних героїв здатна переживати і співпереживати, оплакувати загиблих і страждати. При цьому традиційні тужіння і плачі ніяк не суперечать лицарським чеснотам, а, навпаки, оживлюють героїв, роблять їх реальними учасниками подій.

Серед небагатьох героїчних поем, які дійшли до нас від доби Середньовіччя, особливо цікавою і популярною є поема про доблесного і відданого державі французького лицаря Ролáнда **«Пісня про Роланда»**. Поему написано *старофранцузькою мовою*. Вона — зразок старовинної «chansons de geste» (буквально «пісні про діяння», «пісні про подвиги» або «жести»). Так називали в середньовічній Європі героїчні поеми, у яких оспівували ратні подвиги народу, видатних вождів, справи на благо сюзерена та держави.

Точна дата її появи невідома, припускають, що пісня виникла й існувала в усній формі до XI ст., а записана була приблизно наприкінці XII ст. А власне події, зображені у «Пісні про Роланда», відбувалися на три століття раніше, ніж з'явився художній твір. І пов'язані ці події з особою французького короля Карла Великого, який прагнув зміцнити Францію і поширити християнський світ.

З літопису про життя французького короля Карла Великого — правителя і полководця, особи непересічної й суперечливої — відомо, що 778 року він справді повертався з походу до північної Іспанії та осади міста Сарагóси, у який він вирушив, щоб зупинити поширення мусульманства. Під час переходу через Піренеї, у Ронсевáльській ущелині відокремлений ар'єргард його війська був зненацька атакований і розбитий гірськими басками, які швидко зникли під покровом ночі. Баски перебили всіх франків і пограбували обози. Серед загиблих був граф Хруотлáнд, начальник бретонського військового підрозділу. Карл Великий навіть не міг помститися нападникам і рушив далі.

Сюзерéн *(фр., букв. — верховний) — за часів феодалізму в Західній Європі великий феодал, сеньйор, що був господарем над васалами.*

Ар'єргáрд *(фр., букв. — тилова охорона) — військовий підрозділ, частина або з'єднання, що охороняє військо під час переміщення із фронту в тил або вздовж фронту. Сила, склад, завдання і віддалення ар'єргарду залежать від обставин та величини колони, що охороняється.*

Бáски *— народ, який живе у Південно-Західній Європі, основне населення історичної області — Басконія (або Країна Басків).*

Битва Карла Великого з Балігантом. Мініатюра XIII ст.

Сараци́ни *(грецьк. «східні люди») — народ, кочове розбійницьке плем'я бедуїнів, що жило вздовж кордонів Сирії. З часу хрестових походів європейські автори стали називати всіх мусульман сарацинами.* ***Ма́ври*** *— назва арабів та берберів з Північно-Західної Африки, мусульман. Частина з них вдерлася на Піренейський півострів, завоювала колишні римські колонії, оселилася та запанувала там. Термін «маври» історики практично не вживають.*

Творчою уявою невідомих народних авторів та виконавців — поетів-жонглерів — незначна подія перетворилася на величну і трагічну картину патріотичного подвигу. Головним героєм є лицар Роланд, якого в поемі зробили небожем Карла Великого. Усіх загиблих воїнів зображено могутніми легендарними лицарями, які і провели читача історичними місцями, пов'язаними з ім'ям славетного сюзерена.

Оспівувана в «Пісні...» історична подія суттєво змінилася: похід Карла уже тривав сім років і перетворився на священну війну за «християнський світ», загибель ар'єргарда зображувалася не як безславне побиття франків, а як героїчна битва проти нехристів, загибель спричинили вже не баски, а сарацини, невірні, маври, яких очолював підступний цар Марси́лій.

Таке переосмислення історичних подій у героїчному епосі цілком відповідає законам жанру. Героїчні події — основа для формування ідеалу сучасності, вельми актуального в добу виникнення національних держав. Патріотичний пафос поеми нерозривно пов'язаний з ідеєю національно-релігійної боротьби з мусульманством і особливої місії Франції у поширенні християнських ідеалів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які події традиційно зображували в героїчному епосі.
2. Назвіть реальні історичні події, покладені в основу «Пісні про Роланда».
3. Прокоментуйте твердження: *Епос — це індивідуальна творчість у рамках колективної традиції.*
4. Назвіть виконавців творів народного епосу у Франції.
5. Поясніть, що відрізняє середньовічні героїчні поеми від героїчних поем Античності.
6. Поміркуйте, як співвідносяться поняття *лицар* і *патріот*.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Роланд

Утіленням нового ідеалу в «Пісні про Роланда» став головний герой Роланд — герой-мученик, мужній і доблесний воїн, високоморальний лицар, відданий служитель Бога, короля і держави. Образ Роланда цілком можна вважати символом патріотизму й відваги, честі й доблесті, втіленням народних уявлень про героїчну особистість і норми її поведінки. Роланд уособлює найкращі риси героя-християнина, лицаря і сина свого народу. Його характер усебічно розкривається у подіях, які складають основу поеми.

Образ Роланда типовий для героїчного епосу. Він — лицар, зразок васальної відданості сюзерену, вірності у служінні інтересам Карла, а, відповідно, Бога і держави:

Роланд отримує меч Дюрандаль із рук Карла Великого. Мініатюра XIV ст.

79

То честь велика — битися за Карла,
Бо за сеньйора всяк васал повинен
Терпіти біль і спеку, рани й холод,
Віддати кров, саме життя із тілом,
А ворогів рубати без упину.
Ніхто щоб не ославив у піснях нас!
Неправий маврів бій, а франків — правий!

Тут і далі переклад Вадима та Нінель Пащенків

Сарацини нападають на Роланда. Мініатюра XIV ст.

Роланд до кінця виконує свій васальний обов'язок. Коли Олів'єр тричі просить просурмити у ріг Оліфант і покликати на допомогу короля, то Роланд тричі відмовляється. Він не може зганьбити себе невиконанням обов'язку, і беззастережна відданість його Франції і королю стала однією з причин трагічної розв'язки.

Перед самою смертю Роланд протягує свою лицарську рукавицю до неба, і це означає, що відтоді вручає себе небесному сюзерену — Богу.

У цій героїчній оповіді нема місця ні побутовим деталям, ні коханню. Тільки в кінці поеми згадується Альда, наречена Роланда, яка оплакує його загибель.

Крім рис лицаря і громадянина, Роланд наділений високоморальними людськими рисами. Він надзвичайно добрий, щирий душею, завжди готовий прийти на допомогу товаришам по зброї (епізод із Турпіном). Досить зворушливою є сцена прощання Роланда із другом, що помирає. Уже сліпий від смертельного поранення і втрати крові, Олів'єр кличе до себе Роланда. Коли ж зіштовхується із ним, помилково вважає друга за

ворога, б'є мечем і ледве не вбиває. І тільки почувши голос Роланда, просить у нього прощення, а Роланд із ніжністю втішає його.

149

Роланд в сідлі, оговтався він врешті,
А Олів'єр, поранений смертельно,
Втрачає кров, в очах його мутніє,
І вже не бачить ні здаля, ні зблизька,
Де побратим, а де заклятий ворог.
І раптом він зіткнувся із Роландом,
Та, друга не впізнавши, в шолом вдарив.
Розсік аж до наносника надвоє,
Не зачепивши ледве лоба графа.
Здивовано Роланд на нього глянув
І з ніжністю й теплом спитав у друга:
«Мій побратиме, вдарили навмисне?
Це ж я, Роланд, люблю усім вас серцем.
Ніколи не було між нами звади».
«О друже,— каже той,— ваш голос чую,
Та вас не бачу. Присягаюсь Богом —
Невмисний мій удар, і я жалкую!»
Роланд сказав: «Він не пошкодив, брате,
Бог свідок, я простив удар ваш хибний!»
І друзі міцно й ніжно обнялися,
Простилися з любов'ю. Так розстались.

Жан Фуке.
Загибель Роланда. XV ст.

Зворушливо й лірично описано смерть Роланда. Ще задовго до його загибелі в поемі зображується картина розбурханої природи: руйнівні смерчі, грози, блискавки, землетруси, темрява... А насправді ж то «плаче вся природа за Роландом». Ця гіпербола підносить значення загибелі Роланда для Карла та всієї Франції. Трагічність ситуації підсилює епізод прощання героя зі своїм мечем Дюрандалем.

Роланд — справжній герой. І хоча в нього в місті Ахені є наречена Альда, лицар про неї не згадує жодного разу. Це підкреслює героїчність твору, робить його більш суворим, таким, що й за формою відповідає основній ідеї.

Олів'єр

Роланд — не єдиний лицар у поемі. Поряд із ним — справжній друг і відважний воїн Олів'єр. Автори поеми називають його мудрим і прагнуть розкрити цю рису. Олів'єр пропонує Роландові раніше покликати на допомогу Карла, але ніколи на відходить з поля бою, і коли настає критичний момент — б'ється до кінця!

87

Роланд відважний, мудрий Олів'єр,
Усім відомі доблестю своєю,
Озброєні, на коней посідали,
Їм краще вмерти, ніж уникнуть битви.

Сміливі графи, а слова їх горді
Зрадливі маври мчать на них із люттю.
І Олів'єр промовив: «Гляньте, друже,
Вони вже близько, Карл від нас далеко.
Коли б ви не відмовились сурмити,
Карл був би тут, і смерті б ми уникли.
Погляньте, серед гір й ущелин Аспри
Зостався франків ар'єргард скорботний.
Хто зараз в ньому — в інший не потрапить!»
Роланд сказав: «Не треба лихословить!
В переполох вдаватися не варто!
Ми залишились тут і не відступим,
Тож почнемо наш бій на лихо маврам!»
Аой!

Карл

Карл Великий оплакує Роланда. Мініатюра XIII ст.

Образ самого короля — Карла Великого не менш ідеалізовано у творі. Аби підкреслити мудрість, досвід і розум Карла, народна фантазія малювала його 200-річним патріархом з розкішною білою бородою. А насправді в часи походу йому було 36 років.

Він завжди справедливий і лагідний, у той самий час суворий до зрадників, непереможний у бою, і Бог — помічник йому в усіх справах. Так, на прохання франків, Бог подовжив день, щоб до заходу сонця Карл помстився за смерть Роланда та його загону; самого короля від смертної рани за мить зцілює архангел Гавриїл. Постійна небесна підтримка у справах Карла Великого підкреслює божественність, богоугодність його вчинків.

291

...Гавриїл приніс послання Бога:
«Час, Карле! Знов збирай свої дружини!
Мерщій рушай в похід на Бірські землі.
Король Вів'єн чекає допомоги,
Невірні місто Інф взяли в облогу.
На тебе християни уповають!»

Турпін

Антуан Верард. Ронсевальська битва. XV ст.

Ідею християнської нетерпимості до інших релігій висловлюють і Роланд, і Карл, і архієпископ Турпін, який воює поряд з іншими лицарями. «Воїн у рясі», воїн-священик, він повною мірою виконує свій громадянський і релігійний обов'язок: залишається на полі

бою, мужньо б'ється з «невірними», благословляє воїнів та відспівує душі загиблих. І в кожному епізоді герой сповнений істинної доброти, з гордістю і великою любов'ю говорить про свій народ.

У середньовічній літературі досить часто трапляються такі герої, які однаково добре володіють і Божим словом, і мечем.

Ганелон

Елементи усної народної творчості в поемі:

- *повтори* (повторюються окремі елементи сюжету: Олів'єр тричі просить Роланда просурмити у свій ріг Оліфант, і тричі Роланд відмовляється; тричі Роланд прощається зі своїм мечем Дюрандалем тощо);
- *пророчі сни* і *знамення* (Карлу двічі наснився віщий сон про загибель війська);
- *плачі за загиблими героями* (Роланд оплакує Олів'єра, Карл — Роланда);
- *паралелізми* (дванадцять французьких перів протистоять дванадцяти сарацинським перам).

Конфлікт між Роландом та Ганелоном є основою художнього твору. Ганелон смертельно образився на рівного собі лицаря і замислив план помсти. Він не боягуз, а хоробрий воїн, сміливий лицар, сильний, рішучий, мудрий і гарний. Барони з гордістю дивляться на його могутню статуру і захоплюються ним під час призначення послом до Марсилія.

Але своїми думками і вчинками він повною мірою демонструє низькі моральні якості. Ганелон неодноразово стверджує, що він не зраджував короля, а лише помстився пасинкові. Саме тому Карл не сам вирішує долю свого васала, а віддає його на «Суд Божий». Вчинок Ганелона суперечить християнській моралі, і це означає, що Ганелон завинив перед самим Богом. Коли Роланд загинув в ім'я Франції, батьківщини, в ім'я ідеалів, то в Ганелоні перемогло себелюбство, дрібна образа, марнославство, що й стало причиною його смерті.

Гійом Врелант. Ганелон привозить дари сарацинам. Мініатюра XIV ст.

273

От перед Карлом Ганелон зрадливий
Лицем рум'яний, вигляд має бравий,
Якби ще й чесний, лицар був би справний.
Поглянув гордовито він на суддів,
На тридцять родичів — стояли поруч,
А потім скрикнув голосно і чітко:
«Заради Бога, слухайте, барони!
Був я в полках, що вів їх Імператор,
Служив йому завжди я вірно й чесно.
Зненавидів Роланд, за що не знати,
Мене давно, послав на смерть жахливу
Марсилію мав передати я послання
Лиш хитрості завдячую спасінням,
Тому я ворогом назвав Роланда прямо,
А також Олів'єра, їхніх друзів.
І Карл, і всі барони те засвідчать.
Це особиста помста, а не зрада!»
А франки кажуть: «Зачекаймо ради!»

Природно виникає питання про те, як же ставилися франки до своїх ворогів. Негативні характеристики, образливі звернення і вигуки в бік нехристів не дивують читача. Але поряд із такими характеристиками, автори поеми наділяють їх і такими самими чеснотами, як і франків. Вороги не поступаються хоробрістю, а гідний супротивник завжди викликає повагу.

Настроям героїв у поемі повною мірою відповідають пейзажі. Вишукані описи Ронсеваля, зображення бездонних проваль і похмурих скель яскраво підкреслюють трагедію, що розгортається в ущелині.

Для героїчної «Пісні про Роланда» характерні:

- складне переплетіння історичної правди і вимислу, що надає «пісні про діяння» і загадковості, і краси;
- засади, на яких будувалися сюжети середньовічних художніх творів, — християнський дух, феодальна ідея та лицарський ідеал;
- образ героя-лицаря (що виник задовго до появи цього літературного жанру в усних перекладах та легендах);
- стислість розповіді, суворість змісту, драматизм подій;
- палкий патріотизм;
- типові ситуації, усталені художні засоби (зокрема, гіпербола, постійні епітети), урочистий стиль оповіді.

Україна і світ

Як зазначив відомий український учений і перекладач Максим Стріха, «Пісні про Роланда» «пощастило в нас як жодному іншому середньовічному епосові». В історії українського перекладознавства відомо кілька спроб інтерпретувати «Пісню про Роланда».

Перший переклад, який з'явився окремим виданням ще 1895 року, належить перу Василя Щурата — визначного науковця, публіциста й перекладача, голови Наукового товариства імені Шевченка.

Другий повний переклад «Пісні про Роланда» у прозовому переказі, який, на думку критиків, не відзначається високою якістю, виконав Богдан Лончина. Його було опубліковано 1971 року в Римі.

Будь-який переклад художнього твору більшою чи меншою мірою зазнає впливу сучасності. У 2003 році з'явився ще один український переклад «Пісні про Роланда» Вадима та Нінель Пащенків, на думку літературознавців, максимально наближений як до далекого французького Середньовіччя, так і до світу сучасного читача. Автор ілюстрацій до цього перекладу «Пісні про Роланда» — сучасний український художник Сергій Якутович.

Сергій Якутович. Ілюстрація до поеми

У 2008 році побачила світ версія Ігоря Качуровського, талановитого поета і блискучого знавця літератури Середніх віків. Це вже третій повний переклад поеми, створеної (або просто переказаної) понад 900 років тому *Турольдусом*, від якого лишилося саме ім'я і текст, що традиційно входить до всіх канонів європейської літератури.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, чим вас вразила «Пісня про Роланда».
2. Схарактеризуйте образ Роланда, цитуючи уривки з поеми.
3. Зачитайте фрагмент поеми, де описане військо франків. Як називали лицарі свої мечі? Про що це свідчить?
4. Складіть розгорнуту порівняльну характеристику головних героїв поеми.
5. Проаналізуйте, чи відповідають їхні вчинки та поведінка лицарській моральній етиці.
6. Поміркуйте, які образи поеми можна вважати ідеалізованими? У чому виявляється ідеалізація?
7. Що уособлює в поемі Карл Великий?
8. Простежте, які риси усної народної творчості втілилися у «Пісні про Роланда»?
9. Накресліть і заповніть порівняльну таблицю.

Художні особливості героїчних поем Античності і Середньовіччя

	Античний героїчний епос	Середньовічний героїчний епос
Тема		
Події		
Ідейні засади, на яких будується текст		
Головні герої		
Головна думка		
Художні засоби		
Елементи усної народної творчості		

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Порівняйте уривок із поеми у трьох українських перекладах.

1. Поясніть, який переклад звучить для вас природніше. На яких аргументах ґрунтується ваше судження?

2. Поміркуйте, яку функцію у сприйнятті читачів відіграє п'ятистопний ямб, яким написані перші два переклади.

Коли Роланд побачив гибель франків,
Він так озвавсь до друга Олівера:
«Мій вірний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, скільки рицарів тут землю вкрило.
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Баронів стільки разом опустило!
Гей, Карле-друже, де ти, володарю?
Що нам почати, Олівере-брате?
Яким би світом вість йому подати?» —
«Не знаю як,— говорить Олівер,—
Я над ганьбу волію смерть тепер».

Переклад Василя Щурата

Роланд побачив втрати величезні,
Й звернувся він до друга Олів'єра:
«Мій друже, бережи вас Бог, повсюди
Ми бачимо сміливців друзів мертвих;
Як плакатиме Франція-красуня,
Коли дізнається про смерть баронів,
Чому ж, королю любий, ви не з нами?
Мій брате Олів'єре, що зробити,
Щоб сповістити короля про скруту?»
Той відповів: «Не знаю, що робити,
Та краще смерть, аніж безчестя наше!»

Переклад Вадима і Нінель Пащенків

Бачить Роланд, що втрати в них великі,
І Олів'єра-товариша він кличе:
«Мій любий друже, на Бога, що подієм?—
Добрих васалів полягло вже без ліку.
Франції шкода, що прекрасна і мила,
Та без юнацтва вона тепер пустиня...
Друже-королю, чом ви не тут, не близько?—
Повідьте, брате, що маємо чинити.
Може, йому послати треба вістку?»
Рік Олів'єр: «Не знаю, що робити.
Волію вмерти, аніж ганьбою вкритись».

Переклад Ігоря Качуровського

ВАШІ ПІДСУМКИ

Напишіть твір-роздум на одну з поданих тем.

1. На ідейно-естетичному змісті Середньовічного епосу відбилося духовне життя його творців. Чого можна в них повчитися і що наслідувати?

2. Патріотизм: у чому він полягає?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи та оберіть тему дослідження. Результати дослідження розмістіть на сайті вашого навчального закладу.

1. Порівняйте «Пісню про Роланда» і «Слово про похід Ігорів». Які типові ознаки героїчного епосу притаманні обом творам?

2. Чи змінилося ставлення до держави у XXI ст.? Проведіть паралелі «Пісні про Роланда» з нашим сьогоденням.

3. Чи варто пробачати зраду? Подискутуйте, проводячи паралелі з «Піснею про Роланда».

Сандро Боттічеллі. Портрет Данте Аліґ'єрі. XV ст.

Ще замолоду Данте мріяв про єдину Італію. У 1295 році він розпочав активну політичну діяльність. Данте став помітною політичною постаттю. Але Італія ще дуже довго залишалася роздробленою. Повністю об'єднати території вдалося лише в XIX ст.

3.3.2 Данте

Середньовіччя залишило світовій культурі геніальну постать італійського поета **Да́нте Аліґ'є́рі (1265–1321)**. Його творчості, як і культурі всієї Італії, належить особлива роль у розвитку європейського Відродження.

Доба Данте — драматичний час політичного самовизначення італійських міст у складних умовах зовнішнього тиску і внутрішнього становлення. І італійські папи, і німецькі та французькі імператори й королі прагнули відродити Римську імперію, а від цього страждали італійський народ та італійська державність.

На честь діда по материнській лінії майбутнього поета назвали Дуранте. Онук пізніше скоротив дідівське ім'я і під іменем Данте увійшов до історії світової літератури.

Данте народився у Флоре́нції. Є підстави вважати, що він учився в Болонському університеті, який славився юридичним і медичним факультетами. Там Данте познайомився з творцем поетичної школи «*нового солодкого стилю*» **Гві́до Гвініце́ллі**.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Новий солодкий стиль» — так назвали сучасники вірші, які писали поети Флоренції та Болоньї у кінці XIII століття. Поети «нового солодкого стилю» писали вірші складні й суворі, за словом «кохання» у них стояла ціла філософія. Гвініцеллі вважав любов тотожною містичному пізнанню, яке підносить людину над реальністю, а поета — філософом і закоханим. Філософія кохання, розроблена поетами «нового солодкого стилю», вплинула на всю європейську поезію від Петрарки до Блока.

Відомо, що Данте брав участь у війнах, які спалахували між Флорентійською республікою та її сусідами. Вир цієї боротьби з молодих років захопив Данте і вплинув на формування його діяльної та активної натури. Поет виявив себе як людина цільного характеру, сильних пристрастей, різнобічно обдарована та освічена.

Коли Данте було тридцять років, почалася його політична діяльність. Він обіймав різні посади в органах міського самоврядування. Але фінал кар'єри Данте-політика трагічний. Після розколу єдиної партії гвельфів, противників монархії, владу у Флоренції захопили «чорні гвельфи».

Це позначилося насамперед на сімейному житті Данте. Його дружина була родичкою ватажка «чорних гвельфів» Корсо Донаті. Ця партія жорстоко переслідувала «білих гвельфів», до яких примкнув Данте. Його звинуватили у привласненні державних грошей і усунули з посади. Від страти молодий політик урятувався тим, що в цей час був поза межами Флоренції. Суд прийняв рішення, що, у разі повернення, «катувати його вогнем, поки він не помре». Так Данте був приречений на вигнання, а його будинок було зруйновано. У 1302 році він мусив тікати з Флоренції. Саме в цей час Данте остаточно переконався у правильності мрії про єдину Італію під владою монарха, за що й боровся до кінця життя.

У республіканському Римі вважалося, що кожний чоловік народжувався для того, аби бути воїном і боронити державу. Ця традиція перейшла і до самостійних середньовічних міст — Мілана, Флоренції; кожен чоловік тут народжувався, аби бути політиком.

Флоренція, рідне місто Данте

У кінці XV ст. архітектор П'єтро Ломбардо на замовлення правителя Равенни побудував над саркофагом Данте мавзолей, який зберігся до наших днів.

Гробниця Данте в Равенні

У вигнанні Данте зазнав поневірянь, залежності від примх покровителів, нестерпної для його самолюбства. Він жив у багатьох італійських містах і замках, побував у Вероні, а потім оселився у Равенні. Данте, як типова середньовічна людина, не мислив себе поза межами рідної домівки, у якій народився і виріс, не міг жити без оточення рідних і друзів. Можливо, саме тому найбільшою його мрією завжди було повернутися до Флоренції. І одного разу Флоренція навіть була згодна на реабілітацію (можливо, завдяки невтомним спробам дружини Данте), але принизливі умови він ніяк не міг прийняти: поет мав привселюдно покаятися. За таку непокору його знову засудили до смертної кари. Тоді Данте остаточно втратив надію на повернення до Флоренції, але свою діяльність не припиняв. Він завжди закликав до припинення міжусобної боротьби, боровся проти папських претензій на політичну владу, обстоював ідею об'єднання.

Останні роки Данте провів досить спокійно у Равенні, користуючись прихильністю її правителя Гвідо де Полєнта, великого покровителя мистецтв.

У вигнанні Данте врешті-решт визнав марність будь-якої політичної боротьби і виголосив славнозвісне: «Я сам собі партія!».

Помер і похований Данте у Равенні.

У червні 2008 року, майже через 690 років після смерті великого Данте влада Флоренції скасувала рішення про його вигнання з рідного міста. За це проголосували 19 членів Флорентійської міськради, а п'ятеро висловилися проти. Мер міста Леонардо Доменічі повідомив, що ануляцію вердикту щодо Данте буде проведено під час урочистої церемонії. На ній великий флорентієць буде удостоєний найвищої нагороди міста.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, як склалась історична доля Італії після загибелі Римської імперії.
2. Простежте історію стосунків Данте з рідним містом.
3. Проаналізуйте, у чому полягає трагізм долі поета.
4. Що таке «новий солодкий стиль» у поезії?
5. Поміркуйте, що означають слова Данте «Я сам собі партія!».
6. Висловіть своє ставлення до рішення флорентійської влади 2008 року.

Данте і Беатріче

Перший раз Данте зустрів **Беатріче** на вулиці Флоренції, коли йому було дев'ять років, а їй ще менше. У серці хлопчика прокинулося

палке юнацьке кохання, яке згодом переросло у велике почуття, що тривало все життя поета, навіть після смерті Беатріче. Після першої зустрічі минуло багато років, і вони знову зустрілися. Від погляду на кохану дівчину, яка прихильно усміхнулася йому, почуття спалахнуло в душі поета з новою силою. Та він не відкрився Беатріче, воліючи оспівувати її красу на самоті. Тоді він присвятив Беатріче перший сонет, щоправда, удавав, що його прекрасна донна — це не вона, а якась інша жінка. То ж не дивно, що коли вони зустрілися на весільному балу, Беатріче поставилася до Данте прохолодно.

Це вразило поета, він виливав свої страждання в поетичних рядках, продовжуючи оспівувати красу й шляхетність коханої.

Більше Данте ніколи не бачився з Беатріче, проте любов до неї жила в його серці та творчості. Беатріче вийшла заміж за багатого флорентійського синьйора. А за кілька років раптово померла, їй було всього 24. Убитий горем Данте поклявся присвятити всю свою творчість пам'яті коханої.

Ось уже багато років існує традиція — дівчата й юнаки залишають на могильній плиті Беатріче Портінарі в церкві Святої Маргарити у Флоренції записки з найсокровенніші-ми проханнями.

Данте Габріель Россетті. Зустріч Данте і Беатріче на весільному бенкеті. XIX ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Приблизно 1307 року Данте почав писати свою славнозвісну «Комедію», яка ввійшла до світової літератури під назвою «Божественна комедія». Вона була задумана автором, як небувалий за своєю грандіозністю надгробний пам'ятник коханій жінці Беатріче, яка померла молодою.

Із присвячених Беатріче сонетів Данте уклав ліричну сповідь — збірку «Нове життя» («Vita Nuova»), де вірші супроводжуються розгорнутими прозаїчними поясненнями та описами обставин їх написання. Там він розповідає, як під час хвороби йому наснилася смерть Беатріче та її вознесіння.

Теорія літератури

Сонéт (італ. sonetto — звучати) — ліричний вірш, який складається з 14 (чотирнадцяти) рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів (з перехресним римуванням: *абаб*, *абаб*) та двох тривіршів (з усталеною схемою римування: *евд*, *еед*). Виник сонет в Італії.

Після смерті Беатріче Данте відчув потяг до занять філософією, він відвідував лекції і диспути на філософські теми в монастирських школах.

Минув час. Поет одружився з дівчиною з багатої флорентійської родини Джеммою Донаті (з якою волею батька був заручений ще в ранньому дитинстві), мав чотирьох дітей, але в жодному своєму творі поет про дружину не згадує.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

«Нове життя»

У XIII ст. у зв'язку з хрестовими походами в Італію прийшла лірика та нова поетична система мандрівних поетів півдня Франції (Прова́нсу) **трубаду́рів**, які вперше винайшли **риму**. Провансальські трубадури оспівували лицарське служіння прекрасній дамі.
Італійці по-своєму сприйняли нові поетичні віяння. Оспівування дами — *донни* — перетворилося в італійській поезії на оспівування *Мадонни*, ідеалом жіночої краси стала врода Мадонни, а ідеалом лицарського служіння — самозречена любов до її духовної краси.

Свою першу книгу — збірку із тридцяти віршів **«Нове життя»**, створену впродовж десятиліття, Данте видав 1293 року. Поет додав до віршів великий автобіографічний і філософський коментар, написаний прозою. І в поезіях, і в прозі він дає історію свого кохання до Беатріче.

«Нове життя» — перша лірична сповідь у світовій літературі. Тут поет натхненно й щиро розповідає про велике кохання, ділиться тугою за коханою, оплакує її ранню смерть.

«Нове життя» Данте — не тільки повість про кохання до Беатріче, а й щось на зразок теоретичного трактату про поезію народною мовою. Своїми творами, написаними італійською мовою, а також теоретичним захистом її прав Данте заклав основи *літературної мови Італії*.

Як син свого часу, Данте втілив у «Новому житті» кохання до прекрасної донни у формі поклоніння. Ім'я Беатріче символічне й означає «Благословенна». Сюжет книги побудовано довкола символічного числа — **три**.

Кохання поета до Беатріче пережило три етапи, тричі являвся йому її прекрасний образ.

Коли дев'ятирічний (3 × 3) Данте побачив уперше юну Беатріче, він був захоплений її вродою. Уже хлопчиком він зрозумів, що на світі є справжня краса.

За дев'ять років (3 × 3) Данте знову зустрів Беатріче. Вражений розквітом її чистої дівочої краси, він нестямно закохався. У його серці віднині закарбувався її прекрасний образ, всі його думки тільки про неї. Він оспівував у віршах її красу й чарівність, приховуючи свої почуття.

Оспівуючи кохану, поет майже не змальовує її зовнішнього вигляду — у середні віки тіло вважалося гріховною оболонкою, у яку вміщено безсмертну душу. Проте читач може уявити досконалу вроду Беатріче з того, як її краса впливає на людей.

Коли ж поета вразила страшна звістка про раптову смерть Беатріче, йому відкрився її третій образ — вічний і безсмертний. Данте оспівує її як ідеал духовної краси й вирішує присвятити власне життя тільки шляхетному та високому. Кохання до Беатріче допомогло йому відкрити справжнє «нове життя».

Генрі Холідей.
Данте й Беатріче. XIX ст.

Данте Габріель Россетті. Сновидіння Данте під час смерті Беатріче. XIX ст.

Данте описує Беатріче та своє кохання до неї як середньовічний поет. У його сонетах (зокрема в сонеті 11) вона постає перед нами як ідеал, а не жива людина. Беатріче — втілення шляхетності, ідеальної краси та чистоти.

Данте змальовує красу дівчини, використовуючи образи світла:

Біліє перламутром личко гоже,
І свіжість, і шляхетність кольорів.
Творець лише у ній одній зумів
З'єднати всі красоти без догани

Переклад Володимира Житника

У Середньовіччі світло, сяйво, блиск сприймалися як вияв божественної сутності. Образ Беатріче в сонетах Данте освітлений сяйвом її піднесеної душі.

У сонеті 11 «**В своїх очах вона несе Кохання**» головна відмінна риса образу Беатріче — той облагороджуючий вплив, який вона здійснює на душі всіх, хто її зустрічає. Її образ ідеалізований, поет створює його за допомогою гіперболізації краси та чеснот коханої. Вона ощасливить кожного своїм поглядом, утішений сповна той, хто її зустрів. Усі спішать за нею, від неї тікають гординя й гнів, свята смиренність дум проймає серця тих, хто її чув. Поетові бракує слів, щоб уславити чарівну донну, уста марніють і мовчить розум, коли він бачить «нове й прекрасне диво» — усмішку володарки свого серця.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У добу Данте в Європі виробляється нове розуміння кохання, відмінне від розуміння цього почуття в часи Античності й раннього Середньовіччя: найпрекрасніше почуття має вибірковий характер; воно нероздільне з глибокою повагою до коханої людини; його характеризують тривалість переживань і стійкість.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

У **сонеті 11** Данте втілив не тільки довершений образ коханої, а й високу красу безсмертного почуття кохання.

Сонет 11

В своїх очах вона несе Кохання,—
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.
Коли ж іще й всміхається вона,

Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад Миколи Бажана

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, що означає ім'я дами, яку оспівує Данте у книзі «Нове життя».
2. Розкажіть історію стосунків Данте й Беатріче.
3. Пригадайте, скільки років писав Данте вірші, з яких уклав книгу «Нове життя». Що стало поштовхом до видання книги?
4. Поміркуйте, що означає назва «Нове життя».
5. Довкола символіки якого числа укладено книгу? У чому особливість її композиції?
6. Простежте за текстом сонета 11, як описує Данте вплив краси й чеснот Беатріче на людей і на ліричного героя.
7. Проаналізуйте, у чому вбачає Данте вроду Беатріче.

Новаторство Данте

Український поет і мислитель Іван Франко так характеризує образ Данте: «Данте є найвищим виразом, поетичним взірцем та увічненням того, що називається середніми віками. Та рівночасно як людина геніальна він всім своїм єством належить до наших часів, хоча думками і поглядами коріниться в минувшині».

Новаторство Данте полягає в тому, що він наділив небесною красою земну жінку, чим підніс людину, людське. У «Новому житті» закладено підвалини гуманістичного світогляду.

Зміст сонетів Данте не обмежується оспівуванням Беатріче. Основним ліричним героєм збірки є сам закоханий поет. У поетичній сповіді він не тільки розповідає про любовні переживання, зміни й боротьбу почуттів, а й роздумує над мистецтвом поезії взагалі та власними творами зокрема, пояснює й коментує свої вірші. Поетична індивідуальність, сила почуттів ліричного героя та багатство його уяви — всі ці нові для середньовічної поезії риси наближають Данте до прийдешньої доби — Відродження. **Данте — останній поет Середньовіччя, перший поет нового часу.**

Повною мірою нове, ренесансне світорозуміння великого флорентійського поета втілилося в його найбільш уславленому творі — безсмертній «Божественній комедії», з якою ви ознайомитеся в старшій школі.

Ренесанс *(фр. Renaissance) — французька назва епохи Відродження.*

Це найстаріше зображення Данте з каплиці палацу Барджелло у Флоренції, зафарбоване незадовго до його вигнання, а згодом відновлене. Автор — сучасник Данте, італійський художник **Джотто ді Бондоне** (1266–1337), мистецтво якого в історії європейського живопису знаменує перехід від Середньовіччя до Відродження, як його символізує творчість Данте в поезії.

Україна і світ

До творчості Данте завжди проявляли великий інтерес діячі української культури. Високо цінував і часто згадував великого флорентійця Тарас Шевченко. Писав про нього Пантелеймон Куліш. Перекладав твори поета та присвятив йому дослідження «Данте Алігієрі» Іван Франко. Переосмислила тему кохання Данте до Беатріче в поемі «Забута тінь» Леся Українка:

Він заквітчав її вінцем такої слави,
Якою ні одна з жінок ще не пишалась.
Безсмертна пара Данте й Беатріче,
Потужна смерть не розлучила їх.

До великого Данте звертались у своїх творах Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Тичина, Юрій Клен, Ігор Качуровський, Василь Стус.

У 1965 році був надрукований колективний переклад «Нового життя» за редакцією Григорія Кочура. У роботі над цим виданням узяли

участь Микола Бажан, Дмитро Павличко, Іван Драч, Віталій Коротич, Володимир Житник, Анатоль Перепадя.

Ліна Костенко влучно охарактеризувала Данте як поета, співзвучного сучасності:

Він тихо іде, він повільно іде.
У нього й чоло ще таке молоде.
Хто скаже про нього — старий він як світ?
Він — Данте. Йому тільки тисяча літ.

Тільки тисяча літ... Справді, **Ars longa** — мистецтво вічне...

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як розуміли кохання в добу Данте.
2. Поміркуйте, у чому образ Беатріче близький піднесеній красі Мадонни.
3. Поясніть, у чому полягає новаторство Данте-поета.
4. Пригадайте, що таке сонет.
5. Як ви вважаєте, яку думку вклала українська поетеса Ліна Костенко у слова: *Він — Данте. Йому тільки тисяча літ?*

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Середньовіччя (V–XV ст.) — назва історичної епохи та етапу в розвитку культури Європи, період між Античністю і Відродженням.

Середньовіччя на Сході: період із II ст. до XVIII ст.

Китайське Середньовіччя: **епоха Тан**, особливості лірики **Лі Бо** («пейзажі душі», вплив даосизму) і **Ду Фу** (вплив конфуціанства, історія у віршах).

«Золота доба» персько-таджицької лірики: славнозвісні східні митці Сааді, Ібн Сіна, Гафіз, Рудакі, Нізамі, Фірдоусі, Омар Хайям.

Жанри східної середньовічної лірики: бейт, касида, газель, **рубаї**.

Омар Хайям — поет і вчений, автор незрівнянних рубаї.

Література середньовічної Європи.

Героїчний епос **«Пісня про Роланда»** (про битву франків із сарацинами). Герой «Пісні про Роланда» — доблесний лицар Роланд.

Ключова постать європейського Середньовіччя — італійський поет **Данте Аліг'єрі**, Данте і **Беатріче**, «Нове життя». **Сонет**. Перехід від Середньовіччя до Відродження.

Ключові поняття теми:
китайське Середньовіччя, даосизм, конфуціанство,
персько-таджицька середньовічна лірика, бейт, касида, газель, рубаї,
європейське Середньовіччя, героїчний епос, сонет.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Омар Хайам — автор рубаї?**
   а) так б) ні

2. **Найвизначніші поети епохи Тан — Лі Бо і Ду Фу?**
   а) так б) ні

3. **Данте — автор книги «Нове життя»?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   «Пісню про Роланда» написано:
   а) французькою мовою
   б) старофранцузькою мовою
   в) латиною

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Ім'я Омара Хайяма стало відомим в Європі:
   а) за життя поета
   б) у XIX столітті
   в) у наш час

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Беатріче Портінарі — це:
   а) жінка, з якою Данте одружився
   б) жінка, у яку Данте був закоханий і присвятив їй свою творчість
   в) середньовічна італійська поетеса

7. **Установіть відповідність між поетами й жанрами:**

1) Данте	а) рубаї
2) Омар Хайям	б) ліричний вірш
3) Лі Бо	в) сонет

8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**

1) «Нове життя»	а) сумна дівчина
2) «Пісня про Роланда»	б) Беатріче
3) «Печаль на яшмовому ґанку»	в) Альда

9. **Установіть відповідність між авторами та творами:**

1) Ду Фу	а) «В своїх очах вона несе кохання»
2) Данте	б) «Рубайят»
3) Омар Хайям	в) «Пісня про хліб і шовк»

10. **Чи справедливим є твердження, що епоха Тан — це доба розквіту китайської поезії? Відповідь аргументуйте.**

11. **Данте Аліг'єрі — ключова постать європейського Середньовіччя. Як ви вважаєте, чому?**

12. **У чому секрет популярності рубаї Омара Хайяма?**

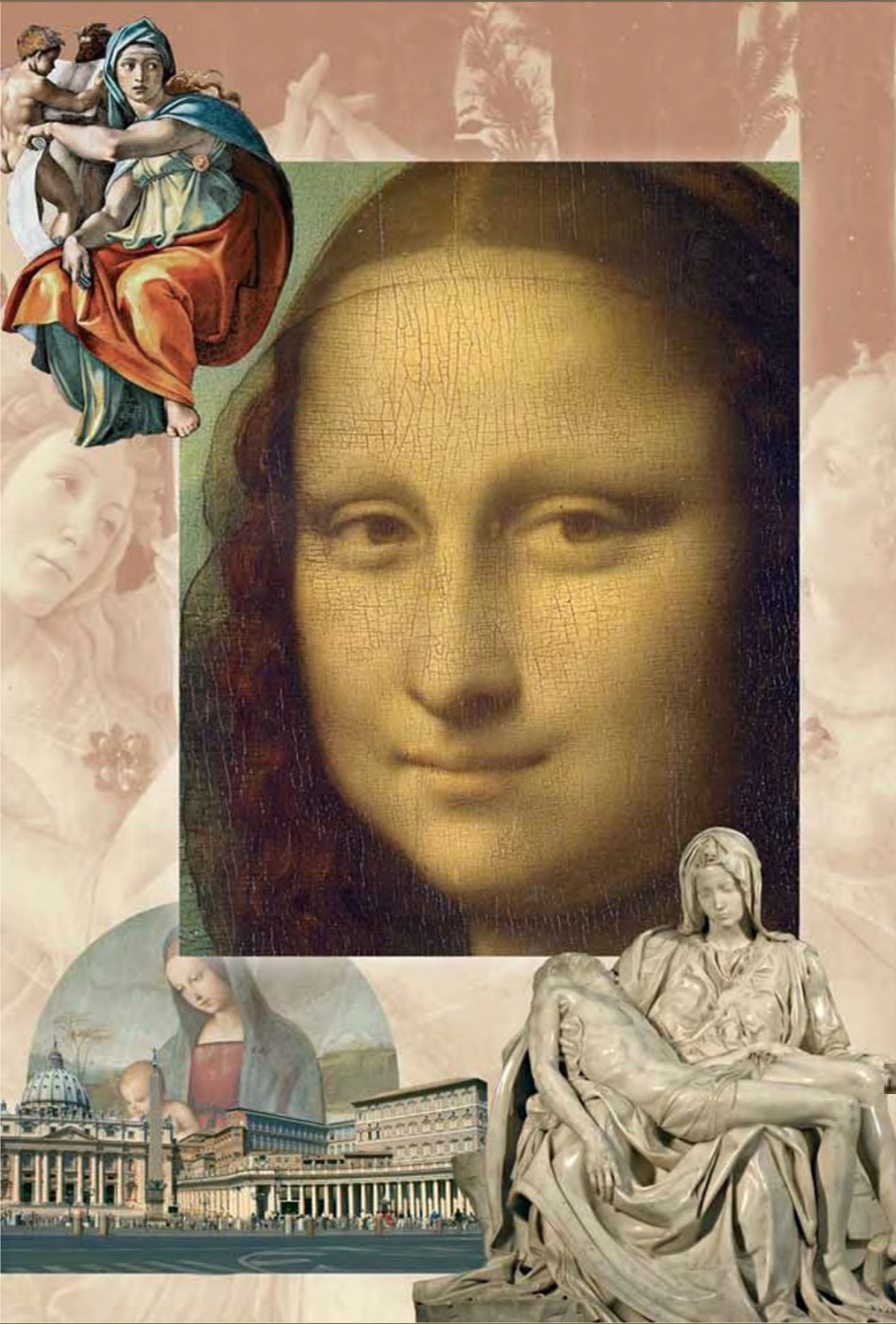

Розділ 4

Відродження

Епоху ***Відродження*** **(XV–XVII ст.)** в Європі поділяють на три періоди:

Раннє Відродження – XV століття (звернення до культурної спадщини Античності, зародження гуманізму);

Високе Відродження – від кінця XV до середини XVI століття (винахід друкарства, географічні відкриття, розвиток науки, втілення в мистецтві віри в безмежні можливості волі та розуму людини, небувалий розквіт образотворчого мистецтва);

Пізнє Відродження – друга половина XVI століття (криза ренесансної свідомості, поява в мистецтві мотивів «трагічного гуманізму», зокрема, у творчості Вільяма Шекспіра).

Опрацювавши розділ «Відродження», ви:

— **ознайомитеся** з Відродженням як культурною та літературною добою;
— **складете уявлення** про вплив Античності на літературу й культуру в добу Відродження;
— **дізнаєтеся** про характерні риси ренесансної культури й літератури;
— **довідаєтеся** про особливості філософії та культури гуманізму;
— **з'ясуєте**, як втілено гуманістичний ідеал у літературі та мистецтві доби Відродження;
— **відкриєте для себе** творчість геніальних митців світового значення;
— **зрозумієте**, чому Відродження вважають однією з найвизначніших епох в історії людської цивілізації.

Епоха Відродження (Ренесансу) в Європі

Ціле тисячоліття від падіння Римської імперії (V ст.), яке ми називаємо Середніми віками, народи Європи майже не згадували про античність. Пробудження у європейців у XIV столітті інтересу до давніх класичних зразків античної культури стало початком нової доби. **Відродження** – так називається ця епоха в історії європейської культури. Культура Відродження прийшла на зміну культурі Середньовіччя і передує культурі Нового часу.

Отже, **епоха Відродження**, або **Ренесáнс**, – це доба в історії культури Європи XV–XVI ст.

Визначальна риса епохи Відродження – *світський* (на відміну від релігійного доби Середньовіччя) характер культури та її *антропоцентризм*, тобто інтерес, насамперед, до людини, її діяльності (на відміну від середньовічного *теоцентризму*). У цей період з'являється інтерес до античної культури, відбувається ніби її «відродження» – так і з'явився термін.

Поняття «відродження» ввів італійський історик мистецтва XVI століття Джорджо Вазарі в «Життєписах найбільш знаменитих живописців, скульпторів і зодчих». У середині XIX століття почали вживати також французьке слово ***Ренесáнс*** *(фр. — відродження).*

Відродження виникло на ґрунті досягнень середньовічної цивілізації. У XIV–XV ст. феодальне суспільство в Європі зазнало великих змін і досягло найвищого розвитку. Відбувалося піднесення економіки й культури міст Італії та Фландрії, з'явилися технічні винаходи: друкарський верстат, компас, артилерія тощо. Почалося інтенсивне книгодрукування, розвинулося мореплавство та кораблебудування, було зроблено великі географічні відкриття. Головні зміни за доби Відродження сталися у світосприйнятті європейців, у сфері освіти і творчості. Якщо раніше мірилом усього було Божественне провидіння, то тепер у центр світобудови було поставлено *людську особистість*.

Філософія епохи Відродження позначена терміном **«гуманізм»** (від лат. *humanus* – *людський*). Нові люди присвячували себе не богослов'ю, а поглибленню знань про земне й людське. Вершиною мудрості гуманісти вважали літературу й філософію доби Античності.

Якщо для Середніх віків були характерні твори на зразок «Про презирство до світу», то для епохи Відродження характерними можна вважати твори про гідність людини.

Гуманізм виник в Італії (у Флоренції) в середині XIV століття, його зародження пов'язують з іменем мислителя й поета **Франчéско Петрáрки**. З кінця XV століття цей інтелектуальний рух поширився на інші країни Європи і проіснував до середини XVI століття.

Гуманізм — це передусім світоглядна система. На думку гуманістів, усебічному розвитку особистості мала сприяти освіта, де знання поєднані з чеснотами, а зміст — із досконалою мовною формою. Тобто, у гуманістичній освіті головну роль відводили вивченню літератури й мови.

Головний принцип **світогляду гуманізму** — ідея про високе призначення й гідність людини. На думку гуманістів, ідеальна людина — не тільки розумна, а й діяльна та щаслива, її вирізняють гуманність, здатність до співчуття, великодушність, скромність, стійкість, мужність, терпіння, щедрість, поміркованість. Головний обов'язок людини — розвиток власного розуму шляхом невтомного пізнання й корисної діяльності.

Як розумна істота, Людина подібна до Бога тим, що її наділено безмежними творчими можливостями. Тому її покликання — покращувати світ, робити його ще прекраснішим, і саме в цьому людина є соратником Бога.

Новий ідеал особистості, породжений гуманістичним світоглядом, було втілено й розвинуто в літературі, якій видатні діячі Відродження надавали великого значення. В Італії це були **Франче́ско Петра́рка** й **Джова́нні Боккáччо**, в Іспанії — **Міге́ль де Серва́нтес**, у Франції — **Франсуа́ Рабле́**, **Міше́ль де Монте́нь**, **П'єр де Ронса́р**, в Англії — **Дже́ффрі Чо́сер**, **То́мас Мор** і **Ві́льям Шекспі́р**.

Замість латини європейські письменники почали використовувати національні мови, окрім зацікавлення античними зразками, з'явився й інтерес до народної творчості.

Жанри літератури, у яких найперше втілилася ренесансна свідомість, — це **новела** і **сонет**.

Гумані́зм *(ренесансний гуманізм, класичний гуманізм) — європейський інтелектуальний рух епохи Відродження, головна ідея якого полягає в поліпшенні людської природи переважно шляхом вивчення античної літератури.*

Орієнтованість гуманістів у своїй діяльності на античні джерела знайшла лаконічне визначення в латинському вислові **ad fontes** (тобто «до джерел»).

Нове́ла *(італ. novella — новина) — невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом і сконденсованою та яскраво вимальованою дією.*

Соне́т *(італ. sonette — пісенька) — канонічна форма вірша з чотирнадцяти рядків. Італійський сонет поділяється на два чотиривірші та два тривірші.*

Вінок сонетів *складається з п'ятнадцяти сонетів, причому перший чи останній з них утворюється з перших чи останніх рядків попередніх чи наступних чотирнадцяти сонетів.*

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Останній великий жанр епохи Відродження — **есе́**. Назва його походить від французького слова «essai» — спроба. Книга «Проби» француза Мішеля де Монтеня, своєрідний «підручник життя», поклала початок традиції інтелектуальної прози.

Леонардо да Вінчі. Дама з горностаєм. XV ст.

Для діячів епохи Відродження характерна універсальність таланту. Скульптор **Мікела́нджело Буонарро́ті** був живописцем і поетом, живописець **Леона́рдо да Ві́нчі** був також ученим та письменником, автором цікавих притч. **Джорда́но Бру́но**, який загинув на вогнищі інквізиції, був не тільки філософом, а й теоретиком мистецтва та драматургом. Німець **Ма́ртін Лю́тер** свій літературний талант використав для вирішення складних богословських питань і суперечностей, що врешті-решт призвело до Реформа́ції — формування нової гілки християнства.

Характерні риси культури доби Відродження:

- відродження інтересу до Античності;
- утвердження незалежності науки й розуму від церкви;
- антропоцентризм замість теоцентризму;
- світський характер культури та літератури;
- спроби поєднання надбань античності з християнською ідеологією;
- центральна постать — **митець**, який стверджує своє право вдосконалювати світ за законами краси.

Доба Відродження залишила людству неперевершені мистецькі шедеври. Вони віками захоплюють і хвилюють людські серця, живуть поруч з нами й житимуть вічно. **Ars longa...**

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть хронологічні межі епохи Відродження.
2. Поясніть значення терміна «відродження».
3. Розкажіть про гуманізм як інтелектуальний рух епохи Відродження.
4. Поміркуйте, який смисл укладено в поняття *універсальність таланту*.
5. Пригадайте, у яких літературних жанрах найперше втілилася ренесансна свідомість.
6. Визначте характерні риси культури доби Відродження.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Користуючись інтернет-ресурсами, підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем:

- Леонардо да Вінчі.
- Мікеланджело Буонарроті.
- Шедеври італійського живопису доби Відродження.
- Європейський живопис доби Відродження.

Література Італії доби Відродження

4.2.1 Франческо Петрарка

Палко закоханий в античність, Франческо Петрако змінив своє ім'я на Петрарка, бо так воно більше нагадувало давньоримське. Під цим іменем засновник гуманістичної культури епохи Відродження **Франче́ско Петра́рка (1304–1374)** й увійшов до історії літератури.

Петрарка народився в італійському містечку Аре́ццо, де оселився його батько, небагатий нотаріус, друг і однодумець Данте, який через політичні погляди був вигнаний із рідної Флоренції. За кілька років родина перебралась у Пі́зу, а потім — в Авіньйо́н, невелике місто на півдні Франції.

Тут Франческо здобув початкову освіту. За бажанням батька після чотирьох років занять із приватним учителем здібний юнак вступив до юридичної школи в Монпельє́, а потім вирушив вивчати право до Боло́нського університету — одного з найкращих на той час університетів у Європі. Проте юристом не став: набагато більше Франческо вабила література. Уже в студентські роки він виявляв схильність до написання віршів. Тому коли помер його батько, двадцятидворічний Петрарка залишив університет і повернувся до Авіньйона.

Щоб мати засоби до існування, Франческо прийняв духовний сан. Проте справжнім церковником він теж не став. Петрарка був світським абатом.

У 1330 році Петрарка вступив на службу до кардинала Джова́нні Коло́нна, з братом якого він навчався в університеті. Тут Франческо почувався вільно, у своїх творах він згадує кардинала як друга й близьку людину.

Служба дала Петрарці змогу придбати невеликий маєток у Воклю́зі, долині поблизу Авіньйона. Там він почав писати два твори латиною — епічну поему гекзаметром на зразок Вергілієвої під назвою «Африка» про переможця Ганніба́ла

Франческо Петрарка

XIV ст. — тяжкі часи в політичному житті Італії, роздробленої на самостійні міста-держави. Спроби католицької церкви встановити владу над монархами Європи закінчилися драматично — папи римські потрапили в залежність від французьких королів і на сімдесят років змушені були залишити Рим та оселитись в Авіньйоні.

Видатні давньоримські письменники стали наставниками та близькими друзями Петрарки. Цицерона він шанобливо називав батьком, а Вергілія — братом. Він писав їм усім дружні листи, немов вони жили десь неподалік в один час із ним.

Андреа дель Кастаньо. Петрарка. Фреска. XV ст.

Сципіо́на Африканського (війна між Карфаге́ном і Римом у III ст. до н. е.) та книгу «Про знаменитих людей» — історико-біографічний твір про видатних людей античності. Тоді ж він почав писати ліричні вірші італійською мовою, вірші та листи латиною.

Літературна діяльність, наукові заняття, далекі подорожі та зв'язки з папським двором уславили Петрарку. За право нагородити його титулом найкращого поета змагалися Рим, Париж і Неаполь. Він обрав Рим, і 8 квітня 1341 року за рішенням римського сенату його за давньоримським звичаєм було увінчано лавровим вінком на Капітолійському пагорбі в присутності багатьох римлян.

Поринувши у творчу й наукову працю, Петрарка тривалий час жив у своєму маєтку в мальовничій долині ріки Сорг, зрідка відлучаючись у подорожі. Він досліджував римську античність, промови й листи Цицеро́на, які сам розшукав.

Водночас Петрарка не поривав зв'язків з рідною Італією, доля якої хвилювала його і яку він мріяв бачити об'єднаною, мирною та могутньою. Під час однієї з подорожей він познайомився з одним із найосвіченіших людей Італії, письменником **Джова́нні Бокка́ччо**, і вони заприятелювали.

Джова́нні Бокка́ччо (1313–1375) — письменник італійського Відродження, ім'я якого увічнив «Декамерон» (10-денні розповіді) — збірка зі 100 новел, якими розважають одне одного 10 молодих італійців, жінок і чоловіків, ховаючись у сільському маєтку під час чуми. Джованні Боккаччо утвердив у літературі жанр новели. «Декамерон» перекладений майже всіма мовами світу (український переклад Миколи Лукаша), сюжети з нього переосмислювали багато письменників, а чи не найбільше — поет англійського Відродження Вільям Шекспір.

Старість Петрарка зустрів всесвітньо відомим поетом. Дім в Ареццо, де він народився, став місцем паломництва захоплених шанувальників ще за його життя.

Помер Петрарка за роботою. 19 липня 1374 року його знайшли за письмовим столом. У руці він тримав перо, а голова його лежала на сторінках тому Вергілія.

Літературна спадщина Петрарки величезна. Серед творів Петрарки — трактати, поеми, сонети, канцони, секстини, балади, мадригали тощо.

Твори Петрарки розділяють на дві частини: *латиномовні* (вони, в основному, мають історичне значення) та *італійську поезію*.

Петрарка став першим у Європі альпіністом, здійснивши сходження на гірську вершину в Альпах. Він невтомно вишукував у монастирях та церквах античні й середньовічні рукописи. Керуючись пристрасним бажанням багато бачити, він подорожував Францією, Фландрією, Німеччиною, відвідуючи бібліотеки, знайомлячись з історичними місцями та пам'ятками. Бажання пізнати минуле Італії, її класичну культуру спонукало його здійснити поїздку до Риму.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Які риси особистості поета характеризують його як нову людину?
2. Пригадайте, за що і де Петрарку було увінчано лавровим вінком.
3. Поясніть, як вплинуло на творчість Петрарки його захоплення Античністю.
4. Поміркуйте, чим Петрарка вражав уяву сучасників.

4.2.2 «Канцоньєре»

Головна перлина італомовної спадщини Петрарки — збірка сонетів **«Канцоньєре» («Книга пісень»)**. Роботу над нею Петрарка розпочав ще у 1330-ті роки, а закінчив незадовго до смерті.

«Канцоньєре» — поетична історія нерозділеного кохання Петрарки до **Лаури**, його лірична сповідь.

Завдяки творчості Петрарки в європейській літературі утвердився поетичний жанр **сонета**.

Історія створення збірки

Коли Франческо було двадцять три роки, він зустрів у церкві жінку, у яку закохався на все життя й оспівав у поезіях під іменем *Лаури*. Ми знаємо про Лауру мало: за свідченням самого поета, він зустрів її в авіньйонській церкві у Страсну П'ятницю (день розп'яття Христа) і покохав із першого погляду. Лаура померла молодою під час епідемії чуми, проте Петрарка залишився вірним її пам'яті до кінця своїх днів.

«Книга пісень» складається з двох частин: «На життя Мадонни Лаури» (263 вірші) і «На смерть Мадонни Лаури» (103 вірші).

Уже в першому, вступному сонеті розкрито головну тему «Книги пісень». Це — чиста, висока, поривчаста, проте несмілива й нерозділена любов. Тут поет висловлює надію на те, що його сповідь зустріне розуміння й співчуття читачів.

Мері Стілман. Перша зустріч Петрарки й Лаури. XIX ст.

Ім'я *Лаура* сповнене для Петрарки багатьма смислами: «Лаура» — лавр, тобто дерево слави; звучить воно і як вітерець, у ньому чується звук золота і навіть біг часу. У самому імені Лаури земна любов переплітається із земною славою (лавр), земним уявленням про вищу цінність (золото) і чарівністю природи (вітерець). Петрарка підніс людську красу, порівнявши її з усім прекрасним на землі й на небі.

Будуючи свою книгу, Петрарка намагався дотримуватися хронології життєвих подій. Проте ні в першій, ні в другій частині книги з образом Лаури та з коханням до неї не відбувається особливих змін. Поет розповідає про своє нерозділене почуття, а сама Лаура не менш реальна, кохана й прекрасна в розділі «На смерть донни Лаури», ніж у поезіях, написаних за її життя.

У збірці «Книга пісень» усього 366 віршів: триста сімнадцять **сонетів**, двадцять дев'ять **канцо́н**, а решта — **бала́ди** й **мадрига́ли**.

Теорія літератури

Бала́да — невеликий за розміром сюжетний поетичний твір, маленька поема. У Петрарки балада складається з трьох строф по вісім або десять рядків і чотирирядкової заключної напівстрофи.

Канцо́на — пісня про кохання, складається з п'яти—семи строф і заключної строфи — коди.

Мадрига́л — невеликий (від двох до дванадцяти рядків) ліричний вірш на тему кохання.

Петрарка закохується в Лауру. На задньому плані Амур з луком. Ренесансна мініатюра

Після того, як Лаура померла, у серці поета оселився глибокий сум: «Журбою стали довгі дні мої». Та він внутрішнім зором наче бачить Лауру, краса якої не тьмяніє з роками: «Ти дивишся на мене з темноти...»

Хоч Лаура й виникає у спогадах Петрарки як прекрасне видіння, для нього вона не божество, а змальована в традиціях ренесансного стилю земна жінка. Велика сила кохання і творчої уяви поета стирає межі між минулим і сьогоденням, реальним та ідеальним, життям і смертю.

Петрарка не описує в «Канцоньєре» своїх зустрічей із Лаурою. Те, що вона не відповіла йому взаємністю, він пояснює її благочестям й навіть у глибині душі схвалює. Реальна Лаура, яку кохав поет, була заміжньою жінкою, і він лише зрідка бачив її в церкві або на вулиці. Та Петрарка переконаний, що любов до неї — найпрекрасніше, що судилося йому пережити. Кохання осяяло для нього світ, наповнило сенсом життя:

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народивсь для вашого єства,
Без вас мені нема й не треба раю...

Переклад Дмитра Павличка

Образ Лаури

Образ Лаури отримує життя через призму сприйняття поета. Реалістичних рис героїні збірки надає не тільки опис деталей зовнішності: *зелений колір сукні, золотаве волосся, красива рука* тощо. Читач сприймає її такою, якою її бачить закоханий Петрарка.

У своїх сонетах Петрарка звеличує жіночу душу, показує її шляхетний вплив на людську особистість. Хоча у віршах наявні елементи ідеалізації героїні, та Лаура залишається реальною жінкою, яка викликає у поета безмежне захоплення.

Лаура. Малюнок XV ст.

Новаторство Петрарки

Новаторський характер сонетів Петрарки виявляється в тому, що об'єктом поклоніння та провідною зорею в житті поета стала не Мадонна, як було прийнято у його сучасників, а Лаура — земна звичайна жінка. І мову для її оспівування поет обрав живу, народну італійську, а не церковну латину.

У «Книзі пісень» Петрарка створив безсмертний образ коханої. Та на її сторінках постає ще один образ — **ліри́чний герой**, від імені якого ведеться розповідь. Саме йому належить центральне місце у збірці, бо його думки й почуття розкриваються тут перед читачем, викликаючи захоплення та співпереживання.

Дотепер любов Франческо Петрарки до Лаури залишається еталоном для закоханих.

У творах різної тематики в «Канцоньєре» постає образ ренесансної людини, яка ще не до кінця відійшла від середньовічного уявлення про гріховність земного життя, та в якій уже формується нова система найвищих моральних цінностей і яка цілком пов'язана з радощами й болями реального світу.

Ліри́чний герой *— особа, від імені якої ведеться лірична розповідь, з думками й почуттями якої знайомиться читач.*

«Канцоньєре» містить не тільки любовну лірику, це перша в літературі різнотемна лірична збірка. Тут є твори на теми філософські, моральні й навіть політичні. Одним із кращих віршів збірки є патріотична канцона «Італія моя», у якій Петрарка висловлює свою любов до вітчизни.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. «Книгу пісень» називають *ліричною сповіддю Петрарки*. Доведіть правильність чи хибність цієї думки.
2. Розкажіть про будову збірки.

3. Розкрийте, яким постає у збірці образ Лаури.
4. Схарактеризуйте образ *ліричного героя* збірки.
5. Поміркуйте, у чому полягала новизна оспівування кохання у творах Франческо Петрарки.
6. Поясніть, у чому поет випередив своїх сучасників.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У **61 сонеті** поет описує почуття, які він пережив, коли вперше побачив свою кохану. Благословляє цей час, день і рік, бо саме тоді він полюбив прекрасну Лауру, дізнався, що таке любов. Також він благословляє власні вірші, бо вони дають йому змогу висловити в них свої почуття. Основна думка сонета — радість та благословення кохання. Разом із тим кохання — це не тільки «неподільна радість», а й «солодкий біль», «серця рани». Проте ліричний герой приймає це й не відмовляється від кохання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте і порівняйте переклади сонета Петрарки.

Сонет 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне,—
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад Дмитра Павличка

Сонет 61

Благословляю день той, місяць, рік,
Ту пору, і годину, і хвилину,
Прекрасну ту, куди прийшов, країну
І узи ті, що лютий зір прирік.

Благословляю туги перший блік,
З яким я стрів мою любов єдину,
І лук, і стріли, що від них я гину,
Бо біль від ран до серця вже проник.

Благословенна незліченна тьма
Тих слів, що задля донни я розвіяв,
І прагнення, і сльози, і зітхання,

Благословенне це моє писання, —
Завжди на славу їй, — і думки вияв,
Що місця в нім для іншої — нема.

Переклад Ігоря Качуровського

Лаура. Мініатюра XVI ст.

Сонет 61

Благословенні місяць, день і рік,
Пора, година, край, містина мила,
Коли краса її очей сп'янила
Мене, і став я бранцем їх повік.

Благословенні: біль, що в душу вник,
Що об'явилась ним Ерота сила,
Лук і стріла, що серце проразила,
І рана, що пройшла в його тайник.

Благословенні всі рази, коли я
Ім'я моєї пані називав,
Мої зітхання, порив, плач і мрія.

Благословенні і рядки, що склав
Я їй на честь і мисль моя: до неї
Вона іде, до неї однієї.

Переклад Михайла Ореста

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте настрій сонета.
2. Поясніть, як у сонеті відобразилися суперечливі погляди Петрарки на кохання.
3. Розкажіть, які художні засоби використані в сонеті. Наведіть приклади.
4. Поміркуйте, яким змальовано в сонеті ліричного героя.
5. Визначте, який варіант перекладу сонета вам подобається найбільше, та проаналізуйте, чому.
6. Вивчіть напам'ять сонет 61 і візьміть участь у конкурсі на краще читання.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Окси́морон *(лат. oxymoron від грецьк. ὀξύμωρον — «дотепне дурне») — літературно-поетичний прийом, що полягає у поєднанні протилежних за змістом понять: гіркий мед, крижана посмішка, холодне полум'я.*
Риторичне запитання *— запитання, яке не потребує відповіді, бо вона очевидна.*

Тисячі років люди намагаються знайти відповідь на запитання: що таке кохання? Чи існує воно насправді? **Сонет 132** Франческо Петрарки не дає на нього відповіді. Це — лише спроба зрозуміти, що переживає людина, охоплена палким почуттям. Рядки сонета розкривають перед нами картину страждань ліричного героя, який згоряє від кохання.

У першій строфі сонета поет ставить вічні запитання: що таке любов — добро чи зло? Якщо добро, то чому в ній «скорбота нищівна»? Якщо зло — чому такі солодкі її муки?

У другій строфі на початку поет ставить запитання до себе. Якщо він хоче горіти в полум'ї почуття, то не личить жалітися — «бідкатись негоже». Якщо ж ні, тим більше даремно скаржитись. Він звертається до жорстокої любові *оксиморонами* — «живлюща смерте», «втіхо навісна», ставлячи риторичне запитання: хто допоможе здолати її тягар?

Далі, у третій строфі, поет ставить собі запитання про те, чия воля володарює над ним: чужа чи власна? У безмежному морі власних почуттів він почувається, мов хисткий човен без керма.

Не допоможе впоратися з почуттями й мудрість, на те вони й почуття. Ліричний герой сам уже не знає, чого прагне: солодкі муки любові змушують його палати в стужу та тремтіти в спеку. Та чи хоче він насправді позбутися свого почуття, болючого, проте прекрасного? Запитання риторичне.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Читаючи сонет, зверніть увагу на блискучий переклад Григорія Кочура.

Сонет 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній волі я служу?
Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма –
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Проаналізуйте, яким є настрій ліричного героя сонета 132.
2. Розгляньте, якими поетичними засобами поет його створює.
3. Визначте, що символізує в поезії іменник «тягар».
4. Поясніть, як ви розумієте образ *хисткого човна*.
5. Поміркуйте, з якою метою поет використовує прийом *запитання — відповідь*. Чи можна ці запитання назвати риторичними?
6. Розкажіть, які почуття викликав у вас цей сонет. Спробуйте пояснити, чому.
7. Уявіть, що перед вами альбом, пензлі, фарби. Які кольори ви використали б, щоб передати враження від прочитаних сонетів Петрарки?
8. Поміркуйте, чи можна передати почуття від прочитаних сонетів за допомогою музики. Якою ви уявляєте цю музику? Спробуйте описати.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Прослухайте запис музичного твору композитора Фе́ренца Лі́ста «Сонети Петрарки». Чи є зв'язок між поезією і музикою? Поясніть свою думку.

4.2.3 Класичний сонет

Сонет називають *царем поезії*, оскільки він, на думку дослідників, має унікальну природу тексту: поєднує гармонійно форму і зміст, чітко передає думки про світ і людину, приховує філософський підтекст в осмисленні предметів та явищ навколишньої дійсності.

Теорія літератури

Соне́т — канонічна форма вірша (італ. sonetto — звучати), будується з двох чотирирядкових строф **(катре́нів)** і двох трирядкових строф **(терце́тів)**.

Віршовий розмір із двоскладовою стопою, де наголос стоїть на другому складі: п'ятистопний ямб — стопа повторюється 5 разів, шестистопний — 6.

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.

U– | U– | U– | U– | U– | U
U– | UU | U– | U– | U–

Сонет, у якому порушено деякі ознаки класичного, називають ***вільним****.*

Сонет з'явився в Італії в XII ст. Започаткував цю форму віршування Джакомо да Лентіні. Свою класичну досконалість сонет отримав під пером Данте Аліґієрі та Франческо Петрарки. Подальший розвиток ця жанрова форма дістала в XVI ст. у творчості француза П'єра де Ронсара та англійця Вільяма Шекспіра.

Правила творення класичного сонета обмежують кількість службових частин мови, не дозволяють повторення повнозначних слів і перенесення частини фрази в інший рядок, кожна строфа тут повинна закінчуватися крапкою, останнє слово має бути «ключовим».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У давні часи віршову форму сонета наділяли магічними якостями. Катрени були символом чотирьох матеріальних елементів, з яких створено світ: землі, води, вогню, повітря. Терцети символізували духовне начало — ідею триєдності Бога. Побудова сонета втілювала рух від матеріального до духовного.

Призначення класичного сонета: втілення боротьби протилежних думок і почуттів. Він мав чітку внутрішню структуру: перший катрен містив твердження, другий — заперечував його (*теза — антитеза*). У терцетах ішлося про переживання й внутрішню боротьбу ліричного героя, а також було вміщено головну думку сонета.

Класичний варіант сонета об'єднаний двома римами, розташованими в такому порядку: *абба абба* або *абаб абаб*, *ввг дгд* або *ввг ддг*. Проте можливі інші варіанти римування, залежно від поетичної майстерності автора та настрою сонета.

Тематика сонетів могла бути різною: любовна, філософська, пейзажна, навіть політична. Передусім у сонетах зображено внутрішній світ людини, почуття ліричного героя.

Стилістичні прийоми (*антитеза, риторичне запитання*), якими поет передає сум'яття душі ліричного героя, надають сонетам драматичного звучання, не порушуючи гармонійного характеру вірша.

Сонети Петрарки — це сонети-роздуми: що б не описував поет, його твір завжди закінчується висновком чи філософським узагальненням.

У Європі сонет набув особливої популярності завдяки творчості Франческо Петрарки. Він надовго увійшов у європейську поезію і є популярним до наших днів.

Діалог культур

Вплив Петрарки був величезний. Ледь не в кожній західноєвропейській країні національна школа поезії народжувалася з наслідування йому.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Петраркі́зм (італ. petrarchismo) — одна з визначальних течій в італійській поезії XVI століття, яка набула також поширення в інших країнах Європи (Франції, Англії, Іспанії, Португалії, пізніше в Німеччині).

Серед відомих поетів і письменників Відродження, що тією чи іншою мірою відчули вплив Петрарки, — Джова́нні Бокка́ччо, Лоре́нцо Меди́чі і Торква́то Тассо́ в Італії; маркіз де Сантілья́на в Іспанії; П'єр Ронса́р і Філіпп Депо́рт у Франції; Джордж Чо́сер, Е́дмунд Спе́нсер, Філіпп Сідні в Англії; Па́уль Фле́мінг у Німеччині. У добу романтизму в Петрарки також з'явилися

прихильники й наслідувачі, зокрема італієць Джакомо Леопарді, французи Альфред де Мюссе та Віктор Гюго, американець Генрі Лонгфелло.

На думку деяких літературознавців, відгомін стильових тенденцій петраркізму спостерігався і в українській поезії, зокрема у творчості Володимира Сосюри, Володимира Свідзинського, Василя Симоненка, Дмитра Павличка та Миколи Вінграновського.

Україна і світ

До української літератури Франческо Петрарка увійшов ще в XVII ст. Уривки з його творів цитували Клірик Острозький і Мелетій Смотрицький.

Упродовж наступних століть великого італійця перекладали Пантелеймон Куліш, Іван Стешенко, Микола Зеров, його брат Михайло Орест, Дмитро Паламарчук, Григорій Кочур, Дмитро Павличко.

1982 року в Мюнхені вийшла книга «Франческо Петрарка. Вибране. З італійської мови переклав Ігор Качуровський», яка містила переклади 46 сонетів, канцони «До Італії» та трьох фрагментів з більших Петрарчиних творів, зокрема, латиномовної поеми «Африка».

У 2008 році в «Бібліотеці світової літератури» видавництва «Фоліо» вийшла українською мовою в перекладі Анатоля Перепаді книжка «Канцоньєре» Петрарки, що включає майже всі поезії однойменної збірки великого італійського лірика.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про класичний сонет як віршову форму.
2. Поясніть, що таке *петраркізм*.
3. Поміркуйте, чому лірика Петрарки мала великий вплив на європейську поезію.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте аудіозапис сонетів 61 і 132 Петрарки за інтернет-адресою: http://petrarch.petersadlon.com/canzoniere/II/1.mp3.
2. Прочитайте на сайті ці сонети англійською мовою.
3. Порівняйте звучання сонетів італійською, українською та англійською мовами. Обміняйтеся враженнями. Чи справедливо, на вашу думку, українську мову порівнюють за мелодійністю з італійською?
4. Прослухайте сонет 61, покладений на музику Ференцом Лістом, у виконанні італійського тенора Лучано Паваротті, баритона Ренато Брузона за інтернет-адресою: http://nicolaitroitsky.livejournal.com/2973864.html.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в групи й підготуйте презентацію на тему: «Канцоньєре» Франческо Петрарки і музика».

2. Об'єднайтеся в пари й підготуйте презентацію на тему: «Тема кохання в сонетах Данте і Петрарки».

3. Підготуйте виразне читання сонетів 61 і 132 українською, англійською, російською мовами.

Література Англії доби Відродження

4.3.1 Англія часів Вільяма Шекспіра

Англійське Відродження — короткий, проте могутній злет творчих сил. Це вершина й одночасно трагічний фінал епохи європейського Ренесансу, який проголошував людину вільною і повноправною, а залишив її з гірким усвідомленням неможливості втілити в життя гуманістичну мрію про щастя та благоденство на землі.

В Англії епоха Відродження настала майже на два століття пізніше, ніж в Італії (кінець XVI — початок XVII століть). Мистецтво англійської поезії та драматургії епохи Відродження сягнуло висот за часів королеви **Єлизавети I** з династії Тюдорів. Літераторів, які прикрасили своєю творчістю її довгий вік, називали *єлизаветинцями*. Після смерті королеви трон перейшов до іншої династії — Стюартів. Підтримувана Стюартами ідеологія перешкоджала вільному розвитку мистецтва, що означало кінець англійського Відродження.

Королева Єлизавета I

Історія Англії цього періоду сповнена знакових подій. Завдяки розвитку флоту й торгівлі країна перетворилася на могутню державу зі статусом «володарки морів». У 1588 році було розгромлено «Непереможну армаду» — військово-морський флот Іспанії. За кілька десятиліть англійський флот почав завойовувати для англійської корони Америку й Індію та зробив Англію найбільшою з-поміж колоніальних держав.

За твердженнями істориків, в Англії тих часів панувала атмосфера підозри, недовіри та страху, коли сповідування старих релігійних норм переслідувалося, а нові досить повільно входили у повсякденне життя англійців.

Не простішим було й інтелектуальне життя тогочасної Англії. Провідні професори університетів Кембриджа й Оксфорда активно виборювали право вивчати та поширювати прогресивні ідеї античних філософів і митців. У цей період активно перекладалися твори Платона, Аристотеля, Гомера, Вергілія, Сенеки, Овідія та багатьох інших.

Джордано Бруно після відвідин англійських університетів у 1584 році назвав Англію країною, що «овдовіла, втративши належний рівень вивчення філософії і математики, ... усі її доктори виявилися лише докторами граматики, сповненими пихатого невігластва, педантизму, самовпевненості та брутальної невихованості».

Найпопулярнішою темою мистецьких творів Англії, завдяки загальному інтересу ренесансного світогляду до національної історії, стала **історія країни**. Мандрівні трупи й театри широко коментували та представляли на сценах події війни Білої і Червоної троянди, Столітньої війни, епізоди з життя англійських королів. Так формувалася національна свідомість англійців, закладалися основи англійської національної літератури, у розвитку якої **Вільям Шекспір** відіграв провідну роль. Розкриті у його творах теми громадянського миру, образ вольового, справедливого і гуманного монарха назавжди вписали його в історію англійського Відродження. Шекспір створив надзвичайно точну і глибоку хроніку англійського життя на межі XVI–XVII ст.

Війна Білої і Червоної троянди *— низка громадянських конфліктів в Англії між родинами Ланкастерів та Йорків у період між 1455 та 1486 роками. Свою назву війна одержала від символів цих родин. Війна закінчилася встановленням на англійському троні династії Тюдорів, останньою представницею якої була Єлизавета I.*

Столітня війна *(1337–1453) — тривалий військово-політичний конфлікт між Англією і Францією, причиною якого стало прагнення Англії повернути ті території на континенті, що раніше належали англійським королям. Війна тривала 116 років. Незважаючи на початкові успіхи, Англія зазнала поразки у війні, через що на континенті у неї збереглося лише одне володіння — порт Кале, який вона утримувала до 1559 року.*

4.3.2 Англійський театр

Знаковою рисою культурного розвитку Англії доби Відродження був розвиток театру. Хоча театр цього періоду був придворним, проте найвидатніші драматичні твори доби було написано для загальнодоступного народного театру.

Столяр Джеймс Бе́рбедж, батько знаменитого трагіка Річарда Бе́рбеджа, побудував у передмісті Лондона «Театр» на три тисячі глядачів. Він майже повністю був під відкритим небом. Заможні глядачі сиділи у кріслах прямо на сцені, а прості люди стояли у глядацькій залі навколо сцени. Вони могли переходити з місця на місце, аби краще роздивитися дію. У єлизаветинському театрі вже були гардероби й артистичні кімнати. Актори виходили на сцену через двоє дверей — з правого та лівого боків.

На кінець XVI століття в Лондоні нараховувалося дев'ять театральних будівель. У жодному європейському місті не було тоді стільки театрів. Найбільшим серед лондонських театрів був «Глобус», або «Всесвіт» (теж збудований Бербеджем). «Глобус» був так званим публічним загальнодоступним театром.

Акторами театрів були лише чоловіки, жіночі ролі виконували хлопчики й підлітки. Можливо, саме тому у творах Шекспіра переважають чоловічі ролі.

Декоративне оформлення театрів було бідне, а костюми акторів — багаті, їх шили зі справжнього оксамиту, шовку, атласу та парчі. Основне багатство театру було саме в його гардеробі. Відсутність декорацій давала змогу грати п'єсу без антрактів, епізод за епізодом, як у сучасному кінематографі.

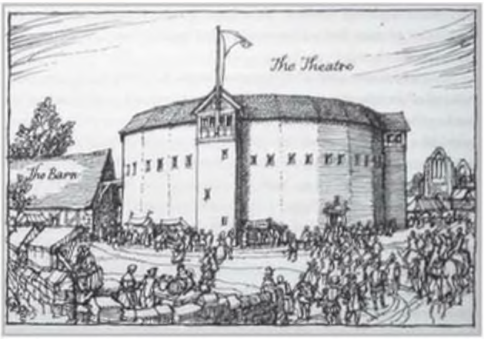

Театр «Театр» в Шордичі. 1576 р.

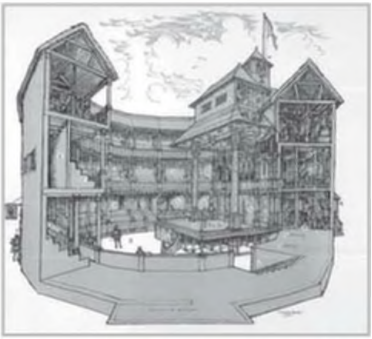

Реконструкція внутрішнього облаштування театру «Глобус» (після пожежі 1613 р.). 1958 р.

Тогочасні драматурги прагнули задовольнити смаки різних глядачів, тому тематика й характер п'єс були найрізноманітнішими. Твори для простих людей містили багато поєдинків на мечах; комічні персонажі прикрашали навіть драми і трагедії; фантастичні та містичні образи мали захоплювати глядачів і підтримувати увагу — наприклад, привид батька Гамлета («Гамлет») або три Відьми («Макбет»).

Автори п'єс, які й керували акторськими трупами, вивчали інтереси та смаки публіки й прагнули використовувати ті сюжети, які ставали популярними в інших театрах. Тому досить часто вистави містили фрагменти з творів інших авторів. Таке траплялося і з творами Шекспіра.

Про початок вистави глядачів повідомляли сигналом сурми з даху театру, а на час вистави піднімали прапор.

У часи Шекспіра й акторів, і драматургів прирівнювали до нероб і волоцюг. Окремі документи свідчать, що церква навіть забороняла ховати акторів на церковних цвинтарях. Тому театральним трупам було необхідно заручитися підтримкою якоїсь поважної персони. Наприклад, Шекспір належав до так званої трупи «Слуги лорда-камергера». Після смерті королеви Єлизавети I трупою опікувалася родина короля Якова I, її удостоїли звання «Слуги його величності короля».

Театральні п'єси тих часів не прийнято було друкувати. Тому друзі видали зібрані твори Шекспіра після його смерті у 1623 році. Цей том називався «Фоліант». Формат фоліо дорівнює зігнутому навпіл традиційному пергаментному аркушеві, що приблизно відповідає сучасному формату А3. Нині фоліантом називають будь-яку велику товсту книгу.

4.3.3 Вільям Шекспір

Вільям Шекспір (1564—1616) здивував усю Європу своєю творчістю. Написані майже чотири століття тому, його твори вважають вершиною художньої культури доби Відродження. 154 сонети, 2 поеми, 10 історичних хронік, 37 п'єс дотепер вражають читацьку і глядацьку аудиторію палкими почуттями й ба-

гатством думки. Найкращі театри світу вважають за честь ставити шекспірівські п'єси, а найвидатніші актори — грати в них. Твори Шекспіра перевидають, перекладають, ілюструють, екранізують, на них пишуть музику.

Хто ж такий Шекспір? Що нам відомо про цього поета і драматурга? Оскільки ані за життя, ані по смерті митця не було написано жодного його життєпису.

Дата народження Шекспіра приблизна: її визначили за датою хрещення (26 квітня 1564 року), яка зафіксована у книзі парафіяльної церкви Св. Трійці провінційного містечка Стретфорд-на-Ейвоні. Оскільки традиційно дитину хрестили третього дня, то дату народження поета вважають 23 квітня.

Батько поета — Джон Шекспір — виготовляв шкіряні рукавички і торгував лісом, бавовною, зерном. Він був доволі впливовою й авторитетною людиною в місті. Його обрали членом муніципальної ради, потім міським головою, пізніше мировим суддею в містечку Стретфорд-на-Ейвоні. Дружина Джона Шекспіра, Мері, походила з роду заможного землевласника Роберта Ардена. У родині Шекспірів було восьмеро дітей, щоправда, лише п'ятеро дожили до дорослого віку. Найстаршим серед них був Вільям.

Існує думка, що Вільяма Шекспіра віддали до стретфордської «граматичної школи», яку майбутній поет відвідував протягом семи років. У школах такого типу учні навчалися безкоштовно, а освіта мала здебільшого гуманітарний характер: навчали основ грецької і латинської мов, знайомили з античною міфологією, історією літератури, студіювали логіку й риторику. Тож не дивно, що у творах Шекспіра чимало афоризмів, крилатих висловів відомих класиків.

У вісімнадцятирічному віці Вільям Шекспір одружився з донькою заможного селянина Анною Гетвей, яка була старшою від нього на вісім років. Анна народила Шекспірові доньку Сьюзен та двійнят Джудіт і Гамнета.

Один із примірників фоліо Шекспіра пролежав у бібліотеці Франції 200 років

Вільям Шекспір

Будинок, де народився Шекспір. Стретфорд-на-Ейвоні

Пам'ятник Вільяму Шекспіру в Лондоні

Акторська кар'єра Шекспіра розпочалася, ймовірно, у театрі «Троянда» десь наприкінці 80-х років, а згодом йому довелося попрацювати і в інших театрах. Як актор Вільям Шекспір не відзначався ані високою майстерністю, ані великими здібностями: грав здебільшого другорядні ролі (відомо, що у власних п'єсах він зіграв привида батька Гамлета і старого слугу Адама в комедії «Як вам це сподобається»). Перші згадки про Шекспіра-драматурга з'являються у 1592 році. З часом він став головним драматургом трупи. Його п'єси значно посприяли тому, аби справи театру пішли вгору. Згодом Шекспір став одним зі співвласників нового театру «Глобус», із яким пов'язана уся подальша творча діяльність митця. Емблемою «Глобуса» було зображення Геркулеса, який тримає на своїх плечах земну кулю. На фасаді напис: «Увесь світ — театр».

23 квітня — подвійне велике свято в Англії — день народження Вільяма Шекспіра (1564) і день Святого Георгія — покровителя Англії. На жаль, доля розпорядилася так, що в цей самий день, усього через 52 роки життя (1616), великий англійський поет помер. Обидві ці події відбулися в Стретфорді-на-Ейвоні. І тепер щороку представники цілого світу приїжджають сюди, щоб узяти участь у пам'ятних заходах.

На цей час поет був уже досить заможною людиною, придбав для своєї родини один із найкращих будинків у Стретфорді, утілив у життя заповітну мрію свого батька — отримав дворянський титул і право на родинний герб.

За час свого співробітництва з трупою «Слуги лорда-камергера» Шекспір писав у середньому по дві п'єси на рік. У 1612 році Шекспір раптом ліквідував свої справи у Лондоні й оселився в Стретфорді, де купив будинок і жив як справжній джентльмен.

У 1613 році завершується творча біографія Шекспіра. Саме тоді під час прем'єри шекспірівської п'єси «Генріх VIII» у театрі сталася пожежа. Іскра від сценічного пострілу влучила в солом'яний дах театру. Жертв не було, але будівля згоріла. Так згорів театр, на сцені якого протягом майже 15 років перемагали й зазнавали поразок, закохувалися та страждали, раділи життю й гинули сотні шекспірівських героїв. Вважають, що пожежа знищила й рукописи Шекспірівських п'єс.

Кадр із фільму «Анонім», присвяченого «шекспірівському питанню»

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Після Шекспіра не залишилося жодного листа, жодного рукопису, жодного поетичного послання друзям. Рідкісними історичними цінностями вважаються знайдені кілька його підписів — на заповіті, на свідченнях у судовій справі та на документах, пов'язаних із купівлею будинку.

Цей факт став причиною багатьох домислів ще у XVIII ст. — постало так зване **«шекспірівське питання»**. Першою поставила під сумнів авторство відомих творів американська дослідниця Делія Бекон. Вона була переконана, що такі шедеври, як «Ромео і Джульєтта» та «Гамлет», не могла створити малоосвічена людина, яким би талантом її не наділила природа. Шекспір не мав навіть власної бібліотеки! Твори Вільяма Шекспіра художньо довершені, їхній автор був ерудованим, досконало знав історію й культуру європейських країн і народів. Делія Бекон висунула перше припущення щодо авторства творів Шекспіра — це Френсіс Бекон, відомий англійський філософ і політик кінця XVI — початку XVII ст.

Далі гіпотез було досить багато. Істинним автором називали літераторів Бена Джонсона і Кристофера Марлоу, графів Ретленда, Дербі, Ессекса, Оксфорда, графиню Пемброк, мореплавця-пірата сера Вальтера Ролея і навіть королеву Єлизавету I та її кузена лорда-камергера Генрі Хансдона. Названо було близько 60 осіб. Наукові дискусії тривають і досі. Наприкінці XX ст. з'явилося ще одне ім'я можливого автора — лорд Саутгемптон.

Справді, є підстави для таких припущень. У творах Шекспіра міститься енциклопедична інформація з географії та історії не лише Англії, а й Франції, Італії, Іспанії, Давньої Греції та Давнього Риму. Автор демонструє прекрасні знання з юриспруденції та медицини, військової справи та мореплавства. Мовою творів Шекспіра в ті часи говорили лише представники вищих суспільних верств. Чи могла людина з початковою освітою, яка не володіла іноземними мовами, не брала участі в морських походах і військових подіях, так детально зображувати невідомі їй події, факти, деталі?

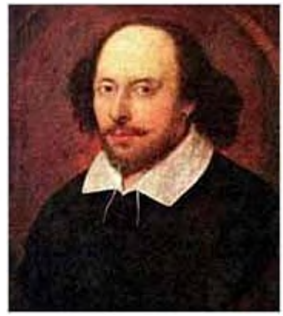

Невідомий автор.
Так званий Чандосівський портрет, у якому традиційно бачать Шекспіра. 1610 р.

Дослідники літератури припускають, що дебют молодого автора з «Комедією помилок» та історичними хроніками «Генріх VI» та «Річард III» був досить вдалим. Свідчення тому — слова недруга поета Роберта Ґріна: «З походження справжній селюк — на всі руки майстер, він вважає себе єдиною людиною в Англії, здатною потрясати нашою сценою». Імовірно, тут міститься натяк на прізвище Шекспіра, яке в перекладі означає «той, хто потрясає списом».

До сьогодні у Стретфорді працює меморіальний театр, у якому ставлять лише п'єси Вільяма Шекспіра. Театр збирає шанувальників творчості відомого драматурга з усіх куточків світу.

Але існують також аргументи на захист Шекспіра. Зокрема драматургію, як свідчать історичні факти, не вважали серйозним мистецтвом, а п'єси не мали цінності, тому їх не друкували і рукописів не зберігали. Вищі кола в Англії з цікавістю ставилися до театру, тому часто запрошували до себе різні трупи. Зокрема, із графом Едмундом Спенсером Шекспір навіть товаришував. Тобто, він мав можливість на власні очі бачити життя аристократів.

Та як би там не було, Шекспір давно став міфом світової культури. Його п'єси «Гамлет», «Король Лір», «Ромео і Джульєтта», «Макбет», «Буря» та інші твори — одні з найважливіших текстів для людства в різні епохи, від XVII ст. до наших днів.

Творча спадщина Шекспіра

Ба́рди — середньовічні професійні поети, які у своїх творах прославляли подвиги героїв. В Україні «бардами» у XX столітті стали називати самодіяльних поетів та виконавців авторської пісні.

У сучасній науці прийнято поділяти творчість Шекспіра на три періоди.

У **першій період** творчості Шекспір написав сонети і поеми, кращі комедії («Приборкання непокірної», «Сон літньої ночі», «Венеціанський купець», «Віндзорські жартівниці», «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч»), дев'ять із десяти хронік («Річард III», «Генріх IV» та ін.), трагедії «Ромео і Джульєтта» та «Юлій Цезар».

Трагікомедія «Буря» надихнула композитора Людвіга ван Бетховена на створення фортепіанної сонати «Апасіоната».

У **другий період** творчості — чотири «великі трагедії»: «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «античні драми» («Антоній і Клеопатра» та ін.). Саме ці твори прославили *Великого Барда* (так часто називають Шекспіра шанувальники його творчості).

У **третій період** — три трагікомедії (зокрема, «Буря»).

Про те, що Шекспір був видатним поетом, свідчить поетична мова героїв його п'єс, прекрасний білий вірш його трагедій. Неабияким багатством і красномовністю вирізняються сонети, написані ще молодим автором.

Тонкий психологізм і майстерність Шекспіра у відтворенні почуттів були високо оцінені сучасниками, які називали його «англійським Овідієм».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Існує думка, що Шекспір почав писати сонети у 80-х роках XVI ст. Перший видавець «Сонетів» Томас Торп у присвяті до книжки позначив ініціалами «W.H.» якогось чоловіка, котрому сонети «завдячують своєю появою». Але досі літературознавці не з'ясували, чиє ім'я приховане за цими літерами. Одні твердять, що то був впливовий покровитель Шекспіра граф Пембрук (William Herbert), інші наполягають, що граф Саутгемптон (Henry Wriothesley), якому раніше автор присвятив свої поеми. Існує при-

пущення, що це ініціали видавця Вільяма Голла (William Hall), який звернув увагу Томаса Торпа на сонети Шекспіра.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про історію та культуру Англії часів Шекспіра.
2. Поясніть, як і чому називалася епоха, у яку жив і творив Вільям Шекспір.
3. Розкрийте основну тему творів англійських гуманістів. Мотивуйте її популярність.
4. Укажіть, який вид мистецтва був найбільш популярним у часи Шекспіра.
5. Систематизуйте свої знання про античний і шекспірівський театр у таблиці:

	Античний театр	Шекспірівський театр
Спільне		
Відмінне		

6. Опишіть англійський театр часів Шекспіра. Що в ньому з'явилося нового порівняно з античним театром? Розгляньте малюнок-реконструкцію театру «Глобус» на с. 190. Де саме розташовувалися партер, галереї, сцена? Поміркуйте, у яких частинах театру розміщувалися глядачі.
7. Схарактеризуйте становище актора в театрі часів Шекспіра.
8. Перекажіть загальновідомі факти про життя і творчість Шекспіра. Які з них вас особливо вразили? Чому?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари. Прочитайте аргументи *за* та *проти* авторства Шекспіра. Подискутуйте про те, який аргумент ви ще могли б додати. Підготуйте захист свого припущення.

2. Об'єднайтеся в групи. Складіть перелік документальних і художніх фільмів про життя і творчість Вільяма Шекспіра, перегляньте один із них і презентуйте його учням класу.

4.3.4 Сонети Шекспіра

Вважають, що сонет виник в Італії в XIII–XIV ст., вдосконалювався у творчості Данте Аліг'єрі та Франческо Петрарки. Першим англійським поетом, який використав форму сонета, був Томас Вайт (1503–1542). А розквіту цей жанр досяг наприкінці XVI ст.

У перше десятиліття XVI ст. написав свої сонети і Шекспір. Сонетом у шекспірівську епоху назвали будь-який короткий вірш. У XVII–XVIII ст. цей жанр ліричної поезії майже не використовували. Інтерес до нього відродився на початку XIX ст. в добу романтизму.

Сонет має обов'язкову кількість рядків — чотирнадцять.

Теорія літератури

Англійський сонет — змінений строфічний варіант класичного італійського сонета: три чотиривірші (**катре́ни**) і фінальний двовірш (**куплє́т**).

Сонети великого поета чітко поділено на дві частини. У першій частині 126 сонетів, які зображують складну і майже ідеальну дружбу ліричного героя з другом. Друга частина від 127 до 152 — сонети, присвячені Смаглявій леді.

На початку XVII століття в Англії ще не існувало поняття про інтелектуальну власність. Кожний видавець міг видати власним коштом будь-який твір, якщо дістав рукопис. Сонети Шекспіра викрали і надрукували завдяки зусиллям «книжкового пірата» Томаса Торпа без відома автора, сподіваючись на прибуток. Так з'явилося перше видання «Сонетів» Шекспіра 1609 року.

Хто був героєм сонетів? Хто був прообразом Смаглявої леді? Шекспірознавці доклали чимало зусиль, щоб об'єднати сонети поета в єдиний сюжетний цикл, проте існує думка, що в них ідеться про багатьох осіб, відображають вони окремі факти життя поета й були написані в різний час і за різних життєвих обставин.

Провідне місце в тематиці сонетів посідає тема дружби. Тим і відрізняються сонети Шекспіра від інших сонетів доби, що в них перевага перед коханням надається дружбі. Дружба в часи Відродження вважалася найвищим почуттям, оскільки була незалежною від примх і забаганок закоханості. І саме таке бачення дружби висловлене в багатьох сонетах Шекспіра.

Усі переживання й хвилювання, пов'язані як з темою кохання, так і з темою дружби, відбуваються не на якійсь умовній життєвій сцені, а в житті ліричного героя. І образ друга, і образ коханої постають у сонетах крізь призму його сприйняття.

SHAKE-SPEARES
SONNETS
Never before Imprinted.
AT LONDON
By G. Eld for T. T. and are

Піратське видання «Сонетів» Шекспіра. 1609 р.

Ліричний герой — центральна постать у сонетах Шекспіра. Це образ людини, здатної на глибокі почуття, наділеної силою розуму й цікавістю до життя, людини, яка гостро відчуває всю недосконалість світобудови. У своєму ліричному герої поет розкрив для читачів багатий і складний внутрішній світ людини доби Відродження.

Усі сонети Шекспіра мають одну загальну важливу рису — це *напружений драматизм*. Кожен із них обов'язково будується на основі гострого конфлікту, який розв'язується у двох останніх рядках. І найбільш цікавою виявляється не сама драма, яку переживає ліричний герой, а те проміння, яке йде від нього й освітлює його надзвичайно багатий і мінливий внутрішній світ.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сонет 66 — найзнаменитіший сонет Шекспіра. Поет дає тут похмуру оцінку моралі навколишнього суспільства, у якому панують брехня й несправедливість. З особливою силою звучать у сонеті роздуми про недосконалість світу та людських стосунків.

Англійці вважають, що 66-й сонет Шекспіра відкрив усі майбутні теми в літературі.

Сонет можна поділити на три нерівні частини. Перший рядок вражає: ліричний герой кличе смерть. Причини його розпачу й пригніченого стану поступово розкриваються у наступних рядках. Поет переконливо змальовує, що саме жахає ліричного героя й викликає його обурення: у земному житті панують обман і несправедливість, сірість і нікчемність, найвищі чесноти незаслужено забуті, відсунуті на задній план. Це — головна частина сонета. Її побудовано на *антитезі* — протиставленні високого низькому. Тут протиставляються нездоланні суперечності реального життя, з якими ліричний герой не може змиритися. І єдине, що спроможне дати йому сили, — це любов.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст сонета в оригіналі. Ознайомтеся з підрядковим перекладом і прочитайте різні варіанти художнього перекладу сонета Шекспіра.

Сонет 66 (оригінал)

Tired with all these, for restful death I cry, —
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimm'd in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,

And gilded honour shamefully misplac'd,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgrac'd,
And strength by limping sway disabled,

And art made tongue-tied by autority,
And folly (doctor-like) controlling skill,
And simple truth miscall'd simplicity,
And captive good attending captain ill:

Tired with all these, from these would I be gone,
Save that, to die, I leave my love alone.

Сонет 66 (підрядковий переклад)

Втомлений всім, я кличу заспокійливу смерть,
Бачачи гідність, від народження приречену на злиденність,
І пусту нікчемність, що процвітає в радощах,
І найчистішу довіру (віру), яку зневажливо (непорядно) обманули,

І позолочені почесті, що їх ганебно надають,
І цнотливу доброчинність (дівочу честь), жорстоко зневажену,
І справжню досконалість, несправедливо ображену,
І силу, котру затирає негідна влада,

І мистецтво, приречене владою на мовчання
І тупість, що з напучуваннями перевіряє знання,
І чесну правдивість, названу дурістю,
І уярмлене добро в рабстві у переможного зла.

Втомлений цим усім, я хотів би позбутися від усього,
Коли б, помираючи, я не мусив би робити самотнім того, кого люблю (свою любов).

Сонет 66

Не раз я кличу смерть, бо треба бачить в світі,
Як ходить працівник в жебрацькому лахмітті,
А капосне ніщо блищить у пишнім строю,
А вірність щирая, знай, б'ється з клеветою.

Як славу має й честь, огида і облуда,
А чистоту он там сквернить насилля дике,
Як честь ганьбить ось стовпище велике,
А власть над всіма зла, як на очах полуда.

Перед надсилою художество німіє,
А дурень мудрому відмірює права,
І правда спутана, безпомічна дуріє,
А добрий в найми йде, а ледар ужива —

Умер би! Ні, держусь тривогою одною:
Як я умру, її любов моя умре зі мною.

Переклад Івана Франка

Сонет 66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в роскоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці;

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов моя.

Переклад Дмитра Паламарчука

Сонет 66

Я кличу смерть — дивитися набридло
На жебри і приниження чеснот,
На безтурботне і вельможне бидло,
На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
Поганьблену, на зраду в пишноті,
На правду, що підлоті навдогоду
В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
І на талант під наглядом шпика,
І на порядність, що безбожно краде,
І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
Та як тебе лишити в самотині?

Переклад Дмитра Павличка

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Побудова **сонета 116** не менш цікава. На початку твору ліричний герой стверджує, що він ніколи не стане перешкоджати справжньому коханню двох сердець, що не згасає в розлуці й цвіте незалежно від обставин. У другій частині поет намагається вичерпно пояснити, що таке істинна любов. Досягти найвищого ефекту йому вдається за рахунок яскравих і витончених порівнянь, узятих із повсякденного життя. Такий прийом робить мову сонетів Великого Барда максимально наближеною до живої розмовної мови.

Остання частина сонета звучить як твердження: якщо ліричний герой помиляється, то ще ніхто на світі не кохав і про це почуття не написано й віршованого рядка.

Особлива напруженість сонета досягається завдяки домінуванню заперечень (*не стану, не підкоряється, не страшні* тощо). Ліричний герой переконаний у своєму розумінні справжнього почуття, упевнений у власних словах і думках.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Сонет 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець.
То не любов, що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це — зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов — не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі —
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я віршів не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад Дмитра Паламарчука

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У відомому **130-му сонеті** Шекспір повстає проти традиції ідеалізованого зображення жінок, знайомої нам з лірики Данте й Петрарки.

Хто б не був прототипом Смаглявої леді, естетична цінність присвячених їй сонетів незаперечна, вони стали вершиною поетичної творчості Шекспіра.

У сонеті 130 ліричний герой зображує свою милу як реальну земну жінку, порівнюючи її з ідеалом, оспіваним у сонетах доби Відродження: у красуні очі як зорі, вуста як корали; шкіра біла, мов сніг; щоки як троянда; тіло пахне, мов фіалка. Упевнено і навіть з викликом описує поет усю невідповідність своєї коханої загальноприйнятим канонам краси. Він щирий у своїх рядках і ставленні до жінки, на відміну від тих, хто перебільшував принади оспіваних дам. Його мила — не божественне створіння, а звичайна дівчина, та вона нічим не поступається славленим у пустих хвалах красуням.

Існує припущення, що «Смаглява леді сонетів» — це італійка Емілія Бассано, про яку почали говорити не так давно. А можливо, це придворна дама англійської королеви Єлизавети Мері Фіттон — ходили чутки, що Шекспір навіть був у неї закоханий.

Цим відрізняється людина Пізнього Відродження — здатна радіти щастю й бачити земну красу коханої жінки, переживати реальні, а не уявні почуття.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст сонета в оригіналі. Прочитайте переклад сонета Шекспіра.

Сонет 130 (оригінал)

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white; why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.

I have seen roses damasked, red and white,
But no such roses see I in her cheeks,
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.

I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound;
I grant I never saw a goddess go —
My mistress when she walks treads on the ground.

And yet, by heaven, I think my love as rare
As any she belied with false compare.

Сонет 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди,
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад Дмитра Паламарчука

«Смаглява леді» Мері Фіттон

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У 1964 році в Києві вийшла повна збірка сонетів Шекспіра в перекладі поета Дмитра Паламарчука (1914–1998). Дмитро Паламарчук почав вивчати мови й узявся за переклади після знайомства з перекладачем Григорієм Кочуром (вони зустрілися в таборі, де Паламарчук відбував 10 років за службу в лавах ОУН—УПА). Французької Паламарчук учився в колишнього німецького посла в Італії, англійської — в онука цукрозаводчика і мецената Терещенка. У табірному бараці, поки заморені тяжкою роботою в'язні спали, він перекладав сонети Шекспіра.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення *сонета* як одного з поетичних жанрів. Простежте, як побудовано *англійський сонет* Шекспіра порівняно з італійськими сонетами Данте і Петрарки.
2. Поміркуйте, чи впливає на зміст твору його будова, форма.
3. Чий художній переклад найбільше вам подобається?
4. Виділіть у сонетах образи кожного катрена і куплета, з'ясуйте їхнє значення.
5. Визначте, які чесноти оспівує автор. Якою є їхня доля в суспільному житті?
6. Поміркуйте, що спільного та відмінного у почуттях, переживаннях ліричного героя трьох сонетів.
7. Проаналізуйте, які почуття, переживання об'єднують ліричного героя з другом та Смаглявою леді.
8. Вивчіть напам'ять сонет 66 і підготуйте виразне читання в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Знайдіть в Інтернеті новітні переклади сонетів 66, 116 та 130. Поміркуйте, що саме спонукає перекладачів до сьогодні звертатися до творчого опрацювання Шекспірової спадщини. Доберіть аргументи з тексту статті підручника.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари. Обговоріть, чому Шекспір у своїх сонетах свідомо порушує усталену традицію зображення ідеального кохання та ідеальної краси.

4.3.5 Драматичні твори Шекспіра

Усесвітню славу принесли Шекспіру його драматичні твори: **історичні хроніки, трагедії й комедії**. Тут він сягнув такої висоти, що його твори й сьогодні, як і мистецтво стародавніх греків, хвилюють нас і багато в чому є взірцем.

Історичні хроніки Шекспіра описують події кінця XIV і XV століття — війни Білої та Червоної троянди, під час якої загинула мало не вся старовинна знать королівства. Хроніки — це єдина велична епопея. Щоб ясніше відчути її єдність, слід перечитувати хроніки в тому порядку, у якому їх написав Шекспір: «Генріх VI», «Річард III», «Річард II», «Генріх IV», «Генріх V». Основна політична тема епопеї — консолідація країни під владою монарха, який бореться, з одного боку, проти реакційних феодалів-лордів («Генріх IV»), а з другого — проти зовнішнього ворога («Генріх V»). Вінчає епопею торжество Генріха V, якого Шекспір малює ідеальним монархом.

Ніколас Хілліард. Молода людина, яка потискає «руку з неба». 1588 р. *Існує версія, що це портрет Шекспіра*

У хроніках Шекспіра історія постає як драма величезних зусиль, що найчастіше завершуються нічим. Моральною ідеєю, що пронизує їх, є думка про марність прагнення до влади: звеличення не приносить щастя людській душі.

Шекспір писав різні за настроєм **комедії**. Це блискучі, ліричні, дотепні, життєрадісні: «Комедія помилок», «Два веронці», «Приборкання норовливої», «Марні зусилля кохання», «Сон літньої ночі», «Віндзорські жартівниці». А такі п'єси, як «Кінець діло хвалить» і «Міра за міру», називаються комедіями лише за традицією, це скоріше драми зі щасливим фіналом. У «Троїлі й Крессиді» замість добродушного гумору звучить майже сатира, а у фіналі торжествує брехня. У «Венеційському купці» створений геніальним драматургом образ Шейлока такий глибокий, що дає можливість сценічного втілення його як постаті трагічної, і хоч фінал тут оптимістичний, п'єса втратила типові риси комедії. Такі п'єси, як «Цимбелін», «Зимова казка» і «Буря», що мають щасливий кінець, але сповнені гострих драматичних зіткнень, взагалі важко піддаються жанровому визначенню.

Як найвидатнішого драматурга світу, Шекспіра прославили так звані **«великі трагедії»**: **«Ромео і Джульєтта»**, **«Гамлет»**, **«Отелло»**, **«Король Лір»** і **«Макбет»**.

4.3.6 «Ромео і Джульєтта»

Багато хто вважає, що **«Ромео і Джульєтта»** — це найкраща в світі п'єса про кохання, про любов і ненависть. Характери, сама ситуація й життєві мотиви, наявні в італійській основі сюжету, надають вражаючої правдоподібності печальній повісті про веронських закоханих. Шек-

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта». 2013 р.

спір не єдиний в історії літератури спробував створити власний варіант «вічного» сюжету про Ромео і Джульєтту, але без участі його генія імена Ромео і Джульєтти не були б так добре відомі, не стали б символом любові, «глибокої, як море».

Трагічна історія закоханих була знана за сто років перед появою твору Шекспіра.

Щоб загострити суть трагедії й розпалити пристрасті, Шекспір удається до деяких змін сюжету, що склався до нього. Він умістив дію в п'ять днів замість дев'яти місяців, як це представлено у всіх попередніх літературних варіантах. Саме за цей короткий проміжок часу герої Шекспіра зустрічаються, знаходять любов і гинуть.

Вічний (традиційний, бродячий, мандрівний) ***сюжет*** *— сюжет, який повторюється в різні часи в різних літературах.*

У центрі сюжету трагедії «Ромео і Джульєтта» — історія кохання юних героїв. Жанр художнього твору — **трагедія** — відповідає усім традиціям літератури доби Відродження: молоде і щире почуття стикається у фатальному конфлікті з багатолітньою ворожнечею двох феодальних родин. Ця ворожнеча — зла доля Ромео і Джульєтти, яка призводить їх до неминучої загибелі.

Ромео і Джульєтта — це люди нового часу, вони вірять у добро й любов, не сприймають суспільних законів і норм, які роблять людину нещасною. Їхнє глибоке і природне почуття протистоїть законам ворожнечі й насильства у стосунках між людьми, і герої сміливо відкидають і традиції родової помсти, і деспотичну владу батьків, і стару родинну мораль. Особисте щастя, за яке так відважно борються юні герої, — одна із найбільших цінностей у людському суспільстві. Кохання Ромео і Джульєтти духовно збагачує їх, прояснює розум і поглиблює думки, сприяє розвитку внутрішнього світу героїв. І особливо яскраво це показано в образі Джульєтти. На відміну від Ромео, якому вже доводилося закохуватися, юна героїня керується почуттями і волею серця. Шляхетність і порядність, щирість і відвертість Ромео не дозволяють йому сумніватися в жодному своєму

Томас Френсіс Діксі. Джульєтта

Кадр із фільму «Закоханий Шекспір» (про постановку «Ромео і Джульєтти» в театрі «Глобус»). 1998 р.

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта». 1968 р.

вчинку. Вона ж побоюється освідчення Ромео, того, що буде з нею після шлюбу, потім темного сімейного склепу. Вона імпульсивна тоді, коли дізнається про смерть двоюрідного брата Тібальта і в першу чергу звинувачує Ромео. Але вона здатна приборкати емоції, швидко бере себе в руки, соромиться свого миттєвого зрадництва і, керуючись природною безмежною вірою коханому, стає на бік Ромео. Вагання Джульєтти можна пояснити молодим віком, відсутністю життєвого досвіду, ніжністю дівочої натури. Але всі її подальші вчинки засвідчують, що в одну мить із дівчинки Джульєтта перетворилася на серйозну, віддану й відважну молоду жінку, яка, втрачаючи коханого, втрачає і смисл життя.

Трагедія сповнена найтоншого ліризму. Особливо зворушливі та яскраві моменти — це перше зізнання Джульєтти з балкона, яке випадково почув Ромео, та прощання закоханих.

Основна ідея п'єси полягає в утвердженні нових моральних цінностей, притаманних людині доби Відродження: у своїх учинках вона керується почуттями, чим і не схожа на традиційне оточення. Ромео відважується потайки одружитися, Джульєтта, вихована і слухняна, відважується піти проти волі батьків і суспільства, аби бути з коханим. Для їхнього кохання немає перешкод: вони не страшаться ні життя з його почуттями, ні смерті.

Попри те, що Ромео і Джульєтта гинуть, вони насправді є переможцями. Не випадково ж трагедія закінчується виходом на сцену родин Монтеккі, Капулетті

16 вересня жителі італійської Вероні відзначають день народження найзнаменитішої мешканки свого міста — Джульєтти Капулетті, яку закохані всього світу вважають своїм янголом-охоронцем. У Вероні проходять фестивалі й карнавали, присвячені юній героїні. У театрах показують вистави «Ромео і Джульєтта». Цього дня тут нагороджують авторів, які надіслали найзворушливіші поздоровлення шекспірівській героїні. За традицією, закохані залишають Джульєтті романтичні малюнки і послання всіма мовами світу. На її адресу щодня надходять сотні листів від сучасних закоханих.

Кадр із фільму «Ромео + Джульєтта», 1996 р.

і князя, примиренням родин і посмертним возз'єднанням Ромео і Джульєтти, хоч і у вигляді золотих статуй. Така кінцівка позбавляє трагедію песимізму, але трагізму не позбавляє. Твір залишає сумне відчуття непомірності і невиправданості втрат.

Крім головних героїв, у трагедії майстерно розроблено ще ряд неповторних і життєво правдивих дійових осіб. Наприклад, запальний Тібальт — людина, яка прагне робити тільки належне, не замислюючись над людським змістом вчинку. Його ставлення до Ромео наперед визначено, воно зумовлене етикетом і поняттям родової честі, згідно з якою не може бути примирення з ворогами ні за яких умов. Він не здатен, як Джульєтта, переступити умовності, звільнитися від старих догм, і тому гине. Тібальт — по-своєму трагічний герой.

Велике враження справляє друг Ромео — розумний, витончений, дотепний, запальний Меркуціо, який ненавидить усе штучне і протиприродне в житті. Він прекрасно усвідомлює безглуздість ворожнечі, тому, помираючи, проклинає обидві родини.

Але трагедія пройнята оптимістичною вірою в перемогу гуманістичних стосунків між людьми. Велику роль у ній відіграють комедійні сцени, пов'язані з годувальницею Джульєтти і Меркуціо, слугами, молодими друзями Ромео. Їхнє прозаїчне бешкетування, жарти, сварки надають твору неабиякої привабливості.

Сумний кінець п'єси закликає людей замислитися над вічною таємницею любові та припинити ненависть і ворожнечу, які несуть світові тільки руйнування.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Трагедія Шекспіра «Ромео і Джульєтта» надихала композиторів. Вінченцо Белліні написав оперу «Капулетті й Монтеккі», Гектор Берліоз — симфонічну поему «Ромео і Юлія», Шарль Гуно — оперу «Ромео і Джульєтта», Петро Чайковський — увертюру-фантазію «Ромео і Джульєтта», Сергій Прокофьєв — балет «Ромео і Джульєтта».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про сюжет трагедії «Ромео і Джульєтта». Чи є він оригінальним у світовій літературі, чи має певну літературну історію?
2. Порівняйте, чим п'єса «Ромео і Джульєтта» Шекспіра схожа на давньогрецьку трагедію.

3. Читаючи трагедію Шекспіра, укладіть «банк ідей» із ваших очікувань від твору. Проаналізуйте, наскільки вони справдилися. Що було для вас несподіваним і чому?
4. Пригадайте, яка сцена в трагедії справила на вас найбільше враження. Чому?
5. Схарактеризуйте образ Ромео в різних діях трагедії: до зустрічі із Джульєттою; у стані закоханості та під час одруження; після того, як він отримав хибну звістку про смерть дружини. Чи відображається розвиток характеру героя в монологах і діалогах?
6. Перечитайте монолог Джульєтти в кінці IV дії, сцена 3. Чи схожа ця Джульєтта на Джульєтту з II дії? Доберіть аргументи й підготуйтеся до дискусії.
7. Обміркуйте, яку роль у трагедії відіграють випадковості.
8. Розкрийте, яку атмосферу створює драматург цими епізодами:
   1) збираючись на бал до Капулетті (I, 4), Ромео охоплений передчуттям біди;
   2) коли закохані освідчуються одне одному, Джульєтта (II, 2) просить Ромео не присягатися, щоб це не виявилося поганою прикметою;
   3) убивши Тібальта, Ромео вигукує: «Доля грає мною!» (III, 1);
   4) дивлячись зверху на Ромео, що йде у вигнання, Джульєтта говорить: «Душа моя повна передчуттів похмурих!» (III, 5).
9. Поміркуйте, чому трагедія «Ромео і Джульєтта» хвилює читачів і глядачів чотири століття поспіль.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи й підготуйте повідомлення з презентацією:
- Фільмографія трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта».
- Ілюстратори трагедії «Ромео і Джульєтта».
- «Ромео і Джульєтта» Шекспіра в опері й балеті.

Україна і світ

Перші переклади Шекспіра з'явилися в Україні з XIX ст. Окремі сонети перекладали Пантелеймон Куліш і Михайло Старицький, Іван Франко і Павло Грабовський. У XX ст. сонети перекладали Дмитро Паламарчук, Дмитро Павличко, Святослав Караванський та інші поети. Повне видання сонетів вийшло в еміграції 1958 року в перекладі Ігоря Костецького та 1964 року в Києві в перекладі Дмитра Паламарчука.

Протягом 1920-х років до творчості Шекспіра зверталися режисери Лесь Курбас («Ромео і Джульєтта», 1918–1919 рр.; «Макбет», 1919–1920 рр., 1924 р.), Панас Саксаганський («Отелло», 1926 р.), Гнат Юра («Сон літньої ночі», 1927 р.).

Українська прем'єра «Гамлета» відбулася 1943 року у Львові, потім 1956 року в Харкові. У 1959 році київський театр імені Івана Франка поставив «Короля Ліра».

Сьогодні вистави за творами великого англійця ідуть на сценах багатьох театрів у різних містах України.

Творчість Шекспіра залишила помітний слід і в українській літературі. Шекспір був улюбленим поетом Тараса Шевченка. Відлуння його творів можна зустріти у Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського та інших митців.

Сцена з вистави «У пошуках короля Ліра». Львів. Театр ім. Лесі Українки

Сцена з вистави «Сон літньої ночі». Київ. Театр на Липках

Діалог культур

Значення творчості Шекспіра для світової культури важко переоцінити. Майже кожний видатний письменник і поет зазнав його впливу. Його твори перекладено майже всіма мовами світу, їх перевидають та ілюструють; до них малюють картини й пишуть музику; за їхніми сюжетами ставлять опери і балети, традиційні й новаторські театральні вистави. Шекспіра наслідують, переосмислюють, модернізують. Ось уже чотириста років людство вглядається в сцени шекспірівських шедеврів і пізнає в них себе.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, кого ви знаєте з українських перекладачів Шекспіра.
2. Визначте, які герої Шекспіра належать до «вічних образів».
3. Поміркуйте, у чому секрет популярності творів Шекспіра.

Література Іспанії доби Відродження

4.4.1 Жанр лицарського роману

Початком іспанського Відродження вважають 1492 рік, коли було відкрито Америку й завойовано Гранаду.

У тому ж році відбулася ще одна подія, не менш важлива для культури: вийшла в світ перша іспанська граматика.

Як і в інших країнах Європи, іспанські поети, прозаїки, драматурги Ренесансу закладали основи нової національної літератури і національної літературної мови. При цьому вони почували себе і наступниками середньовічних традицій. В Іспанії набув великої популярності жанр **лицарського роману**, що склався як наслідування французьких середньовічних творів.

Грана́да *— столиця останнього арабського емірату на Піренейському півострові. Завоювання Гранади ознаменувало завершення* ***Реконкі́сти*** *— боротьби за повернення християнських земель, захоплених арабами на початку VIII століття.*

Пастора́льний роман *— твір, у якому йдеться про красу сільського життя на лоні природи.*

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Так званий «амадісівський» цикл лицарських романів мав успіх не тільки в Іспанії, а й у всій Європі. Його героєм був Ама́діс Га́льський, принц казкової держави Гаула, який здійснював подвиги заради кохання. Герой циклу — не просто мандрівний лицар, який подвигами прославляє свою Даму, але й ідеальний правитель рідної землі, прекрасний воєначальник і флотоводець.

Розквіт лицарського роману в Іспанії припадає на початок XVI ст. Після «Амадіса» було створено ще близько п'ятдесяти подібних романів.

Хоча цей літературний жанр критикувала з позицій католицького благочестя церква (проте ніколи не забороняла), іспанці зачитувались оповідями, де йшлося про романтичне кохання, героїчні подвиги, волю до перемоги над злом.

Криза ренесансних гуманістичних ідеалів дала знати про себе в Іспанії в середині XVI ст. Тоді в літературі з'являються твори, автори яких відверто скептично ставляться до суспільства й до самої природи людини. Тоді ж героїчний ренесансний міф про лицаря і разом із ним жанр лицарського роману витісняється **пастора́льним романом**.

Мігель де Сервантес

4.4.2 Мігель де Сервантес

Життя **Міге́ля де Серва́нтеса Сааве́дри (1547–1616)** — це сумний пригодницький роман. Народився він 1547 року в містечку поблизу Мадрида в родині збіднілого лікаря шляхетного походження, у якій зберігались лицарські оповіді та спогади про славні подвиги предків. Батько його в пошуках заробітків і рятуючись від кредиторів часто переїжджав із міста до міста, сім'я мандрувала за ним.

Мігель відвідував міську школу в Мадриді, брав уроки у відомого педагога-гуманіста Хуана Лопеса де Ойос, навчався в колегії єзуїтів. Уже в школі він пробував свої сили в літературі — писав вірші латиною. Проте бідність завадила продовженню навчання, тож більшу частину своїх знань юнак здобув завдяки самоосвіті.

За протекцією свого вчителя Сервантес вступив на службу до монсеньйора (пізніше кардинала) Хулі́о Аквавіва, посла й секретаря папи Пія V, разом із яким переїхав до Італії. Аквавіва взяв талановитого юнака під своє покровительство.

В Італії Сервантес відкрив для себе мистецтво Античності, а також епохи Раннього Відродження. Він захопився італійською історією та культурою, бував у Римі, Болоньї, Венеції, Палермо, де вивчав античних і ренесансних філософів, читав Гомера, Вергілія, Горація, Овідія, Данте, Петрарку. Не випадково в його творах відчутне знання італійської літератури й захоплення Італією.

Після смерті Аквавіви в 1570 році Сервантес потрапив на військову службу. Його було зараховано солдатом до полку іспанської Морської піхоти, що розташовувався в Неаполі. У вересні 1571 року Сервантес заступив на борт галери «Маркіза», яка в жовтні брала участь у знаменитій Лепа́нтській морській битві біля узбережжя Греції, коли іспано-італійські сили розбили турецький флот. Під час цієї битви його було поранено, після чого ліва рука письменника на все життя залишилася паралізованою. Незважаючи на тяжку травму, Сервантес завжди з гордістю згадував про свою участь у битві, бо вірив, що ця подія визначить подальший хід європейської історії.

Коли Мігель зі своїм молодшим братом Родриго 1575 року повертався до Іспанії на галері «Сонце», їх захопили в морі алжирські пірати. П'ять довгих років провів Сервантес у полоні, аж поки у 1580 році його викупили з неволі. Чотири рази він намагався втекти й дивом уникнув страти.

Сервантес повернувся на батьківщину, проте в Іспанії на нього чекали нові злидні. Він вирішив стати письменником, коли йому було 38 років, але комедії його не знайшли постановників, а пасторальний роман «Галатея», який мав успіх, не приніс достатку. На деякий час він повернувся на військову службу, тепер у Португалії, але розчарування в принизливому становищі солдата та інвалідність змусили його назавжди залишити це ремесло.

У 1584 році Сервантес одружився з дівчиною з небагатої дворянської родини й уже за рік, після смерті батька, став на чолі великої сім'ї: дружина, мати, сестри, племінники. Гнаний бідністю, він переїхав до Севільї, де обійняв посаду комісара із закупівлі провізії для флоту — «Непереможної Армади», потім став урядовим збирачем податків. Сервантеса, м'якого з голодними селянами й суворого до монастирів, ледь не відлучили від церкви й кілька разів ув'язнювали. То його звинувачували у перевищенні повноважень, то в розтраті грошей (він 11 років виплачував борг уряду). Потертий плащ, камзол із різнокольоровими ґудзиками, латані черевики, зелені панчохи, заштопані чорним шовком,— вигляд письменника красномовно свідчив, як він жив усі ці роки.

Саме за ґратами тюремної камери Сервантесу явився образ людини, яка втратила розум від читання лицарських романів і вирушила здійснювати подвиги, наслідуючи героїв улюблених книжок.

Перше видання **«Дон Кіхота»**, найзнаменитішого твору Сервантеса, вийшло 1604 року, а друге — за рік, значно більшим тиражем. Роман уже тоді був дуже популярним. Його було видано в Португалії, у Валенсії.

У 1606 році столицю Іспанії було перенесено до Мадрида. Сюди ж переїхав і Сервантес. Тут він написав авантюрно-сентиментальний роман, збірку «Повчальних новел». Але він все ще мріяв про кар'єру драматурга і видав збірку п'єс «Вісім комедій і вісім інтермедій».

Тим часом кількість шанувальників «Дон Кіхота» зростала у всій Європі. Успіх роману

EL INGENIOSO HIDALGO DON QVIXOTE DE LA MANCHA,
Compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra.
DIRIGIDO AL DVQVE DE BEJAR,
Año, 1605.
CON PRIVILEGIO.
EN MADRID, Por Iuan de la Cuesta.

Перше видання «Дон Кіхота». 1604 р.

Після виходу першої частини роману Сервантеса захоплені європейські читачі зацікавились особою автора. На всі питання про письменника іспанський цензор Маркес Торрес, який тільки-но підписав до друку другу частину роману, відповів, що Сервантес — «старий солдат, гідальго, бідняк».

Пам'ятник Сервантесу в Мадриді. 1835 р.

був настільки приголомшливим, що якийсь А. Фернáндес де Авельянéда (зрозуміло, це був псевдонім) випустив його продовження, де відверто глузував із Сервантеса. Анонімний автор-наслідувач позбавив образ мандрівного гідальго високого лицарства й змалював його безнадійним безумцем, а образ Санчо Панси звів до банальної карикатури.

Обурений Сервантес написав за кілька місяців другу частину «Дон Кіхота», і вона побачила світ у 1615 році. Обидві частини роману разом уперше були опубліковані вже після смерті письменника в 1637 році.

Та, незважаючи на всеєвропейську славу, яку принесли йому художні твори, злиденність і невлаштованість залишались супутницями Сервантеса до кінця його днів. Щоб забезпечити собі безкоштовний похорон, він незадовго до смерті прийняв посвяту в ченці. Іронія долі переслідувала великого письменника й після смерті: могила його довго вважалась загубленою, бо на гробниці в одній із церков не було навіть напису.

Пам'ятник Сервантесу поставлено в Мадріді лише в 1835 році. На п'єдесталі два написи — латиною та іспанською мовою: «Мігелю де Сервантесу Сааведрі, царю іспанських поетів, рік M.D.CCC.XXXV».

Сервантес помер у Мадриді 23 квітня 1616 року. Цього ж дня з життя пішов інший великий письменник і драматург — Вільям Шекспір.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, з якої родини походить Сервантес і яку освіту він отримав.
2. Як вплинула на Сервантеса подорож до Італії?
3. Розкажіть, які риси характеру виявив Сервантес на військовій службі.
4. Поясніть, чому роман про Дон Кіхота приніс Сервантесу всеєвропейську популярність.
5. Поміркуйте, чи можна назвати життя Сервантеса пригодницьким романом. Чи підходить йому епітет *сумний*?

4.4.3 «Дон Кіхот»

Роман Сервантеса **«Дон Кіхот»** легше зрозуміти, якщо пригадати, якою була Іспанія за його життя. Король Філіпп II (друга половина XVI ст.) заявляв із гордістю: «У моїх володіннях ніколи не заходить сонце». Території цієї могутньої колоніальної держави простягалися на півсвіту. З підкорених земель пливли навантажені золотом та іншими багатствами каравани кораблів, що не сприяло розвитку національної економіки та промисловості. В Іспанії занепало виробництво, бо все можна було купити в сусідніх країнах, знецінилася праця, почалася економічна криза. Завезені цінності осідали в кишенях дворян та священиків, а прості люди — ремісники й селяни — бідували, країною блукали юрби жебраків. Після того, як у 1588 році англійський флот потопив іспанський, Іспанія

втратила панування на морі й почався її занепад. Європейські країни одна за одною звільнялися від влади іспанських монархів. Незважаючи на те, що велич Іспанії було зруйновано, для іспанської аристократії характерним було невміння правильно оцінити ситуацію. Надмірна самовпевненість, феодальна пиха, гонитва за авантюрними пригодами — саме ці риси її представників зумовили те, що лицарський роман став «настільною» книгою іспанських гідальго. Дух лицарського авантюризму, заклик до вояцьких подвигів перегукувались із пригодницько-завойовницькою романтикою іспанських конкістадорів, тому під впливом лицарських романів гідальго або вирушали за океан шукати подвигів і пригод, або у своїх маєтках поринали у світ фантазій, не бажаючи бачити жорстокої реальності.

П'ятдесятилітній гідальго (маломаєтний дворянин) Алонсо Кіхано з безіменного села в області Ла-Манча, пристрасний любитель лицарських романів, уявив себе мандрівним лицарем і вигадав собі ім'я, яке він мусить уславити: Дон Кіхот Ламанчеський.

Оноре Домьє. Дон Кіхот і Санчо Панса їдуть на весілля. XIX ст.

Під час читання роману Сервантеса варто зосередити увагу не тільки на тому, що роблять Дон Кіхот та інші персонажі, а й на тому, що вони говорять. «Дон Кіхот і Санчо не роблять нічого важливішого, ніж розмовляють один з одним», — зауважив іспанський поет XX ст. Антоніо Мачадо.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Хто такий *донкіхот*, знає кожний: донкіхот — це людина, яка заради досягнення високої мети готова йти наперекір загальноприйнятій думці, не рахуватися з обставинами, долати будь-які перешкоди, навіть якщо результат її зусиль буде мізерний, а вона поставатиме в очах навколишніх дивакуватою невдахою. Донкіхот не боїться бути диваком, бо він взагалі не думає про те, який він має вигляд: для нього важливо лише не відступити від власних уявлень про добро, красу, шляхетність. Донкіхот — лицар Печального образу, хай і смішний. Історія донкіхотства починається від того часу, коли хтось із читачів роману вперше назвав себе Дон Кіхотом.

Сервантес досяг своєї мети, його «Дон Кіхот» завдав нищівного удару лицарському роману й покінчив із його популярністю.

«Дон Кіхот» Сервантеса — друга після Біблії книга за кількістю мов, якими її перекладено. Українською мовою роман блискуче переклав Микола Лукаш.

Джуліс Давід. Дон Кіхот і Санчо Панса. XIX ст.

Існує легенда, що одного разу іспанський король Філіпп III побачив з балкона юного студента, який, сидячи під деревом із книгою в руках, час від часу заходився нестримним сміхом. Монарх зауважив, що студент або збожеволів, або читає «Дон Кіхота». З'ясувалось, що юнак справді читає Сервантеса.
Або ж такий цікавий факт. На початку XIX ст. наполеонівські війська під командуванням генерала Дюпона підійшли до Тобосо й приготувались до штурму. Проте коли Дюпону доповіли, що перед ним те саме Тобосо, де жила дама серця Дон Кіхота, він відмовився штурмувати рідне місто великої літературної героїні.

Цікаво, що роман було задумано як своєрідний підсумок життя героя, повного героїчних дерзань і катастрофічних розчарувань. Разом з тим Сервантес збирався висміяти модні на той час лицарські романи. В авторській передмові до першої частини твору говориться, що завдання роману — підірвати авторитет поширених у народі пригодницьких книг про лицарів. На сторінках «Дон Кіхота» осміяно нестримну фантазію, безглузді та неправдоподібні вигадки й дурниці, награну красномовність і надуману образність цього популярного жанру.

Проте іспанський письменник далеко відійшов від свого початкового завдання — пародії, насмішки над лицарським романом. З історії про лицаря-ідеаліста роман перетворився на зображення широкої панорами життя іспанського народу кінця епохи Відродження. Його герої блукають країною, зустрічаються з різними людьми: дворянами й лакеями, ченцями й каторжниками, розбійниками, комедіантами й купцями, цирульниками й пастухами, погоничами мулів і відставними солдатами.

У романі величезна кількість епізодів, де розкривається повсякденне життя великих міст та іспанської провінції, герцогських замків і заїжджих дворів. Тут присутні 669 дійових осіб, здебільшого живих неповторних характерів. Усі вони несуть певне смислове навантаження, й кожний по-своєму відтіняє та доповнює образ головного героя — мандрівного лицаря, гідальго Дон Кіхота.

Щодо образу народного героя, то він, звичайно, представлений у романі Санчо Пансою. Сервантес не вигадав цього героя, а лише використав риси образу веселуна й пройдисвіта Ласарільо, який діє на сторінках народного шахрайського роману «Пригоди Ласарільо з Тормеса».

Роман про Дон Кіхота ввійшов до історії світової культури як один з найчудовіших творів епохи Відродження. У ньому багато художніх знахідок — блискуча мова, яскраві характеристики та оригінальна композиція, де структуру лицарського роману поєднано з численними новелами, поширеними у збірках епохи Відродження (наприклад, Джованні Бок-

каччо). У вставних новелах герої романтичних любовних історій протистоять прозі життя й своєю поведінкою чимось нагадують головного героя. Проте якщо Дон Кіхот прагне бути корисним людям, то вони зайняті лише собою й байдужі до високих ідеалів.

Деякі з епізодів роману (наприклад, розповідь про звільнення каторжників) навіяні особистими спогадами письменника. Інші (сцена битви з вітряками) склались на основі народних анекдотів про лицарів.

Сервантесу вдалося створити роман на всі часи й для всіх народів. Вражає широта філософського змісту твору, на яку першими звернули увагу німецькі романтики. Роман має довгу історію різних тлумачень і переосмислення. Про нього писали Достоєвський і Франко, він вплинув на творчість Діккенса і Гоголя.

Таємницю привабливості образу Дон Кіхота намагалися розгадати Тургенєв і Меріме, Гегель і Томас Манн, Гете та Шиллер, до нього звертались у своїх творах прозаїки й поети (зокрема, іспанці Лопе де Вега, Кальдерон і Гонгора). Дон Кіхот зажив власним життям у мистецтві та став одним із *вічних образів* світової літератури.

У 1888 році в одному з французьких видавництв вийшло друком перевидання пригод Дон Кіхота з ілюстраціями художника Джуліса Давіда, відомого головним чином ілюстраціями до модних журналів. Проте малюнки Давіда до безсмертного роману відповідають нашим уявленням про цього героя-фантазера.

Теорія літератури

Вічний образ — образ літературного героя, який переріс свою епоху, набув загальнолюдського значення та сприймається як символ певних рис характеру, зовнішності й поведінки. До вічних образів відносять Прометея, Дон Кіхота, Гамлета, Ромео, Джульєтту та ін.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. «Дон Кіхот» називають *пародією* на лицарський роман. Доведіть правильність чи хибність цієї думки.
2. Розкажіть про композицію роману «Дон Кіхот».
3. Розкрийте зміст поняття *вічний образ*.
4. Поміркуйте, чому роман про Дон Кіхота ввійшов до історії світової культури як один із найчудовіших творів епохи Відродження.
5. Розгляньте ілюстрації Джуліса Давіда. Чи такими ви уявляли героїв Сервантеса?

Джуліс Давід. Обряд посвячення Дон Кіхота в лицарі. XIX ст.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Образ Дон Кіхота

Худорлявий та височезний **Дон Кіхот** верхи на напівживій шкапі справляє своєю постаттю враження карикатури на лицаря, героя популярних романів. Його спорядження: позначені іржею

Зображення безумного героя — розповсюджений у літературі Відродження прийом, що давав змогу відкрито говорити правду про реальний стан справ у суспільстві.

Густав Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот». XIX ст.

лати, старосвітський щит, шолом з картонним забралом, спис на палиці — пародія на справжні рицарські обладунки. Його «подвиги» — глузування над романними лицарськими мандрами.

Дон Кіхот сприймає реальний світ у дусі вигадок і фантазій його улюбленого читання. Звичайні речі й люди ввижаються йому чудовиськами та грізними ворогами, вітряки — велетнями, мідний таз цирульника — золотим шоломом, брудний постоялий двір — розкішним замком. Він вступає в бій в ім'я захисту скривджених і поневолених, а насправді б'ється зі стадом баранів, нападає на похоронну процесію. Його «подвиги» не тільки анекдотичні, а й часто шкідливі для тих, кого він захищає. Над ним насміхаються, знущаються з нього, приймають його за божевільного.

Для Сервантеса безумство Дон Кіхота — засіб сатиричного зображення застарілих феодальних понять за допомогою гротеску (найвищого ступеня комічного).

На всі знущання й образи Дон Кіхот відповідає з гідністю та усвідомленням своєї правоти. Герой Сервантеса є втіленням нездоланної віри у своє високе призначення та шляхетний обов'язок. Він — взірець стійкості, незгасаючого ентузіазму та невичерпної енергії. Бідний сільський гідальго, Дон Кіхот намагається у своєму житті наслідувати описаних у книжках мандрівних лицарів.

Кожна його пригода, кожна деталь його мандрів підкреслює контраст між реальністю та вигадками, вичитаними з романів. Дон Кіхот живе у світі ідеалізованого минулого й не розуміє ні реального життя, ні стосунків своїх сучасників. Він у будь-якій ситуації намагається вирішувати суперечку силою зброї, тобто діє за старим феодальним правилом, тому його супроводжують нескінченні бійки.

У багатьох вчинках та промовах мандрівного лицаря втілено високі ідеї гуманізму доби Відродження. Дон Кіхот вбачає своє завдання в захисті слабких, упосліджених і знедолених та сміливо стає до бою щоразу, як бачить несправедливість чи жорстокість. Хай і невдало, він заступається за пастушка, якого обманув і побив господар; звільняє засуджених несправедливим судом каторжників.

Вустами безумця Дон Кіхота Сервантес висловлює демократичні ідеї свого часу. Натхненні гуманістичні промови мандрівного гідальго свідчать про його шляхетність і мудрість. Він різко засуджує гноблення людини людиною. На думку Дон Кіхота, саме для захисту зневажених і скривджених існує мандрівне рицарство. Тому він не тільки кидається на вітряки зі списом і відвойовує мідний таз у цирульника, прийнявши його за шолом чарівника Мамбріна, а й заступається за хлопчика Андреса та намагається протидіяти беззаконню.

Дон Кіхот, дивакуватий і смішний на початку роману, поступово розкривається перед читачем як людина з палкою уявою, добрим серцем, сильною волею. Він говорить про себе: «Я незмінно прагну до благих цілей, а саме: всім робити добро і нікому не робити зла».

Скільки б разів не зазнавав поразки від реальності цей «невиправний» ідеаліст, скільки б образ і стусанів не отримував, він ніколи не відступається від своїх переконань. Він виростає на сторінках роману в героїчну постать, готову постраждати заради здійснення високої мети, безстрашну й сповнену духовною силою, безкорисливу й щедру, високоморальну й шляхетну — живе втілення гуманістичного ідеалу. І лише трішки смішну.

В образі Дон Кіхота Сервантесу вдалося природно поєднати мудрість і безумство, героїзм і слабкість, трагічне й комічне. Письменник зобразив свого героя живою людиною, надавши йому рис, зрозумілих і притаманних людям різних часів і країн. І це головне, що привертає до нього серця читачів у всьому світі.

Мрії Санчо Панси про несподіване багатство характерні для Іспанії доби завоювання Америки та «золотої лихоманки».

Густав Доре. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот». XIX ст.

Образ Санчо Панси

Важливим для розкриття загального задуму роману є й другий герой Сервантеса — **Санчо Панса**. Спочатку це пародійна постать, проте поступово перед читачем постає живий і правдивий образ допитливого кастильського селянина.

Санчо Панса — людина простодушна й водночас практична та хазяйновита. Він живе у злиднях, зазнав чимало лиха, тому в усьому шукає зиску, мріє про багатство й легко погоджується на будь-яку авантюру заради матеріального добробуту. Він залишає свою домівку та вирушає разом з Дон Кіхотом у мандри, сподіваючись отримати губернаторство в нагороду.

Хоча деякими рисами характеру Санчо — повна протилежність Дон Кіхотові, у них є й багато спільного. Кожен по-своєму, та вони обоє людяні й добрі, обоє незадоволені реальним житям, обом вистачає уяви та енергії для того, щоб вирушити на пошуки кращої дійсності.

Санчо Панса і Дон Кіхот відчутно впливають один на одного, між ними поступово настає повне взаєморозуміння. Санчо, краще пізнавши великодушність та шляхетність Дон Кіхота, потроху втрачає корисливість. Усе частіше він керується у своїх вчинках не прагненням до наживи, а любов'ю до справедливості. Санчо єдиний з

Пабло Пікассо. Дон Кіхот і Санчо Панса. XX ст.

персонажів роману розуміє Дон Кіхота по-справжньому. Він зумів побачити за безумством мандрівного гідальго непідробний героїзм, доброту і глибокий розум. Це саме Санчо назвав Дон Кіхота «Лицарем Печального образу».

У всій повноті проявилися природні здібності та народна мудрість Санчо, коли він виконував роль губернатора. Діяльність Санчо на цій посаді викриває порядки, існуючі в країні. Головний висновок, який він робить, коли покидає губернаторський пост: честь і гідність незрівнянно вищі за багатство. Він заявляє: «Я вступив на посаду губернатора без шеляга в кишені і без шеляга з неї йду — протилежно тому, як звичайно виїжджають з острова губернатори...»

Найважливіше, що об'єднує Дон Кіхота і Санчо Пансу, — їхнє протистояння несправедливому ладу дворянсько-католицької Іспанії. Розмірковування Санчо, його численні приказки містять гостру сатиру на іспанську знать, її пихатість і паразитизм. На його думку, високий чин зовсім не свідчить про шляхетність і гідність людини.

Санчо Панса, як і Дон Кіхот,— це і широкі узагальнення, і в той самий час своєрідні характери, що вирізняються яскравою індивідуальністю. Головні дійові особи роману — герої і конкретні, і типові.

На тлі національного життя Іспанії XVI — початку XVII століть у центрі роману Мігеля Сервантеса «Дон Кіхот» височать дві постаті: бідного гідальго, що уявив себе мандрівним лицарем — захисником скривджених та пригнічених, і бідного селянина, який згодився бути його джурою.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, яким постає перед читачем Дон Кіхот на початку роману.
2. Розгляньте ілюстрації Густава Доре, на яких зображено героя роману. Чи вдалося художнику передати риси особистості гідальго, які найяскравіше характеризують його?
3. Намалюйте скрайбінг про пригоди Дон Кіхота, підготуйте розповідь про них.
4. Простежте за розвитком образу Дон Кіхота в романі.
5. Поміркуйте, чим роман Сервантеса вразив його сучасників.
6. Складіть порівняльну характеристику образів Дон Кіхота і Санчо Панси, використовуючи різні художні засоби. Поясніть свій вибір.
7. Розкрийте, як герої впливають один на одного.

Діалог культур

Роман «Дон Кіхот» Мігеля де Сервантеса збагатив культуру Європи й світу. Роман ілюстрували багато європейських художників, серед них: Гранвіль, Оноре́ Дом'є́, Ґю́став Доре́, Па́бло Пікáссо, Хосе́ Сегре́льєс та інші.

У XX столітті, коли Іспанія почала перетворення країни на туристський край, усі міста і села, більшою чи меншою мірою пов'язані з романом Сервантеса, прикрасили скульптурами Дон Кіхота та Санчо Панси різних стилів: від реалізму до постмодернізму. Герої роману прикрашають і величний монумент письменнику в Мадриді. Невеличкі пам'ятники Дон

Кіхоту є і в іспаномовних країнах Латинської Америки, хоча мандрівний гідальго ніколи там не бував. Зображення героя Сервантеса можна знайти й в інших країнах світу.

У музичному мистецтві також є звернення до роману Сервантеса «Дон Кіхот». Композитор Ріхард Штраус у 1897 написав однойменну симфонічну поему, Людвиг Мінкус — музику до балету, Жуль Массне — оперу.

Джуліс Давід. Дон Кіхот і Санчо Панса після битви з вітряками. XIX ст.

Джуліс Давід. Битва Дон Кіхота з Лицарем Дзеркал. XIX ст.

Україна і світ

Історія перекладів українською мовою роману Сервантеса починається з Івана Франка. Невтомний популяризатор світової літератури, Франко зробив віршований переказ кількох окремих епізодів твору під назвою «Пригоди Дон Кіхота», до якого додав біографію Сервантеса та стислу характеристику роману (видання 1899 та 1913 рр.).

До нас дійшли тільки спогади про переклад кількох глав «Дон Кіхота», зроблений поетом і перекладачем Володимиром Самійленком, зниклий у 1919 році.

У кінці XX ст. в Україні з'явився переклад славнозвісного роману, гідний великого оригіналу, який він відтворює. Майже повністю українською мовою переклав «Дон Кіхота» Микола Лукаш. Це — остання робота перекладача, яку він не встиг довершити. Закінчив переклад розділів XXI–XXXV, LXIL–XXIV частини другої Анатоль Перепадя. Переклад Миколи Лукаша й Анатоля Перепаді опублікований за редакцією Григорія Кочура та Михайла Москаленка.

Живе великий роман Сервантеса і в українській літературі. У своїх роздумах зверталися до нього Іван Франко, Леся Українка, шістдесятник Євген Сверстюк. Відлуння образу Дон Кіхота можна знайти у творах Михайла Коцюбинського, Миколи Хвильового, Миколи Куліша, Юрія Яновського, Івана Багряного, Василя Земляка. Поетичні рядки присвячували мандрівному гідальго Євген Плужник, Євген Маланюк, Олег Ольжич, Максим Рильський, Ліна Костенко.

У 2002 році, підбиваючи підсумки минулого тисячоліття, Нобелівський комітет зібрав авторитетне журі, до складу якого увійшли 100 відомих письменників із 54 країн світу. Їх попросили визначити найкращий твір світової літератури. «Книгою всіх часів і народів» був названий «Дон Кіхот» Сервантеса.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Підготуйте повідомлення з презентацією «Образ Дон Кіхота в живописі».
2. Підготуйте повідомлення з презентацією «Роман Сервантеса в музичному мистецтві».
3. Розкажіть історію українських перекладів «Дон Кіхота».
4. Поміркуйте, чому роман «Дон Кіхот» став прикладом для письменників наступних століть.
5. Підготуйте повідомлення з презентацією «Дон Кіхот — вічний образ світової культури».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Перегляньте мультфільм «Дон Кіхот Ламанчеський» за мотивами роману Сервантеса за наведеною інтернет-адресою й підготуйте повідомлення з презентацією: https://www.youtube.com/watch?v=VbaFoPaeR-o.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи, перегляньте уривки з відомих екранізацій роману й підготуйте повідомлення з презентацією «Екранізації роману Сервантеса»:

- американська: (роль Дон Кіхота виконує видатний співак Федір Шаляпін, 1933 р.) https://www.youtube.com/watch?v=xvxukgXties;
- грузинська: «Житіє Дон Кіхота і Санчо» https://www.youtube.com/watch?v=XjlFsGSced0;
- російська: https://www.youtube.com/watch?v=xvxukgXties.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Відродження (XV–XVI ст.) — назва історичної епохи та етапу в розвитку культури Європи, відродження інтересу до Античності.

Гуманізм — європейський інтелектуальний просвітницький рух епохи Відродження.

Франческо Петрарка — поет італійського Відродження. Історія кохання в сонетах Петрарки («Канцоньєре», Петрарка і Лаура).

Вільям Шекспір — видатна постать англійської національної літератури і світового мистецтва. **Сонети** Шекспіра — відображення внутрішнього світу ренесансної людини. **Трагедія «Ромео і Джульєтта»** — оспівування чистого пристрасного кохання.

Мігель де Сервантес Сааведра — Іспанський письменник, автор безсмертного «Дон Кіхота». Дон Кіхот і Санчо Панса — головні герої роману, мандрівний гідальго, який уявив себе лицарем, і його джура.

Сонет, італійський та англійський сонети.

Вічний образ — образ літературного героя, який набув загальнолюдського значення.

Ключові поняття теми:
європейське Відродження, гуманізм, італійський сонет, англійський сонет, трагедія, вічний образ.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Франческо Петрарка — автор сонетів?**
   а) так б) ні

2. **Найвизначніша постать англійського Відродження — Вільям Шекспір?**
   а) так б) ні

3. **Мігель де Сервантес — автор «Дон Кіхота»?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Збірку «Канцоньєре» Петрарки присвячено:
   а) Дульсінеї
   б) Лаурі
   в) Смаглявій леді

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Роман Сервантеса «Дон Кіхот» став популярним у Європі:
   а) за життя письменника
   б) у XIX столітті
   в) у наш час

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Ромео і Джульєтта — це:
   а) герої сонетів Петрарки
   б) герої однойменної трагедії Шекспіра
   в) герої роману Сервантеса

7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами:**

1) Петрарка	а) трагедія
2) Шекспір	б) роман
3) Сервантес	в) сонет

8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**

1) «Канцоньєре»	а) Меркуціо
2) «Ромео і Джульєтта»	б) Лаура
3) «Дон Кіхот»	в) Санчо Панса

9. **Установіть відповідність між авторами та творами:**

1) Петрарка	а) роман про мандрівного гідальго-лицаря
2) Шекспір	б) «Як не любов, то що це бути може?»
3) Сервантес	в) «Стомившися, вже смерті я благаю»

10. **Чи справедливим є твердження, що Франческо Петрарка — засновник гуманістичної культури епохи Відродження? Відповідь аргументуйте.**

11. **Вільям Шекспір — видатна постать англійської національної літератури і світового мистецтва. Як ви вважаєте, чому?**

12. **У чому секрет популярності роману Сервантеса «Дон Кіхот»?**

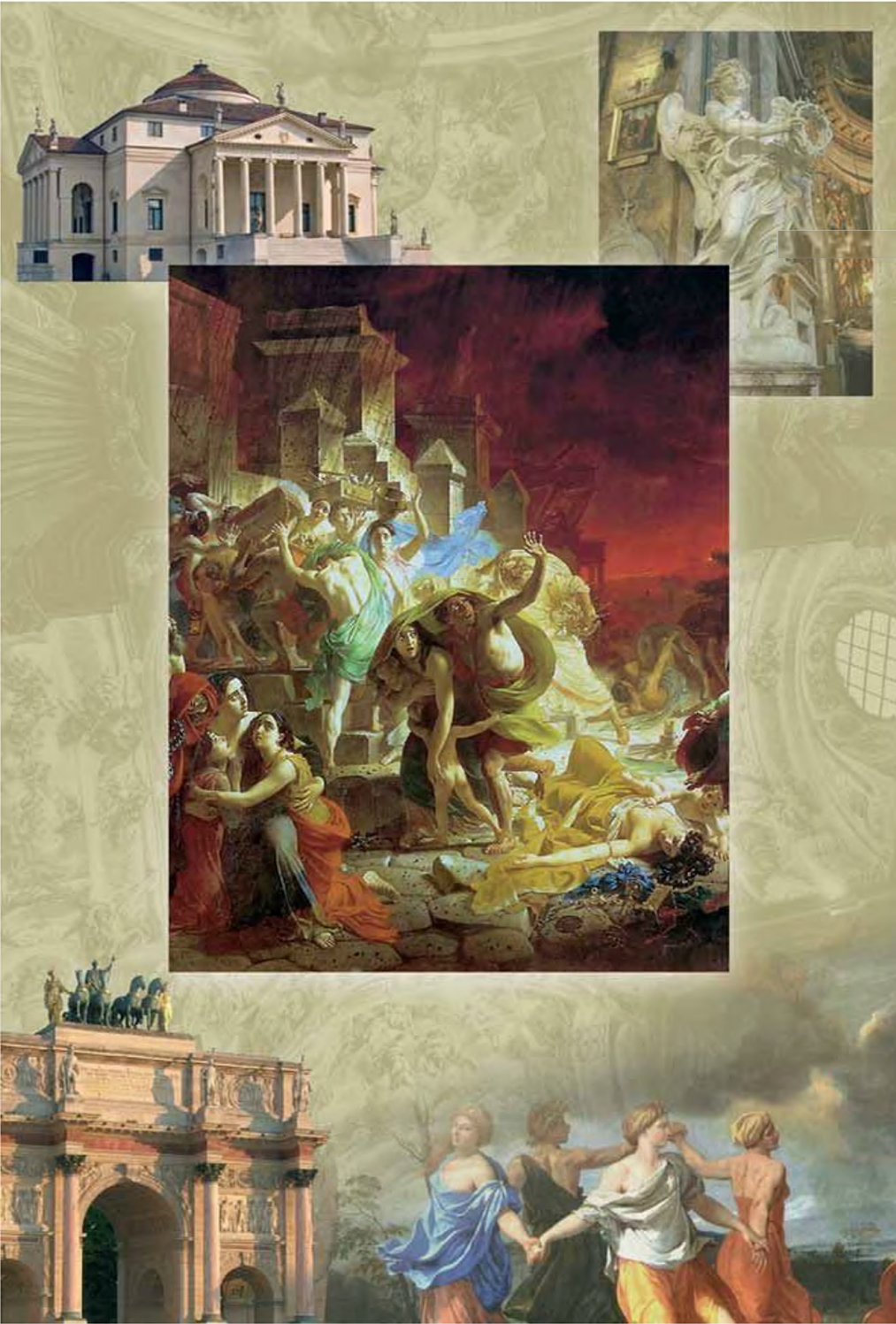

Розділ 5

Бароко і класицизм

Бароко — культурно-історична доба в Європі, яка прийшла на зміну добі Відродження. Мистецтво бароко стало головним стилем європейської культури першої половини XVII ст. Барокові художні твори втілювали ідею ілюзорності світу, їм властиві складні метафори, символи та алегорії, примхливе нагромадження жанрів і стилів.

Класицизм — це другий після бароко провідний напрям у мистецтві Європи, що остаточно утвердився у другій половині XVII ст. На відміну від бароко, класицизм тяжіє до ясності форми, до вивіреної розумом гармонії, точного дотримання жанрових канонів.

Опрацювавши розділ «Бароко і класицизм», ви:

— **складете уявлення** про Бароко як добу і художній напрям у європейській літературі та мистецтві;
— **ознайомитеся** з видатними представниками європейського бароко та їхніми здобутками;
— **дізнаєтеся** про характерні риси барокової культури й літератури;
— **довідаєтеся** про особливості лірики європейського бароко;
— **з'ясуєте**, які ознаки характеризують класицизм як художній напрям;
— **зрозумієте** історичні умови виникнення класицизму, його філософське та естетичне підґрунтя;
— **відкриєте для себе** творчість європейських митців доби Бароко й класицизму.

Епоха Бароко в Європі

Існує припущення, що в європейські мови слово «бароко» прийшло з португальської мови, де його первісний зміст — «перлина неправильної форми».

Уже в другій половині XVI століття точні й природничі науки стали витісняти на другий план гуманістичну книжну вченість. За часів Відродження здавалося, що людина у творчому пориві може піднестися до Бога й перемогти саму смерть. Ці та інші ілюзії гуманістів Ренесансу, які вірили, що на землі настала золота доба, не витримали випробування ходою історії. Реформація і Контрреформація розкололи західну Церкву на католиків і протестантів. Релігійні війни, революції, перш за все Англійська революція 1648 року, Тридцятилітня війна — ці події примусили європейців осмислити Ренесанс як велику утопію.

Класицизм *(від лат. classicus — зразковий) — це гармонійно-величний стиль, що остаточно утвердився у другій половині XVII століття.*

Головним стилем європейської культури першої половини XVII століття стало мистецтво **бароко** (італійське *barokko* — вибагливий).

Нове уявлення про всесвіт і людину відображалося в мистецтві подвійно: якщо віддавали перевагу ілюзорності й суперечливості світу — цей шлях приводив до стилю бароко; а якщо наголошували на думці про розум, що долає пристрасті,— цей шлях вів до **класицизму**.

Різко протиставляти бароко і класицизм — не зовсім правильно. Багатьом видатним творам цього часу властиві риси обох стилів.

5.1.1 Особливості стилю бароко в мистецтві

Джованні Бонацца. Алегорія вечора. XVIII ст.

Стиль бароко в різних країнах розвивається по-різному. Наприкінці XVI ст. його елементи знаходять в Італії та Іспанії, остаточно бароко утверджується в цих країнах на початку XVII ст. У країнах Західної Європи цей напрям досягає розквіту в кінці XVII ст. і функціонує поряд із класицизмом.

Доба Бароко — одна з найсуперечливіших епох в історії культури. У ній дивовижним чином поєдналися драматизм, контрастність, динамічність із гармонією, єдністю. Культурі та мистецтву бароко притаманні напруженість, рух, боротьба. У центрі уваги — теми кохання, релігії, швидкоплинності життя, смерті. Зображення природи вражає суворістю, похмурістю.

Провідний вид мистецтва доби Бароко, у якому яскраво втілився її своєрідний стиль, — **архітектура**. Найвидатніші архітектори доби — Лоре́нцо Берні́ні (Італія), Бартоломе́й Растреллі (Росія). Характерні риси барокового архітектурного ансамблю: монументальність, пишнота, декоративність, парадність, контрастність кольорів, ефекти світлотіні, вишуканість орнаменту, а також контрасти об'ємів, перебільшена пластика фасадів, асиметрія конструкцій. Найпоширеніші види будівель — величний міський палац, бароковий монастир, заміська вілла з палацом і бароковим садом. Палаци створюють єдиний ансамбль із садом, павільйонами, фонтаном, сходами різних типів, які пов'язують тераси різного рівня.

Потяг барокового мистецтва до незвичного, вражаючого особливо відбився в **ландшафтній** архітектурі, садах і парках (закордонні рослини й оранжереї для них, химерні водограї, театр просто неба, незвичного вигляду будівлі з екзотичними деталями тощо). Сад бароко неможливо уявити без садово-паркових скульптур і ваз. Ще на початку виникнення подібних садів їх насичували архітектурою і статуями. Статуї, як і вази, мали декоративний характер. Більшість видатних скульпторів доби Бароко віддали данину садово-парковій скульптурі.

У XVII столітті такі сади й парки виникли в різних куточках не тільки Європи, а й світу (наприклад, сади бароко в Ісландії, сад бароко в Пекіні при палаці китайського імператора). Барокова ландшафтна архітектура суттєво вплинула на подальший розвиток садово-паркового мистецтва.

Барокова **скульптура** та **живопис** вирізняються декоративно-театральними композиціями, парадністю, витонченим колоритом і вражаючими світловими ефектами. Представниками цього стилю в живописі є пізній Ре́мбрандт, Пі́тер Па́уль Ру́бенс, Анто́н ван Де́йк (Фландрія), Гвідо́ Рені, П'єтро́да Корто́на, Мікела́нджело Карава́джо та багато інших видатних художників.

Найвідоміші архітектурні ансамблі в стилі бароко: Шенбрунн в Австрії, Петергоф у Росії, Цвінгер у Німеччині та Аранхуес в Іспанії.

Шенбрунн, Австрія

Аранхуес, Іспанія

Петергоф, Росія

Цвінгер, Німеччина

Пітер Пауль Рубенс. Перемога і смерть консула Деция Муса в бою. XVII ст.

У музиці доба Бароко ознаменувалася появою **опери**, а також розвитком вільного стилю, що характеризується свободою й різноманітністю в побудові мелодії, пануванням двох ладів — *мажору* і *мінору* (зокрема, у творчості великого композитора Йоганна Себастіана Баха). Музика бароко — живописна та інструментальна, барокові форми ораторії, кантати, опери — це безкінечні можливості струнної музики. Яскраві представники барокової музики: Клаудіо Монтевéрді, Антóніо Вівáльді, Ґеóрґ Фридерúк Гéндель та інші композитори.

5.1.2 Бароко в літературі

XVII століття — час розквіту європейської літератури доби Бароко. У бароковому напрямі літературознавці вбачають синтез мистецтва двох епох — Середньовіччя (Готики) і Відродження. Справді, у бароко наявні елементи обох великих стилів: як ренесансних культурних здобутків, так і змісту та форм готичного мистецтва.

Література бароко вирізняється ускладненою формою, поєднанням релігійних і світських образів та мотивів, алегоризмом, намаганням здивувати читача різноманітністю тлумачень і пишним, барвистим стилем. Характерна для цього літературного напряму система жанрів: пастораль, емблема, філософсько-дидактична лірика, трагікомедія.

Улюбленим жанром поетів залишався сонет, жанр роману нелегко завойовував собі місце як у мистецтві бароко, так і у класицизмі.

Емблéма — різновид віршів, «зрима метафора», у якій слово і зображення вступають у складні взаємодії, композиція має три частини: заголовок, словесний малюнок і пояснювальну епіграму.

Провідною в літературі XVII століття стала драматургія. Видатний драматург барокової доби — іспанець **Пéдро Кальдерóн** (1600–1681), автор понад 120 п'єс («Вклоніння хресту», «Стійкий принц», «Чудодій-

ний чаклун» та ін.). У назві відомої драми Кальдерона «Життя є сон» утілено провідну ідею мистецтва доби Бароко: реальний світ — тільки ілюзія, задля тлумачення якої слід застосовувати символи та алегорії.

Для письменників барокового напряму дійсність часто втрачає реальність, стає примарною, ілюзорною. Вони схильні тлумачити Всесвіт як твір мистецтва. Саме звідси походять поширені барокові метафори: «світ-театр» і «світ-книга».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Іспанський драматург періоду бароко, монах **Тірсо де Моліна** (написав понад 400 комедій) — автор п'єси «Севільський пройдисвіт, або Кам'яний гість» (1630 р.), де вперше з'являється образ *Дон Жуана*, до якого пізніше зверталися Мольєр, Гофман, Байрон, Пушкін, Леся Українка та багато інших письменників.

Світ постає перед художником бароко позбавленим стійкості, несталим. Для барокових творів характерні теми мінливості долі та волі випадку. Бароковий поет уже не схиляється перед людиною та її можливостями, як це робили гуманісти Відродження, навпаки, він підкреслює непослідовність і зіпсованість людської природи. Барокові твори сповнені суперечностей між тілесним і духовним, між чуттєвою красою світу й швидкоплинністю людського життя.

*Література бароко часто зверталася до пригодницької авантюрної теми, що призвело до поширення так званого **крутійського роману** — розрахованого на широку публіку жанру.*

Поєднання непоєднуваного, протилежного — одна з найхарактерніших барокових рис.

Незважаючи на те, що художня концепція бароко гуманістично спрямована, як і в добу Ренесансу, в бароковій літературі набувають поширення теми «Memento mori!» (пам'ятай про смерть!) і «Vanitas» (суєта). Митці у смерті вбачають спасіння від життя в цьому недосконалому світі.

Бароко в літературі сполучає в собі протилежне: комічне з трагічним, кумедне з жахливим, вульгарне з піднесеним. Примхливо змішано в барокових творах християнські та язичницькі елементи: Богородицю йменують Діаною, хрест порівняно з тризубом Нептуна, навіть у богословських трактатах з'являються купідони й амури.

Поети Бароко прагнули вивільнити уяву читача, вразити й приголомшити його. Це виявляється в підвищеній емоційності, експресивності, патетиці, пишності образів і метафор.

Караваджо. Сім справ милосердя. XVI ст.

*За допомогою **метáфори** митці бароко могли поєднати що завгодно, головне, щоб несподіване примхливе сполучення вражало й було дотепним. Адже саме дотепність, парадоксальність сполучення найбільше цінували за доби Бароко.*

Кончéтто — словосполучення з несподіваними епітетами, оксиморонами, мовними зворотами, наприклад, «радісний біль», «блаженна мука», «найсолодша отрута», людське життя — «скажений звір», який переслідує свою тінь.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Проблемам дотепності було присвячено трактати, що закладали фундамент нової поетики: «Дотепність, або Мистецтво вишуканого розуму» іспанського філософа Бальтасара Ґрасіана та «Підзорна труба Аристотеля» Емануеле Тезауро.

Неймовірне поєднання «непоєднуваного» мало дивувати та вражати. Один із визначних ліриків доби Бароко, італієць Дж. Маріно вбачав саме в цьому покликання поезії. Він винайшов «кончетто» — характерну барокову поетичну форму.

Митці бароко використовували набір улюблених метафор: «життя є сон»; життя людини — це троянда, що губить пелюстки, та зберігає колючки; світ — «лабіринт», «ярмарок»; людина — недогарок свічки. У барокових творах трапляються популярні алегоричні персонажі — Доля, Смерть, Віра та ін. Проте в бароковій поезії подано у прикрашеному вигляді навіть найбільш похмурі події, і це дає змогу говорити про її трагічний оптимізм.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть хронологічні межі доби Бароко.
2. Поясніть значення терміна *бароко*.
3. Розкажіть про особливості барокової культури.
4. Поміркуйте, що об'єднує різні види мистецтва доби Бароко.
5. Пригадайте, чим вирізняється барокова література.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:
- Архітектура доби Бароко.
- Живопис доби Бароко.
- Музика доби Бароко.

5.1.3 Луїс де Гонгора-і-Арготе

Дон **Луїс де Гонгóра-і-Арготé (1561–1627)** народився на півдні Іспанії, в Андалусії, у старовинному місті Кордова, з яким пов'язана більша частина його життя. Батько Луїса, радник і суддя у справах конфіскації майна Франциско де Арготе та матір, Леонора де Гонгора, походили з родин шляхетних, проте небагатих.

Коли Луїсу було сім років, народився його молодший брат Хуан. На сімейній раді було вирішено, що Хуан стане спадкоємцем родинного майна, а Луїс успадкує церковний сан і ренту свого дядька по матері Франциско де Гонгори, першої духовної особи в Кордовському Соборі. Саме Дон Франциско розпорядився, щоб обидва племінники носили на першому місці не прізвище батька, як це було прийнято, а прізвище матері — Гонгора.

Початкову освіту майбутній поет здобув удома, а коли йому виповнилося п'ятнадцять, відправився до Саламанкського університету. Там Луїс потрапив у товариство знатних і заможних молодих людей, вивчав право, вдосконалювався у танцях і фехтуванні. Також він багато часу проводив у компанії акторів, писав легковажні вірші. Ще будучи студентом, він у 1580 році опублікував свою першу поему.

Після закінчення університету, у 1585 році Гонгора прийняв сан диякона. Перед тим він поводився безтурботно й весело, пережив чимало любовних пригод, потрапляв у різні конфліктні ситуації. Ставши священиком, Гонгора не виявляв особливої релігійності та не дуже змінив спосіб життя. Він ставився до сану як до засобу забезпечити своє існування. Можливо, це пояснює те, що більшу частину свого майна Дон Франциско заповів не Луїсу, а його братові.

Певний час Луїс Гонгора обіймав посаду ключника собору в Кордові, та вона не принесла йому значного прибутку. До того ж його звинуватили, що він легковажить церковними справами, відвідує кориду (бої биків), проводить час у товаристві комедіантів і складає далекі від релігійного змісту вірші. За таку поведінку єпископ наклав на Гонгору штраф, що більш ніж удвоє перевищував його річний прибуток.

Тільки в 1617 році завдяки протекції герцога Лерма, якому він присвятив поему, Гонгора переїхав до Мадрида, де обійняв посаду капелана іспанського короля Філіппа III. Це призначення було почесним, проте малоприбутковим. Кар'єри при дворі в Мадриді поет не зробив,

Дієго Веласкес. Портрет поета Луїса де Гонгора-і-Арготе. 1622 р.

Більша частина творів іспанського поета доби Бароко Луїса де Гонгори за його життя була відома лише поціновувачам поезії, а слави великого поета він зажив тільки після смерті. Уже в першому виданні збірки творів поета було названо «іспанським Гомером».

Пам'ятник Гонгорі в Кордові

грошей бракувало. Королівську пенсію, на яку він розраховував, йому не призначили. Іноді Гонгорі навіть доводилося продавати речі, аби сплатити борги.

Урешті-решт Луїс де Гонгора опинився в такій фінансовій скруті, що навіть не мав можливості виїхати з дому через стан свого одягу та карети. У 1626 році Гонгора через хворобу змушений був залишити двір і повернутися до рідної Кордови, де й помер 23 травня 1627 року. Поховали поета в Кордовському соборі.

Творчість поета

Поетичні твори Луїса де Гонгори, відомі за його життя переважно в рукописах, принесли йому як відданих прихильників, так і запеклих критиків.

За півроку після смерті поета його молодший брат Хуан опублікував першу збірку віршів Луїса «Вигадування у віршах іспанського Гомера». Цю збірку було конфісковано інквізицією, й вона не перевидавалася до 1633 року.

Упродовж тривалого часу поезія Гонгори вважалася «темною», «незрозумілою», недоступною простому читачу. Лише в XX ст. завдяки зусиллям іспанського поета Федеріко Гарсіа Лорки відродилася цікавість до його творчості.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У 1927 році, під час заходів зі вшанування 300-річчя з дня смерті Луїса де Гонгора-і-Арготе, заявила про себе група молодих іспанських митців, яких називають «Поколінням 27-го року». Із лекцією про великого поета XVII ст. виступив Федеріко Гарсіа Лорка, видатний поет Іспанії XX ст. (із його творчістю ви ознайомитесь у старших класах).

Луїса де Гонгора-і-Арготе вважають центральною постаттю лірики бароко. У його творчості переплелися впливи поетів Давнього Риму та витонченої середньовічної латинської літератури. Його надихали вишукана арабсько-андалузька лірика й сонети Франческо Петрарки.

У поезії Гонгора-і-Арготе паралельно співіснують як елементи єдиної поетичної системи два стилі: «ясний» і «темний». Перший — простий і зрозумілий, другий — розрахований на вузьке коло читачів, складний і заплутаний.

Гонгора-і-Арготе звертався у своїй творчості до народнопоетичних жанрів, віддаючи перевагу **романсам** і **летрильям** — невеликим віршам легкого, часто комічного змісту, розбитим на строфи, які закінчуються рефреном. Поет вибирав із народної поезії простий, завершений сюжет і створював власний варіант, де народний мотив було поєднано з вишуканими художніми тропами: складними метафорами, антитезами, гіперболами. Це створювало позначений високою майстерністю особливий поетичний стиль.

У стилізованих під народну пісню романсах Гонгора часто використовував традиційний фольклорний прийом — *приспів*. Його романси вирізняються тематичним розмаїттям: прикордонні (про боротьбу з маврами та перемогу над ними), піратські (про захоплених у полон християн), мавританські (про лицарів-арабів), ліричні (про кохання). Покладені на музику, романси Гонгори мали великий успіх ще у його сучасників.

У насмішкуватих та сатиричних летрильях Гонгора-і-Арготе тонко й іронічно висміював пиху іспанських грандів, звичаї та традиції королівського двору.

Писав Гонгора і **сонети**, що вирізняються досконалістю побудови та логічним розвитком думки. Є у поета сонети ліричні, у яких він оспівує та прославляє, є сонети «на випадок», є сатиричні. Наприклад, свій перший сатиричний сонет він написав ще в 1588 році: «У гранда пиха грандіозніша слона...»

У ліричних сонетах Гонгора оспівує живих і оплакує померлих, милується прекрасною іспанською природою, захоплюється старовинною архітектурою міст. У деяких із них можна знайти характерне для бароко протиставлення природи й мистецтва, переконаність у тому, що красу може створювати тільки довершена майстерність.

Сонети поета, присвячені уславленню жіночої краси, також зазвичай побудовані на притаманному бароковій поезії контрасті: між життям і смертю, красою та неминучістю її зникнення. У сонеті «До троянди» поет міркує над ефемерністю краси:

Родилась вчора ти — і завтра вмерти маєш.
Хто ж дав тобі життя на цю коротку мить?
Красою сяєш ти, щоб так недовго жить,
Щоб одійти в ніщо — так свіжістю палаєш!

Даремно ти себе надією втішаєш —
Ти маєш одцвісти, як одцвітають всі,
Приреченість лежить в самій твоїй красі,
Бо передчасно ти зів'янеш і сконаєш.

Переклад Леоніда Первомайського

Окта́ва *(лат. octava — восьма) — восьмивірш, строфа з восьми рядків п'ятистопного або шестистопного ямба.*

У сонетах, присвячених коханню, поет наче слідує приписам петраркізму (тобто, напряму в поезії, що бере за взірець поезію Франческо Петрарки). Та це оманливе враження. Гонгора відкидає ренесансне уявлення про кохання як високе почуття, яке перероджує душу людини. Для нього любов — це або скороминуща пристрасть, або тяжка хвороба, або навіть катастрофа.

Остаточно стиль митця сформувався в **поемах**. Сюжет поеми «Історія Поліфема та Галатеї» запозичений із «Метаморфоз» Овідія, які привабили поета своїм фантастичним характером і химерністю образів. Спираючись на класичний взірець, поет написав *октавами* досконалу барокову поему.

У поемі поєднано вражаючі контрасти та промовисті гіперболи. У німфу Галатею, живе втілення краси, закохалися пастух Асіс і потворний циклоп Поліфем. Поліфем сповнений ніжних почуттів, що різко контрастують із його потворною зовнішністю.

Поему побудовано довкола побачення Асіса та Галатеї. Вони не розмовляють про свої почуття, це схоже на ідилію побачення — наче мовчазна пантоміма, пронизана духом краси й гармонії. Та закоханих перериває поява засліпленого ревнощами Поліфема. Вони намагаються втекти від розлюченого чудовиська, але циклоп кидає на Асіса скелю, і той перетворюється на струмок.

Контрасти між красою й потворністю, ідилічними картинами мальовничої природи й почуттів та страшною зовнішністю грізного чудовиська, між щасливим коханням і трагічною смертю справляють незабутнє враження.

У «Поемах усамітнення» принцип бароко виражено по-іншому. Головна лірична тема «Поем усамітнення» — самотність героя на лоні чудової, схожої на декорацію природи. Для її розкриття поет використовує антитези, виразні гіперболи, блискучі метафори та інші складні художні засоби.

У своїй поезії Луїс Гонгора-і-Арготе ніби перетворює реальний світ на фантастичний, стилізований. Він створює живописні, звернені до зору картини. Вражають уяву несподівані порівняння з кристалом і мармуром, із коштовними металами — золотом, сріблом. Причому в дусі естетики бароко слово часто виявляється багатозначним. Зачаровує і дивовижна музичність віршів поета.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Складність і «темноту» мистецтва Гонгори пояснюють не стільки глибиною висловлених у ньому ідей, скільки навмисним прагненням поета ускладнити манеру їхнього вираження. У листі з приводу свого стилю він пояснював, що прагне до «темного» та заплутаного, бо його мистецтво має бути доступним тільки для обраних: невеликої кількості освічених знавців-аристократів.

Луїс Гонгора-і-Арготе представляв бароко в його аристократичному варіанті. Дійсності він протиставляв ілюзорний світ, схожий на умовну декорацію. Створенню цього світу слугував і стиль поета, який започаткував цілий напрям в іспанській поезії, відомий під назвою ***«гонгоризм»***.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, як Луїс де Гонгора-і-Арготе пов'язаний із Кордовським собором.
2. Розгляньте, які риси особистості поета характеризують його як людину доби Бароко.
3. Розкажіть, коли і завдяки кому в Іспанії відродилася цікавість до творчості Луїса Гонгори.
4. Поміркуйте, як мистецькі принципи доби Бароко втілились у творчості видатного іспанського поета.
5. Розкрийте смисл поняття *гонгоризм*.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Особливу славу принесли Гонгорі його **«піратські» романси**, складені від імені християнина, захопленого турками або алжирськими морськими розбійниками: прикутий до галери бранець згинається над веслом і жаліється хвилям на свою долю.

Подібну картину спостерігає читач і в поезії **«Галерник»**. Під суворий дзвін своїх ланцюгів і весла звертається до рідного моря прикутий до лави на турецькій галері полонений іспанець. Він просить хвилі розповісти про його дружину, яку він не бачив довгі десять років, відколи втратив свободу. Якщо дружина ще оплакує його, води перевершать коштовними перлами південні моря. Та якщо її забрала смерть, нехай криваве море німує. Проте цього не повинно було б статися, бо навіть у вічній каторзі при веслах нікого не вбиває сум.

Печальний, сповнений внутрішнього драматизму монолог невільника перериває наказ наглядача налягти на весла під сповненими вітром парусами.

Картина, описана в поезії «Галерник», була в часи Гонгори звичною й поширеною. Проте створена в романсі сумна картина — вишукана літературна гра, в якій дотримано всі основні принципи барокового поетичного стилю. У романсі звучать характерні для поезії бароко теми: сум, самотність, безпорадність людини перед грою випадку, смерть, панування всевладної долі. Обмеженість руху прикутого до лави галерника контрастує з вільною морською стихією, приреченість невільника-весляра — з вітром, який напинає паруси. Яскраві протиставлення й епітети, метафори, несподівана гра думки — все це викликає асоціації, сповнює поезію філософським смислом, спонукає до роздумів.

Турецька галера

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Галерник

На галері, на турецькій
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,
Він, драгутівський невільник,
Біля узбереж Марбельї
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:

«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де неямірна безліч
Сталася нещасть наморських!
Ти ж бо є те саме море,
Що прибоями цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.
Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи щирі
Плач її і всі зітхання,
Що мені і тут лунають.
Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!
Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко
Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.
Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,
Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї.
В вічній каторзі при веслах
Не вбиває сум нікого».

Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

Переклад Михайла Ореста

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте настрій вірша «Галерник».
2. Поясніть, як у поезії відобразились риси барокового стилю.
3. Розкажіть, які художні засоби використані в романсі. Наведіть приклади.
4. Поміркуйте, яким постає у вірші ліричний герой.
5. Проаналізуйте, що символізують образи галерника, моря та наглядача.
6. Намалюйте скрайбінг до вірша «Галерник».

Луїс Гонгора-і-Арготе впродовж усієї творчості ретельно приховував від читачів власні переживання. Лише в останніх сонетах, написаних незадовго до смерті, поет прохоплюється про свою принижену бідністю, старістю й хворобами гордість. Людина слабка й безпорадна, вважає Гонгора, пригнічений марнотою столичного життя. Проте рядки його віршів і поем самою своєю віртуозною довершеністю свідчать про зовсім інше: людина-творець всесильна, а створений нею в слові світ — безсмертний. **Ars longa** — мистецтво вічне!

5.1.4 Джон Донн

XVII століття в Англії — час таких соціальних потрясінь, які не могли не відбитися в літературі. Центром політичних подій стала боротьба королівської влади з парламентом. Коли релігійні, економічні й соціальні протиріччя сягнули піка, армія парламенту виступила проти армії короля, Карла I засудили до страти. До влади прийшов Олівер Кромвель, який став лордом-протектором. Але за два роки монархію було відновлено, проте тепер вона була обмежена конституцією.

Джон Донн. Портрет з мініатюри XVII ст.

Значущою подією духовної й політичної історії Англії початку XVII століття став переклад Біблії англійською мовою. Англійською, а не латиною, почали викладати свої погляди філософи й учені.

Панівну роль у літературі посідала поезія. Відомим поетом свого часу був **Джон Донн (1572–1631)**.

В англійській літературі мало таких суперечливих постатей, як Джон Донн. У молодості він оспівував чуттєву пристрасть, а в зрілі роки писав не менш пристрасні релігійні вірші та проповіді. Він був католиком, а став англіканським священиком, з марнославного самозакоханого гульвіси перетворився на відданого чоловіка-однолюба й глибокого богослова-самоучку. Високоосвічена молода людина, інтелектуал, любитель театру й літератури, улюбленець світських прийомів, який саркастично висміював церковні традиції, корупцію влади та світські манери, він під

кінець життя став філософом і блискучим проповідником. Та все своє життя Джон Донн залишався поетом і подарував світові неперевершені зразки барокової лірики.

Народився Джон Донн 12 лютого 1572 року в католицькій родині. Його батько, успішний заможний купець, помер, коли йому було три роки. Мати, дочка поета й драматурга Джона Хейвуда та внучата племінниця Томаса Мора, невдовзі знову вийшла заміж за багатого вдівця.

Тóмас Мор (1478–1535) — англійський письменник, філософ, державний діяч, лорд-канцлер короля Генріха VIII. Автор суспільно-політичного трактату «Утопія», де описано ідеальну державу.

Джон Донн виховувався в дусі католицизму, що створювало в країні, де сталася Реформація, чималі труднощі. З дванадцяти років він навчався спершу в коледжі Оксфордського університету, потім у Кембриджі, проте диплома не отримав через обмеження, введені для католиків у протестантській Англії.

Покинувши університет, Джон Донн деякий час подорожував Італією та Іспанією, вивчаючи мови та культуру цих країн.

У 1596 і 1597 роках Джон Донн разом з іншими «джентльменами-добровольцями» вирушив у пошуках кар'єри і пригод у звичайну для того часу напівпіратську експедицію на Азорські острови, так званий «Острівний похід», затіяний популярним у народу графом Ессексом заради перехоплення іспанських кораблів, що поверталися з Америки зі скарбами. Експедиція закінчилася повним провалом. По закінченні експедиції Донн ще якийсь час залишався в Європі, вивчаючи мови.

Уже тоді Джон Донн писав вірші, що розходились у рукописах. Як поет він не зажив гучної прижиттєвої слави, та й не прагнув цього. За життя Донн не друкувався, перше видання з'явилося лише за два роки по його смерті.

У двадцять п'ять років Джон Донн був готовий до дипломатичної кар'єри відповідно до своїх талантів та освіти. Він став секретарем у лорда-охоронця королівської печатки сера Тóмаса Éджертона. У 29 років Джон Донн — член парламенту, здається, його кар'єра складається вдало й на нього чекає блискуче майбутнє.

Реформáція (від лат. reformatio — перетворення, виправлення) — церковно-релігійний, духовно-суспільний рух у Європі XVI ст., який набув форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади та призвів до виникнення протестантизму. В Англії протестантизм став офіційною релігією.

Та Джон Донн закохався. Його обраницею стала чарівна сімнадцятирічна племінниця сера Томаса Анна Мор. Ні за статусом, ні за доходами, ні за знатністю Донн не міг розраховувати на згоду її родини на шлюб, тому вінчання молодих було таємним.

Коли про це дізнався батько Анни, кар'єра Джона Донна закінчилась. Еджертон на його вимогу звільнив Донна. Батько Анни вимагав арештувати не тільки Джона, а й свідків вінчання. Вимагав він також, щоб шлюб визнали недійсним. Проте йому вдалося тільки добитися ув'язнення Донна.

Поет потрапив до в'язниці, та його невдовзі звільнили. Разом з Анною Донн поселився в маєтку її родичів у Перфорді. У 1605 році вони переїхали в будинок у Митчемі, неподалік від Лондона.

Усе життя Джон Донн був відданий дружині. Їхня любов виявилась сильнішою за всі нещастя, що їм довелося пережити.

У рік вінчання (1601) Джон Донн написав дружині один із найвідоміших своїх любовних віршів. У цій характерній для нього поезії, написаній в традиціях любовної лірики епохи Відродження, поет розкриває власний ідеал кохання. На його думку, любов — це те, що надає життю духовний смисл, вивищує над повсякденністю, робить людину Людиною у високому розумінні цього слова.

Багато років Джон Донн марно намагався забезпечити пристойне існування своїй зростаючій родині. Донн зазнавав серйозних матеріальних труднощів, не мав ні постійних джерел прибутку, ні власного будинку. Він був адвокатом, змушений був у надії на винагороду складати вірші «на випадок» для багатих покровителів.

Донн намагався знову розпочати світську кар'єру, та йому це не вдавалось. У важкі часи йому допомагали родичі й близькі друзі, з якими Донн зберіг добрі стосунки до кінця життя. Свої борги він ніколи не забував, і коли став знаменитим та багатим, допомагав усім, хто колись підтримував його у важку хвилину. У 38 років за полемічні роботи проти католиків він отримав ступінь магістра мистецтв Оксфорда, а мода на поезію у світських колах зробила його помітною постаттю.

Невідомий художник. Джон Донн у молоді роки. 1595 р.

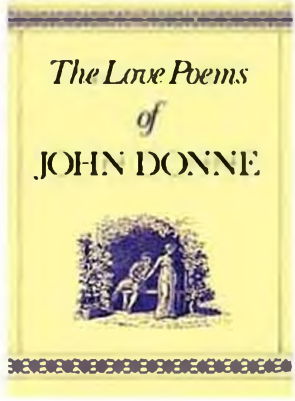

Будинок Донна в Перфорді

Він познайомився з багатим спонсором і головним своїм покровителем Робертом Друрі та написав поему «Анатомія світу», сповнену містики, медитацій та уявлень про жінку, життя, смерть, гріх, загробне життя.

Проте несподівано в сорок два роки Донн прийняв сан священика й повністю відмовився від світського життя. Нарешті для самого себе він розсіяв сумніви і визначив, де справжня віра, у яку церкву йти.

Як підсумок своїх роздумів, Джон Донн написав трактат «Досвіди в богослов'ї», за який Кембридж присвоїв йому звання Доктора богослов'я. У 1621 році він отримав посаду настоятеля лондонського собору Святого Павла.

За два роки після прийняття сану Джон Донн втратив дружину, музу й любов усього життя, яка завжди підтримувала поета у важкі хвилини. Убитий горем, Донн повністю віддається своїм обов'язкам священика.

Смерть коханої була для поета нездоланним горем. Фінансові труднощі, смерть дітей і близьких друзів — усе вони переживали разом. З цього моменту починається останній період життя Джона Донна, його особиста розмова й дуель зі смертю:

Невідомий художник. Портрет Джона Донна. 1622 р.

Сонет 10

Мізерна смерте, хай тебе назвуть
Могутньою — не смій гонорувати
Не зникли люди ті, що їх взяла ти
І я переживу тебе, мабуть.

Мир, супокій — ось вияв твій і суть.
З твоєї праці маєм зиск багатий:
Найліпших з нас ти квапишся прибрати,
Найшвидше горній дух вони спасуть.

Служнице влади, випадку, недолі —
З тобою вкупі злочин, мор, війна.
Проте приспить і маківка дрібна,
Як твій удар. Пишатися доволі.

На мить заснемо й, знехтувавши тлінь,
Прокинемось навіки. Смерте, згинь!

Переклад Леоніда Череватенка

Сонет 10 — одна з найвідоміших поезій Донна.

За іронією долі після втрати дружини Джон Донн досягнув вершини своєї слави: він став знаменитою, шанованою та багатою людиною. Проте все це не втішає поета, останні його сонети сповнені глибоких філософських роздумів про любов до Бога та його милосердя.

У роки служіння Джон Донн писав мало віршів, та послухати його проповіді збирались усі поціновувачі літератури, багато хто записував їх. Збережено близько 160 його проповідей. У проповідях і молиннях поета звучать ті самі живі ритми, що й у його віршах. Сповнені яскравої образності та психологізму, вони забезпечили автору славу одного з найбільших майстрів англійської прози.

Джон Донн помер 31 березня 1631 року. Безпосередньо перед смертю він прочитав проповідь, опубліковану під назвою «Поєдинок зі смертю», що вважають надгробним словом Донна самому собі. Похований поет у соборі Святого Павла.

Собор Св. Павла, у якому настоятелем був Джон Донн, згорів дощенту в 1666 році. Дивом уціліла тільки біла мармурова статуя на надгробку поета.

Творчість поета

В архіві Джона Донна збереглася велика кількість рукописів. В основному це проза — трактати, есе, проповіді, хоча в історію англійської культури він увійшов як основоположник **філософської любовної лірики**.

За життя Джона Донна вірші його були відомими переважно у списках, опубліковано було лише кілька з них. Зібрання віршів Донна було видане вперше після смерті поета. Час створення багатьох віршів раннього періоду його творчості невідомий. Під пером Донна багато традиційних жанрів літератури зазнали змін: сатири, сонети, елегії, пісні, послання зазвучали по-новому. Відмова від музичності єлизаветинської лірики та орієнтація на розмовну мову — одна з найхарактерніших тенденцій його творчості.

Відбудований собор Святого Павла в Лондоні

Вирізняються своєрідністю **сатири** поета, де головним героєм виступає дотепний оповідач, який кількома штрихами малює комічні картини лондонського життя або іронічні портрети сучасників.

Коли Донн почав займатися літературою, в Англії панувала мода на любовні сонети. Джон Донн теж писав **сонети**, але не дотримувався формальних вимог до цього жанру. У його віршах недосяжна красуня перетворилася на живу жінку з плоті й крові, у нього немає звичних штампів любовної лірики, а чергування коротких і довгих рядків, уривчасті фрази, несподівані порівняння створюють у його поезіях ефект емоційного вибуху.

Шекспір викриває у 130-му сонеті пустопорожні поетичні штампи, із допомогою яких неможливо створити образ реальної живої жінки. Донн іде далі: наприклад, у вірші «Анаграма» він пропонує, описуючи жіночу красу, поміняти місцями традиційні епітети: зробити очі маленькими, а рот — великим, червоним кольором змалювати волосся, а не щоки, а зуби замість брів — чорним, і т. п. Це характерна для літератури бароко гра, що її розквіт припадає на XVII ст. Адже саме в літературі

бароко народився особливий вид метафори — *кончетто*. Із кончетто Донна найвідомішим є уподібнення душ закоханих до ніжок циркуля з вірша «Розлука без туги»:

Отак зрослись моя й твоя душа.
Мов циркуля дві ніжки золоті:
Одна душа в дорогу вируша,
А друга знає всі її путі.

Переклад Віктора Коптілова

У пізніший період життя Донн повернувся до традиційної форми сонета в циклі «Священні сонети» (1610). У них поет звернувся до релігійних тем. Цикл «Священні сонети» («Holy Sonnets») характеризує напруга почуттів і пристрасність, властива його ранній любовній ліриці, тільки тепер любов звернена до Бога, а не до земної жінки.

У «Священних сонетах» іноді Донн використовує досвід релігійної медитації, якому навчився в єзуїтів: відтворює в уяві сцену з Нового Заповіту, помістивши себе в коло дійових осіб, а потім аналізує власні переживання і виносить моральний урок.

Джон Донн є яскравим представником англійської барокової лірики. Його творчість спрямована до релігійності і містики, виражає в Англії мотиви барокового мистецтва, яке на той час поширювалося в Західній Європі. Під його впливом виникла «школа метафізиків», представникам якої властиві глибокі релігійні роздуми, напружені містичні стосунки з Творцем, складна образність.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Як це часто трапляється, термін *«метафізична поезія»* спочатку було виголошено з насмішкою. Поет і критик кінця XVII століття Джон Драйден дорікнув засновнику цього напряму Джону Донну, що той у любовних віршах, де мають панувати почуття, бентежить уми представниць прекрасної статі тонкими філософськими міркуваннями, замість того, щоб звертатися до їхніх сердець та описувати принади кохання.

Поезія «метафізиків» — це незвичайна образність, гра розуму, пов'язана з традиційно непоетичними сферами знань: геометрією, географією, біологією. «Метафізичну» творчість Джона Донна характеризують посилена увага до філософських питань, медитативний характер лірики, абстрактність образів і міркувань, поєднання емоційного та інтелектуального.

Метафі́зика (давньогрецьк. τὰ μετὰ τὰ φυσικά — «те, що після фізики») — розділ філософії, що займається дослідженням первинної природи світу й буття.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які події визначили життєвий і творчий шлях Джона Донна.
2. Розгляньте, які риси особистості Джона Донна характеризують його як людину доби Бароко.
3. Розкажіть, як поет став проповідником.
4. Поміркуйте, як мистецькі принципи доби Бароко втілились у творчості Джона Донна.
5. Розкрийте смисл поняття *метафізична поезія*.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Джон Донн — складний і загадковий поет. Його вірші спантеличують читача багатозначністю, несподіваними контрастами і неочікуваними поворотами думки, поєднанням тверезої аналітики з бурхливою пристрастю, постійним пошуком і постійною незадоволеністю.

Поет болісно відчував усю недосконалість світу й упродовж життя шукав точку опори. Головний мотив його лірики — внутрішній розлад, його приваблюють складні почуття, протиріччя, напруженість, боротьба емоцій, саме тому головний композиційний прийом у його творах — антитеза.

Схожість Джона Донна з Шекспіром у тому, що в його поезії також розкрито складний внутрішній світ людини.

У **сонеті «Щоб мучить мене...»** можна знайти всі ті риси, які характеризують творчість Джона Донна й властиві бароковій поезії. Тут і поєднання непоєднуваного, й антитези, і внутрішні суперечності, і несподіваний парадоксальний висновок. Ліричний герой постає перед читачем у всій складності свого духовного життя, мінливий і на перший погляд легковажний. Та це тільки на перший погляд...

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо ви маєте можливість, прочитайте сонет Джона Донна в оригіналі. Прочитайте переклад поезії.

Holy Sonnet

19

Oh, to vex me, contraries meet in one:
Inconstancy unnaturally hath begot
A constant habit; that when I would not
I change in vows, and in devotion.

As humorous is my contrition
As my profane love, and as soon forgot:
As riddlingly distempered, cold and hot,
As praying, as mute; as in finite, as none.

I durst not view heaven yesterday; and today
In prayers and flattering speeches I court God:
Tomorrow I quake with true fear of his rod.
So my devout fits come and go away

Like a fantastic ague; save tha there
Those are my best days, when I shake with fear.

Із циклу «Священні сонети»

XIX

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,

Впадаю в гріх й розкаюсь у нім,
Любов кляну й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німий в мольбі, великий у малім.

Я зневажав ще вчора небеса —
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу —
Й набожність потім знов моя згаса.

Коли тремтів від страху я — ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Переклад Віктора Мирача

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте настрій сонета «Щоб мучить мене...».
2. Поясніть, як у сонеті відобразилися риси барокового стилю.
3. Розкажіть, які художні засоби використано в сонеті. Наведіть приклади.
4. Поміркуйте, яким постає у сонеті ліричний герой.
5. Проаналізуйте, чому ліричний герой припускає, що спасіння принесуть йому дні, коли він тремтів від страху.
6. Спробуйте порівняти оригінал сонета з перекладом.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Як проповідник, Донн не мав суперників, проповіді його ввійшли до англійської прози як взірець красномовства. Слова: «Не питай ніколи, по кому подзвін, він лунає по тобі...» з проповіді Джона Донна відомий американський письменник Ернест Гемінгвей узяв епіграфом до свого роману «По кому подзвін».

На честь Джона Донна названий кратер на Меркурії.

Діалог культур

Продовжувачами традиції метафізичної школи Джона Донна вважаються у XX ст. Томас Еліот, Йосип Бродський та ін. Лауреат Нобелівської премії з літератури російський поет Йосип Бродський назвав Джона Донна одним з найвеличніших ліриків світу. Бродський переклав російською вірші Донна «Блоха», «Шторм», «Прощання, яке забороняє сум», «Відвідини» та присвятив англійському поету вірш «Велика елегія Джону Донну» (1963). Тут Бродський створив образ поета XVI–XVII ст., розповів про значення поетичного доробку Джона Донна. І водночас елегія — роздуми про саму сутність поезії, про складний пошук призначення мистецтва.

Україна і світ

Українською мовою окремі твори Джона Донна переклали Д. Павличко, В. Коптілов, Л. Череватенко, В. Марач. Переспів із Донна здійснив Б. Мозолевський — вірш «Таїна».

«Вибрана поезія» Джона Донна — добірка, яка складається з п'яти віршів: «Не величайся, смерте», «Блоха», «Ти сотворив мене, та Свому твору...», «Мій Боже, Ти мені до сеї днини...», «Чорна душе моя, тебе вже звуть...». Вони представляють собою настроєві роздуми над неминучістю смерті і над порятунком душі. Переклад поезій був здійснений видатним українським митцем Дмитром Павличком.

Українське бароко

Українське (або **Козацьке**) **бароко** — мистецький стиль, поширений у XVII–XVIII ст. в українських землях Війська Запорозького, що виник унаслідок поєднання європейського бароко та національних народних традицій. Своєрідність українського варіанта бароко виявилась у всіх видах мистецтва: архітектурі, живописі, графіці, скульптурі, літературі, музиці, різьбярстві, художній обробці металу, гаптуванні тощо.

Центром художнього життя України в XVII ст. був Київ. Піднесення філософської думки, науки, літератури в Києво-Могилянській академії сприяло розвитку мистецтва, як і діяльність художньої школи та друкарні Києво-Печерської лаври.

Особливого розквіту стиль бароко сягнув в архітектурі. Видатними взірцями барокових споруд є Миколаївська соборна церква в Ніжині, Троїцька соборна церква Густинського монастиря, Спасо-Преображенська церква в Ізюмі, Георгіївська церква Видубицького монастиря в Києві, церква Св. Катерини та Троїцька церква в Чернігові, Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях, собор Св. Юра у Львові тощо.

Троїцька церква, Чернігів. XVII ст.

Собор Св. Юра, Львів. XVII ст.

Іконостас Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтавщині. XVII ст.

Іван Георгій Пінзель. Жертвоприношення Авраама. Золочене дерево, вівтар костелу Всіх Святих, Львівська обл. XVII ст.

Найбільше українських барокових храмів було збудовано за правління гетьмана Івана Мазепи: коштом гетьмана спорудили до десяти храмів. За Мазепи барокових рис набули й собори, споруджені за часів Київської Русі,— Софійський та Михайлівський Золотоверхий, Успенський собори та Троїцька Надбрамна церква Печерської лаври. У бароковому вигляді ці храми зберігаються й у наш час.

Українська національна архітектурна школа дала світові відомих майстрів: І. Григоровича-Барського, С. Ковніра, І. Зарудного.

Визначними пам'ятками українського бароко є різьблені іконостаси, що зачаровують красою та багатством оздоблення. Розписи іконостаса, неповторні зразки барокового українського малярства, сповнені розгорнутої символіки, втіленої в урочистих постатях, виразних піднесених жестах, світлових ефектах, лініях драпірування тощо.

Іконостаси доби Гетьманщини — високі досягнення староукраїнської культури, що мають світове значення. Наприклад, іконостас Преображенської церкви у с. Великі Сорочинці на Полтавщині, де відображено кращі надбання стилю бароко в українському іконописі.

Як і архітектура, барокові твори українських скульпторів вирізняються самобутністю, їм властиві яскрава емоційність і щирий драматизм. Відомими скульпторами епохи бароко були Я. Оброцький, П. Бєлостоцький, О. Стефанський та І. Г. Пінзель, найвидатніший український митець, якого називають Галицьким Мікеланджело.

Провідне місце у мистецтві барокової доби посідав жанр портрета, де також своєрідно поєднувались європейські барокові ідеї та національні традиції. Художній мові відтворення портретного образу були притаманні театралізація, умовність, певна символічна система. Вишуканий стиль бароко виражав духовні інтереси й прагнення до аристократичності української козацької старшини і вищого духовенства.

Українська музика доби Бароко була художньо розвиненою, розмаїтою за жанрами. Її специфіку та особливість визначала опора на народно-музичні джерела. Провідним жанром у музиці був хоровий, так званий партесний (хоральний) концерт. Для барокової музики характерні сильні контрасти, чуттєва повнота, емоційність. Глибину душевних переживань виражено в бароковій церковній музиці.

Брама Заборовського, Київ. XVII ст.

Найвидатніші представники українського барокового музичного мистецтва: А. Рачинський, М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель та ін.

Розвивалось українське бароко й у всіх жанрах літератури, зокрема в проповідях І. Галятовського, А. Радивиловського, в поезії Л. Барановича, І. Величковського, Г. Сковороди та інших. Найвідоміший жанр барокової поезії — духовна пісня. Світська поезія також мала різні жанрові форми: філософська й любовна лірика, епіграма, емблематичні та пейзажні вірші.

Невідомий художник. Митрополит Петро Могила. XVII ст.

Серед оригінальних поетичних творів українського бароко вирізняються «віршові іграшки»: акровірш (коли початкові літери кожного рядка утворюють ім'я автора), мізовірш (коли потрібні слова складаються з літер, що знаходяться посередині вірша), кабалістичні вірші (числове значення слов'янської абетки дає можливість підрахувати рік написання твору), фігурні вірші (написані у формі серця, хреста тощо), «раки літеральні» І. Величковського — вірші, рядки яких можна читати однаково як справа наліво, так і зліва направо.

Найяскравіша постать Українського бароко — мандрівний поет і філософ **Григорій Сковорода**.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про особливості Українського бароко.
2. Поміркуйте, які риси мистецтва доби Бароко справили на вас найбільше враження.
3. Поясніть, чому бароко можна назвати першим загальноєвропейським художнім напрямом.

Класицизм у Європі

У XVII ст. французи прагнули знайти ідеал абсолютно у всьому: у літературі, архітектурі, живописі, скульптурі, музиці, театрі, моді. Як результат — створення королівського *балету, комедії-балету, музичної трагедії, класичної трагедії, високої комедії*. Успіхи французів були настільки значними, що з другої половини XVII ст. інші європейські країни інтенсивно переймали досягнення французької культури.

Усебічний розвиток Франції тісно пов'язаний з одним із нових явищ загальноєвропейського масштабу і одним із нових напрямів у мистецтві і літературі післяренесансної доби — **класицизмом**. Він виник в Італії, найвищого розвитку досяг у Франції XVII ст., став майже офіційним творчим напрямом, і досі не здобув однозначної оцінки. Проте класицизм подарував світові багато видатних людей, серед яких — великий комедіограф **Жан Батист Мольєр (Поклен)**.

5.2.1 Франція часів Мольєра

Розвиток культури і мистецтва ніколи не був відокремленим від соціально-історичного життя країни. Найвизначнішими пам'ятками мистецтва слова ставали саме ті, у яких авторам вдавалося осягнути глибинні процеси свого часу, розкрити основні закони і суперечності. Якою ж була Франція середини XVII ст., коли творчість Мольєра досягла свого найвищого розвитку?

Розвиток французької літератури XVII ст. тісно пов'язаний із непростим соціально-історичним становищем, яке склалося в країні. У цей час у Франції ствердилася централізована королівська влада — *абсолютизм*. Аби не втратити влади, королю Луї XIII потрібно було всіляко сприяти економічному й фінансовому розвитку держави, об'єднувати феодалів, обмежувати вплив старої аристократії, привертати до себе заможних буржуа. Але слабкий і безхарактерний король не міг цього забезпечити. Тому творцем французького абсолютизму, людиною, яка прагнула зробити Францію так само сильною та освіченою, як Давній Рим часів Октавіана Августа, об'єднати розрізнені території довкола королівської влади, був королівський міністр **кардинал Рішельє**. За часи його правління державна влада і державна казна зміцнилися за рахунок заможних буржуа, які з великим бажанням за чималі гроші скуповували посади та звання. Аристократи ж, які хизувалися своїм шляхетним походженням і привілеями, зневажали буржуа, ставилися до них як до людей другого сорту, однак не могли відмовитися від фінансової підтримки. Дуже популярними в ті часи були шлюби між заможними буржуа, особливо фінансистами (їх називали — «лихварі великого масштабу»), і нащадками збіднілих дворянських родин. У такий спосіб молода буржуазія завойовувала місце у феодальному суспільстві, виборювала у дворянства

Філіпп де Шампень. Портет кардинала Рішельє 1637 р.

право на участь у державному житті, купуючи титули й родинні замки тих аристократів, які поступово позбавлялися кардиналом Рішельє впливу й статків. Ці соціальні процеси широко представлені в літературі XVII ст., особливо в комедіях Мольєра.

Крім зміцнення системи управління державою, за цей час вдалося упорядкувати багато сфер суспільного і духовного життя країни.

Дисципліна і порядок поширювалися на всі сфери життя Франції, і, звичайно, на літературу. Кардинал Рішельє був великим прихильником мистецтва класицизму, оскільки вважав, що Франції потрібне саме таке урочисте і серйозне мистецтво для виховання високих громадянських почуттів, розвитку у французів почуття відданості королю й монархії, здатності пожертвувати собою заради інтересів країни. Сприяти цьому мала всебічна підтримка мистецтва державою. Поступово контроль із боку влади ставав все більш очевидним: створюється періодична преса — у 1632 році почала виходити перша газета; організовується спеціальний заклад, покликаний опікуватися мовою, літературою, мистецтвом — запрацювала Французька Академія. Перед Академією ставилися великі завдання: укласти словник французької мови, упровадити нові норми, а також опікуватися літературним життям, спрямовувати роботу письменників, визначати державні завдання для літератури.

Моралі́ст *— той, хто проповідує сувору мораль.*

Поступово моралісти, філософи, письменники і літературні критики, перейнявшись загальними тенденціями, почали розробляти струнку систему правил, яка мала регулювати моральну поведінку людини, способи мислення, художні принципи і прийоми поетичної творчості. Різні літературні гуртки та салони, що ставали популярними в той час, сприяли обговоренню не лише окремих художніх творів, а й виробленню загальних правил творчості, об'єднуючи письменників спільними поглядами на мистецтво, його призначення і художні характеристики. Пізніше це сприяло формуванню провідної художньої системи французької літератури XVII ст. — класицизму. Ця система протягом кількох десятиліть сприяла створенню великої національної літератури.

Після смерті Рішельє та невдовзі — смерті короля Луї XIII, аристократія скористалася тим, що наступний король Луї XIV був ще малолітнім, і спробувала повернути собі втрачену владу. Ці драматичні події дістали назву Фронда́, яка походить від назви дитячих змагань з іграшковими пращами.

Праща *— просте пристосування для метання каменя, відоме всім народам із глибокої старовини.*

І хоча справжня дитяча іграшка — фронда — була досить безпечною, в історії Франції рух Фронди позначає роки кривавої і напруженої боротьби, у яку були втягнуті буржуа, селяни, ремісники, робітники — усі, хто потерпав від надмірних податків.

Кінець громадянській війні поклав король Людовик XIV лише тоді, коли досяг повноліття. Луї XIV був талановитим політиком і витонченим естетом. За час його правління Франція перетворилася на найсильнішу державу Європи, стала центром мистецтв і законодавицею моди та поведінки.

Король-Сонце — так називали Луї XIV — царював довше за будь-якого іншого монарха Європи. Королем він став у 4 роки, усю повноту влади взяв у свої руки у 23, правив протягом 54 років. Йому приписують висловлювання: «Держава — це я!» Луї XIV не говорив таких слів, але держава завжди асоціювалася з особистістю правителя.

Шарль Поерсон. Людовик XIV в образі Юпітера, переможця Фронди. XVII ст.

Досягнення доби Луї XIV незаперечні: розвиток торгівлі і мануфактурного виробництва, зародження колоніальної імперії Франції, реформування армії і створення флоту, розвиток мистецтва і наук, будівництво Версаля і перетворення Франції на сучасну державу.

Значна роль у цій політиці відводилася мистецтвам і літературі. Луї XIV прагнув оточити свою особу вишуканістю та пишністю, тому запрошував до королівського двору художників, скульпторів, музикантів, архітекторів і, звичайно ж, літераторів.

Образ Короля-Сонця з'явився на численних емблемах і медалях. У Версалі побудували сліпучої краси та розкошів палац, розбили мальовничий парк. При дворі відбувалися пишні свята, опери, балети, вистави. Королівський міністр навіть отримав доручення скласти перелік найкращих поетів, які достойні королівської премії. Відтак королівська милість або немилість мали велике значення для кар'єри письменників і долі їхніх творів. Це яскраво засвідчує біографія Мольєра.

У ці часи остаточно сформувався класицизм. Творчість комедіографа **Жана Батиста Мольєра**, поета і байкаря **Жа́на де Лафонте́на**, драматурга **Жа́на Баті́ста Расі́на**, поета, критика і теоретика **Ніколя́ Буало́**, письменників-моралістів **Франсуа́ де Ларошфуко́** та **Жа́на де Лабрює́ра** становлять «золотий вік» французької літератури, який довго вважали культурним і художнім зразком для інших європейських народів.

Версальський палац

Інтер'єр Версальського палацу

Саме за таких умов класицизм сформував власне уявлення про людину — героїчну й добре виховану особистість. Тому вибір тем, мотивів, образів, жанрів, мови — це також способи впливу на світ.

Філософське та естетичне підґрунтя класицизму

Розквіту Франції у XVII ст. сприяв інтенсивний розвиток французької філософії і науки. Багато мислителів цього часу прагнули збагнути смисл людського життя, дошукатися істини, сформулювати правила, якими необхідно користуватися в житті і в мистецтві. Основною категорією, першопочатком усього, основою в мистецтві і житті було визнано розум. Один із найвідоміших філософів цього часу **Ренé Декáрт** проголосив основне положення раціоналізму: «Я мислю, отже, існую». Причому розумом уважали не здатність до безмежного пізнання, не можливість людини все правильно розуміти, а морально-етичний принцип людського життя. Інший французький філософ, учений і письменник **Блез Паскáль** так це сформулював: «Будемо ж прагнути добре мислити, ось основа моралі». Німецький класицист **Мáртін Опіц** означив ту саму думку так: «Розумом піднестися над заздрістю й злістю».

Результатом розвитку раціоналізму для літератури було переконання митців у тому, що призначення її — *виховувати людину*, але не шляхом читання моралей чи нотацій, а насолодою, яку мусить давати мистецтво. Письменники-класицисти прагнули залучити читача до процесу морально-психологічного аналізу того, що зображувалося в художньому творі, і саме так його «повчати». Такий принцип літератури повністю збігається з принципом художньої творчості класика літератури Давнього Риму Горація — «повчати, розважаючи».

Було сформульовано *закони* й *правила класицизму*, які давали змогу розумно керувати творчістю митців і створити образ вільного та розумного світу, який допоможе людині протистояти трагедіям і конфліктам у житті.

Художній твір мав розкривати вічний — досконалий і прекрасний — ідеал суспільного життя, тому представники нового мистецтва — класи-

цизму — переконували у необхідності досягти ясності і простоти стилю, конфлікту, композиції тощо. При цьому ідеальним вважалося не лише те, що давно минуло, наприклад, доба Античності, а й те, що має бути в найближчому майбутньому.

Основний закон класицизму — *закон правдоподібності*. Не правда, а саме правдоподібність, на думку класицистів, завжди відповідає моральній нормі. Література класицизму прагнула зображувати явища не такими, якими вони є, а такими, якими вони «повинні були б бути» (за визначенням Мартіна Опіца). Але митцю дозволялося відступати від наперед визначених норм, застосовувати свою творчу уяву та інтуїцію, оскільки саме вони, керовані розумом, підказують, що є правильним.

Письменники-класицисти усвідомлювали та приймали свої художні правила, але це не означає, що вони механічно наслідували їх. Твори завжди були живими, динамічними, правила їх написання бурхливо обговорювалися. І це дало змогу сформулювати певні узагальнювальні положення, згідно з якими класицизм можна називати літературним напрямом.

Теоретичним підґрунтям класицизму була антична теорія поетики і, в першу чергу, «Поетика» Аристотеля. Першою важливою спробою формування принципів класицизму була «Поетика» французького поета і літературного критика Жана Шапле́на (1638), але найпослідовнішим, найґрунтовнішим був теоретичний трактат Нікола Буало **«Мистецтво поетичне»** (1674).

Вимоги класицизму:

- раціоналізм (прагнення будувати художні твори на засадах розуму, ігнорування особистих почуттів, із почуттям міри);
- наслідування зразків античного мистецтва, яке проголошувалося ідеальним, класичним, гідним наслідування;
- нормативність, установлення вічних та непорушних правил і законів: зображення дійової особи тільки під час виконання державного обов'язку, коли вона приборкує свої пристрасті, керується обов'язком і розумом; різкий поділ дійових осіб на **позитивних** та **негативних**; характери мають будуватися на виділенні однієї домінантної (головної) риси, що робить їх типовими;
- суворе дотримання пропорційності всіх частин твору, стрункість і простота композиції, громадянський та інтелектуальний характер конфлікту, його дидактико-моралістичний пафос, повчальний сюжет тощо;
- ясність і чистота мови;
- аристократизм, орієнтування на вимоги, смаки вищої суспільної верстви;
- поділ жанрів на **«серйозні»**, **«високі»** (трагедія, епопея, роман, елегія, ідилія, де відтворювалися історичні події, життя представників вищих верств, міфологічних або біблійних героїв) та **«низькі»**, **«розважальні»** (травестійна поема, комедія, байка, епіграма, де зображувалося повсякденне життя простих людей);

- правдоподібність і благопристойність, легкість і доступність твору на перевагу «брутальності» і витонченій екстравагантності;
- для драматургії — це закон **«трьох єдностей»** (дії, часу й місця). Це означало, що у драматичному творі мала зображуватися одна подія, представлена однією сюжетною лінією, в одному місці і протягом однієї доби. Єдність місця і часу дії запозичена класицистами з давньогрецької трагедії. Основну сюжетну лінію не можна було ускладнювати паралельними сюжетними лініями (як це, наприклад, робив Шекспір).

Інтрига, покладена в основу художнього твору, повинна була відразу визначатися, стрімко розгортатися і логічно розв'язуватися. Класицистична драма мала складатися з **п'яти дій**, кожна з яких виконувала свою особливу функцію: перша дія — *зав'язка*, друга — зображення *конфліктних обставин*, навколо яких розвивався сюжет, третя — максимальне *загострення* та *ускладнення конфлікту* (розвиток подій) аж до *кульмінації* — у четвертій дії, п'ята дія — *розв'язка*.

Особливо яскраво французький класицизм заявив про себе у драматургії, хоча прозові жанри, наприклад **казки Шарля Перро** та **байки Жана де Лафонтена**, теж були надзвичайно популярними.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Ставлення до класицизму у світі не завжди було однаковим. У XX столітті інтерес до класицизму був дуже незначним. До нього ставилися як до нудної, формалізованої науки, яка домагається лише правильності й правдоподібності, він ототожнювався із сухим, внутрішньо холодним «музейним» мистецтвом. А його теоретика — Нікола Буало — називали «жандармом Парнасу».

Україна і світ

Розвиткові класицизму в Україні не сприяли ні політичні, ні загальнокультурні умови. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. поширення набули переважно «низькі» жанри — травестійна поема, комедія, байка. Але саме завдяки цій неповноті класицизму в українській літературі відбувається епохальний перехід від українізованої книжно-слов'янської до живої народної мови. Так започатковується нове відродження українського письменства, а згодом і нації в цілому. Представники українського класицизму — Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Петро Гулак-Артемовський, Павло Білецький-Носенко та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Схарактеризуйте, у яких суспільно-історичних умовах сформувався класицизм як літературний напрям.
2. Поясніть, яку роль у його розвитку відіграв французький абсолютизм.

3. Розкажіть, що вам відомо про філософську основу класицизму у французькому мистецтві.
4. Висвітліть, чим саме антична культура захоплювала митців XVII ст.
5. Розкрийте естетичні канони класицизму як літературного напряму.
6. Назвіть жанри літературних творів класицизму.
7. Поясніть, як ви розумієте правила побудови класицистичного драматичного твору.
8. Оцініть функцію художньої літератури в суспільному житті за переконанням класицистів.
9. Прокоментуйте тезу: класицизм — це раціональне і правдоподібне мистецтво за встановленим зразком.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи і підготуйте презентацію на одну з тем:
- Класицизм в архітектурі.
- Класицизм у живописі.
- Класицизм у музиці.
- Класицизм у моді.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Використовуючи мережу Інтернет, підготуйте віртуальну виставку на одну з тем:
- Книжкові обкладинки доби класицизму».
- Театральні афіші доби класицизму.

Розмістіть ваш проект у соціальних мережах.

5.2.2 Мольєр (Жан Батист Поклен)

П'єр Міньяр.
Портрет Мольєра. XVII ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У чому невичерпна сила Мольєра? Можливо, у зверненні до своїх сучасників? Чи у відвертому тавруванні соціальних проблем? У створенні яскравих сатиричних типів, що втілюють головні вади суспільства? Олександр Пушкін називав його геніальним митцем, Микола Гоголь — великим майстром, Лев Толстой — «майже всенародним і тому прекрасним художником нового мистецтва».

Народився **Жан Батист Поклен (1622–1673)** у Парижі 13 січня 1622 року в родині шпалерника, який мав приватний будинок і зажив доброї слави. При народженні батько дав сину власне ім'я — Жан, додавши згодом друге ім'я — Батист, аби відрізнити його від брата, теж Жана. Долю хлопчика було визначено наперед. Він мав успадкувати батьківську справу, а після того, коли

батько викупив у свого брата посаду придворного шпалерника, юний Поклен мав успадкувати ще й цей високий сан, що надавав право називатися королівським камердинером. Але Жан Батист вибрав інший шлях, він став славетним комедіографом зі сценічним іменем *Мольєр*.

Ще зовсім юним, у десять років, хлопчик утратив матір Марі Крессé, яка буда доброю, розумною і досить освіченою жінкою. На жаль, точних відомостей про його дитинство не збереглося, лише короткі розповіді біографів драматурга про його дитячу прив'язаність до діда, Луї Крессе. Дід по матері був звичайним ремісником і відкрив перед онуком завісу над життям міського люду. Луї Крессе був пристрасним шанувальником театру, він ознайомив онука з народним красномовством, давав можливість насолоджуватися грою комедіантів на ярмаркових театральних виставах, які вони разом відвідували.

Але не тільки це дало Жану Батисту змогу пізнати життя. Завдяки високому становищу та зв'язкам батька хлопчик отримав добру освіту в Клермонському коледжі, найкращому на той час у Парижі, де навчали наук і життєвих правил дітей аристократів і заможних буржуа. Далеко від дому хлопчик провів довгі сім років. Він опановував богословські дисципліни, природничі науки, філософію, грецьку та латинську мови, давню літературу, граматику.

Навчався молодий Поклен успішно. Він так оволодів давніми мовами, що міг вільно читати в оригіналі твори античної літератури; захоплення філософією спонукало його за власним бажанням зробити віршований переклад поеми Лукрéція «Про природу речей».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Твори філософа Лукреція були досить популярні. Під їхнім впливом власну філософську поему написав великий італійський філософ і вчений Джордано Бруно.

Захоплення філософією не обмежувалося лише інтересом до Античного світу. У роки навчання Жан Батист знайшов однодумців, із якими посилено студіював праці французького філософа-матеріаліста і викладача П'єра Гассенді, що досить сильно вплинули на формування його поглядів на життя і літературу. З цього часу юнак був переконаний, що для того, аби людина щось зрозуміла, їй замало лише абстрактно це обміркувати — пізнання ґрунтується ще й на відчуттях та емоційному досвіді. Згодом герої його найкращих комедій будуть демонструвати, що здоровий глузд, не зігрітий серцем і душею, стає згубним для людини, робить її аморальною. Мольєр-драматург, як прибічник класицизму, завжди виступатиме за гармонію серця і розуму, оскільки тільки така гармонія робить людину повноцінною.

Можливо, знаменитий урок пана Журдена з комедії «Міщанин-шляхтич» ґрунтувався саме на дитячих спогадах автора про навчання у Клермонському коледжі.

Але хай як би захоплювався мовою, літературою і філософією юний Поклен, його активна натура потребувала іншої справи. У коледжі був шкільний театр, де ставили твори давньоримських комедіографів Плавта і Теренція. Вважалося, що, беручи участь у шкільних виставах, учні коледжу краще вивчатимуть розмовну латину. Імовірно, що Жан Батист виконував ролі в цьому театрі, бо, як переконують його власні п'єси, латину та творчість римських комедіографів він добре знав.

Поклен-батько пильно слідкував за успіхами сина і ніколи не забував про його головне призначення. І ось 18 грудня 1637 року п'ятнадцятирічний Жан Батист склав присягу, необхідну для входження до цеху шпалерників та права на успадкування батькової посади.

Після закінчення навчання в коледжі Жан Батист склав в Орлеанському університеті екзамен і здобув ступінь юриста. Він навіть декілька разів виступав у суді в ролі адвоката. Батько мав бути вельми задоволеним: його спадкоємець був тепер освіченою людиною. Але правнича кар'єра не вабила молодого Поклена. Він був далекий від батькових мрій.

Існує думка, що Поклен-батько знав про театральні захоплення сина, але не схвалював їх. Було природним для нього вимагати від спадкоємця вступити у права й узятися до справи: молодому чоловікові йшов двадцятий рік. Поклен-син навіть просиджував деякий час у лавці, виконував деякі відповідальні завдання під час поїздки Луї XIII до Нарбонни у 1642 році. Але наслідки цього були неочікуваними: невдовзі син повідомив батькові про своє рішення відмовитися від справи і звання придворного шпалерника та «королівського камердинера». Ця відмова була оформлена нотаріальним актом, згідно з яким права і звання були передані середньому брату, а батько виплатив Жану Батисту частину материного спадку.

Отож ні адвокатом, ні придворним шпалерником Жан Батист не став. У 1643 році він прийняв сценічне ім'я *Мольєр* і очолив «Блискучий театр», в організацію театральної трупи якого вклав успадковані гроші й де сам грав трагедійні ролі. Репертуар театру був досить традиційним: молоді люди ставили трагікомедії, пасторалі й трагедії. У королівському театрі такі п'єси завжди приваблювали публіку кривавими подіями, любовними і патетичними тирадами. Але в «Блискучому театрі» ці вистави майже не збирали грошей. Актори-аматори не здатні були грати так, як професійні актори паризьких труп. Борги росли, а виступати досить часто доводилося перед порожньою залою. Урешті-решт театр збанкрутував, трупа з часом розпалася, а найбільш стійкі ентузіасти, серед яких був сам Мольєр, приєдналися до мандрівного гурту Шарля Дюфрена, з яким у 1645–1658 роках об'їздили всю Францію у пошуках щастя й слави. Відтак юність Мольєра, роки його провінційного життя проходили саме там, де ключові моменти французької історії XVII ст. були найвиразнішими.

У провінцію трупа потрапила в розпал громадянської війни — Фронди. Із закінченням Фронди почався новий розквіт французького абсолютизму, нерозривно пов'язаний із долею класицизму.

Ці роки збагатили життєвий і театральний досвід Мольєра, суттєво позначилися на його естетичних поглядах, сформували основне коло тем, проблем і конфліктів, які глибоко розкривалися у його творах.

Перші часи мандрування театральної трупи не були безхмарними. Влада і церква переслідували комедіантів, іноді не дозволяли грати, іноді забирали прибуток як податок. Трагедійний репертуар також не був популярним. Будь-яка трупа з ярмарку відбивала глядачів динамічними виставами, захопливими фарсами, комічними сценами, живими діалогами.

Бажання задовольняти інтереси глядачів за час тринадцятилітніх мандрівок Францією підштовхнуло Мольєра перекваліфікуватися із трагіка в коміка, взятися за перо, щоб самому складати п'єси. Так людина, що мріяла грати трагічні ролі Цезаря або Олександра Великого, всупереч своїй волі — й на щастя театру та літератури — стала комедіантом і комедіографом.

Письменницька біографія Мольєра почалася з комедій інтриги на одну дію, які не збереглися. Фарс привертав увагу Мольєра змістом, узятим із повсякденного життя, різними темами, яскравістю і життєвістю образів, комічними ситуаціями, розмовною мовою. Нові вистави глядачам дуже сподобалися. Усе подальше життя комедіограф зберігав любов до фарсу і навіть у своїх високих комедіях часто використовував фарсові елементи, наприклад, у комедії «Міщанин-шляхтич».

Натхненний успіхом, Мольєр написав свою першу велику комедію. І її перша постановка в Ліоні 1655 року була надзвичайно успішною. Серед глядачів був брат короля принц Конті, який дозволив трупі називати себе «Власні комедіанти принца Конті».

Здобувши славу найкращої провінційної трупи, керований Мольєром театр вирішив повернутися до Парижа. Але у столиці всі театральні майданчики були зайняті.

Восени 1658 року Мольєр і актори його театру зі страхом і надією прибули до столиці. Майже відразу завдяки хитромудрим інтригам молодому комедіографу вдалося домогтися вищої милості: показати Луї XIV постановку комічної п'єси «Закоханий лікар». Молодий король зміг оцінити Мольєрів гумор, і долю трупи було вирішено: вони стали частими гостями у замках короля, одержали будівлю старого театру, а Мольєр — річну пенсію.

Фарс *— жанр середньовічної міської літератури, народна комедія, яка за сюжетом являє собою розіграний в особах анекдот.*

Комедія *— драматичний твір, у якому засобами гумору і сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи в людині.*

Кадр із фільму «Мольєр». 2007 р.

Французька столиця була багатою на театральні видовища. Тут працювали два привілейовані театри — Бургундського готелю і театр Маре, італійська трупа, іспанські актори, голландські танцівники, ляльковий театр. У Мольєра було багато досвідчених конкурентів.

П'єр Міньяр. Мольєр у ролі Цезаря. XVII ст.

Розпочалася напружена робота в театрі. Спочатку театрально-організаційні справи, потім творча робота над новими п'єсами. Успіх нових комедій можна простежити за діловими записами, де позначено, що театр відвідували всі парижани, вистави давали потрійний прибуток, а Мольєр швидко набув слави талановитого драматурга.

Ставлення до Мольєра-комедіографа у Парижі не було однозначним. Спочатку літературно-мистецький світ сприйняв його поблажливо. У його трупі не бачили серйозної загрози для професійних театрів. Твори сприймали як фарси для розваги невибагливих глядачів. Проте за короткий час наполегливої роботи Мольєр оволодів складними канонами класицизму, навчився створювати глибокі характери, будувати виважені сюжети — став справжнім майстром. Це підняло хвилю заздрощів, а салони навіть оголосили йому війну. Мольєра називали малоосвіченим і погано вихованим, засуджували за спробу виставити на загальне висміювання представників аристократії, норми аристократичного смаку і салонної поезії (наприклад, у п'єсі «Смішні манірниці»). Багато хто угледів у цьому відвертий виступ проти традиційного мистецтва.

Дружина Мольєра Арманда Бежар, французька актриса

Вороги навіть втручалися в особисте життя комедіографа: зводили наклепи на його дружину Арма́нду Бежа́р. Лише заступництво Луї XIV змусило їх угамуватися. Король відвідував вистави Мольєра і відверто сміявся з усією публікою. Мольєр міг вважати себе переможцем.

Майстерність Мольєра зростала від п'єси до п'єси. Він віртуозно створював сюжетні вузли під час виходу кожного нового персонажа, події розвивалися надзвичайно швидко, а завершувалися несподівано й дотепно, фарсові персонажі вражали силою і яскравістю.

Солідним паризьким театрам було важко змиритися з успіхом Мольєра. І ось у 1660 році в один момент у трупи відібрали приміщення, без якого вона фактично перестала існувати як театр. Бургундський готель і театр Маре святкували перемогу і підсилали до мольєрівських акторів своїх агентів, запрошували їх до більш знаних театрів. Але жоден з акторів не залишив Мольєра у складний час, не зрадив його і не перейшов до іншої трупи. І знову порятувало талановитих митців

Нікола Андре Монсіо. Мольєр читає «Тартюфа» в салоні Нінон де Ланкло. XVIII ст.

втручання короля, який надав трупі улюбленого комедіографа зал палацу Пале-Кардиналь (зараз Пале-Рояль), збудований і залишений кардиналом Рішельє для королівської родини. Вирішено було навіть ремонт приміщення зробити за королівський рахунок.

І за три місяці у місті поряд із червоними афішами Бургундського готелю знову з'явилися зелені мольєрівські афіші, які повідомляли, що трупа Мольєра поновлювала свій сезон у палаці Пале-Кардиналь із новими комедіями.

У Парижі Мольєр створює справжні шедеври, які прославили його на віки: комедії «Тартюф» (1664), «Дон Жуан» (1665), «Мізантроп» (1666), «Жорж Данден» та «Скупий» (1668), «Міщанин-шляхтич» (1670), «Витівки Скапена» (1671), «Хворий, та й годі» (1673). Музику до його вистав писав талановитий французький композитор Жан Батист Люллі.

Постановка комедії «Тартюф» — шедевра Мольєра — викликала грандіозний скандал. У п'єсі святенник, ханжа і лицемір Тартюф добивається довіри багатого простака Оргона і під прикриттям цитат зі Священного Писання має намір відібрати у нього майно і дружину. Комедію було заборонено, але вона розходилась у списках по Франції та за її межами.

У період, коли «Тартюф» було заборонено, Мольєр створив ще два шедеври: «Дон Жуан» і «Мізантроп». За «Дон Жуана» драматурга було звинувачено в безвір'ї, оскільки його герой — хоробрий, розумний, веселий, дотепний — не боїться ні неба, ні пекла і викликає не осуд, а симпатію.

«Мізантроп» — не дуже весела п'єса Мольєра. Мізантропія — це нелюбов до людей. Головний герой «Мізантропа» Альцест стикаючись із людськими вадами й пороками, які Мольєр висміює в інших комедіях, не може втриматися від дорікань на адресу оточення. Він приречений на самотність, у своїй надмірній вимогливості до людей він постає комічно. У п'єсі поставлені глибокі філософські й моральні питання: доведена до максималізму чеснота втрачає здоровий глузд і фактично призводить до зникнення самої чесноти.

Одна з причин образи Мольєра на короля — Луї XIV надав композитору Жану Батисту Люллі виключне право показувати вистави з музикою і позбавив цієї можливості Мольєра.

Вистава «Хворий, та й годі» у Версалі. 1674 р.

***Сатирична комедія** — твір, у якому за допомогою спеціальних сатиричних засобів — гротеску, пародії або іронії — різко висміюються суттєві суспільні вади, зображуються смішні (комічні) події й персонажі.*

Дружина Мольєра розпорядилася покласти на його могилу велику кам'яну плиту та привезти побільше хмизу, щоб безхатченки могли погрітися взимку біля вогнища. З часом плита тріснула від вогню й розвалилася. Минуло більш ніж сто років, поки вдячні нащадки вирішили з почестями перенести до Пантеону тіло великого сина Франції, проте ніхто вже точно не міг указати, де його поховано.

За останні шість років життя Мольєр написав п'єси, які в майбутньому дістали назву «буржуазних комедій». Одна з найвідоміших — «Міщанин-шляхтич». Мольєр зобразив міщанина Журдена, який бажає у всьому зрівнятися з панами із вищого світу.

Захоплений новими творчими пошуками, Мольєр кожною новою прем'єрою підносив престиж театру. Тому, коли стосунки драматурга і короля стали прохолодними, митець спокійно дав прем'єру своєї нової комедії не при дворі, а в міському театрі. При цьому він демонстративно замінив у творі пролог, у якому оспівувався король, на інший, у якому навіть не згадувалася королівська особа.

Це була остання комедія Мольєра «Хворий, та й годі» і останній рік життя драматурга, який видався особливо складним. Йому доводилося постійно відбиватися від незадоволених і розлючених глядачів, які вважали, що їхню честь і гідність принижують у сатиричних комедіях, дозволяли собі зводити наклепи і поширювати плітки про Мольєра, його сім'ю, його театр.

Важкі умови суспільного життя супроводжувалися трагічними особистими втратами. Помер молодший син комедіографа, пішли з життя давні вірні друзі, плели інтриги актори театру. Усе це підірвало моральний дух митця. Він відчув, що втрачає життєві сили. Але останній шедевр — комедія «Хворий, та й годі», де розкривалася одна з улюблених тем публіки — про лікарів-шарлатанів і хворих, які люблять лікуватися, пройшла з великим успіхом. Смертельно хворий Мольєр ретельно підготував прем'єру, блискуче виступив у головній ролі, але жити йому залишилося зовсім недовго. Після четвертої вистави Мольєр помер.

Біля смертного ложа драматурга не було ні лікарів, ні священиків. Паризьке духівництво ненавиділо Мольєра за викривальний зміст його творів, за відверте таврування духівництва. І тому посилалося на давній наказ про те, що актори — великі грішники, які не покаялися, тому вони не мають бути поховані поряд із богобоязними християнами.

Дружині Мольєра Арманді Бежар навіть довелося звертатися до паризького архієпископа і короля Луї XIV. Вирішено було не допускати скандалу. І тільки тому, що члени родини драматурга мали звання «королівських камердинерів», було дозволено поховати тіло Мольєра, проте лише вночі. Отже, у ніч із 21 на 22 лютого 1673 року тіло драматурга винесли на кладовище святого Йосипа. Його супроводжували діти з хору зі свічками і сімсот-вісімсот проводжаючих (серед них не було жодної знатної особи).

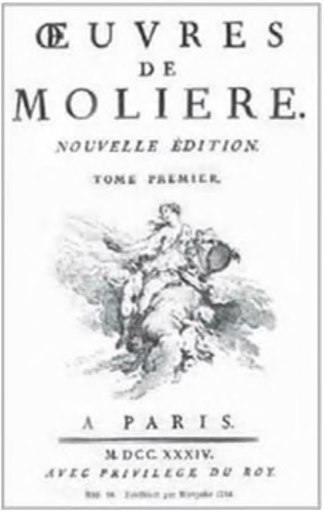
ŒUVRES
DE
MOLIERE.
NOUVELLE ÉDITION.
TOME PREMIER.
A PARIS.
M.DCC.XXXIV.
AVEC PRIVILEGE DU ROY.

5.2.3 Мольєр — майстер класицистичної комедії

Уже в першій половині XVII ст. теоретики класицизму визначили жанр комедії як *низький*, що мав зображувати приватне життя, побут і мораль. Мольєру вдалося створити жанр **«високої» комедії**, який ґрунтувався на оригінальних сюжетах, узятих із сучасного йому французького життя, та на сюжетах із римських комедій, творів італійського Відродження, іспанських новел і драм, французької літератури.

На відміну від трагедії, де зображувалися королі, державні діячі, герої, комедія представляла картини звичайного повсякденного життя людей середніх і нижчих станів — міщан, дрібних дворян, прислуги та ін. «Високими» комедії Мольєра були тому, що в них порушувалися серйозні, «високі» проблеми — соціальні, філософські, моральні.

Комедія, на думку драматурга, змушує сміятися чесних людей, а тому сприяє викоріненню їхніх вад. Її завдання — бути дзеркалом суспільства, висміювати недоліки людей свого часу.

Автор правдоподібно зображував життя, виділяв характерні особливості різних соціальних прошарків і професій, визначав найбільш закономірні явища, розкривав основну рису узагальненого характеру так майстерно, що глядачі відразу впізнавали, на кого він схожий.

За теорією Аристотеля, в основу комедії має бути покладено певну невідповідність. Мольєр, як прибічник класицизму, втілює цей принцип, але в досить оригінальний спосіб. Його головна дійова особа зазвичай одержима якоюсь пристрастю, вона марить, і це марення її повністю захоплює, відриває від реального життя. Це і є комічною рисою характеру — головною, всебічно висвітленою, глибоко проаналізованою. Отже, в основу комізму Мольєра покладено невідповідність реальних обставин і того, як вони сприймаються дійовою особою.

Сюжет багатьох п'єс Мольєра можна подати за такою схемою: головна дійова особа **(протагоніст)** перебуває під владою якогось марення чи комічної пристрасті. Цим користується інший герой **(антагоніст)**, холодний і розсудливий інтриган. Він устигає скористатися маренням, довір-

Подібна схема твору вже траплялася у зарубіжній літературі, наприклад, у трагедіях Шекспіра. Але великий англійський драматург прагнув усебічно зображувати характери, а Мольєр намагався максимально розкрити основну домінантну рису, лише накресливши інші.

ливістю, нездатністю тверезо мислити протагоніста і отримати зиск. Але наприкінці комедії протагоніст «прокидається» і починає розуміти істинний стан речей. Антагоніста викривають.

Ставши на шлях серйозної, моральної драматургії, Мольєр не перетворився на нудного моралiста. Він прагнув відстоювати життєву мораль, справжню доброчинність, тому не боявся життя, а, навпаки, у природному розвитку людської натури, якою керує розум, завжди знаходив істинну мораль.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про життя Мольєра.
2. Поясніть, чому перші театральні спроби Мольєра виявились невдалими.
3. Назвіть, із якими драматургічними жанрами пов'язані перші твори Мольєра. У чому сенс його творчих пошуків?
4. Поясніть, як сприймав Париж творчість Мольєра. Які високопосадовці стали друзями й покровителями драматурга? Чи були в нього вороги?
5. Сформулюйте, у чому художнє новаторство створеного Мольєром жанру «високої» комедії. Які п'єси Мольєра можна віднести до цього жанру?
6. Прокоментуйте, за якою схемою будуються комедії Мольєра.
7. Назвіть, які протилежні якості втілюють головні дійові особи — «протагоніст» і «антагоніст».
8. Визначте, у чому полягає комізм сюжету Мольєра. Як у його комедіях утілюється класицистичний конфлікт між здоровим глуздом та пристрастю?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в групи і підготуйте презентацію на одну з тем:
- Цікаві факти з життя Мольєра.
- Луї XIV і французький театр.
- Екранізації творів Мольєра.
- Театральні постановки творів Мольєра.

2. Об'єднайтеся в пари і підготуйте експонати (1–2) для виставки ескізів костюмів для мольєрівських п'єс.

5.2.4 Історія створення комедії «Міщанин-шляхтич»

Існує історія про те, як у 1669 році, коли Франція налагоджувала дипломатичні й економічні зв'язки з країнами Сходу, до Луї XIV прибула делегація турецьких послів. Король прийняв їх із казковою розкішшю. Однак турки, з їхньою мусульманською стриманістю, не висловили ніякого захоплення пишним прийомом. Ходила легенда, що один із них навіть відважився сказати, що на коні його господаря — султана — дорогоцінного каміння більше, ніж на вбранні короля Франції. Луї XIV дуже образився й вирішив покарати зухвалого гостя. Він замовив Мольєру п'єсу, у якій би висміювалися турецькі церемонії.

Так, на замовлення короля Мольєр написав комедію **«Міщанин-шляхтич»**, одна з комічних сцен якої — посвята героя в «мамамуші». Комедію було створено за десять днів, і була вона суцільною імпровізацією. У своєму творі Мольєр вийшов за межі замовлення, створивши турецький фарс із метою висміяти не турків, а французів, точніше, типовий образ заможного буржуа, що прагне стати аристократом. Події у п'єсі пов'язані з особою малоосвіченого і марнославного міщанина Журдена, який марить тим, аби стати дворянином, а насправді стає загальним посміховиськом. Кульмінація твору — сцена появи турецьких послів і удаване посвячення героя в турецькі «мамамуші».

Тематика і проблематика комедії «Міщанин-шляхтич»

У центрі художнього твору — типове явище суспільного життя Франції XVII ст., коли представники середніх верств суспільства прагнули будь-якими засобами змінити своє становище і здобути дворянський титул (купували посади, маєтки тощо), засвоювали дворянський етикет, мову і традиції. Аристократія, хоча й переживала економічний занепад, усе ж зберігала своє привілейоване становище в суспільстві. Спостерігаючи за стосунками цих суспільних прошарків, Мольєр прагнув розкрити владу дворянства над міщанами, яка ґрунтувалася на перевагах дворянської культури та низькому рівні культури молодих буржуа. Водночас він прагнув, аби міщани тверезо оцінили, на кого вони хочуть бути схожими, і позбулися психологічної залежності.

Дійові особи комедії

Головний герой комедії — **пан Журде́н** — має все, чого може бажати людина: сім'ю, гроші, здоров'я. Але він одержимий однією маніакальною ідеєю — вибитися в шляхтичі. Можливість наблизитися до аристократів — велике щастя для нього, все його честолюбство — бути схожим на них, усе його життя — прагнення їм уподібнитися. Думка про дворянство повністю захоплює Журдена, він навіть утрачає здатність реально бачити й оцінювати життя, розмірковувати, зважувати. Тому як наслідок — шкодить собі та своїй родині. Бажання стати шляхтичем позбавляє Журдена залишків здорового глузду: він не дає згоди на шлюб своєї дочки Люсіль із Клеонтом тільки тому, що той не шляхтич. Під впливом одержимості дворянством міщанин перетворюється на душевно низьку людину, починає навіть соромитися своїх батьків. Над ним усі глузують, його обкрадають учителі, перукарі, кравці й прості робітники. Брутальність, невихованість, невігластво, вульгарність мови й манер пана Журдена

комічно контрастують із його претензією на дворянську вишуканість і витонченість. Але Журден смішний, а не огидний, можливо, тому, що, на відміну від подібних до нього, він щиро прагне стати дворянином, щиро прагне й щастя своїй доньці.

Спілкування з людьми шляхетного походження не розширило його світогляд, не збагатило духовно, не розвинуло його думки, а, навпаки, відвертало увагу від реальних справ, привчало брехати і лицемірити, позбавляло здатності тверезо оцінювати ситуації. Тому переваги Журдена явно комічні: він прагнув піднятися у власних очах і очах оточення, а натомість утрачав власну гідність. Основною темою комедії можна вважати прагнення міщанина увійти до аристократичних кіл, яке реалізується ганебними засобами і виливається у спробу лише пристосуватися до дворянства.

Пану Журдену у творі протиставляється **пані Журден**, справжня міщанка, тверезо мисляча практична жінка з відчуттям власної гідності. Вона всіляко намагається протистояти одержимості свого чоловіка, його беззмістовним претензіям, а головне — звільнити будинок від людей, які користуються довірливістю і марнославством господаря та живуть за його рахунок. На відміну від свого чоловіка, пані Журден не схиляється перед дворянами. Для неї важливіша добра слава, ніж дворянський титул.

Позитивними героями п'єси також є молоді міщани — донька Журдена **Люсіль** і її наречений **Клеонт**. Це люди нового типу. Їх не можна назвати слухняними дітьми своїх батьків. Люсіль отримала належне виховання, має свій погляд на життя і стосунки, щиро покохала Клеонта за його людські якості і не збирається відмовлятися від своїх почуттів. Клеонт — шляхетна людина, але не за походженням, а за характером і моральними якостями: чесний, щирий, відвертий, закоханий, може прислужитися суспільству і державі. Він шість років прослужив солдатом і набув справжньої шляхетності у життєвих випробуваннях. Можна сказати, що в образі Клеонта по-новому сформульовано поняття людської гідності, яка визначається справами і рисами особистості, а не її походженням.

Хто ж ті, кому прагне уподібнюватися Журден? Граф **Дора́нт** і маркіза **Дорімéна** — люди шляхетного походження, з вишуканими манерами, культурні та ввічливі. Але граф — це ницій авантюрист, лицемір, ошуканець, який без докорів сумління користується примхою Журдена. Нічого, крім титулу, у нього немає: ні грошей (їх він бере в борг у Журдена), ні аристократичних, піднесених почуттів. Він використовує Журдена, щоб справити на Дорімену враження багатія. Вінцем цієї ситуації є комічна сцена, коли герої говорять, не розуміючи одне одного, кожен про своє: Дорімена думає, що коштовності дарував Дорант, і обурюється, коли Журден применшує їхню цінність, бажаючи поставати скромним в очах своєї обраниці.

Дорімена виявляється не благороднішою від Доранта, вона теж долучається до оббирання Журдена. І згоду на шлюб маркіза дає тому, що вважає Доранта насправді тим, за кого той себе видає. Її розчарування автор мудро виніс за межі комедії.

Образи Доранта і Дорімени дають Мольєру змогу розкрити одну з тем комедії — лицемірність французької аристократії.

Образи слуг **Ніколь** і **Ков'єля** можна протиставити представникам зарозумілої і самозакоханої аристократії та малокультурного міщанства. Завдяки своїй щирості, доброті та загостреному почуттю справедливості вони стають наприкінці п'єси справжніми господарями, влаштовують не тільки власну долю, а й долю своїх хазяїв. Своїми прекрасними людськими рисами вони повною мірою заслуговують на ту любов і повагу, які відчуваються в авторському ставленні до них.

Отже, можна погодитися з тим, що Журден — невіглас і простак, марнославний егоїст. Але за моральними рисами він вищий за аристократів, він ні на кому не наживається, нікого не використовує, а лише дурить — сам себе.

Так комедія, яка мала розважити короля, стала сатиричним твором на соціальну тему. За смішними подіями комедії приховані серйозні висновки, а комічні образи стають сатиричними. Сатира в комедії має суспільний смисл, а моральні проблеми — місце людини в суспільстві, пріоритети та ідеали, цінність особистості, питання освіти, виховання, мистецтва, кохання, честі, людської гідності — ніколи не втрачали своєї актуальності.

Мольєра справедливо називали автором «високої комедії». «Міщанин-шляхтич» — яскравий доказ цього.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Перекажіть, що стало поштовхом до написання комедії «Міщанин-шляхтич».
2. Схарактеризуйте конфлікт, покладений в основу сюжету твору.
3. Поміркуйте, які сюжетні лінії можна виділити в цій комедії. Яку функцію вони виконують?
4. Проаналізуйте, чи дотримується Мольєр правил класицизму в комедії «Міщанин-шляхтич».
5. Визначте жанрові особливості комедії. Підтверджуйте свою думку цитатами з тексту.
6. Розкажіть, що сатирично зображується в комедії «Міщанин-шляхтич».
7. Аргументуйте, у чому комізм образу Журдена. Яку рису його характеру можна назвати основною?
8. Визначте, чи заважає пану Журдену його марнославство.
9. Складіть порівняльну характеристику дійових осіб комедії. Чи поділяються вони, згідно з класицистичною традицією, на позитивних і негативних?

10. Поміркуйте, які загальнолюдські та суспільні проблеми порушує Мольєр у своїй комедії.

11. Доберіть вислови з комедії, які стали крилатими.

12. Накресліть і заповніть таблицю «Засоби творення комічного у комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»:

Худ. засіб	Сцена	Функція
Гумор	Журден позичає гроші графу Доранту	Висміюються довірливість Журдена і шахрайство Доранта
Іронія	Пані Журден глузує з чоловіка, який довіряє Доранту	
Сарказм	Пані Журден із неприхованим гнівом викриває Доранта і Дорімену, виганяючи їх зі свого дому	
Сатира	Ков'єль дає негативну характеристику Журденові: «От йолоп, так йолоп!..»	
Буфонада	Окарикатурення Журдена (як він одягається, кланяється, вимовляє звуки тощо)	
Фарс	Переодягання Ков'єля і Клеонта, підглядання Ніколь, побиття Журдена палицями під час церемонії посвяти в «мамамуші» та ін.	

Світове значення комедій Мольєра

Творча майстерність Мольєра відразу здобула світове визнання. Він підніс жанр комедії, який виник ще в античні часи, стрімко розвивався в добу Відродження, на нову висоту.

Мольєр зображує комічні ситуації не лише з життя представників нижчих суспільних станів, як це робили комедіографи Давньої Греції та Давнього Риму, показує вже не дивовижні пригоди та надзвичайні випадки, що зумовлені долею чи випадком, як це робив Шекспір. Мольєр створює сатиричну комедію, наповнює її серйозною проблематикою, іноді надає трагічного звучання. У центрі сатиричного зображення постають переважно представники вищих суспільних станів, французької аристократії.

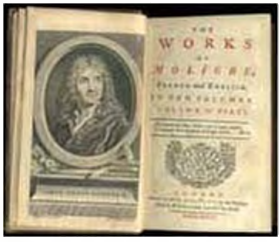

Перший том англійського перекладу всіх п'єс Мольєра, виданий Джоном Вотсом у 1739 р.

Значення художніх здобутків Мольєра в історії світової драматургії важко переоцінити. Поєднавши у своїй творчості найкращі традиції французького нового театру та найпрогресивніші ідеї гуманізму, драматург об'єднав дві культурні доби — добу Відродження і *добу Просвітництва XVIII ст.*, сміливо накреслив напрям подальшого розвитку драматургії.

Мотиви поведінки дійових осіб його творів зумовлені суспільним становищем та становою психологією: одні прагнуть якнайкраще влаштуватися в суспільстві, інші — збагатитися за чийсь рахунок. Але смішними постають і ті, хто прагне обдурити й використати, і ті, хто дозволяє себе ошукати.

Створений через сім років після смерті Мольєра силами акторів його трупи театр «Комеді Франсез» існує і досі. Цей зразковий театр має ще одну назву — «Дім Мольєра».

Сміх Мольєра завжди добрий. Він поблажливий до людей, вірить у їхню здатність побачити свої вади і виправитися.

Реалізм французького драматурга розвивали в наступні століття відомі комедіографи **Лесаж** і **Бомарше**. У різних європейських країнах переклади п'єс Мольєра стали потужним стимулом до створення національної комедії. Так було перш за все в Англії, потім у Німеччині, в Італії, де під безпосереднім впливом Мольєра виховався творець італійської комедії **Гольдоні**.

Актор-новатор, творець нової манери реалістичної гри, Мольєр заклав міцні підвалини нової драматургії, на які надалі спиратимуться і які розвиватимуть драматурги різних країн світу.

Ніхто точно не знає, де могила Мольєра. Немає будинку, де він народився. Не збереглося жодного автографа, окрім двох розписок, до нас не дійшли ні його рукописи, ні листи. Проте зі сцени театрів світу досі лунає його безсмертний сміх, а народжені його розумом і талантом слова й через століття викликають у відповідь думки та почуття. І саме це — найпрекрасніший і найміцніший з усіх поставлених йому пам'ятників.

Україна і світ

В Україні перші постановки комедій французького драматурга відбулися вже наприкінці XVIII ст., і сьогодні його твори входять до репертуару різних українських театрів. Визначні діячі української культури Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та багато інших високо оцінювали п'єси драматурга. Мольєрівські ідеї і сюжети неодноразово перевірялися і будуть перевірятися в нових культурних та історичних умовах, і таки доводитимуть свою універсальність. Іван Карпенко-Карий у трагікомедії «Мартин Боруля», Михайло Кропивницький у творі «Глитай, або ж Павук», Леся Українка у «Камінному господарі» надають мольєрівським сюжетам нового життя, оновлюють їхній ідейно-естетичний зміст, збагачують новими явищами життя, створюють літературну традицію.

Одна з таких спроб — комедія Миколи Куліша «Мина Мазайло», коли автор навмисне взяв сюжет мольєрівської п'єси «Міщанин-шляхтич» і переніс його на український грунт першої половини XX ст. Чи позбулася людина за кілька століть бажання за будь-яку ціну змінити свій статус у суспільстві і вивищитися у власних очах та очах оточення — вирішувати вам, сучасним читачам.

Перекладати комедії Мольєра українською мовою почали ще у XIX ст. П'ять комедій переклав Володимир Самійленко — український поет-лірик, сатирик, драматург і перекладач. Серед них особливо вирізняється переклад «Тартюфа» 1901 року.

Вибрані комедії Мольєра переклала актриса, письменниця й перекладачка Ірина Стешенко, онука корифея українського театру поета й драматурга Михайла Старицького.

У 1931 році вийшла книжка «Французькі класики XVII сторіччя» в перекладі Максима Рильського, де вміщено, серед іншого, Мольєрового «Мізантропа». Карбовані олександрійські вірші цієї «високої комедії» стали одним із кращих надбань Рильського-перекладача. Із сучасних перекладачів над творчістю Мольєра працює Нінель Орлик.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про світове значення драматургії Мольєра.
2. Перелічіть, хто з українських письменників використовував у своїй творчості мольєрівські мотиви.
3. Підготуйтеся до дискусії на тему «Міщанин-шляхтич» — висока комедія.
4. Напишіть твір-роздум на тему «Сучасні Журдени».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Екранізація творів Мольєра».

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Бароко — культурно-історична доба в Європі, яка настала після доби Відродження. Мистецтво бароко стало головним стилем європейської культури першої половини XVII ст.

Класицизм — це другий після бароко провідний напрям у мистецтві Європи, що остаточно утвердився у другій половині XVII ст. На відміну від бароко, класицизм тяжіє до ясності форми, до вивіреної розумом гармонії та точного дотримання жанрових канонів.

Луїс де Гонгора-і-Арготе — іспанський поет першої половини XVII ст., ключова постать барокової лірики.

Джон Донн — видатна постать англійської барокової лірики, засновник «метафізичної поетичної школи».

Мольєр — французький драматург, майстер класицистичної комедії. «Міщанин-шляхтич» — «висока комедія».

Ключові поняття теми:
Бароко, класицизм, філософський вірш, засоби комічного: гумор, іронія, сатира, сарказм.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Луїс де Гонгора — автор барокової лірики?**
   а) так б) ні

2. **Найвизначніша постать англійського Бароко — Джон Донн?**
   а) так б) ні

3. **Мольєр — автор «Міщанина-шляхтича»?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Для барокової лірики є характерним:
   а) оптимістичний настрій
   б) поєднання «непоєднуваного»
   в) домінування розуму над почуттям

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Твори Луїса де Гонгори стали широко популярними в Іспанії:
   а) за життя письменника
   б) у XX столітті
   в) у наш час

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Джон Донн — автор:
   а) барокової лірики та церковних проповідей
   б) барокової лірики
   в) церковних проповідей

7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами:**

1) Луїс Гонгора	а) комедія
2) Джон Донн	б) романс
3) Мольєр	в) сонет

8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**

1) «Галерник»	а) Журден
2) «Міщанин-шляхтич»	б) іспанський бранець
3) «Священні сонети»	в) суперечливий ліричний герой

9. **Установіть відповідність між авторами та творами:**

1) Луїс Гонгора	а) комедія про міщанина-шляхтича
2) Джон Донн	б) «Галерник»
3) Мольєр	в) «Священні сонети»

10. **Чи справедливим є твердження, що Луїс де Гонгора — центральна постать барокової лірики? Відповідь аргументуйте.**

11. **Джон Донн — поет-філософ, засновник «метафізичної поетичної школи». Як ви вважаєте, чим він цікавий сучасному читачеві?**

12. **У чому секрет популярності комедій Мольєра?**

Розділ 6

Література XX і XXI ст.

У пошуках себе і високого польоту

Складне й сповнене протиріч XX століття — недавня історія людства. З одного боку, це доба наукових відкриттів, технологічної революції, космічних польотів, захопливих досягнень і звершень, втілення в реальність найсміливіших мрій попередніх епох. Людина піднялася в повітря, спустилася в океанські глибини, зазирнула в мікросвіт, наблизила до себе зірки, винайшла ліки від страшних хвороб. З іншого, це століття світових війн, тоталітарних режимів, створення зброї масового знищення, техногенних катастроф. Масштабність подій суперечливого часу відбилася в мистецтві. У літературі з'явилися нові напрями, стилі й жанри, нові теми й герої. Та як і в попередні епохи, митці замислювалися про сенс життя, про істинні цінності, про шляхи пізнання світу й душі людини. XX століття залишило нам справжні літературні шедеври, ознайомлення з якими ви вже розпочали раніше й продовжите у старших класах. Адже **Ars longa** — мистецтво вічне!

Що ж до літератури сучасної — це можливість пізнати у творах себе, поміркувати над проблемами сьогодення. А оцінку цим творам поставить час.

Опрацювавши розділ «Література XX–XXI ст. У пошуках себе і високого польоту», ви:

— **ознайомитеся** з вибраними творами письменників XX–XXI ст.;
— **дізнаєтеся** про популярні жанри сучасної літератури;
— **розкриєте для себе** філософський смисл літературної казки-притчі;
— **складете уявлення** про прагнення людини до високої мети;
— **довідаєтеся** про сучасні літературно-художні видання творів зарубіжної літератури;
— **зможете оцінити** художнє втілення світу сучасного підлітка у творах європейських письменників;
— **привідкриєте для себе** проблеми, які хвилюють ваших ровесників у інших країнах;
— **з'ясуєте**, які твори сучасної літератури вас найбільше цікавлять.

У пошуках себе і високого польоту

***Авіація** (від лат. avis — птах) — галузь техніки, пов'язана з польотами в атмосфері апаратів, важчих за повітря.*

Людина з давніх часів мріяла відірватися від землі й піднятися в небо. Вона наділяла такою властивістю богів, пробувала сама приробити собі крила. Згадаймо міфологічного Ікара, який загинув, підлетівши заблизько до сонця. У часи Відродження були перші спроби сконструювати літальні апарати. Наприклад, у паперах Леонардо да Вінчі знайшли креслення прообразу сучасного вертольота.

Літак, на якому вилетів в останній політ у 1944 р. письменник Антуан де Сент-Екзюпері

Ця мрія людства здійснилася в XX столітті, коли виникла й почала розвиватися авіація.

У першій половині XX століття авіатор — це одна з найнебезпечніших і найромантичніших професій. За перельотами відчайдухів через океан або до Північного полюса стежила вся планета, їм аплодували, ними захоплювалися.

Літак письменника Річарда Баха

І сьогодні, коли вже нікого не здивуєш надзвуковими літаками та польотами в космос, коли більш ніж півстоліття минуло після того, як людина ступила на Місяць, коли готуються експедиції на Марс,— небо все одно кличе й зачаровує, залишається символом перемоги над буденністю, алегорією здатності людини піднятися над самою собою. Саме з небом пов'язане відчуття високого польоту, про яке йдеться у запропонованих вам творах XX століття.

6.1.1 Антуан де Сент-Екзюпері

Твори **Антуа́на де Сент-Екзюпері́ (1900–1944)** у французькій літературі першої половини XX століття стоять дещо осібно. Екзюпері — романтик, слово *Людина* він писав із великої літери, його цікавило найважливіше: обов'язок і вірність, дружба й кохання, діяльна любов до життя і людей, нетерпимість до зла. Усе життя письменника було пов'язане з авіацією. У роки Другої світової війни Екзюпері був військовим льотчиком. Він загинув під час розвідувального вильоту до берегів окупованої Франції.

Антуан де Сент-Екзюпері народився в Ліоні у старовинній аристократичній родині. Його батько помер, коли Антуану було чотири роки. Вихованням дітей займалася мати, графиня Марі де Сент-Екзюпері. Вона була натурою артистичною, мала персональні художні виставки, проте, втративши чоловіка, змушена була повністю зосередитися на утримуванні п'ятьох дітей.

Антуан де Сент-Екзюпері

Родина мешкала у старовинному замку Сент-Моріс де Ремáн. Середньовічні мури, лицарські обладунки, прекрасний парк, поля і повна свобода — ця казкова атмосфера сприяла тому, що Антуан ріс фантазером і мрійником. Дитинство його було напрочуд щасливим. «Я прийшов із дитинства, як із країни»,— напише він згодом.

У дитинстві маленького Тоніо (домашній варіант імені Антуан) називали Король-Сонце за золотаві кучері. Тоніо любив природу, часто вирушав на довгі прогулянки разом із лісником. Він навіть хотів стати садівником, бо садівник не просто вирощує квіти, а створює гармонію та красу. Веселий, обдарований Тоніо був непосидою, придумував для братів і сестер ігри, малював, складав казки, писав вірші, грав на скрипці. А особливо йому подобалося майструвати. Мати, з якою в Екзюпері все життя були ніжні стосунки, завжди у всьому підтримувала його і розвивала синові захоплення.

Антуан (другий справа) з братом і сестрами

Неподалік був аеродром, куди Антуан часто їздив на велосипеді. Коли йому минуло дванадцять, він уперше в житті піднявся в небо на літаку зі своїм знайомим льотчиком. Це «повітряне хрещення» у майбутньому вплинуло на його життєвий вибір. У школі Антуана дражнили звіздарем за звичку подовгу вдивлятися в зоряне небо.

Неабиякі здібності до механіки та техніки Антуан виявив із ранніх літ. Наприклад, він виготовив із консервних бляшанок телефон, який непогано працював, а в дев'ять років змайстрував диво-велосипед із крилами.

Дитинство Екзюпері закінчилося, коли помер від лихоманки його брат Франсуа. Смерть улюбленого брата справила на майбутнього письменника глибоке враження. «Варто тільки підрости, і милосердний Бог залишає вас напризволяще»,— із сумом напише Сент-Екзюпері.

Антуан спробував вступити до Вищого військово-морського училища в Парижі, але не склав іспити і вступив на архітектурне відділення Паризької академії мистецтв. Вивчення архітектури, проте, не захопило його.

У 1921 році Сент-Екзюпері, залишивши навчання на архітектурному факультеті, записався добровольцем до авіаполку в Страсбурзі. Авіація назавжди ввійшла в його життя. За два роки строкової служби він здобув унікальну підготовку — засвоїв пілотування різних літаків, був і штурманом, і стрілком, і механіком. У двадцять два роки Екзюпері вже отримав посвідчення пілота. Та мрія підкорити небо невдовзі обернулася аварією — першою з численних аварій у його житті. За станом здоров'я йому довелося залишити армію.

Сент-Екзюпері оселився в Парижі. Спробував зайнятися літературою, та спочатку це не принесло йому успіху. Він змінював різні роботи, поки не влаштувався нарешті аеродромним механіком. Таке життя його не задовольняло, він нудився, неодноразово закохувався.

Варто зауважити, що за часів Сент-Екзюпері авіація лише «ставала на крило», ламкість і недостатня надійність аеропланів призводила до частих аварій. Наприклад, кожен переліт через Анди був у той час подвигом.

У 1926 році сталася подія, яка була для Сент-Екзюпері потрясінням і, водночас, підштовхнула його до рішучих вчинків,— мати змушена була через борги продати їхній родовий маєток, улюблену «країну дитинства» Антуана.

Екзюпері знову розпочав кар'єру льотчика. У свій перший політ на поштовому літаку до Африки він вирушив у жовтні 1926 року. Цього ж року було надруковано його перше оповідання — «Льотчик». Відтоді авіація й література тісно переплелись у житті Сент-Екзюпері.

В авіації Сент-Екзюпері знайшов необхідне письменнику особливе бачення світу, він дивився на землю й людей з висоти польоту, і йому ніби відкривався прихований від інших сенс життя, гострішими ставали почуття, яснішими невидимі зв'язки між людьми.

У двадцять дев'ять Екзюпері став директором філіалу авіакомпанії в Аргентині (Південна Америка). І не припиняв літати. Екзюпері здійснив тридцять польотів над Андами до столиці Чилі.

Загалом Антуан де Сент-Екзюпері налітав за життя 6500 годин. Він прокладав нові траси, літав над океаном і горами, морями й пустелями. Він рятував друзів, які зазнавали аварій, багато разів сам дивом уникав смерті, потрапивши в аварію. Його врятували бедуїни, коли він одного разу упав серед пустелі.

За внесок у розвиток цивільної авіації, виняткову сміливість, майстерність, холоднокровність і самовідданість Екзюпері було нагороджено в 1930 році Орденом Почесного легіону. Професія льотчика відповідала його романтичній і дієвій вдачі: не тільки задовольняла його прагнення відірватися від землі й буденності, а й дала можливість стати особистістю, відчути повноту життя та смак постійного ризику, випробувати власну мужність.

Екзюпері вважав свій літак засобом пізнання світу, а мету льотної справи вбачав у осмисленні своєї ролі на землі. «Для мене літати і писати — одне й те саме, головне — діяти, головне — знайти себе,— писав він. — Авіатор і письменник зливаються, обидва однаково пізнають світ».

Антуан де Сент-Екзюпері всерйоз почав писати. І вже перший його твір — роман «Південний поштовий» (1929) був тепло сприйнятий читачами й отримав схвальні оцінки критики.

У Буенос-Айресі, столиці Аргентини, у 1930 році зустрів Екзюпері красуню Консуело Гомес, яка стала його дружиною. Молода вдова гватемальського дипломата і письменника Енріко Гомеса Карільйо прекрасно розумілася на живописі, непогано ліпила, дружила з відомим художником Сальвадором Далі.

Завдяки підтримці дружини Екзюпері завершив свою повість «Нічний політ». Ця повість принесла авторові ще більший успіх.

В основу повісті «Нічний політ» Сент-Екзюпері поклав свій досвід, набутий під час нічних польотів над безлюдною Патагонією (льотчики літали вночі, щоб швидше доставити пошту). За її мотивами в Голлівуді було знято однойменний фільм. А італійський композитор Луїджі Дальяпіколья написав музику до опери «Нічний політ».

За повість «Нічний політ» письменника було нагороджено літературною премією «Феміна». І з середини 30-х років Сент-Екзюпері переходить на журналістську роботу й більше часу віддає творчості.

Та закоханий у небо льотчик не залишив авіацію. Він випробовував нові літаки, знову потрапляв у аварії (одну з них — аварію в Лівійській пустелі — змальовано у багатьох його наступних творах), працював кореспондентом різних газет, робив у 1936 році репортажі з охопленої громадянською війною Іспанії.

У 1939 році з'явилася третя книга Антуана де Сент-Екзюпері — «Планета людей», за яку він був нагороджений престижною літературною премією Французької академії.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Планета людей» — це підсумок усього передуманого й пережитого Антуаном де Сент-Екзюпері. У цій незвичайній книзі, об'єднаній винятково особистістю автора, немає чіткого сюжету. Тут уміщено спогади, репортажі, думки письменника. «Планета людей» — портрет людини й водночас портрет доби, де йдеться про любов і дружбу, про красу світу та відповідальність людей за нього, про зв'язки між людьми, про те, що духовне завжди важливіше за матеріальне: «Один лише Дух, торкаючись глини, робить із неї Людину». Недаремно «Планета людей» одразу стала бестселером.

У розлуках Сент-Екзюпері завжди дуже сумував за дружиною. Він заздалегідь написав їй розгорнуте любовне послання за кілька днів до того, як вирушив на війну: «Витчи для мене плащ із твого кохання, Консуело, і жодна куля не зачепить мене!»

На початок Другої світової війни Сент-Екзюпері мав погане здоров'я: він ледь вижив після аварії в 1938 році у Гватемалі, під час якої зазнав кількох переломів. Комісія визнала його непридатним до польотів, але він ціною неймовірних зусиль знову став військовим льотчиком. Екзюпері писав: «Я повинен взяти участь у цій війні. Усе, що я люблю,— під загрозою. Я хочу битися, мене змушує до цього любов та моя внутрішня релігія. Я не можу залишатись осторонь».

Коли фашисти окупували Францію, Екзюпері змушений був емігрувати до США. Там він написав повісті «Військовий льотчик» (1942) та «Лист до заручника» (1943), які стали своєрідними маніфестами антифашистського спротиву. Повість «Військовий льотчик» помітно вплинула на ставлення американців до війни в Європі.

У 1943 році в Нью-Йорку вийшла друком казка «Маленький принц», спершу англійською мовою, потім французькою. Сент-Екзюпері власноруч ілюстрував її акварелями. Це єдине видання «Маленького принца», що побачило світ за життя автора. У Франції «Маленького принца» надрукували 1945 року.

В Америці Екзюпері написав у 1943 році також свій останній завершений твір — знамениту казку «Маленький принц».

Коли США вступили в Другу світову війну, Екзюпері подав рапорт про своє бажання воювати у військово-повітряних силах. Йому відповіли відмовою, адже максимальний вік військового льотчика — тридцять років, а Антуану вже минув сорок один. Та він знову сів за штурвал військового літака.

Із 1943 року Екзюпері служив військовим льотчиком у французьких військах у Північній Африці. За бойові вильоти його нагороджено Воєнним хрестом Французької Республіки. Він добився, що йому дозволили керувати швидкісним літаком, хоча мав стільки травм, що не міг навіть надягти комбінезон без сторонньої допомоги. Усі, хто був поруч, намагалися вберегти Екзюпері, та льотчик хотів літати.

Екзюпері став одним із засновників поштових авіаперевезень і пасажирських авіаліній в Аргентині. Як визнання його заслуг перед Аргентиною, одному з гірських піків у Андах, розташованому в Патагонії, присвоєно його ім'я.

31 липня 1944 року Антуан де Сент-Екзюпері не повернувся на острів Корсика з розвідувального польоту. Тривалий час вважали, що він зник безвісти.

У 1998 році в морі поблизу Марселя рибалка виловив срібний браслет з іменами Антуана та його дружини Консуело. За два роки професійний дайвер віднайшов на морському дні в тому самому районі залишки літака, що ним керував Сент-Екзюпері. Проте тіло льотчика так і не знайшли.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про життя Антуана де Сент-Екзюпері.
2. Пригадайте, як авіація ввійшла в життя Екзюпері.
3. Визначте, як пов'язані кар'єра льотчика і творчість письменника Екзюпері.
4. Назвіть твори, які принесли Екзюпері світову славу. Поміркуйте, чому.
5. Сформулюйте, у чому полягає особливість повісті «Планета людей».
6. Поясніть, чому постать і творчість Антуана де Сент-Екзюпері привертають увагу вже багато десятиліть поспіль у всьому світі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи і підготуйте презентацію на одну з тем:

- Цікаві факти з життя льотчика Антуана де Сент-Екзюпері.
- Видання творів Екзюпері.
- Екранізації творів Екзюпері.

6.1.2 «Маленький принц»

«Маленький принц» — найвідоміший твір Антуана де Сент-Екзюпері. *Філософську казку-притчу* «Маленький принц» по праву вважають однією з найгеніальніших і найпроникливіших повістей XX століття.

У «Маленькому принці» письменник по-своєму відповідає на запитання, які хвилювали його сучасників у часи страшної війни: як можна жити, якщо людина смертна, якщо в світі відбуваються жахи, які переходять межу всякого розуміння. Екзюпері пише: «Незважаючи на те, що життя ставить людей у нестерпні умови і що люди помирають, жити можливо і необхідно підтримувати один одного, відчувати свою відповідальність за весь світ, нехай навіть смертю перемагаючи знегоди, але продовжувати вирощувати дерево людства».

«Маленький принц» — це водночас казка, написана на замовлення видавництва, філософська притча та глибока внутрішня сповідь самого Антуана де Сент-Екзюпері.

«Маленький принц» посідає особливе місце у творчості Екзюпері. Цю поетичну оповідь для дітей написано про важливі «недитячі» поняття: життя та смерть, любов і відповідальність, вірність і дружбу. Екзюпері присвятив «Маленького принца» Леонові Верту, своєму другу, який

У години перепочинку між бойовими вильотами Екзюпері часто малював на папері хлопчика — крилатого або верхи на хмарині. Із часом крила замінив довгий шарф (подібний до того, що носив сам автор), а хмарина перетворилася на астероїд Б-612. Так із роздумів, спогадів і мрій народився його найвідоміший твір — «Маленький принц».

Тут і далі ілюстрації Екзюпері

Усе життя Екзюпері сумував за «країною дитинства». Він вважав, що в кожній людині живе дитина — відверта, щира, добра, але більшість дорослих забули про те, що колись були дітьми, і зайнялися «серйозними» справами: грошима, владою, кар'єрою та іншими необов'язковими речами, нічого не вартими порівняно зі справжніми цінностями, які відкриваються людині в дитинстві.

Образи *змії, лиса, троянди* мають біблійне, фольклорне та міфологічне походження.

перебував в окупованій Франції. Вибачаючись у передмові перед дітьми, що присвятив свою казку дорослому, письменник пояснює це тим, що другові зараз дуже важко, а втім, він теж колись був дитиною.

За формою «Маленький принц» — повість, що складається з двадцяти семи частин. За сюжетом — казка, де розповідається про чарівні пригоди принца, який покинув через нещасливе кохання рідну домівку й мандрує Всесвітом. За філософським змістом — це притча, головна ідея якої — утвердження істинних цінностей людського буття. Головна антитеза тут — спосіб сприйняття світу: через почуття або розум. Перший — характерний для дітей і тих рідкісних людей, які не втратили дитячої чистоти та наївності. Другий — притаманний дорослим людям, які часто підпадають під владу створених ними ж самими безглуздих правил.

Для «дорослих» важливим є матеріальне, для «дітей» — духовне. «Дорослі» втратили уяву, здатність фантазувати, а «діти» можуть у будь-чому побачити щось незвичайне, як бачить Маленький принц слона в удаві на малюнку льотчика, хоча «дорослі» вважають, що там намальовано капелюх.

Дитячий малюнок льотчика — своєрідний «маркер» на щирість душі. Маленький принц, який упав із неба в пустелю, де льотчик лагодив літак після аварії, пройшов «випробування» малюнком. А льотчик пройшов перевірку, коли намалював ящик, де ховається потрібний хлопчикові баранчик.

Поступово читач розуміє: льотчик і Маленький принц — люди одного типу, щирі й незіпсовані життям, які зберегли вірність ідеалам і моральним цінностям.

Казка має циклічну композицію: це подорож від дому і додому головних героїв — **Маленького принца** і **льотчика**, шляхи яких перетнулися в центрі пустелі Сахари. Вона насичена алегоричними образами, символами й біблійними мотивами. *Образ дороги* — це філософський символ пошуку істини. *Пустеля* символізує самотність. *Дім, сад, колодязь, вода* — символи домашнього затишку.

Поява Маленького принца на Землі символізує народження людини, яка приходить у світ із чистою душею і серцем, відкритим для любові

й дружби. Повернення Маленького принца на свою планету можливе тільки шляхом реальної смерті від зміїного укусу. У фізичній смерті казкового героя втілено християнську ідею про вічне життя душі, яка може відлетіти на небеса, тільки позбувшись тілесної оболонки. Перебування Маленького принца на Землі символізує духовне зростання людини, яка вчиться любити й дружити, розуміти інших і піклуватися про них.

Символічною є розповідь про корисні трави та бур'яни. Їх, як і людей, не розрізниш із першого погляду. «Бур'яни» можуть вирости в душі кожного, тому треба пильно й ретельно боротися зі своїми «баобабами» — негативними рисами характеру.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Образи головних героїв повісті глибоко автобіографічні. Льотчик, що потрапив у катастрофу в пустелі, нагадує пілота Екзюпері, відважну й мужню людину зі щирим і добрим серцем. В образі Маленького принца вгадується золотоволосий Тоніо на прізвисько «Король-Сонце», якого прозвали звіздарем через звичку дивитись на зоряне небо. Недитячої мудрості й серйозності надають йому спогади письменника про померлого в ранній юності брата.

Маленький хлопчик із золотавим волоссям і дорослий льотчик зустрілися в драматичний момент життя авіатора, який опинився на межі життя та смерті через катастрофу літака в пустелі. У такі хвилини перед лицем смерті людина переосмислює все своє життя. Відкриті за час перебування на землі істини письменник вклав в уста Маленького принца. Символом істини постає вода, яку хлопчик допоміг льотчику знайти, коли той випив останній ковток і потерпав від спраги та розпачу.

Інші персонажі — своєрідні *алегорії людських рис характеру*. Щоб яскраво показати найбільш характерні риси дорослих людей, автор поміщає кожного з них на свою планету і немов під збільшувальним склом показує його суть.

Мандруючи Всесвітом, Маленький принц зустрівся з носіями таких поширених людських пороків, як прагнення до влади, честолюбство, пияцтво, любов до багатства, обмеженість. Для Короля, уособлення владолюбства, найголовніше в житті — це влада, а всіх людей він вважає своїми підданими. Уособлення зарозумілості Честолюбець вважає себе найкращим, найрозумнішим і найбагатшим, а всіх людей — своїми шанувальниками. П'яниця п'є, намагаючись забути, як йому соромно від того, що він п'є. Зациклений на грошах і прибутках Бізнесмен постійно лічить зірки та вважає, що досить першим назвати себе їхнім власником, щоб дійсно ним бути. Ліхтарник — житель найменшої планети, на якій побував Маленький принц, щохвилини запалює й гасить свій ліхтар. Відірваний від життя Географ нічого не знає про свою прекрасну планету, бо ніколи не виходить із кабінету, де записує розповіді мандрівників.

Образ Троянди Екзюпері «списав» зі своєї дружини. І свої спогади про чоловіка Консуело назвала «Сповідь Троянди».

Маленький герой не може прийняти до душі дивні риси світу дорослих. Йому важко збагнути Короля, Честолюбця, Пияка, Бізнесмена, Географа, він відкидає владність, честолюбство, безвілля, скнарість, рутинність і прагматизм. А головне, всіх цих людей об'єднує повна порожнеча життя та позбавлена сенсу діяльність.

З погляду Маленького принца, єдина людина, яку ще можна зрозуміти, це Ліхтарник, бо він виконує свій обов'язок навіть попри те, що на такій маленькій планеті це втратило сенс. Та й робота в нього корисна й прекрасна по суті — запалювати світло.

Стосунки Маленького принца і **Троянди** — алегоричне зображення кохання. Горда, прекрасна Квітка вередує та маніпулює коханим доти, поки не втрачає над ним владу. Ніжний, несміливий Маленький принц страждає від примх красуні. Він не відразу зрозумів, що не треба було ображатися на неї, а можна було просто любити її за радість, яку вона принесла в його життя.

Коли Маленький принц побачив на Землі п'ять тисяч троянд, він упав у відчай і мало не розчарувався у своїй красуні-квітці. Від цього його застеріг Лис (у французьких народних казках Лис — уособлення мудрості). Лис відкрив маленькому герою просту істину: дивитися треба не очима, а серцем. І пояснив, що ми завжди відповідаємо за тих, кого приручили, а зробити тебе щасливим може одна-єдина квітка, якій ти подаруєш свою любов і турботу.

Образ Лиса — алегоричне зображення дружби, яка виникає з бажання бути комусь потрібним. Друг — це той, хто наповнює життя сенсом, проганяє нудьгу, відкриває очі на красу світу, той, із ким сумно розлучатися. Дружба, як і кохання, — це прекрасно, хоч іноді й доводиться плакати в хвилину розставання. Розмова Маленького принца з Лисом про найважливіші речі в житті — любов і дружбу — центральний епізод казки.

Хлопчик вирішив повернутися на свою планету, до прекрасної Троянди, яку він приручив. Для цього йому потрібна допомога жовтої Змії. Коли маленький герой скаржиться їй на самотність у пустелі, вона відповідає, що самотньо буває і серед людей. У маленькій змійці, могутнішій за короля, здатній вирішувати всі загадки, читач одразу впізнає Смерть, бо тільки вона має можливість понести далі, ніж будь-який корабель.

Для казки-притчі характерні:
- *відсутність розлогого сюжету;*
- *незначна кількість персонажів;*
- *символічність образів і ситуацій, їх багатозначність;*
- *умовність часу і простору;*
- *повчальний характер;*
- *філософська насиченість.*

Зворушлива, сповнена щемливого суму повість про хлопчика, який прилетів із зірок, сповнена світлих кольорів. *Золотоволосий* Маленький принц носить *жовтий* шалик, безкраї піски Сахари *кольору меду*, пшеничне колосся відливає *золотом*, мудрий Лис *помаранчевого кольору*. Тому казка не залишає почуття безнадії.

Льотчик не знайшов тіла свого юного друга на піску. Він сподівається знову зустріти Маленького принца й, коли дивиться на зірки, уявляє собі, як хлопчик повернувся на свою планету до коханої Троянди. Ця надія передається й читачу. Попри всю недосконалість світу, у ньому існують любов і дружба, щирість і краса, зоряне небо й тепло людських сердець.

Теорія літератури

Алегóрія — інакомовлення, художній засіб, за допомогою якого узагальнене поняття розкривається через конкретні образи.

Кáзка — розповідний твір про вигадані, фантастичні події.

Ліри́чна пóвість — прозовий (рідше віршований) ліро-епічний твір, який визначається домінуванням авторського «Я», високим ступенем емоційності мови.

Філософська при́тча — літературний твір із рисами сюжетної прози, що ілюструє певну філософську або моралістичну тезу.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Малюнки до казки, виконані Екзюпері, не менш знамениті, ніж сама казка. Важливо, що це не ілюстрації, а органічна частина твору: сам автор і його герої весь час посилаються на малюнки й навіть сперечаються про них. Унікальні ілюстрації в «Маленькому принці» руйнують мовні бар'єри, стають частиною універсального візуального лексикону, зрозумілого кожному.

Україна і світ

Книги французького льотчика і всесвітньо відомого письменника переклали українською мовою Анатоль Перепадя та Петро Таращук.

«Маленького принца» переклав також Анатолій Жаловський (видання 1976 року). У 2015 році в Україні вийшло одразу три видання «Маленького принца»: у видавництві «Махаон» — у перекладі Анатоля Перепаді з ілюстраціями самого Екзюпері, у видавництві «Час майстрів» — у перекладі Анатоля Перепаді з ілюстраціями Анни Сілівончік та у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» — у перекладі Олега Жупанського за редакцією Анатоля Перепаді та Івана Малковича з ілюстраціями Владислава Єрка.

«Маленького принца» перекладено майже двомастами мовами світу. Загальний тираж видань «Маленького принца» перевищує 80 млн примірників.

У 2003 році перший супутник астероїда «45 Eugenia», відкритий астрономами 1 листопада 1998 року на телескопі в Мауна Кеа (Гаваї), було названо «Маленький принц».

Пам'ятник Антуану де Сент-Екзюпері й Маленькому принцу в Ліоні

Діалог культур

За казкою «Маленький принц» знято чотири кінофільми, два мультфільми, два мультсеріали, аніме-серіал, поставлено балет, мюзикл і театральні вистави. За сюжетом казки створюють ігри, її читають герої інших книжок, до неї малюють ілюстрації.

Про Маленького принца пишуть пісні, знімають кліпи, йому присвячують вірші, ставлять пам'ятники, його згадують у різних творах.

Екзюпері знайшов мову, однаково зрозумілу і дітям, і дорослим. У своїй казці він не дає готових відповідей — це, на жаль, неможливо. З геніальною прозорливістю письменник вибрав ті ситуації, розуміння яких допоможе дитині вирости частиною планети людей. Саме цьому відповідальному завданню й присвячено його світлу й водночас щемливу розповідь про Маленького принца.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть історію створення казки «Маленький принц».
2. Поясніть, чому «Маленького принца» не можна назвати звичайною дитячою казкою.
3. Визначте, чим саме вас вразила казка Сент-Екзюпері. Чи згодні ви з тим, що ілюстрації автора є її органічною частиною?
4. Пригадайте, як головні герої опинились у пустелі Сахара. Чому можна сказати, що їхні образи автобіографічні?
5. Назвіть людські якості, що їх утілюють мешканці планет, на які завітав Маленький принц. На якій планеті й чому він захотів лишитися?
6. Розкрийте символічний смисл інших образів казки: Троянди, Лиса, Змії.
7. Прокоментуйте розмову Маленького принца з Лисом. Чому можна назвати її кульмінаційним моментом казки?
8. Сформулюйте головну ідею казки-притчі «Маленький принц».
9. Намалюйте скрайбінг за сюжетом казки «Маленький принц». Обгрунтуйте ваш вибір епізодів твору.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну із запропонованих тем.

- Пам'ятники Маленькому принцу.
- Українські видання казки Екзюпері.
- Казка «Маленький принц» у кіно, театрі й музиці.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте:

1. Аніме-серіал «Пригоди Маленького принца» (1979), студія «Кпаск», режисер Канда Такеюкі.
2. Мультсеріал «Маленький принц» (2010) П'єра Алена Чартьєра.
3. Мультфільм «Маленький принц» (2015) Марка Осборна.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

Підготуйте повідомлення про використання сюжету та образів казки «Маленький принц» у відеоіграх.

6.1.3 Річард Бах

Річард Дейвіс Бах

Річард Дейвіс Бах (1936 р. н.) — американський письменник-фантаст, журналіст, публіцист. Він став відомим мільйонам читачів як автор повісті «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» (1970). Основні думки письменника, озвучені персонажами цієї книги (Джонатаном, Чіангом, Салліваном), поступово розвиваються в наступних творах. Це означає, що в художній формі еволюціонують власні погляди Річарда Баха на світ, людину в цьому світі, на смисл життя, життєві цінності тощо. Найбільш відомі з його творів — це «Ілюзії, або Пригоди Месії, який Месією бути не хотів» (2004), «Єдина» (1988), «Втеча від безпеки» (1995), «За межами мого розуму» (2000), «Гіпноз для Марії» (2009).

Уся творчість Річарда Баха пройнята пристрастю — бажанням польоту. Це політ душі, який дає змогу побороти буденне, руйнівне бажання змиритися, заспокоїтися, припинити мріяти.

Досі усіх шанувальників творчості Баха вражає простота його іміджу, щирість у спілкуванні з журналістами, відвертість у текстах. Але при цьому письменник не є «простою» людиною. Романи і повісті, видані до і після «Чайки на ім'я Джонатан Лівінгстон», написані льотчиком, який чудово розуміється на авіаційній термінології та широко її використовує у своїй творчості.

Річард Дейвіс Бах — американський письменник, пілот за професією, народився 23 червня 1936 року в Оук Парку, штат Іллінойс. Один із трьох синів Роланда Баха, колишнього капелана армії США, та Руфі (Шоу) Бах. Про ранні роки життя письменника відомо лише в загальних рисах (точні факти і дати в різних джерелах — переважно мережі Інтернет — суттєво відрізняються, а інтерв'ю різних років розкривають лише вибрані епізоди життя).

Батько майбутнього пілота і письменника був пастором із класичною освітою і знанням грецької, латини й івриту. Живучи в штаті Вісконсин, удома він говорив німецькою мовою (англійську вивчив тільки у шість років). Батько залишив церкву, коли зрозумів, що більше не знаходить там відповіді на свої запитання. Він очолив місцеву філію Американського Червоного Хреста і багато років обіймав цю посаду. Будучи дитиною, Річард вважав його неприступним і сухим, проте, на щастя, вони згодом подружилися.

Хлопчик був дуже близький зі своєю матір'ю — доброю, люблячою і розумною жінкою, творчою натурою, яка мала схильність до малювання і відкрила власний бізнес теж творчого спрямування — із виробництва ювелірних виробів, покритих емаллю. Крім того, мати Річарда Баха була ще й досить активною людиною: свого часу вона стала першою жінкою в міській раді Лонг-Біч, штат Каліфорнія, у дорослому віці вступила на юридичний факультет. Але передчасна смерть не дозволила їй реалізувати всі свої плани.

Річард Бах досить рідко розповідає свої життєві історії, а коли розповідає, то переважно ті, які пов'язані з його основними захопленнями.

Захоплення польотами й літаками виникло несподівано, ще в дитинстві, коли Річард із братами допомагав батькам і опікувався водогінною вежею. Кожного дня хлопчики перевіряли, чи не проіржавіла цистерна, чи досить у ній води. Старші брати стрімко збиралися сходами і кликали молодшого Діккі (в англійській мові — зменшувальне від Річард). Але він не міг їх наздогнати: боявся висоти. Одного разу, коли братів поруч не було, Річард вирішив піднятися на вежу, подолати страх, звільнитися від боягузтва й безпорадності. І ось у шість років Річард Бах зробив перший значущий вчинок, який змінив усе його життя — переступив через себе й піднявся на вежу. Він побачив із неба абсолютно інше життя! Потім ще багато разів маленький Діккі лягав на траву і милувався небом, уявляв себе на чарівній хмарці й намагався подумки до неї доторкнутися. Ці відчуття з роками забулися, але зачарованість небом, прагнення потрапити у височінь збереглися на все життя.

Із дитинства письменник виніс й інші спогади. Про страшні втрати, і не тільки матері. У вісім років помер його брат Боббі. Перше й друге горе залишило живу рану в душі письменника. Пізніше воно вилилося у спогадах про дитинство на сторінках книги «Втеча від безпеки» (1995).

Існує легенда, вигадана дядьком письменника, що по лінії матері Річард Бах є прямим нащадком великого німецького композитора **Йоганна Себастіана Баха**. Можливо, саме ці гени зумовили іншу пристрасть Річарда — до творчої діяльності.

В одному з інтерв'ю Річард Бах розповів про свою любов до музики великого Йоганна Себастіана Баха, захоплення його талантом, зачарованість чудовими темами. «Той, хто вимушений сидіти над додаванням і відніманням, слухаючи Баха, може насолодитися *вищою математикою*»,— зазначив письменник.

Річард Бах на своєму офіційному сайті згадує, як ще у старших класах один з учителів допоміг йому усвідомити власний творчий потенціал. Але у молоді роки мрія літати виявилася сильнішою. Мине ще кілька років до того часу, коли юнак зможе її реалізувати.

У 1955 році Річард Бах вступив до Університету штату Каліфорнія в Лонг-Біч, де навчався протягом чотирьох наступних років і брав уроки пілотування літака. Перший політ за штурвалом літака дуже схвилював і навіть злегка налякав Річарда. Він назавжди запам'ятав, як летів високо над полями і верхівками дерев.

Після закінчення університету Річард Бах не відмовився від істинної пристрасті, якою завжди були літаки: армійську службу він проходив у резерві військово-морського флоту. У 1956–1959 роках працював пілотом у Військово-Повітряних Силах США, дослужився до звання капітана і закінчив службу в 1962 році. У 1960-х роках він очолював Асоціацію старовинних літаків, а також працював пілотом-каскадером, авіаінструктором на Середньому Заході, де продавав прогулянкові польоти на біплані. Надзвичайна любов до літаків стає причиною того, що майже у кожній книжці письменник використовує образ літака як спосіб передачі авторської думки. Цей образ поступово розвивається, і у пізніших творах письменник використовує політ уже як філософську метафору.

Збагнути світ і водночас реалізувати свою другу пристрасть Річарду Баху допомогла письменницька робота. Проте слава прийшла не відразу. Довелося багато пережити, довго і напружено працювати, перш ніж викласти свої почуття й ідеї в художньому тексті. Тут знадобився досвід вивчення філософії і релігії. З одного боку, письменник ставиться до них досить скептично, прагнучи створити власний світогляд. З іншого — констатує, що оригінальних висновків йому навряд чи вдалося дійти.

З 1964 року Річард — професійний письменник і повністю віддається літературному ремеслу.

«Найщасливіша людина — та, що знайшла свою улюблену справу і змогла присвятити їй життя. У більшості випадків це важкий шлях, що вимагає постійних зусиль на кожному кроці», — вважає Річард Бах.

Бах ще неодноразово виступатиме в ролі пілота. Наприклад, його запучали у ролі розповідача або пілота-каскадера у зйомках фільму «Нічого не буває випадковим» за мотивами власної книги.

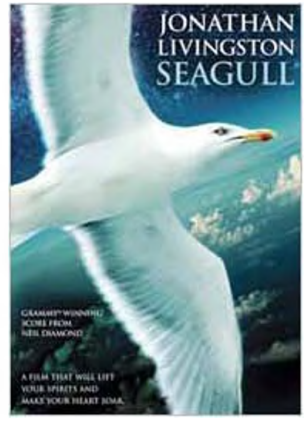

За день до аварії Річард Бах передав у видавництво свій останній на цей час твір «Travels with Puff», який 19 березня 2013 року вийшов друком. Саме на літаку з назвою «Puff» письменник і потрапив в аварію.

З цього часу дві його головні пристрасті органічно поєднуються: роботою стало створення книг, а польоти залишилися для власного задоволення.

За книгами Річарда Баха знято не один фільм. При цьому стосунки з кінематографом у нього не завжди були безхмарними. Відомий той факт, що він подав до суду на компанію, яка знімала фільм за книгою «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон», оскільки сценаристи внесли зміни до сюжету без відома автора. Фактично у фільмі не згадується ім'я Річарда Баха, він лише зберіг авторське право на назву. Складається враження, що після судової тяганини Бах не хотів бути причетним до цього фільму.

Але зйомки фільму за твором мали і хороші результати для письменника: він познайомився зі своєю майбутньою другою дружиною, акторкою Леслі Перріш. Пара вирішила віддалитися від Голлівуду і наприкінці сімдесятих років виїхала до більш спокійних місць. Річард Бах дуже багато часу присвячував улюбленим справам — писав книги і переважно займався парапланеризмом, оскільки саме цей вид спорту максимально дав змогу відчути стан польоту.

У 1981 році Річард Бах і Леслі Перріш одружилися. З того часу Леслі була постійним співавтором свого чоловіка, а також стала героїнею книг «Міст через вічність», «Єдина» та «Втеча від безпеки». Але їхній шлюб завершився розлученням.

Із третьою дружиною — Сабріною Нельсон-Алексопулос — Річард Бах виїхав подалі від допитливих очей. Зараз він живе на острові, разом із ним живуть шістнадцять тхорів, які стали героями серії творів письменника, що видається з 2000 року під загальною назвою «Хроніки тхорів».

31 серпня 2012 року легкомоторний літак, за штурвалом якого був письменник, під час посадки зачепив лінію електропередач. Річард Бах дістав черепно-мозкову травму і переломи. Письменника допомогла доправити до лікарні група туристів, що випадково натрапила на місце катастрофи. Він був госпіталізований на чотири місяці, згодом виписаний додому. Досвід зустрічі зі смертю надихнув його до закінчення четвертої частини повісті «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про сучасного американського письменника Річарда Баха.
2. Намалюйте усний портрет письменника.
3. Складіть запитання для інтерв'ю, яке ви хотіли б узяти у Річарда Баха. Обґрунтуйте доцільність запитань.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Користуючись джерелами Інтернет, знайдіть відомості про те, як у письменника виник задум написати повість про чайку Джонатана.

2. Перегляньте документальний фільм 1975 року «Ніщо не випадкове» за однойменним романом. Як він вплинув на ваше уявлення про письменника? Поділіться своїми думками з однолітками в соціальних мережах.

6.1.4 «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»

Перші твори Річарда Баха були зразками «авіаційної прози» і заклали основи авторського стилю, вони містять елементи «нон-фікшн».

__Нон-фікшн__ — документальна проза, документальна література — особливий літературний жанр, сюжетна лінія якого побудована винятково на реальних подіях, на спогадах очевидців, документах із рідкісними вкрапленнями художньої вигадки. Також можуть використовуватися спогади самого автора. Документальна проза охоплює біографії видатних людей, історії якихось подій, країнознавчі описи, розслідування гучних злочинів.

Тема подорожі на літаку (з Англії — через Бельгію, Люксембург і Німеччину — у Францію («Чужий на землі»); через США («Біплан»); між американськими містами і штатами («Ніщо не випадкове») була важливою складовою авторського задуму.

Із 1959 року молодий письменник виношував ідею про птаха, здатного подолати всілякі обмеження й заборони. Пізніше ця ідея розвинулася і художньо втілилася у книзі **«Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»** — повісті-притчі, що розповідає про чайку, яка вчилася життя і мистецтва польоту. Ця книга принесла автору всесвітню популярність.

Джон Лівінгстóн — один із найкращих американських пілотів 1920–1930-х років, переможець трансконтинентальних національних авіагонок та національних авіатурів.

До її виходу вісімнадцять видавців дивилися на Баха як на божевільного: «Ніхто не читатиме книгу про чайку. Це абсурд». Її все-таки надрукували. Перше видання 1970 року не було помічено широкою громадськістю (книгу частинами надрукував спортивний журнал). Зате друге видання, випущене окремою книгою, принесло Річарду Баху світове визнання й популярність.

До кінця 1972 року **філософська повість-притча** про «не зовсім звичайного птаха» за рік розійшлася мільйонним накладом. І перетворила колишнього льотчика американської авіації на письменника зі світовим іменем. Видавництво «Рідерз Дайджест» випустило скорочену версію твору, яка стала бестселером на 38 тижнів (за рейтингом газети New York Times). За станом на 2006 рік ця версія все ще додруковувалася. Сам Бах стверджував, що новела написана під враженням реальних польотів «приголомшливого» пілота **Джóна Лівінгстóна** у 1920–1930-х роках.

Одні називають повість-притчу Річарда Баха геніальним у своїй простоті керівництвом щодо змін свого життя і маніфестом безмежної духовної свободи, інші вважають типовим зразком книжечки з практичної психології. Однак книга залишається популярною.

Алегоричні образи повісті

Система образів повісті-притчі побудована на протиставленні *сірої Зграї* (вісім тисяч очей) і *чайки Джонатана та семи його учнів* (число «8» може відображати в цьому випадку вісім заповідей буддистського способу життя).

Герої цієї притчі, не виключаючи і Джонатана, змальовані письменником досить схематично. У них одна пристрасть — політ, одна доля: вигнання зі Зграї — зустріч з Учителем — наполеглива праця — просвітлення (осягнення, осмислення істини) — досягнення досконалості.

Про Джонатана на початку ми дізнаємося лише те, що він «голодний, радісний, допитливий», про його однодумців — ще менше: наставник **Салліван** і старий **Чіанг** — уособлення мудрості, вигнанець **Флетчер Лінд**, «молода чайка»,— «сильний, спритний і рухливий», **Мартін Уїльям** — «непомітний» і «маленький», **Керк Мейнгард** «зі зламаним крилом», а **Чарльз-Роланд** — «здивований, щасливий і повний рішучості завтра піднятися ще вище». Ці образи мало індивідуалізовані, що, втім, цілком відповідає вибраному автором жанру притчі.

Цікава деталь: чайки набувають імена і прізвища, тільки коли стають вигнанцями, коли Зграя проганяє їх. Чому? Чи не тому, що у Зграї особа не має власної думки, не має власної позиції, є частиною натовпу, який діє як єдине ціле. А індивідуальні особливості, специфічні риси характеру може відчути і проявити тільки тоді, коли вийде із сірого оточення, позбавиться почуття обмеженості і приреченості, реалізує природний потенціал.

Тут і далі ілюстрації Владислава Єрка

Шлях Джонатана — це шлях до свободи й усвідомлення можливостей людської особистості. «Стверджуючи, що ти чогось не можеш, ти позбавляєш себе всемогутності»,— ось кредо автора; і він переконливо доводить практичну

цінність цього твердження. Бах — казкар і фантаст, але його фантазії наближають читача до тієї Істинної Реальності, яку приховує від наших очей повсякденне життя. Правда, щоб досягти Істини, потрібно принести чималу жертву — зректися заспокоєності, усвідомити обмеженість і безбарвність свого існування, наважитися наповнити життя чудесами, пригодами і значущими справами.

Художній конфлікт і можливість його подолання

Основний конфлікт твору будується на протистоянні талановитого «дивака» Джонатана і його Зграї. Чайки в особі Старійшини одностайні і непохитні у своїй думці, що «не дано осягнути сенсу життя, бо він недосяжний», єдине, що вони можуть,— «залишатися живим, поки вистачить сил». Але Джонатан не готовий прийняти такі правила, він з ними категорично не згоден, оскільки ним рухає надзвичайно сильне прагнення пізнання, мрія про більше: «Ми живемо, щоб пізнавати... бути вільними», а не витрачати весь свій час на пошуки риб'ячих голів.

Проблема пошуку сенсу життя — одна з «вічних» у літературі. Її розв'язували герої різних часів і культур від античних часів і до сьогодні. І кожен давав власну відповідь. Герої Річарда Баха осмислюють і переосмислюють найкращий досвід культурного життя, визначають свою життєву позицію і запалюють інших своїми відкриттями та досягненнями.

Звичайно, письменник торкнувся й інших проблем у своєму творі: взаєморозуміння між батьками і дітьми, співвідношення буденного і прагнення високого, невігластва й жаги знань, філософського розуміння добра й любові.

Жанр цього твору — **повість-притча** або **алегорія**, тому що події в ньому, як і в інших творах цього жанру, не визначені хронологічно чи територіально: усі польоти чайок відбуваються над якимсь морем, «тут і зараз». Сюжет прямолінійний: не малює майбутнє, щоб створити драматичну напругу, не зображує попередні події, щоб повідомити додаткові відомості. Він усебічно розкриває ключові епізоди, не відволікаючись на подробиці або описи. Але переказати його складно, тому що філософський сенс цієї притчі дуже глибокий і має бути розгаданий самим читачем.

Один читач побачить історію про нескінченне прагнення генія осягнути таємницю досконалості, інший — втілення відомого вислову: «Митець, виховай учня, щоб було в кого потім вчитися». А хтось — реалізоване в алегоричних образах учення Будди про досягнення повної свободи тіла, мови й розуму.

Історія чайки Джонатана — це історія *буддійського святого*, який уособлює милосердя до живих істот. Він зміг позбутися пут земних умовностей, однак повернувся на Землю для того, щоб допомогти звільнитися іншим істотам, які прагнуть подолати буденність і піти шляхом самовдосконалення.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Джонатану властиве відчуття простору як блаженства, він шукає не влади, а істини, до нього приходить внутрішній, надлюдський зір, і кінцевий результат його дослідів — повне осяяння, просвітлення, стан досконалості, вища радість. Джонатан навчає своїх послідовників, як досягнути іншого — просвітленого стану, перейти з одного світу в інший, пробудитися від колективного сну, побачити, що немає ніякої межі між сансарою (світом обумовленості) і нірваною (світом нічим не обумовленого існування) і що світ із початку єдиний.

Медита́ція *— процес самозаглиблення заради самовдосконалення, коли людина залишається на самоті зі своєю свідомістю і бачить у своїй душі Бога. Медитація є частиною релігійного ритуалу.*

Але філософія Річарда Баха значно відрізняється від буддизму. Буддисти стверджують, що страждання — обов'язкова умова буття; звільнитися від нього неможливо. Річард Бах дотримується абсолютно іншого погляду на життя: воно не трагічне за визначенням, усі проблеми і негаразди собі створює сама людина, тому що не намагається змінити спосіб життя, знайти новий смисл і значущу для себе справу.

У творі небо — це і є новий світ. Але ним не обмежуються можливості людини. Це лише ще один щабель на шляху самовдосконалення, ще одна істина, яку кожен відкриває лише завдяки власній наполегливості.

Повість Баха пронизана також ідеями дзен-буддизму: так, Джонатан відчуває містичний досвід переживання Вищої Реальності — момент осмислення поза часом і поза обмеженням індивідуальної свідомості; цей містичний досвід зазвичай називають пробудженням. Пробудження приходить до людини в *медитації*.

Усі великі досягнення людства, за дзен-буддизмом, створювалися у натхненні моменти медитації, коли розум перебуває у стані глибокого споглядання. Герой Баха також зображений у стані зміненої свідомості, коли тому, хто медитує, відкриваються інші світи.

У третій частині твору, коли загострюється протистояння Джонатана і Зграї, найвідчутнішими стають *євангельські традиції*. Учні ще не набули впевненості, вони сумніваються, але прийде час, і вони побачать себе іншими.

Усі свої найскладніші ідеї Річард Бах утілює в художню форму. Так, момент перетворення

Джонатана автор передає через метафору осяяння, коли змінюється зовнішній вигляд героя, його риси набувають інших характерних ознак: «Його пір'я сяяло, мов діамантове, а крила стали гладенькими, як пластинки з полірованого срібла. І, зачудовано роздивляючись їх, він став випробовувати, на що здатні ці нові крила». Зміни у свідомості Джонатана підкреслюються метафорами світла і висоти: «На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубій тарелі, а Зграя за сніданком — хмаркою легких порошинок».

Складні філософські ідеї Бах висловлює за допомогою спеціальної художньої форми. Для моменту пробудження письменник обирає метафору просвітлення, осяяння; зміни свідомості героя підкреслюються метафорами світла й висоти; беззмістовність буденного життя підкреслена образами легкої хмарки, пилу тощо.

Як у будь-якій притчі, у повісті Річарда Баха багато дієслів, дієприкметників, дієприслівників і мало додатків — це розповідь про дію, а не про осіб і ситуацію. Також у творі практично не зображується пейзаж, на тлі якого відбуваються події. Крім першого рядка: «Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря», який подає прекрасну ранкову картину. У подальшому тексті епітети й метафори трапляються досить рідко.

Сюжет твору як філософська метафора людського буття

Художній твір можна поділити на три основні частини, які відповідають трьом щаблям духовного самовдосконалення Джонатана.

І частина зображує духовне пробудження головного героя, земне життя, основні мотиви, які змусили задуматися над повсякденним існуванням, оцінити його і прагнути чогось іншого, нового, значущого. Спочатку в Джонатана нічого не виходило — ні залишатися чайкою, ні змінити своє життя. Коли він піддався вмовлянням батьків залишити мрію про польоти і подбати про майстерність у здобуванні їжі, то кілька днів «намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно». Джонатан не зміг прийняти такого життя. Але й опанувати низькі польоти, як то вдавалося пеліканам та альбатросам, він теж поки не міг.

«Зігнуті крила» (метафора невизначеності) ускладнювали польоти, не давали змоги пізнати небо й океан, а випростані «обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці». Але у Джонатана вистачило сил осмислити своє життя, сформулювати свої мрії відмовитися від усього віджилого, порвати із «земним існуванням».

ІІ частина повісті присвячена зображенню прекрасних «небес» і усвідомленню того, що «небеса — це не час і не місце, бо місце і час не мають значення». Небеса — це досягнення досконалості. Цим поясню-

ється дивне, на перший погляд, переміщення Джонатана, який залишає Землю. Він потрапляє з неба на небо.

«Небеса» допомагають Джонатану усвідомити головне: «Я створений досконалим, мої можливості безмежні, я — Чайка!»; усвідомити, що, досконало опанувавши техніку польоту, він підготовлений до того, аби піднестися нагору, тобто розуміти доброту і любов. Історія земної чайки Флетчера Лінда, що завершує другу частину повісті, є коротко викладене земне життя Джонатана, з тією істотною різницею, що Флетчер молодий, тому дещо самовпевнений і марнославний. Йому дуже пощастило, що він зустрів учителя, який допомагає йому сягнути висоти.

III частина зображує прагнення виконати найблагороднішу місію — передати знання і досвід іншим, своїм учням, аби їм теж удалося реалізувати мрію Великої Чайки — втілити в життя всеосяжну ідею свободи.

Ця частина побудована на виявленні хибного та істинного розуміння суті польоту, звідки й виникає опозиція: учні — Учитель, просвітлені — необізнані. Автор підкреслює, що відмінність учнів від Учителя не така вже велика, адже і у Джонатана є Учитель — спочатку Салліван, потім Чіанг. Не існує також прірви між просвітленими і тими, хто прагне просвітлення, оскільки їх об'єднала готовність порвати з буденністю. Але ті, хто присвятив своє життя самовдосконаленню, принципово відрізняються від тих, хто думає лише про повсякденне виживання. У процесі самовдосконалення герої здобувають не лише нові знання про політ, набувають майстерності, шліфують техніку польоту. Джонатан та його учні також постійно розмірковують «що це таке?» і «як це зроблено?», а це означає, що вони пізнають світ, осягають його таємниці — розвиваються інтелектуально, наближаються до Знання, набувають цілісності.

Реалізувати ідею свободи героям вдається лише в межах системи «земля — небо — земля», коли земля символізує буденні і рутинні справи, а небо — досягнення досконалості. Лише відчувши тягар буденності, можна оцінити справжню свободу і любов. І єдина умова, яка дозволить це зробити, — повністю присвятити себе саморозвитку і самовдосконаленню.

Так усім своїм художнім твором Річард Бах підводить читача до головної думки: життя не вичерпується їжею, боротьбою і владою у Зграї, смисл життя полягає у тому, аби досягти досконалості й допомогти іншим піднятися вище.

Таке досягнення подано у творі через метафору польоту. Якщо для Джонатана все життя і є політ, то його учні не відразу відважуються погодитися з цим. Стати на шлях самовдосконалення і саморозвитку їм удається тільки після того, коли вони прийняли думку про те, що є абсолютно вільними, мають право жити за тими правилами, які продиктовані їхньою душею, їхнім внутрішнім «я».

Бах зробив більшість своїх творів навмисно «багатошаровими»: кожен читач сприймає лише ту частину змісту тексту, до розуміння якої він готовий. Саме це, незважаючи на випади проти традиційної моралі («Ілюзії», «Втеча від безпеки»), різку критику натовпу і категорій «здорового глузду» та заперечення релігії (як системи авторитетів і як свідомо неповноцінного соціального інституту), дало змогу письменникові здобути масову популярність.

Українською мовою повість Річарда Баха «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» переклав Дмитро Шостак. Вона вийшла друком у видавництві «Країна мрій» у 2016 році.

Річард Бах і популярні ідеї кінця XX ст.

Система поглядів Річарда Баха на світ і людину цікаво співвідноситься з популярними ідеями в культурі кінця XX ст. З одного боку, вона пов'язана з гуманістичною психологією. Її засновник Абрагам Масслоу серед вищих потреб людини виділяв потребу безпеки, потребу любові, потребу оцінки (визнання), потребу самоактуалізації, потребу знати і розуміти. Саме вони найбільше визначають людське життя, наповнюють його смислом. У світі «Чайки на ім'я Джонатан Лівінгстон» ця система зазнає цікавої трансформації.

Головними потребами героя твору є самовираження і бажання знати й розуміти. Вони й зумовлюють будь-які інші його потреби та бажання. Джонатан наділений відчуттям власної свободи, яке пізніше дає можливість самоствердитися і самовиразитися. Головний герой відчуває здатність передавати досвід, допомагати іншим пізнавати світ, досягати прозріння.

Ці мотиви в художньому творі були пов'язані з розквітом у 60–70-х роках XX ст. молодіжного руху хіпі, представники якого відмовилися від споживацького погляду на життя, стверджували культ свободи, любові, проголосили своїми кумирами Ісуса, Будду, звернулися до східних учень.

Діалог культур

У 1973 році знято однойменний фільм за повістю «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон».

У театрах світу йдуть вистави за твором «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон».

Київський вільний театр створив приголомшливу виставу за твором Річарда Баха. Для реалізації притчі на сцені було вибрано незвичайну

форму танцювального мюзиклу, де поєднано оригінальну хореографію та сучасну музику. Київський театр «SPLESH» пропонує глядачам фантазію «Мій Джонатан» — інсценізацію за культовою повістю.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поміркуйте, чим цікава книга Річарда Баха сучасному читачеві.
2. Читаючи повість Річарда Баха, укладіть «банк ідей» із ваших очікувань від твору. Проаналізуйте, наскільки вони справдилися. Що було для вас несподіваним і чому?
3. Схарактеризуйте світ Зграї у творі. Поясніть, які риси цього світу вас найбільше вражають і чому?
4. Порівняйте світ Зграї зі світом Джонатана Лівінгстона та його учнів. Поясніть, які риси гуманістичної психології близькі вам.
5. Виберіть із твору цитати, які засвідчують зв'язок твору з буддистською філософією і виражають віру в реінкарнацію (перевтілення, переселення душ).
6. Знайдіть у тексті і проаналізуйте епізод, у якому йдеться про зустріч Джонатана з двома блискучими чайками. Що в цьому епізоді вказує на елементи дзен-буддизму у творі? Яку функцію виконують елементи цієї філософії у розкритті основної думки твору?
7. Перечитайте діалог Джонатана і Флетчера про Зграю чайок. Що в ньому свідчить про елементи християнства в художньому творі? Як ви розумієте ставлення Джонатана до Зграї?
8. Визначте, які риси художнього твору дають підстави відносити його до жанру казки.
9. Доведіть, що «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» — це повість-притча з моральною повчальною ідеєю. Доберіть цитати з тексту, які доводитимуть, що у притчі зображується дія, а не особи і обставини.
10. Досить часто у творі повторюється слово *свобода*: «свобода вибору», «свобода творчості»... Прокоментуйте, чи тотожне ваше розуміння цих понять із тими тлумаченнями, які подає у своєму тексті Річард Бах.

***Фанфік** — літературний твір, автор якого вводить героїв із художнього твору, що вже існує.*

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

Складіть фанфік на одну з тем:
- Відчуй крила.
- Вони вийшли за межі буденності.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтесь у пари й випишіть основні правила, яких навчає Джонатан своїх учнів. Підготуйте презентацію.

2. Перегляньте художній фільм за твором. Подискутуйте, чому Річард Бах не змирився з тим, що режисери внесли зміни до сценарію.

3. Розгляньте ілюстрації до повісті художника Владислава Єрка. Підготуйте про них відгук із презентацією. Підготуйте власні ілюстрації до повісті.

6.1.5 Підліткова література

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Поміркуйте, що, на вашу думку, може означати поняття «підліткова література».
2. Пригадайте, які художні твори про підлітків або для підлітків ви читали. Що в них привертало вашу увагу?
3. Сформулюйте запитання, на які ви хотіли б отримати відповіді, читаючи художні твори про своїх однолітків.

Барбара Космовська

Популярна польська письменниця **Ба́рбара Космо́вська** успішно працює для дитячої, для підліткової і для дорослої аудиторії, та все ж таки найбільшу любов та популярність їй принесли саме книжки для підлітків. Зокрема, романи **«Буба»** та **«Буба: мертвий сезон»** про шістнадцятирічну дівчину Бубу, яка носить джинси і мартенси, любить слухати класичну музику та грати у бридж.

Успіх Барбари Космовської пояснюють порізному. З одного боку, письменниця розмовляє з юними читачами їхньою мовою: робить це зрозуміло й відверто, не приховуючи й не завуальовуючи тих гострих питань, що цікавлять і тривожать читачів. З іншого, часто звертається до гумористичних засобів, а це розраджує і допомагає подолати найскладніші життєві ситуації. Також уникає дидактики та нав'язування своїх поглядів чи переконань. Вона — досвідчений оповідач, який уважно спостерігає за світом дітей і дорослих, аналізує ситуації, намагається осмислити їхні проблеми, захоплення, хобі та інтереси. І так створює героїв, близьких юному читачеві, спонукаючи його до переоцінки своїх поглядів і порозуміння зі світом.

Марина Аромштам

Роман «Буба» та його продовження «Буба: мертвий сезон», окрім типових принад «дівчачої» літератури для підлітків, пропонують читачеві ще й погляд на проблеми нового, сучасного типу стосунків у родині. Це книжка для сімейного читання, написана в пригодницькому жанрі. Герої «Буби» тримають читача в напрузі, їхні вчинки непередбачувані, картини швидко змінюють одна одну.

Особливість твору — неперевершено лукавий гумор. У романі жартують усі, навіть мовчазна хатня робітниця, іронізують завжди гостро, але по-доброму.

Сучасна російська письменниця **Марина Аромштам** — авторка книг із педагогіки й методики навчання, засновниця літературного журналу дитячих письменників «Кукумбер». У 2008 році Марина Аромштам стала лауреатом Великої премії конкурсу «Заповітна мрія» за кращий твір для дітей — роман **«Коли відпочивають янголи»**.

Книгу Марини Аромштам адресовано старшому шкільному віку, хоча її герої — діти початкових класів. «Коли відпочивають янголи» — це твір, у якому правдиво, відверто та зворушливо розповідається про школу, учительство й учнівство. Роман торкається ряду непростих тем: насамперед любові до дітей, доброго й злого в душі дитини, природи кохання, а також проблем шкільного виховання.

Роман «Коли відпочивають янголи» побудований як розповідь школярки Аліни, яку переривають уривки зі щоденника вчительки початкових класів Маргарити Семенівни (або Марсем, як її називають діти). Читачеві представлено подвійний — і дитячий, і дорослий — погляд на ті самі події, показано реакцію, яку викликають слова та вчинки дітей у старших, і навпаки.

Серед героїв роману немає ідеальних і бездоганних, та всі вони справжні, психологічно переконливі, і тому викликають симпатію й співпереживання. Адже кожна людина, хай скільки років їй було б, може помилятися.

«У кожного з нас є янгол. Той, що відповідає за наші вчинки. Але янголи не можуть займатися лише нами. Якщо ми щось робимо правильно — бодай щось робимо правильно, вони летять в інших важливих справах. Якщо ж ми капостимо, янголи мусять залишатися поруч — виправляти наші капості. Мій янгол знає: увечері я завжди чищу лопату. У цей час він може бути за мене спокійний, може від мене відпочити. І він летить рятувати когось — від бурі, каменепаду, землетрусу. Летить туди, де потрібні зусилля багатьох янголів. І якщо бодай один із них не з'явиться в потрібний момент, наслідки можуть бути украй сумними». Ця цитата пояснює назву роману Марини Аромштам. У своїй книзі письменниця говорить із читачами про те, як важливо «давати янголам відпочивати».

Крім педагогічних, у книзі порушуються ще безліч проблем, дорослих і підліткових. Ця книга про батьків, дітей і янголів. Тут є сімейні драми з розлученням і кохання, дитячі переживання з приводу стосунків дорослих і лицарські подвиги. Саме тому роман не сприймається повчанням для дітей середнього і старшого шкільного віку, а шматком реального, строкатого й живого життя.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Які риси роману Барбари Космовської «Буба» свідчать про те, що твір за жанром — пригодницький?
2. Визначте найцікавішу історію в романі Барбари Космовської. Доберіть до неї ілюстрацію і підготуйте усну презентацію.
3. Сформулюйте головну ідею роману Марини Аромштам «Коли відпочивають янголи».
4. Назвіть якості, які найбільше приваблюють вас у головних героях роману Марини Аромштам.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Користуючись мережею Інтернет, доберіть ілюстрації в стилі аніме до роману Барбари Космовської «Буба».
2. Підготуйте пропозиції для створення сторінки Буби в соціальних мережах. Як би ви визначили коло її інтересів?
3. Підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Ілюстрації до роману Марини Аромштам «Коли відпочивають янголи».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в групи й підготуйте огляд літературно-художніх видань одного з видавництв дитячої літератури: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Грані-Т», «Махаон», «Видавництво Старого Лева», «Веселка» та інших.
2. Дослідіть читацькі інтереси своїх друзів і подруг. Складіть рейтинг найпопулярніших книг року. Презентуйте його в класі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРА

Підготуйте завдання для квесту за сторінками улюбленого твору сучасної літератури.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Антуан де Сент-Екзюпері (перша половина XX ст.) — французький письменник-льотчик, автор філософської казки-притчі «Маленький принц».

Річард Бах (друга половина XX ст.) — американський письменник, автор повісті-притчі «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон».

Барбара Космовська — сучасна польська письменниця, авторка підліткових романів «Буба» і «Буба: мертвий сезон».

Марина Аромштам — сучасна російська письменниця, авторка підліткового роману «Коли відпочивають янголи».

Ключові поняття теми:
метафора, алегорія, притча, філософська казка, підліткова література.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Антуан де Сент-Екзюпері — автор філософської казки-притчі?**
   а) так б) ні

2. **Автор повісті-притчі про незвичайного птаха — Річард Бах?**
   а) так б) ні

3. **Барбара Космовська — автор підліткових романів?**
   а) так б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Для казки-притчі є характерним:
   а) розлогий сюжет
   б) символічність образів і ситуацій, їх багатозначність
   в) відсутність філософської або моральної насиченості

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Річарда Баха перетворила на письменника зі світовим іменем:
   а) екранізація його твору
   б) притча про «не зовсім звичного птаха»
   в) «авіаційна проза»

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
   Барбара Космовська — автор:
   а) підліткових романів
   б) коміксів
   в) казок

7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами:**
   1) Антуан де Сент-Екзюпері а) повість-притча
   2) Річард Бах б) казка-притча
   3) Барбара Космовська в) підлітковий роман

8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**
   1) «Маленький принц» а) Мерсем
   2) «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» б) Троянда
   3) «Коли відпочивають янголи» в) Чіанг

9. **Установіть відповідність між авторами та творами:**
   1) Марина Аромштам а) «Буба»
   2) Барбара Космовська б) «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»
   3) Річард Бах в) «Коли відпочивають янголи»

10. **Чи справедливим є твердження, що філософську казку-притчу «Маленький принц» по праву вважають однією з найгеніальніших і найпроникливіших повістей XX століття? Відповідь аргументуйте.**

11. **Річард Бах — автор філософської притчі «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон». Як ви вважаєте, чим він цікавий сучасному читачеві?**

12. **У чому секрет популярності підліткової літератури?**

Словник літературознавчих термінів

Алегóрія — спосіб двопланового художнього зображення, що грунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями та характерними ознаками приховуваного.

Англійський сонéт — змінений строфічний варіант класичного італійського сонета: три чотиривірші (катрени) і фінальний двовірш (куплет).

Балáда — невеликий за розміром сюжетний поетичний твір, маленька поема. У Петрарки балада складається з трьох строф по вісім або десять рядків і чотирирядкової заключної напівстрофи.

Бейт — традиційна в перській поезії дворядкова строфа, також властива арабській поезії (бейтами написано касиди, газелі, поеми).

Вертéп — веселе різдвяне дійство з піснями-колядками, жартами, короткими виставами, яке влаштовували мандрівні музиканти й актори. Вертепом також називали театр, у якому вистави розігрували ляльками на паличках (маріонетками) у великій дерев'яній скриньці.

Вічний óбраз — образ літературного героя, який переріс свою епоху, набув загальнолюдського значення та сприймається як символ певних рис характеру, зовнішності й поведінки. До вічних образів відносять Прометея, Дон Кіхота, Гамлета, Фауста та ін.

Вíчний (традиційний, бродячий, мандрівний) **сюжéт** — сюжет, який повторюється в різні часи в різних літературах.

Газéль — вірш, у якому оспівуються краса коханої та почуття до неї ліричного героя (налічував 7–10 бейтів).

Гекзáметр — віршовий розмір, яким писали епічні поеми, кожний рядок складається з шести повторюваних поєднань складів: довгий—короткий—короткий.

Героíчний éпос — героїчна оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині. До героїчного епосу належать: слов'янські билини, індійські поеми «Махабхарата» і «Рамаяна», давньогрецькі поеми Гомера «Іліада» і «Одіссея» тощо.

Гімн — загальна назва різних за змістом урочистих пісень на честь богів, святих, героїв, святкових та історичних подій, військових перемог тощо.

Гу́мор — різновид комічного відображення смішного у життєвих явищах і людських характерах. Гумор не заперечує об'єкт висміювання і цим відрізняється від сатири, для якої характерне цілковите заперечення й різке висміювання зображуваного. Добродушний гумор піддає висміюванню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини.

Дра́ма — твори, де зображено дію, яка відбувається в цей момент, саме тому вони призначені для постановки на сцені. В основу події покладено конфлікт, розв'язання якого представлено в діалогах і монологах дійових осіб. За формою драматичні твори бувають як прозові, так і віршовані.

Е́пос — твори, де письменник в описово-розповідній формі зображує події, людей і їхні вчинки. Епічні твори здебільшого прозові за формою й обов'язково мають сюжет.

Іро́нія — один із засобів створення комічного, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображуваного. Це насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

Канцо́на — пісня на тему кохання, складається з п'яти—семи строф і заключної строфи — коди.

Каси́да — великий за обсягом урочистий вірш, написаний на уславлення правителя або якоїсь події (налічував до 200 бейтів).

Ка́тарсис — естетичне переживання, коли глядач (читач) страждає разом з актором (літературним персонажем) і зазнає духовного очищення.

Коме́дія — драматичний твір, у якому засобами гумору і сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи в людині.

Корифе́й — у давньогрецькому театрі керівник хору.

Лі́рика — твори, де автор зображує внутрішній світ ліричного героя, його почуття, переживання, думки, настрої. Зазвичай вони є віршованими і позбавленими сюжету.

Лі́ричний геро́й — особа, від імені якої ведеться лірична розповідь, із думками й почуттями якої ознайомлюється читач.

Літерату́рна епо́ха (або літературна доба) — етап розвитку літератури, представників якого об'єднують погляди на світ і людину; на мистецтво та правила творчості; основні теми творчості. Тобто митців певної епохи об'єднує особливе образне бачення світу, загальний для митців художній метод.

Лірична повість — прозовий (рідше віршований) ліро-епічний твір, який визначається домінуванням авторського «Я», ослабленою фабулою, високим ступенем емоційності мови.

Літературний напрям — спосіб створення мистецької реальності, що ґрунтується на певному неповторному розумінні світу й людини в ньому. Кожному літературному напрямові відповідає сукупність творів, які мають спільні, характерні риси.

Літературний процес — історичне існування, функціонування та поступовий розвиток літератури протягом певного часу. Літературний процес тісно пов'язаний з історією розвитку суспільства.

Літературні роди — види літератури (епос, лірика, драма), що різняться за способом зображення життя в художніх творах.

Літературна течія — складова літературного напряму (тобто, напрям може складатися з течій). Літературна течія має конкретно-історичний характер, творчу історію, національні особливості.

Мадригал — невеликий (від двох до дванадцяти рядків) ліричний вірш на тему кохання.

Новела — невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом і сконденсованою та яскраво вимальованою дією.

Оксиморон — літературно-поетичний прийом, що полягає в поєднанні протилежних за змістом понять: *гіркий мед*, *крижана посмішка*, *холодне полум'я*.

Пародія — комічне наслідування якогось стилю художнього твору. Може виступати як самостійний твір (перші глави «Дон Кіхота» Сервантеса) або як художній прийом (комедії Мольєра).

Притча — повчальне алегоричне оповідання з яскраво висловленою мораллю.

Рубаї — чотиривірш, філософського або любовного змісту, у якому зазвичай римуються перший, другий і четвертий рядки.

Сатира — особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому висміюванні негативного. У вузькому розумінні — твір викривального характеру. Сатира спрямована проти соціально шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства, на відміну від гумору, вона має гострий непримиренний характер. Часто об'єктом сатири є антиподи загальнолюдської моралі, пристосуванці, лицеміри, ренегати і зрадники, які не відповідають естетичному ідеалові.

Сатири́чна коме́дія — твір, у якому за допомогою спеціальних сатиричних засобів — гротеску, пародії або іронії — різко висміюються суттєві суспільні вади, зображуються смішні (комічні) події й персонажі.

Сарка́зм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті і гнівного презирства. Сарказм не має подвійного, часто прихованого дна. Як іронія, близько до якої він стоїть, виражається завжди прямо. Об'єктом сарказму постають речі небезпечні, різко негативні й аморальні.

Ста́сим — у давньогрецькій трагедії пісенна партія хору без руху в центральному місці п'єси.

Соне́т — ліричний вірш, який складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямбу: двох чотиривіршів (із перехресним римуванням: *абаб, абаб*) та двох триві́ршів (з усталеною схемою римування: *ввд, еед*). Виник сонет в Італії.

Траге́дія — драматичний твір, у якому порушуються складні моральні проблеми і розкриваються гострі, непримиренні конфлікти, розв'язання яких зазвичай призводить до загибелі дійових осіб.

Цикл — низка пов'язаних між собою явищ, які творять певну цілісність. У літературі це сукупність об'єднаних творів одного жанру.

Ямб — віршовий розмір, побудований на чергуванні короткого і довгого складів.

Зміст

Дорогі юні друзі! 6

ВСТУП 8

РОЗДІЛ 1.
СВЯЩЕННІ КНИГИ

1.1. Веди 16
1.1.1. Веди як пам'ятка літератури 16
1.1.2. Космогонія вед 22

1.2. Біблія 27
1.2.1. Святе Письмо і пам'ятка літератури 27
1.2.2. Біблія і міфологія 28
1.2.3. Біблія та історія 29
1.2.4. Структура і зміст Біблії 31
1.2.5. Культурно-історичне значення Біблії 35

1.3. Коран 50
1.3.1. Створення Корану 50
1.3.2. Структура і зміст Корану 51
1.3.3. Стиль і мова Корану 53

Ваші підсумки 59

РОЗДІЛ 2.
АНТИЧНІСТЬ

2.1. Антична культура 62
2.1.1. Хронологічні межі Античності 62
2.1.2. Концепція людини і світу в античній літературі 62
2.1.3. Міфологія та епос 63
2.1.4. Цикли міфів 65
2.1.5. Троянський цикл міфів 66

2.2. Література Давньої Греції 68
2.2.1. Гомер 68
2.2.2. Особливості розвитку і види лірики в Давній Греції 80
2.2.3. Тіртей 82
2.2.4. Сапфо 84
2.2.5. Давньогрецький театр 87
2.2.6. Есхіл 91

2.3. Література Давнього Риму 101
2.3.1. Публій Вергілій Марон 102
2.3.2. Квінт Горацій Флакк 110
2.3.3. Публій Овідій Назон 113

2.4. Вплив Античності на розвиток світової культури і літератури 121

Ваші підсумки 123

РОЗДІЛ 3. СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

3.1. Середньовіччя як культурна доба 126

3.2. Середньовічна поезія Сходу 128
3.2.1. Особливості розвитку китайської поезії епохи Тан 128
3.2.2. Лі Бо 129
3.2.3. Ду Фу 136
3.2.4. «Золота доба» персько-таджицької лірики 141
3.2.5. Омар Хайям 145

3.3. Література середньовічної Європи 151
3.3.1. «Пісня про Роланда» 152
3.3.2. Данте 162

Ваші підсумки 171

РОЗДІЛ 4. ВІДРОДЖЕННЯ

4.1. Епоха Відродження (Ренесансу) в Європі 174

4.2. Література Італії доби Відродження 177
4.2.1. Франческо Петрарка 177
4.2.2. «Канцоньєре» 179
4.2.3. Класичний сонет 185

4.3. Література Англії доби Відродження 188
4.3.1. Англія часів Вільяма Шекспіра 188
4.3.2. Англійський театр 189
4.3.3. Вільям Шекспір 190
4.3.4. Сонети Шекспіра 195
4.3.5. Драматичні твори Шекспіра 202
4.3.6. «Ромео і Джульєтта» 203

4.4. Література Іспанії доби Відродження 209
4.4.1. Жанр лицарського роману 209
4.4.2. Мігель де Сервантес 210
4.4.3. «Дон Кіхот» 212

Ваші підсумки 221

РОЗДІЛ 5.
БАРОКО І КЛАСИЦИЗМ

5.1. Епоха Бароко в Європі 224
5.1.1. Особливості стилю бароко в мистецтві 224
5.1.2. Бароко в літературі 226
5.1.3. Луїс де Гонгора-і-Арготе 228
5.1.4. Джон Донн 235

5.2. Класицизм у Європі 246
5.2.1. Франція часів Мольєра 246
5.2.2. Мольєр (Жан Батист Поклен) 252
5.2.3. Мольєр — майстер класицистичної комедії 259
5.2.4. Історія створення комедії «Міщанин-шляхтич» 260

Ваші підсумки 267

РОЗДІЛ 6.
ЛІТЕРАТУРА XX І XXI СТ.
У пошуках себе і високого польоту

6.1. У пошуках себе і високого польоту 270
6.1.1. Антуан де Сент-Екзюпері 270
6.1.2. «Маленький принц» 275
6.1.3. Річард Бах 281
6.1.4. «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон» 285
6.1.5. Підліткова література 293

Ваші підсумки 296

Словник літературознавчих термінів 297

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КАДОБ'ЯНСЬКА Наталя Миколаївна
УДОВИЧЕНКО Лариса Миколаївна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. С. Криворучко*
Технічний редактор *Л. І. Аленіна*
Художній редактор і дизайнер обкладинки *П. В. Ширнін*
Малюнки художника *І. В. Цвіндіної*
Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*
Коректори *Л. А. Еско, А. Ю. Ушинська, Т. Г. Міхальова*

Формат 70×100 1/16. Ум. друк. арк. 00,000 + 0,000 форзац.
Обл.-вид. арк. 00,00 + 0,00 форзац. Наклад 00 000 пр.
Зам. №

ТОВ «ФОЛІО»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4935 від 13.07.2015 р.

Віддруковано ТОВ «Поліпрінт».
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 1250 від 27.02.2003 р.
04074, м. Київ, вул. Лугова, 1А